

XVII.

SZEMÉLYI ÜGYEKKEL KAPCSOLATOS FONTOSABB ESEMÉNYEK.

I., A Trungl igazgató bűnpöre.

A f.-ház megvizsgálására kiküldött Maresia Jakab számtiszt az 1799. május 15-én megkezdett rovincsolás alkalmával 6061 frt $55\frac{2}{8}$ kr. pénztári hiányt találván, utasításához képest Trungl József igazgatót állásától és fizetésétől fölfüggesztette. Ebbeli eljárásáról jelentést tevén, a helyt. t. 1799. június 19-én kelt rendeletével intézkedését jóváhagyta és egyidejűleg megbizta Csongrád megye alispánját Kárász Istvánt avval, hogy Trunglt „azon hiányért, a rábizott pénztár megrövidítésének gyanuja miatt“ biztos, de tisztességes őrizet alá és összes vagyonát zár alá vétesse és intézkedést tett az iránt, hogy Szabó Gergely a pesti kir. zálogház második pénztárnoka azonnal Szegedre utazzék és Maresia Jakabtól a szükséges utbaigazitásokat megkapván, az igazgatói állást foglalja el, végül pedig a Trunglnek az udv. kir. kancelláriánál elhelyezve levő 500 frt óvadékát kamataival együtt lefoglalta, mindezekről az udv. kancelláriához jelentést tevén.

Ezen rendelet folytán Maresia számtiszt Trunglt július 1-én d. u. 3 órakor, a közbotrány kikerülése végett személyesen kísérte át a városházához és adta át az ott rá várakozó alispánnak, ki őt — a helyt. t.-hoz tett jelentése szerint — a városi polgárok számára való fogházban helyezte el azért, mert Muresia számtiszt kinyilatkoztatta neki, hogy a Trungl számadásai még nincsenek teljesen megvizsgálva és ezért szükséges, hogy vele gyakrabban értekezhessek és intézkedett, hogy ottan emberségesen bánjanak vele és őrizzék.

Úgy az alispán, mint a számtiszt bejelentette egyszersmind azt is, hogy a mi kevés holmija volt, azt egy szobába vitetvén lepecsételték és hogy a Trungl tartásáról mi előbb gondoskodni kell, mivel nincs miből éljen sem ő sem családja.

A helyt. t. július 30-án intézkedett az iránt, hogy a f.-ház igazgatója az alispánnal egyetértőleg a ház pénztárából élmezze Trunglt és fölhívta a városi tanácsot, hogy feleségét a szegények pénztárából vagy más jótékony alapból segélyezze. Szabó Gergely igazgató ezen rendeletre — az alispán véleményének kikérése után — napi élelmezésre 10 krt hozott javaslatba, a mit a helyt. tanács el is fogadott.

A városi tanács november 13-án tartott ülésében 1805. sz. a. a következő határozatot hozta: „E város fog-házában tartozkodó Trunگل Józseff volt Fenyítő ház beli Tisztartó eránt az Felsőleges Kamarának irattatni végeztetett, hogy azon Trunگل Józseffet, mint nem ezen városi Jurisdictionbéli foglot

máshová által tétettetni rendelné annál inkább, hogy a városi beteges, és fehér személy — raboknak helyét foglalja“. A helyt. t. ezen fölrít folytán fölhívta az igazgatót tegyen jelentést arról, hogy a f.-ház épületében van-e olyan fölösleges helyiség, a hova Trungl biztosan bezárni lehessen?

De úgy látszik nem volt, mert a Szeged város tanácsának 1800. márczius 17-én tartott üléséről fölvett jegyzőkönyvben 395. sz. a. ezt olvashatjuk: „Az F. H. K. M. Tanács 11-dik Febr. e. f. e. 2885-ik szám alatt válaszolni méltóztatik, hogy Trungl Józseff, eddig itt tartatott Fenyiték Házbeli volt Tisztartó Pannonia hegyére fog által tétettetni, mely végre mostani Tisztartó Szabó Gergely egyetértésével Csongrád vármegyének bátorságossabb vitel végett által-adattassék; azonnal mind említett Tisztartó, mind Csongrád vgyei v. Ispány Urnak irattatott.“

A polit. közalapítványok szentmártoni kerületi igazgatósága¹ Győrött 1800. márczius 18-án kelt jelentése szerint: a szt. mártoni uradalom tisztartója azon alkalomból, hogy a Szt. Márton városában annak a háznak udvarán, hol a tisztség lakik új börtön épült és az uradalmi rabok a kik az előtt a felső zárdai épületben tartattak, onnan a rabokra fölügyelő várnaggyal együtt az új alsó börtönbe szállították át — bővebb utasítást kér arra nézve, hogy Trungl József a ki őrzés végett Pannonhalmára jön, miképen őrzendő?

Erre a helyt. t. ápril 1-én azt válaszolta, hogy abba a házba a melyben az erdész lakik s a honnan közelebről kiköltözik s a mely az úri székek és bizottsági ügyeknek van kijelölve és abba a szobába, hol az úri székek tartatnak, vas nélkül zárandó be is úgy őrzendő mint a többi rab.

Trungl tehát 9 hónapi fogság után Szegedről Szt.-Mártonba szállítottott, a hol 2 évet s onnan Földvárra vittetett, a hol még egy évet töltött fogságban.

A helyt. t. számvevősége által 1800. november 26-án kiállított kimutató szerint az 1785. nov. 1-ig visszamenőleg megvizsgált számadásaiból 6520 frt $\frac{7}{8}$ kr. pénztári hiány állapított meg, a miből óvadéka és annak kamatai által 622 frt $45\frac{1}{8}$ kr. fődözve levén, 5897 frt $14\frac{5}{8}$ kr. marad terhére.

Trungl a vizsgálat rendén beismerte, hogy a hiányzó pénzt saját céljaira fordította, mentségéül fölségfolyamodványában fölhozván azt is, hogy pénztárvizsgálat az ő idejében soha sem tartatott.

E szerencsétlen embernek szabadon bocsátása iránt a helyt. tanácshoz 1801. január 23-án intézett kérését² — kevés kihagyással — egész terjedelmében közöljük:

¹) II. József császár 1786. november 14-én kelt rendeletével a többi hazai szerzetes rendekhez hasonlóan a Benedek rendet is feloszlatta és birtokait a vallásalaphoz csatolni elrendelte.

A benedekrendiek szerzetét I. Ferencz 1:02. ápril 25-én állította helyre (Pallas nagy Lexikona III. kötet 87 és XIII. k. 769.)

²) O. l. 5343/1801. sz.

„Hat évig szolgáltam híven és tevékenyen a Magas Helytartó Tanácsnál és erre való tekintettel kétszer részesültem 10 arany jutalomban.

Mikor a f.-házi ellenőri állásért folyamodtam, abban a biztos reményben voltam, hogy a Mária Terézia Ő Fölsége által sajátkezüleg aláírt f.-házi utasításban megállapított 400 frtnyi fizetést hiv. elődeimhez hasonlóan én is megkapom; De jaj! nekem az igazgató irnoka által addig húzott 150 frtnyi évi fizetést szabták ki s az én napi díjas állásomat azonnal betöltötték: Eből a csekély fizetésből, míg a szövömester 230 frt fizetést húzott, kellett magamat feleségemmel és gyermekeimmel 3 éven át siralmasan fönntartanom, aztán 1785-ben 200 frt, végre 1789-ben 450 frt fizetést kaptam, de az élelmi cikkek legnagyobb drágasága közepette saját költségemen kellett rendeltetésem helyére Szegedre utaznom.

Fenyítő házi pályám kezdete elborzasztott; itt a szolgálat erőmutáni u. m. kereskedői, takács, posztókészítői szövészeti és pokróczkészítői ismereteket követelt; és hogy szerencsétlenségem mértéke megteljék, az akkori igazgató¹ hivatalából elbocsáttatott és helye egy — — volt furirral² tölletett be, a ki a számadásokon kívül a gyári dolgokhoz még kevesebbet értett mint én.

Bajom most megkétszereződött: ez a hatalommal fölruházott és pártfogolt gonosz ember mindjárt fölvelt a kincstártól 6000 frtot, bírálta a személyzetet és szorgalmasan rendelkezett szobájából, nem nézett utána semminek és tulságos buzgalommal folyt a gyártás; a pénz elfogyott, a készárú fölhalmozódott és nem volt kelendősege. Zavarba jött, tekintélyének fönntartása mellett tanácsot kért, az egész kezelés terhét rám toltá és betegségével mentegetőzött.

A személyzet nagy volt, a rabok létszáma magas, nem valék képes mindent áttekinteni, elegendő ismeretem sem volt még akkor; mindnyájan, még az igazgató maga is rászedtek, mint a hogy a vizsgáló bizottság is rájött arra 1784-ben, és hogy akadálytalanabbúl megkopaszthassanak, minden szükséges utazást nekem kellett megtennem; nem tudtam elég pénzt kölcsönözni, hogy a hiányokat pótolni lehessen. A csalás miatt hangosan kiabáltam, panaszt tettem e miatt előljáróimnál, de csak vállvonogatás, biztatás volt az eredménye, segítség nem jött. Végre a központba való visszahelyezésemet kértem, de akkor sem hallgattak rám!

Szegedre való áthelyezésemtől hitelezőim pénzüket követelték; szívrhatóan kértem őket, hogy a visszafizetést részletekben teljesíthessem, a mit meg is tettem, nehogy adósságok miatt bepöröltetvén, elbocsáttassam és felesé-

¹) Santner István.

²) t. i. Wohlgemuth Dániellel. Furir olyan altiszt volt, a ki az élelmi szerek átvételével és kiosztásával volt megbízva és ezen kívül a századok számadásait vezette, a köz-ételek főzését fölügyelte és meneteken az elszállásolást rendezte (Pallas nagy lexikona VII. kötet 689.)

gemmel s gyermekeimmel a legnagyobb drágaságban az éhség és nyomor martalékává legyek: Hogy egy férfinak feleségével és 8 gyermekével, a kik közül 4 még életben van, mennyire van szüksége, annak megítélését a magas legkegyelmesebb belátásra bizom! bizony nagyon nyomorultan és inségesen éltem, kezdettől fogva súlyos sorscsapások áldozatául! és nem világi örömökre voltam én kiszemelve.

Ezek, a magam és családom sokszori betegsége, az hogy két ízben megloptak, egyéb szerencsétlenségeket nem is említve, a nyilvánvaló főkútfeje az én pénztári hiánynomnak: ha családrságra valaha hajlandó lettem volna, akkor a számadásokat olyan sok éven át úgy törekedtem volna föllöltöztetni, hogy a hiány hézagait kipótoljam, ez azonban sohasem volt törekvésem.

Én a negyedik igazgató vagyok a f.-ház létesítése óta s ők jöllehet szolgálatuk kezdetétől fogva a megállapított fizetést húzták, egyikük sem vallott becsületet számadásával: 1785-től fogva mester vagy más segítség nélkül kellett a kezelésről gondoskodnom, a raboknak munkát szereznem, őket magamnak kellett tanítanom, rokkákat vagy egyéb szerszámokat sajátkezűleg javítanom és az ó-vári főhercegi gyárnak bizonyára a legtisztább és legjobb fonalat szállítottam, mivel némely tt. közönséges juhgyapjából 4000 két sing hosszú szálat fontak számadási mellékleteim tanúsága szerint.

Az én 18 évi f.-házi szolgálatom a nyomorúság lánczolata volt, háromszor voltam a meggyilkolás veszélyének kitéve, annak emléke a daganat fejemen és úti emlék törött kezem; ez a szerencsétlen hivataloskodás 24 szolgálati évemet homályosította el, ifjuságom oda van és a huzamos fogság miatt egészségem is, mert testi erőm észrevehetően hanyatlik, mikor aztán nem leszek képes sem magamat sem gyermekeimet táplálni és mint koldus az államnak terhére fogok lenni.

A legalázatosabban kérem Kir. Fönségedet és a Magas Kir. Magy. Hely. Tanácsot, hogy kegyesen fontolóra vevén ezt és azt hogy szolgálatom alatt fizetésben és egyebekben, a mit be tudok bizonyítani, közel 7000 frt takarított meg¹, legyenek irántam részvétellel és könyörülettel, a mit a szerencsétlenség mindig megérdemel és fogságomat nekem legkegyelmesebben engedjék el és 4 gyermekemnek sovárogra várt atyjukat adják vissza. — — —

Szt.-Mártonban 1801. január 23-án.“

E kérésnek nem volt fogamatja, mert a helyt. t. 1801. június 23-án fölhívta az alapítványi ügyek igazgatóságát, hogy a Trungl volt igazgató ellen való kereset megindítása iránt intézkedjék.

¹) Ezt úgy érti — a mint más helyt kimagyarázza, — hogy neki a megállapított-nál kevesebb fizetést adtak éveken át, aztán a megszüntetett irnoki és a huzamosan ürességben volt fölügyelői és fonómesteri állással járó teendőket rátukmálták. A tőle ekként illetéktelenül elvont és az ő munkaerejének felhasználásával megtakarított fizetéseket részletesen fölszámítván 6393 frt 36 kr. megtakarítást hoz ki. (O. I. 20473/1803. sz.)

Az alapítv. ügyek igazgatósága pedig november 10-én¹ azt jelentette erre, hogy hazai törvények szerint bünyfenyítő keresetet ellene indítani nem lehetvén, óvadékaról és lefoglalt holmijáról való lemondása után szabadon kell őt bocsájtani mielőbb, hogy tartása az alapot, melyet megkárosított, ne terhelje tovább.

Deczember 4-én az alapítv. ügyek igazgatósága be is terjesztette a Trungl lemondó levelét.

A helyt. t. azonban deczember 15-én 27.357 sz. a. azt válaszolta, hogy a lemondást eliogadja, de elrendeli, hogy Trungl ellen, mint rosszhiszemű tolvaj ellen indítsa meg a keresetet, a ki azonban, ha kezest állít, szabadlábba helyezhető.

1802. május 18-án a helyt. t. utasította a szt.-mártoni közalapítványi ker. igazgatóságot arra, hogy miután Szt.-Márton a Benedek rendnek visszaadatott s azon uradalomban a vallásalap igazságszolgáltatást nem gyakorolhat — Trungl biztos őrizet mellett szállíttassa át a földvári uradalomba, a mely szintén bír pallos-joggal.

A politikai alapítványi ügyek igazgatóságának a helyt. t.-hoz intézett, Pesten 1803. május 28-án 501. sz. a. kelt átirata² szerint Trungl József volt igazgató az ellene lopás miatt emelt vád alól — az átirathoz mellékelt jegyzőkönyvi kivonatok tanúsítása szerint, nem bizonyosodván be ellene, hogy az általa kezelt pénztár hiánya az ő csalárdságából és tényleges gonoszságból keletkezett, — a Tolna megyébe bekebelezett, földvári uradalom úri székének 1802. október 23-án hozott ítélete szerint fölmentetett. Mely ítéletet a kir. tábla helyben hagyván s az az úri széken 1803. április 13-án kihirdettetvén, Trungl szabadon bocsáttatott, 2½ hónap hiján 4 évi vizsg. fogság kiállása után.

2., A Járossy-féle ügy és Rátt igazgató elmozdítása.

A Járossy Károly rab ügyét, mely a szegedi f.-házat hosszú időn át izgatottságban tartotta és Csongrád megye alispánját, a helyt. tanácsot sőt az udv. kancelláriát is sokáig foglalkoztatta, az orsz. levéltár irataiból tüzetesen megismerhetjük.

Közöljük is azokat kivonatos fordításban. És pedig először is a helyt. t. által az udvari kancelláriához 1803. szeptemb. 13-án intézett fölterjesztést közöljük.³

„Nemes Járossy Károly, a ki 1772-ben született, 1795-ben Pestről, a hol juratus volt hazamenvén, ugyanabban az évben atyjának megverése miatt⁴

¹) O. l. 25171/1801. sz.

²) O. l. 13272/1803.

³) Orsz. levéltár 20161 sz. 1803-ból.

⁴) Nemcsak azért ítélték el mert atyját megverte, hanem mert megrögzött tolvaj és istenkáromló is volt.

halálra, illetőleg kegyelemből 8 évi, hetenként 2 napi bőjttel szigorított f.-házra ítéltetett. Atyja már 1799-ben folyamodott a felséghez szabadon bocsátása iránt és véleményezés végett innen leküldött kérésére a f.-ház igazgatósága azt jelentette, hogy Járossy békés és engedelmes magaviseletű. Az atyja halála után anyja által megújított kérésére az udv. kancellária a mondott évben azon határozatot hozta, hogy nem bocsátható szabadon, azonban betegsége miatt dologra alkalmatlan lévén, gyógyításáról gondoskodni kell. Midőn azonban Járossy, ki ellen a következő 1800-ik egész évben panasz nem merült föl, 1801. június elején látva, hogy a f.-házban a visszaélések napról-napra mind inkább lábra kapnak, igazságérzete által vezéreltetve jó indulatból az igazgató elé járult és hogy az elharapódzott rendtelenségeket szüntesse meg, arra inkább kérte mint figyelmeztette, Rátt igazgató ezen fölboszankodva Járossy rabot, a ki különben is veszélyes lábfájásban szenvedett, a megelőző legfelsőbb rendelkezést figyelmen kívül hagyva, a betegek szobájából kivétette és június 9-én megparancsolta, hogy a soha addig használatban nem volt nyirkos tömlöczbe¹⁾ tegyék és midőn úgy Rátt igazgató mint Branstauer káplár, ki az igazgatónak minden rosszban társa, nem szüntek meg dühöngeni Járossy ellen, ez miután a tömlöczből kibocsátották, orvoslás végett Csongrád megye alispánjához folyamodott, egyszersmind unokatestvérét D. . . y János F. megyei alispánt és S. . . . y Antal P. megyei táblabíró²⁾t levélben megkereste, hogy a helyt. t.-nál érte közbenjárjanak, a közben S. . . . y Antal válasza Rátt igazgató által elfogatván, szeptember 27-én, mikor Járossy a templomból kijött, az igazgató őt magához hivatván ezen folyamodás miatt előbb a legrosszabbúl bánván vele azután vasra veretvén ismét a tömlöczbe vettette, a káplár pedig olyan súlyos ütéseket mért a fejére, hogy elájult és végre egy negyed óra mulva az igazgató őt csaknem félholtan a tömlöczből ismét kivítette és 30 vessző-csapást vágatott reá és megparancsolta, hogy megint vigyék vissza a tömlöczbe, melyben 14 napig tartották és naponta csak egy porció kenyeret adtak neki és jóllehet 5 nap mulva halálos betegségbe esett s kérte, hogy vegyék ki onnan, épen csak a f.-házi lelkész közbenjárására, 14 nap mulva tették át előbbi kamarájába, előbb befalazván annak ablakát és a káplár megfosztván őt minden holmijától és megvonván tőle azon idő alatt az ételt, még az erőnek a betegségben való föntartására szülkléges levest is.

Ilyen keservben és inségben Járossy a midőn 1801. október végén a f.-házból titokban eltávozott, a mint előadja, nem azért tette azt, hogy gyalázatos szökésének szennye által előkelő rangjának díszét bemocskolja, hanem csak azért, hogy panaszát ezen helyt. t. elé hozza, a miképen is nem sokára

¹⁾ „Lyuk aristomnak“ mondták abban az időben azt fegyelmi zárkát, a melyről szó van s a melynek latinul spelunca volt a neve. (Spelunca tulajdonképen barlangot jelent).

azután itten Sz. Iványi kir. tárnokmester előtt megjelenvén az idemellékelt 24733. sz. kérés átadása után önkényt ismét visszament a f.-házba.

Ezen kérés vádaskodó pontjaival, egyszersmind intézkedés tétetvén, ne-hogy Járossyt megszökése és folyamodás készítéseért megbüntessék, Csongrád megye alispánjának, a legtüzetesebb vizsgálat megejtése végett avval küldetik meg, hogy a midőn a f.-házbeli elítéltek nyomorúlt helyzete, valamint a bün-tető igazság érdeke is megköveteli, hogy a visszaélések ottan kiderítettvén a kihágások csakhamar korlátoztassanak és orvosoltassanak, addig is ideiglenesen intézkedjék, hogy a rabok ne kószáljanak szabadon a városban és hogy egy-résről a rabokra nagyobb ügyelet fordítassék, másrésről velük ne bánjanak keményebben, mint a hogy a törvényszéki ítéletek vagy pedig a kiadott néhány kegyelmes kir. rendelet megköveteli.“

A fölterjesztésben említett Csongrád megye alispánjához 1801. novemb. 10-én intézett rendeletre¹ Kárász alispán ugyanazon évi deczemb. hó 31-én tette meg jelentését, beterjesztvén a megejtett vizsgálat alkalmából az igazga-tótól bevett nyilatkozatot.

Ebben a novemb. 28-án [kiállított nyilatkozatban² Rátt József ideiglenes igazgató a hozzá intézett kérdésekre a következőleg nyilatkozik:

1., Beismeri, hogy Jakob Joáchim rabot, a ki tanult kertész, a házi-pénztár hasznára magánosoknak kerti munkára kiadta a városba őri fölügyelet nélkül, a ház őrsége különben is elégtelen lévén, valamint azt is beismeri, hogy nevezett rabot ő is alkalmazta a városban levő szőlejében, de őri föl-ügyelet és fizetés mellett. A rabnőket is hasonló módon használta házi kert-jében, a mi kitünik a számadásokból.

2., Kiss István rabot igaz, hogy a külső munka apadásával október 1-től kezdve a ház jövedelmének gyarapítása végett kocsisnak alkalmazta, de nem a saját, hanem a Vedres István lovai mellé, a ki posztógyár fölállítására aján-latot tett. Ez az előbbi igazgató alatt is megtörtént.

3. Jó viseletű rabok kiadattak a városba őrizet nélkül is, mi a házi pénz-tárnak számbavehető hasznot hajtott. Igy Zombori József, nehéz munkára alkalmatlan beteges szabó egy helybeli szabómesterhez 14 hétre, mikor a házi őrség egyenruháját készítette. A külső munkára járó rabok követtek el kihá-gást is, mire ebben a városban, a hol minden sarkon korcsma van, sok az alkalom, a mit annál könnyebben fölhasználhatnak, mert az örök között sok a részeges.

4. Jóllehet a káplár önkényes verésre senkitől sincs fölhatalmazva, mégis nagyon gonosz és engedetlen rabokkal szemben evvel kell, hogy segítsen magán az ember, a mire eddig minden alkalommal volt is elegendő ok, kellő

¹) O. l. 24733/1801.

²) O. l. 1312/1802.

szigor nélkül az embér az udvaron sem mehetne végig biztonságban ilyen gyilkosok és rablók között, a kik az emberiség salakját képezik. A káplár helytelenül cselekedett, mikor Klevechter kulcsárra kétszer rávágott pálczájával, ezért, nem lévén az igazgatónak joga testi büntetéssel fenyíteni őt, szigorúan megdorgálta, a kulcsárt is megszidván, a ki gonosz és lepcsés szájával ingerelte a káplárt.

5. Az igazgatónak az intézet igazgatására írásbeli utasítása nincs, csak szó-beszédből ismeri a szabályokat. Ő nem hivatkozik a rabok tanuságára, a kik az intézetet igazgatójával és egész személyzetével együtt a pokolba kívánják — hanem hiv. számadásaira, azok okmányaira és a ház személyzetére.

A helyt. t. erre 1802. évi január hó 19-én¹ utasította az alispánt, hogy a f.-házban honos visszaéléseket azonnal szüntesse meg, addig is míg az Utasítás elkészül és megküldetik és jobb rendet hozzon be az intézetbe, az igazgatót pedig kötelességeinek és az alispán által teendő intézkedéseknek teljesítésére a helyt. t. nevében komolyan figyelmeztesse.

Egyidejűleg megküldte neki véleményezés végett a Járossy rab édes anyjának legfelsőbb kézjeggyel ellátott az iránt való kérését, hogy atyjának megveréséért 8 évi f.-házra ítélt és büntetéséből már közel 7 évet kitöltött, nagyon beteges és javulását kellőképen tanusított fiának hátralevő 16 havi büntetése elengedtesse.

Végül avval is megbízta a helyt. t. Kárász alispánt, hogy Járossy rab által a f.-házban meghonosodott visszaélések följelentése folytán megejtett vizsgálat miatt az igazgató és káplár részéről történt megveretésére és üldöztetésére vonatkozólag újabban beadott panaszát vizsgálja meg s az eredményről tegyen véleményes jelentést.

Kárász alispán a hivatkozott 1802. január 19-én kelt rendelettel nyert megbízatásában eljárván, eljárása eredményéről 1802. május 13-án a helyt. t.-hoz ekképen teszi meg jelentését:²

„— — Jóllehet Járossy Károly rabról úgy az igazgató mint a káplár és néhány rab (a mikép a raboknak nekem átadott és A. alatt idemellékelte kéréséből kitetszik) azt állítják, hogy nemcsak hogy nem javult meg, hanem csalárd, pártoskodó, rabtársait vakmerő merényletekre izgató és istentelen, vallástalan ember, miután azonban azt vélem, hogy az igazgatónak és káplárnak valamint a raboknak, a kérésben írt állításai inkább indulatból és bosszúból erednek — — — először azon indokból, hogy ha Járossy közel 7 év alatt, a mit fogságban töltött, meg nem javult, akkor javulása egy év és körül-belül 3 hónap alatt, a mit még fogságban kellene töltenie, bizonyára nem remélhető, másodsor mivel azt tapasztaltam, hogy úgy az igazgató, mint a káplár Járossy ellen a legnagyobb mértékben föl van böszülve és láttam, hogy

¹) O. I. 1309 és 1312 sz.

²) O. I. 14128/1802.

a rabok is ingerültek reá mint a rendetlenségek följelentőjére, nehogy vele továbbra is keményen bánjanak vagy talán gonoszlelkű és legrosszabb híriú rabtársai részéről élete is veszélyeztetve legyen és végül mivel különben is beteges és majdnem folyton lábfájással vesződik, úgy vélem, hogy fogságának hátralevő idejét a meghonosodott visszaélések őszinte leleplezésének jutalmául el lehetne neki engedni.

Végül az elüldézett kegyelmes rendelethez mellékelt kérésében előadotakat megvizsgáltam és a rabok vallomásából megtudtam

1-ször Hogy az igazgató rabokat bocsátott el büntetésük idejének letelte előtt.

2-ször Hogy az ekként elbocsátott rabokat számadásaiba mindig úgy írta be, mintha fogságuk egész idejét a f.-házban töltötték volna.

3-ször Hogy Járossy Károlynak fejére és tagjaira úgy rávert, hogy az ép pálczát eltörte.

4-szer Hogy Járossytól egy 20 aranyról szóló adóslevelet és egy (a hogy Járossy állítja) aranyból való szelenczét kapott ajándékba.

5-ször Hogy abból a 15 frtból, a melyet Szakál Péternek Thurócz megyéből küldtek, 5 frtot megtartott.

6-ször Hogy az irások és számadások elkészítésére alkalmazott Czech Sámuel rabot ezen munkától elmozdította azért, mert a gyógyszerárban napi díj mellett dolgozó Szakál Pétert a számadásokból a káplár ösztönzésére kihagyni nem akarta.

Mindezeket aztán válaszolás végett áttettem a f.-ház igazgatójához, ki hogy mit válaszolt ezekre, azt a B. alatt idemellékelt írásból látni méltóztatik. A melyből kiviláglik:

1-ször Hogy a f.-ház igazgatója maga elismeri, hogy rabokat fogságuk idejének kitöltése előtt (a rabok szerint néhány hónappal, az igazgató szerint pedig csak napokkal és hetekkel hamarább) szabadon bocsátott.

2-ször Hogy az ilyenképen elbocsátott rabokat a számadásokba úgy vezette be, mintha fogságuk egész idejét a f.-házban töltötték volna és hogy az azok tartására rendelt pénzt a ház egyéb szükségleteire fordította.

3-ször Hogy Járossy Károlyt maga megverte. Ezen tettét illetőleg többen sőt sokan azt vallják, hogy arra Járossy semmi okot sem szolgáltatott, voltak azonban mások a kik egyenesen kimondták, hogy Járossy Károly az igazgató megszólítására nem vette le kalapját és azért haragudott meg nagyon az igazgató. Azt azonban mindnyájan egy szájjal vallották, hogy a káplár kezéből kiragadott pálczával a Járossy fejére és tagjaira ütött és a mint elszaladt, követte őt s addig verte, a míg az ép pálcza összetört.

4-szer Jóllehet válaszában tagadja, hogy Járossytól 20 aranyról szóló adóslevelet és szelenczét kapott, mivel azonban azt nekem előzőleg ő maga bevallotta, szemrehányást tevén neki, hogy miért tagadja válaszában, a mit

előzőleg nekem beismert, azt felelte: hogy a föltett kérdésre egyenesen akart válaszolni és mivel a kérdés úgy volt föltéve, hogy vajjon kapott-e adóslevelet és szelenczét, azt felelte: hogy ő nem kapott, de azért a feleségének adták ezeket.

Ennélfogva ezen nyilatkozatáról a C. alatt mellékelt beismerést vettem be, a melyben a kapott adóslevelet megsemmisíti és a szelenczéről azt állítja, hogy nem aranyból, hanem ezüsből való és gyöngén meg van aranyozva. Melyet Járossy Károly megismert, hogy ugyanaz, a mit anyja küldött neki és azt megőrzés végett a Járossy jelenlétében az igazgatónak visszaadtam.

5-ször Nem tagadja, hogy a Szakál Péter pénzéből 5 frtot magának megtartott, magyarázatúl adván: hogy azt a 15 frt fölhajtására fordított fáradsága fejében tartotta vissza.

— — Továbbá a hozzám intézett másik, f. é. márczius hó 9-én kelt 5470. számú rendelet következtében, melylyel a Járossy Károly rabtársuk gonosz hajlandóságáról panaszkodó rabok kérése is megvizsgálás végett nekem megküldetett, alázattal jelentem: annak tartalma azonos az A. alatt levő kérésben előadottakkal, de a mint említettem, azt vélem, hogy azok inkább indulatból és boszúból erednek: És véleményemben megerősít az, hogy: miután az abban a kérésben magukat aláírt rabokat magam elé állítottam és állításaik bebizonyítására szoritottam, nem tudtak egyéb bizonyítékot fölhozni, mint hogy egymás mellett akartak tanuskodni és azonkívül a kérést aláírók közül ketten, jelesen Diószegi és Demeter György kinyilatkoztatták, hogy erről a kérésről mit sem tudnak és neveiket az ők tudta és akarata nélkül irták az alá, azonfölül Kis István ugyanaz, a kit az igazgató kocsisnak alkalmazott, a többiek pedig olyanok a kik azelőtt a városban őrizet nélkül csavarogtak és ott a Járossy föladása szerint lopásokat és más rosszaságokat vittek végbe, most pedig a szabadabb kószálásra és gonoszságok elkövetésére való alkalomtól meg vannak fosztva.

Mindenek ekképen elvégeztetvén a f.-ház igazgatója az F. alá legalázatosabban mellékelt leveleket küldte nekem, a melyekben bizonyos Cseszányi és Járossy Károly jelzik, hogy ismét új panaszt akarnak szerkeszteni és ez ügyben leveleket küldtek el, egyben tudatják, hogy ezen tettükért mindkettejüket szigorúbb fogságba helyezték. Elolvassván a Cseszányi és Járossy leveleit, nem találtam azokban más panaszokat, mint a melyeket Járossy már előadott és meghagytam az igazgatónak, hogy Járossyt, a kinek folyamodása beadásáért nem szabad semmiképen kellemetlenséget okozni, helyezze vissza előbbeni börtönébe és őt a kegyelmes Helyt. t. bekövetkező rendelkezéséig nyomorgatni ne merészelje.

A f.-ház igazgatója számára általam kidolgozott ideigl. Utasítást a Kegyelmes Helyt. T. rendelkezésére legalázatosabban ide mellékelvén maradok stb.

Horgoson 1802. május 13-án.

Kárász István

Csongrád megye alispánja.

Lássuk most Járossynak a helyt. t.-tól a f.-házba történt visszatérése után irt s az orsz. levéltárban megtalált panaszáta maga valóságában és egész terjedelmében:

„Kegyelmes és Méltóságos Uraim,
Kegyelmes Patronus Uraim!¹

Mind ez ideig mint türtem, szenvedtem, már lehetetlenség, hogy a tsufos Actussait ezen Tisztartónak, és Káplárnak tudtára ne adjam Mgs. Urk és eő Nagysága által Eő Excellentiájának. Én Kegyelmes Parantsolatját eő Excellentiának Néki által adván és Kegyes Atyai égérete szerint Mlgos Urk semmi bántásom nem kellett volna történni, mégis tiüstént a sötét Lyukban tétetett, egész mesztelen levetkőztetett, Leg Kissebb Jóságomtul és minden Pénzemtül, kit Polánéné eő Nga Zombán adott, meg pusztított, 3 napig benne tartott, az alat azon kamarában, kívül ki szöktem, az ablakot bé tsináltotta egészen, és abba a förtelmes Helyre tett, és ott volt szándéka engem ki szabadulásig tartani, de hatod napjára, a midőn a V. Ispán Urhoz hivattattam a Bizonságok ki adására, ki botsáitott nagy haraggal a V. Ispán Ur Parancsolattyára, és nem az Spítálban tett, hol az Fölség Parantsolatja szerint az én Helyem, hanem a többihez a kásámátában hálni, a hová az udvaron által kell menni, és a sebes Lábaimmal korán reggel a nagy hidegben kell ki és bé menni. Mihelyest az Inquisitió végben mentt, azonnal minden képpen fenyegették az Bizonyságimat, és a kinek sententiájában verésse volt rutúl ell is vertek raitok, még Inquisitió előtt is éjjezgette a gaz káplár az embereket, hogy semmit ne szóljanak, de mégis nem tsak az én Punctumim aprobáltattak, hanem több is sültt ki. Hogy némelytül hallották, hogy az igazát meg mondták, azonnal az én Bizonságim minden képpen szörnyen persecuáltattnak, sohová ki nem botsaitattnak, még tsak Dologra sem, de nem tsak ezek, hanem valamennyen vannak oly vigyázás és parantsolatjuk van, hogy nékem semmit leg kissebbet ne hozzanak akár enni valót, akár mást, ide bentt a hol nappal vagyunk, az Ispítálban tett két gönoszsággal telyesseket, valami Nagy Ferenczet, és Bakó Jósefet, az első temérdek tolvajsági miat akasztó fát érdemelne, még az Profunt háztul az 70. forintos réz vékát is ell lopta, és a Városban most ell multt nyáron szabadon jártt, sokat a várost lopta, hanem tsizmadia mestersége az káplárnak, és Tisztnek var, és az rabok számára is az Bört pro lubitu lophattya, mivel egy időtul fogva ez varja a Bakantsokat, a Káplár veszi a Bört és így együtt lopnak, a Bakó József is tolvajsága után szüts mester embernek dolgozott, ezt a szegint nagyon lopta, most nem ád néki Dolgot, ez is az lopott Börök-bül az kaplárnak Laiblit és feleséginek Bundára valót tsinállt, ezek

¹) Eredeti magyar szöveg. O. l. 1334/1802.

tehát itten ugy vigyáznak reám, és Beszédeimre, hogy ne tsudálkozzék Mlgos Ur, hogy én illy rosszul, és sine omni conceptu egy ily nagy Urnak irok, holott ezer szemem kell lenni. Itten ezek uralkodnak, és engem szememben szidnak, motskolnak, hogy most nem lophatnak ugy, és részegeskedhetnek. Az V. Ispán Ur megparantsolta a Tisztnek, hogy sine Dubio a rátz Aszonyt a többihez tegye, és a többit. A rátz aszonyt ugyan le tette, de minden nap mégis in elusionem Benigni mandati étellel, itallal maga Asztalárul tartya. Krántsits, Kertész még most is magok különös bötsületes szobájokba vannak, és elegendő fát is ad nékik, nékem pedig még egy krt sem ad pro Intertentione. V. Ispán ur meg parantsolta, hogy egy rab sem tartozik néki vizet hozni, vagy szolgálni tartsek tselédet magának, a mult héten tehát trutzomra engem is fell ir a Cathalogusban, a mely soha szokás nem vala, nem akartam néki menni, a mint is nem is járhatok a nagyon sebes Lábaim miatt, a gaz káplár Lyukkal fenyeget, azt mondom: hát a Laurentsitsot, Krántsitsot és Kertészt miért nem haittya? felelte, azok extra rabok, és nem kötelessek, azt felelém egy rabnak, a midőn hálni mentünk (és egy nappal előbb ellig haitott erővel kellett a sok gráditson a Tisztnek vizet fel vinnem hogy többet kutyám szarát (alázatosan követem) megyek néki többet. Más nap ugy mind Karátson Szombat ünnepén ki jövünk a templombul, oda megy a káplár, és bé árul, hogy én azt mondtam: in praesentia Captivorum et Militum ell veszi a Káplár páltzáját, és mind egy fertály óráig agyba, főben vertt, többet ütött raitam 70. ütésnél, a páltza ell törtt, újra megfordította, és a kezemmel örökös koldussá tett, mert egy tsöp érzékenység sints a Balban, ha kalapom nem lett volna a fejemen, minden Bizonnyal agyon vert volna, és az is vala a gonosznak igyekezete, midőn már az udvaron több 50. ütéseket adott, ell szaladtam bé a Spinházban, utánnam futott, és ott is, ámbár a Papunk eleget mondta: ne bántsa az Ur mégis agyba főbe vertt, még a tsep páltzába tartott in Scandalum totius Captivitatis, kik ugy meg rémültek raita, hogy maid tsak nera vérontás lett a dologbul. Ez nem Tisztartónak, de kondásnak sem való Mgos Uram, illy gyilkosságot ell követni, ha volt panasz miatt nem bánik sua via, hát ő tsak szabad életünke! ez oly rut Actus Mgos Ur, hogy egész város köpi, és rabok, a kik tsak látták, vagy hallották. Hogy ily gonosz ember Tisztartó lehet! engem örökös koldussá tenni a kezemben . . . ell szenvedtem . . . hogy rab vagyok. Már boszuságában tsaknem öli a méreg őket, hogy én mindeneket próbáltam, és reám semmit nem tudnak, hanem étéllye ell Keygyessen Mgos Uram, mely gonosz hazugsággal akarnak a föls. Consiliumnak árulni: Egy gonosz Tolvait, aki megh szabadultt, és én ötöt a sok gonosz tolvaiságaiértt dorgáltam ell vitt a káplár a Papomhoz,

és sub Juramento azt mondta, hogy én azt mondtam volna, hogy Isten nintsen, és egyebeket a Kristusul, még vannak ily hamis lelkü Tanuk ketten, a mind a Pap nékem mondta, kétség kívül Nagy Ferencz, Bakó, Laurentsits, Krántsits, a kik a Tisztnak Pártját fogják, és sainálnák, ha a gonosz szabad életüktől meg vállalni kellenék. Soha, soha semmi nemü rab olyast tölem nem hallott, a mind mondják is, tsak inquiráltassék, sub Juramento is meg mondják. Hanem még én Sopronba Arestomba lévén, külömbféle könyveket olvastam, a többi közül a hol valami jeles materiát találtam, magamnak fell jegyeztem, ugymint egy könyvbül szórul szóra irtam ki volt Kristus? mi a gyónás? és kereszt-ség? tehát ezek azt gondolták, hogy az az én conceptusom, tehát mindent numerálva tettem. Már ily hamis Lelküséggel Due Illustrissime akarják magukat a Büntetéstül meg szabadítani, és nagy hiszemben is vannak, hogy a dolgot suprimálták és meg maradnak, a mint és minden Tanuimat és a többit is rettenetessen fenyegetik, és azt mondják, mint az én ágyamat is ell készítették, a szegin Aszonyok kapussát rutul persequálták az igazért, hogy meg mondta a V. Ispánnak, vélem sem szabad szólni, a Strickert és mind a jó akaróimat. Szóval Kegyelmes s Mgos Ur az Istenért könyörüljön raitunk, éhen is ell akarnak veszteni, a midőn meg vertt oly rutul, más nap minden rabot, ki tsak dologra mentt, keményen megvisitálták, ha nem visz e Levelet ki a városba, és nagy Büntetés alat tiltatott nékem a leg kissebbet is hozni vagy vinni, tsudálkozásra méltó, hogy félnek, és tsak ez gyanusaknak teszi, ha olly büntelenek volnának is, és mindent reám hárittanak, hogy ha a többi a piártzra akar menni, hogy azon a napszámon valamit vehetne, azt felelik, kösszönnyétek meg a királytoknak, ezt tsupán azon okbul teszik hogy a rabságot reám . . . és jól meg verjenek, azért is adott a kasamátába hálni a többivel, és reá is vannak ketten készttve, hogy halva verjenek meg, de én nem adok alkalmatosságot, és magok is tudják, hogy mindenbe büntelen vagyok, a mint naponként az Actussaikbul ki tetik. Oh Kegyelmes Uraim! tsak tudnák mind azon gonoszságokat, mint én és a többi, kiket ez a gonosz Tiszt, és káplár téssen, lehetetlen, hogy tsak egy nap is szenvedné őket itten a Fels. Consilium, de a rab nem mer szollani, mivel fél, ha meg marad, halva fogja mortificálni. Azért esedezem az Istenért Mgos Urk, és eő Excellentiájának ugymint Isten után Kegyelmes Patronusaink azonnal méltóztassék egy jó törvényes Individuomot le küldeni és a V. Ispán urral uberius inquirállanak, én obligálom magamat minden költségért, ha más mód nints benne, mitsoda Lopásokat tesznek, npe egy Zech nevü rabot a Káplár még taval arra készttte, hogy Szakál Pétert a számodásbul és többeket hagyon ki, ez reá nem állván ki is furta, és Krántsitsot helyébe

vette, szóval én nem tudom a mostani félelmemben (holott in tremore irok) azokat ki magyarázni, mitsoda förtelmes Dolgok sülnének ki, tsak minden rab nevezetessen kérdeztessék megh a Dologért, hány nap dolgozott, ki süll a gonoszságok. — — ezek mind a ketten egy Istentelen fel fualkodott Lelkek, kik tsak azt állítják, hogy nékik senki nem parantsolhat. — — Hogy azokat a Tolvaikot a spitálbul ki vegyék, engem oda tegyen, a pénzembül adjon pro Intertentione mea, és ne üssön, verjen, mert én ember vagyok, oly Desperatióba fog hozni, hogy az életemmel sem — — Az Istenért ne hadgyanak el Kegyelmes Uraim. Mely jóvoltát az Isten is megfizeti. raptissime et in tremore

Szegedini 29 xbris 1801.

Örökös . . . szolgája.
Járossy Károly“

Közöljük a Járossy ellen több rab által egy példányban a helyt. t.-hoz és és egy példányban az alispánhoz intézett panaszlevelet¹ is eredeti szövegével:

„Félséges Királi Helytartó!

Magyar Tanáts, Nekünk Leg alább való Erdemétleneknek Kegyelmes Elöljáró feő Uraink!

Térdeinkét háítván mély álazotóssaggól esedézve Instaljuk kegyelmessén Exelentiátokát, hogy ezen alább még irt egy nihán punktumokból álló keservés panaszokat meltoztasson kégyessen meg hálgatni, a' Járossy Caroly Rább tarsúnk ellen, úgy mint.

1mo Magához hásónló égy nihány Impostorforma Emberékét kézeré kerétt, Ádományál igerétékkél szabadsággól való biztatásól hódétottá, és ázokát áz kij ádatot páransólóták éllen váló nyákasságrá szófogatlanlágrá izgattjá, mi pediglen a' kik eő véle égyett nem ertünk, halalós éllenségünk, szítkokkál veréssél sótt még meg öléssel is bátorkodik, benünket fényezetni, de nem tsak minket há nem más élöljáró érdemes Urokat is tudni illik ázon feő Uroságokát is, a' kik eő nekje, mondván hamis sententiat hosztának nem szünik fenégetni.

2do ollan Ember, a kij sem Istentül sem embertül nem ákár félnyi, mivel mind ázokat melyéket Istennek tulajdonithátunk nem hisz, semitis. Póklot, Mény Órszágot, Szent Irast, Szenteket, mint tagád, sótt még más fundámentális nágy golgokát is feszégét, a' Romaij Hitt éllén mint valósgos Jacobinus, mint Ezékét Hitünk szerént meg bizonyíthatiók.

3^{io} Jóly Ismerik ázon Érdémés Tiszt Urak is á kik ezen Fenyéttőháznók élöljárói voltának, úgy mint Trungl, Marczy Consiliárius Ur,²

¹) O. l. 5470/1802.

²) Maresia helyt. tanácsi számtiszt lesz az, a kít biztosi minőségben küldtek volt ki a Trungl idejében.

Szabó Urak, a' kiknek is sokszóri büntetésék után magat még jobbítani nem igyekezét, sött fenegétödöt ellenék valamint a' mostáni Tiszt ellen is az egész házzal nem volt ányí veszötségék mint eö véle.

Ére való nézve leborullvan mély álatatossan Instállýúk Nagy Kegyelmi Exellentiatókát Méltóztasson ezen rós természetü hamis praktikás Embert közülünk kij vétetnyi és különös helyre el zárottatni, ne talántan valami rebeliot közöttünk hamis szavaivál indittaná, is az együgyü igazsz Kerésztény Emberékét, az bály útrá nem vezethétné; A mely kegyés is kegyelmes Párantsalatiokát is Resolútiokat el varvan óhaitva leborúlván imadúnk s marad:

Felséges Kegyelmes Exellentiatoknak Sig: Szegedini 1802.

Leg kissebb szegény szolgálj az
fenetö hazbeli Rábbok.

Bako Joseph.

Kiss Istvan.

Nagy Ferentz.

Dioszegy Istvan.

Dömeter Györk.

Gregor Janos.

Wass Istvan.

Puskas Janos.

es a többi N: N:“

Az igazgatónak az alispán által föltett kérdésekre adott és az alispáni jelentéshez mellékelt feleletei közül jellemző voltuknál fogva érdekesek a következők:

1., Hogy én a magukat jó és békés viseletük által kitüntetett raboknak büntetési idejükből néhány napot vagy hetet, — nem pedig több hónapot a mint itt túlozva és a mint alább mindjárt bebizonyítandólag hamisan állítják, — elengedtem, abban csak is az ezelőtt létezett igazgatók példáját követtem és a nekik erre nézve engedett hatalommal éltem.

2., A Szakál Péter 5 frtját illetőleg így felel:

Szakál Péter rabnak volt egy 15 frtos magán követelése. Ezen követelés kifizetésének eszközlésére nevezett rab azon igérettel kért meg engemet, hogy ő nekem költségeim és fáradságom fejében (mivel ez a hivatalra legkevésbé sem tartozott és azt ingyen megtenni semmi esetre sem vagyok köteles, annál kevésbé, mert a rab ajánlata önkénytes volt) 5 frtot adni magát kötelezi, mivel pedig én az ő kérését valamint követelésének kifizetését csakugyan kieszközöltem, így megis illetett engem az én kikötött fizetésem.

3., Az adóslevélre vonatkozó „nyilatkozata“ melyet az alispán szemrehányása folytán állított ki, ekképen szól:

Miután Járossy Károly rab az állítólagos kötelezvényt ezen igazgatói állás elfoglalása után rövid idővel nem nekem alúlirottanak, hanem feleségemnek adta át azon tilalommal, nehogy nekem arról valahogy említést tegyen, de miután a feleségem az említett kötelezvényt ezen ajánlat megtételekor tüstént tűzbe dobta, a kísérő írást pedig cselédje által nevezett rabnak abban a pillanatban visszaküldte avval a szigorú meghagyással, hogy soha se merjen többé ilyenféle ajánlattal szemtelenkedni, így az állítólagos kötelezvény semmisnek nyilvánítottatik;

Hasonlókép az említett rab anyja által az itt levő Lovászin Anna közvetítésével rám tukmált dohányszelencze ezennel természetben visszaadatik.

4., A Járossy megverésének közvetlen okául azt hozza föl, hogy a mikor őt a templomból a lelkészszel kijövet magához hivatta, Járossy kalappal a fején avval lépett hozzá, hogy: nó, mi kell?

Járossy az 1802. év végén, vagy a rá következő év elején újabb följelentéseket tett, a melyeket az ügy megvizsgálása végett a helyt. t. szintén Kárász alispánnak adott ki.

Az alispán 1803. január 26-án¹⁾ azt jelentette, hogy a följelentésekben foglalt vádak alaptalanoknak bizonyultak. Jelentését a következő véleményének nyilvánításával végzi:

Kihágások ezen házban mindig voltak és lesznek, valameddig a rabok a f.-házból a városba napszámba kijárhatnak. Az őrző katonák nincsenek annyian, hogy minden rab mellé, amint egyenként hol itt, hol amott dolgoznak, külön őrt lehessen rendelni.

Igy hát gyakran ör nélkül magukra dolgoznak. Az alkalom meg van s ők azt két kézzel ragadják meg és olyan rosszat követnek el, a milyenre nagyobb hajlamuk van. Némelyek, ha lehet lopnak, mások káromkodnak, mások lerészegednek. — — Ezen ha nem is egészen, de legnagyobb részben segíteni csak egy módon lehetne: hogy a raboknak a f.-házból kimenni ne engedessék meg semmiféle ürügy alatt, hanem láttassanak el olyan munkával, a melyet benn a fenyítő-házban végezzenek el. Például szolgálhatnak erre az asszonyok, kik a f.-házon kívül sehol sem dolgoznak. Ezekre nincs panasz, munkájukat a házban végzik és ha követnek is el rosszat, azt csöndben és közbotrány nélkül követik el. Ha a férfiak sem dolgoznának a házon kívül, ők is megfosztatnának a rossz elkövetésére való alkalomtól, az örök is inkább szemmel tarthatnák őket mindig és következésképen javulásukhoz több volna a remény.

A helyt. tanács azonban erre az alispáni jelentésre — mikor az udv. kancelláriához az ezen „Járossy-féle ügy“ czimet viselő cikkünk bevezeté-

¹⁾ O. I. 4339/1803.

sében idézett fölterjesztést tette — ugyanakkor, jelesen 1803. szeptemb. 13-án az alispánhoz a következő rendeletet bocsátotta ki.¹

„— — Járossy Károly a rajta rabságában elkövetett sérelmekről, valamint a Rátt József igazgató és Branzauer Antal káplár által véghez vitt gonoszságokról újabban ismét panaszt adván be, az tüzetesebb megvizsgálás és jelentéstétel végett avval küldetik ki, hogy miután a Tek. Uraságod ide tett jelentéséből kitetszőleg a f.-ház vezetését Rátt igazgatóra továbbra semmiképen sem lehet bízni, őt hivatalából azonnal mozdítsa el; és más, úgy becsületességéről, mint az emberekkel való tisztességes és emberies bánásmódjáról ismeretes egyénnel helyettesitse, hátralékos számadásait követelje be és megvizsgálás végett ide terjeszse be. Mivel továbbá azon ideigl. igazgató, hivatalából való elmozdítása által egymagában, akár a rábizott hivatal vitelében, akár a rabokkal, jelesen a panaszos Járossyval való kegyetlen bánásmódja által elkövetett kihágásaiért elegendően nem bűnhődnek, a reá kiszabandó büntetésre nézve a megyei tiszti ügyész meghallgatásával adjon véleményt, nem lehetvén megengedni, hogy a fenyítés legszabatosabb módszere a törv. hatóságok által vagy a legfelsőbb rendeletekkel kiszabott büntetésektől eltérőleg az igazgató önkényévé, kegyetlenségévé fajúljon.

Egyébként ezen helyt. t. elrendeli, hogy az oda kirendelt katonákat is vizsgálja meg és ha nehányat bármi tekintetben képtelennek vagy kevésbé alkalmasnak találna, arról tegyen jelentést, végül pedig a f.-ház főfőlügyeletével Tek. Uraságodat további legfelsőbb intézkedésig, biztosi minőségben ezenel megbizza.

Kárász alispán ezen rendeletre Horgoson 1803. októb. 13-ról keltezett fölterjesztésében² jelenti, hogy addig is, míg a Járossy panaszának ügyét tüzetesebben megvizsgálhatná, Rátt József id. igazgatót működésétől elmozdította és őt ideiglenesen nemes Litassy Bálinttal az Antal főherczeg ezredbeli volt főhadnagygyal helyettesítette és ezen alkalomból neki a f.-ház pénztárában talált és számbavett pénzt kimutatás mellett átadta, Rátt Józsefnek pedig kötelességgé tette, hogy a szolgálata idejéről eddig még hátralékban levő számadásait mielőbb adja be.

Ezen alkalomból megvizsgálta a f.-ház őrzésére rendelt katonákat is, azonban egyet sem talált közöttük, a ki ezen szolgálatra alkalmas lenne, kettő kivételével az aggkor miatt már elgyöngültek és többnyire sebes lábuak lévén alig járhatnak s ezen fölül jobbra az ivásnak adván magukat, rendeltetésüknek teljességgel nem felelnek meg. Minélfogva azt véli, hogy ezeket mind vissza kell küldeni a rokkantak házába és az őrizetet inkább a rendes katonaságra kell bízni, mely ebben a városban állomásozik és az onnan kirendelendőknél abból a

¹) O. I. 20161/1803.

²) O. I. 24373.

mit a mostaniaknak fizetnek inkább adni kell valamit naponta pótdíj fejében. Így ha egyebet nem, azt legalább ellehetne kerülni, hogy ezután ha a rabokkal örökül kirendeltetnek lerészegedjenek és a rabok kihágásokat kövessenek el. A míg pedig alkalmas örökről nem intézkednek, a míg a rabok a városba dologra járhatnak, addig minden intézkedés hiábavaló lesz, mert kihágások a a mint eddig előfordultak úgy ezután is elő fognak fordulni.

A f.-ház főfőlügyeletével való kegyes megbízást alázattal megköszönve kéri, hogy attól fölmentessék, azért, mert Horgoson lakik és Szegedre csak akkor megy ha szükséges, a főlügyelet pedig azt kíváná, hogy ott tartozkodjék vagy legalább gyakrabban forduljon ott meg. Már pedig egyiket sem teheti, mert először házi körülményei nem engedik, másodsor gyöngye egészségi állapota akadályozza abban. Már csaknem 40 éve, hogy részben tiszteletbeli, részben rendes hivatalt visel abban a megyében és épen az alispáni hivatalban husz és egynéhány évet töltött. Ezen idő alatt a neki részint a kir. Felsőgek, részint a nagymélt. Kormányiszékek által adott megbízásokat biztosi minőségben a saját tetemes költségén teljesítette. Mindent megeléglélvén, mivel a szükség is úgy hozza magával, nyugalomra vágyik. Kéri tehát a főfőlügyelettől való fölmentését.

A helyt. t. ezen fölterjesztésére válaszul 1803. novemb. 2-án¹⁾ értesíti az alispánt a felől, hogy Rátt József igazgatónak Litassy Bálinttal ideiglenesen történt helyettesítését tudomásul vette és mivel a megürült igazgatói állás Rázt Elekkel időközben betöltetett, Litassyról más alkalmommal méltánylólag meg fog emlékezni. Hanem előbb címzett Uraságod — így szól tovább a rendelet — a f.-ház főfőlügyeletének terhétől, kiváltképen addig, a míg azon f.-háznak megkezdendő rendszeres szervezése egészen keresztülvive nem lesz, nem menthető föl, annálkevésbé, mivel ezen főfőlügyelet kegyelmes Kir. rendelettel ruházottat reá és különben azon főfőlügyeletből előbb címzett Uraságodra más teher nem háramlik, minthogy a f.-házat legalább minden évnegyedben megvizsgálni és a netalán tapasztalendő fogyatkozásokról és kihágásokról véleményes jelentést tenni köteles. A mi pedig a f.-ház őrzésére rendelt katonákat illeti: a katonai főparancsnokság már megkerestetett, hogy a köteleességüknek megfelelni képtelen katonáknak a rokkantak házába való visszahívása iránt a szükséges intézkedéseket tegye meg és addig is, míg a f.-háznál alkalmazandó rendszeres őrség tekintetében további rendelkezés tétetnék, a szegedi katonaság állomás-parancsnokát utasítani sziveskedjék, hogy az őrködés és egyéb a f.-házban előforduló szolgálat céljából a f.-ház igazgatójának megkeresésére a szegedi állomás rendes katonaságából annyit, a mennyi szükséges lesz rendeljen ki, pótdíj fejében napidíjt, jelesen a közlegények egyenként 4 krt, a káplár pedig 8 krt fogván kapni.

¹⁾ O. l. 24373..

3., A Füll Sebestyén ellenőr elbocsátása.

A fenyítő-ház megvizsgálásáról Berzeviczy Pál alispán által 1807. szeptember 24-én tett jelentésben az áll, hogy: Füll Sebestyén az ivásnak adta magát, csaknem naponként kihágásokat követ el és annyira rabja a részegségnek, hogy sem nem szégyenli a nyilván. korcsmákban inni, sem nem képes otthon a mánort kikerülni. Ehhez a szerencsétlenséghez járulnak még káromkodások, a hasonlókép magát ivásra adott feleségének utálása, veszekedések stb. Még az a gyöngesége is, hogy részeg állapotban a rabok közé szeret menni. — — Máshová való áthelyezése javasoltatik.

Nem helyezték át, hanem elbocsátották a rákövetkező évben megejtett újabb vizsgálat alkalmából.

Az erre vonatkozó 1808. októb. 18-án 22985. sz. a. kelt helyt. tanácsi rendelet így szól:

„A fenyítő-házbeli följelentett kihágásoknak és rendetlenségeknek a volt csongrád-megyei alispán, jelenleg helytartótanácsos (Babarczy Imre) által megejtett vizsgálatból kiderült, — — hogy Füll Sebestyén ellenőr, ki nagyon az ivásnak adta magát s ennél fogva káromkodásokban és más heves cselekedetekben tör ki, inkább botránkozásúl sem mint példaadásúl szolgál úgy alárendeltjeinek valamint a raboknak, a kik közé részeg állapotában be szokott menni. Ezért állásából egyszerűen elmozdítandó. Az igazgató utasítatik, hogy a számadásokat, pénztárt tőle átvevén, bocsássa őt el és Csongrád-megye alispánjával egyetértőleg — kire ezen f.-ház igazgatása és felülvizsgálata rábízott — az ellenőri állásra alkalmas egyéneket hozzon javaslatba.“

Füll ellenőrnek különben ezen kívül még több tört cserepe kellett, hogy legyen.

Annyit tudunk még róla, hogy Krantsits József rabtól 1806. márczius 31-én kölcsönvett 44 frt 34 krt. 6°/_o-os kamatra novemberig. Nem fizetvén azonban azt vissza — 1808. októb. 7-én a kölcsönző, a ki időközben kegyelem útján kiszabadult, bepanaszolta őt a helyt. tanácsnál.

4., A Mollyné és Matiss Imre szökése és a Bokross ellenőr üzelmei.

1812. január 29-én a szegedi f.-házban fölvelt jegyzőkönyv szerint Molly Rozália, helyesebben Mollyné Vustinger Rozália rabnő (a ki budai születésű és 28 éves) 1811. szept. 27-éről 28-ára virradó éjjel megszökött Kreizlin Annával és pedig — a mint ő adja elő — akképen, hogy azon alkalommal mikor az igazgató a „másik várban“ volt vacsorán, Braer örvezető a nagy kapu kulcsát Kreizlin Anna rabnőnek adta át, ki megígérte, hogy az igazgátónak be fogja azt nyújtani. Éjfél volt, mikor nevezett rabnő Mollyné, ablakán kopogván fölköltötte. A kulcsot a kapuban hagyván kimentek, a Tisza

partján lefelé tartottak és ismeretlen falvakon keresztül Pécs városába értek október 4-én. Ott elváltak. Mollyné Budára ment. Okt. 12-én ért oda sógorához, a ki őt át adta a Pest városi kapitányságnak¹.

Azért szökött el — úgy mond — mert terhes volt s félt, hogy az igazgató szigorúan megbünteti, ha megtudja azt. Társnője ijesztette evvel és biztatta a szökésre.

Bokross ellenőr ejtette teherbe, a kinek a konyhájában hált, azt vallotta. Először április 15-én közöszült vele éjjel, a mikor hazajött. Azután igen gyakran ismételte ezt és pedig nappal a padláson, éjjel az ő (t. i. a Mollyné) szobájában. Ezeket kész az ellenőrnek szemébe is megmondani. Az ellenőr azt akarta, hogy borókéval² főtt vizet igyék, hogy a havi tisztulása ismét meginduljon, de ő nem állt rá.

A Mollyné vallomása folytán vizsgálatot indítottak, a melynek rendén Bokross Ignác volt ellenőr (a ki megjegyzendő nős ember volt), a leghatározottabban tagadta, hogy az ellene emelt vádnak alapja volna. Írásban beadott nyilatkozatához arról, hogy a kérdéses időben „természetellenes idült magfolyásban vagy maggyöngeségben szenvedett, a mihez heves inszaggatások járulván, annyira elgyöngült, hogy magával jöthetetlené vált“ — orvosi bizonyítványt mellékel.

Ebből a pocsolyából sikerült is Bokrossnak kigázolni, de egy másik még csunyább bűn gyanujába keveredett bele.

Nevezetesen Gere Sándor szökevény rab vádat emelt ellene 1811. június 20-án kelt fölség folyamodványában, a mely ekkép szól:

„Fölség! Már hatodíkszor szöktem meg a szegedi f.-házból és mindig magam jöttem vissza; de most nem merek, mert félek, hogy nagyon meg kell lakolnom érte: megszöktem, de nem a magam szántából, mert a két utolsó alkalommal elűljáróim biztattak rá: ugyanis engemet és bizonyos Lapostian Gáspárt az Ellenőrhöz szolgálatba fogadtak, egyiket a lovak mellé kocsisnak, engem pedig szolgálatra, mi napról-napra bizalmasabbak lettünk az ellenőrrel mig végre annyira jutottunk, hogy ő kinyilvánította, hogy szeretne jobb körülmények közé jutni, mert nagyon szegényen jutott a házba. Én és pajtásom azt feleltük neki, hogy az könnyű volna, és megmondtuk a mi nézetünket, a mibe aztán mindjárt beleegyezett, és mivel Lapostian híres lótolvaj, és sokakkal van ismeretségben, ennél fogva mindjárt lókereskedést üztünk, mert a lótolvajok egy nyáron át 14 darabot hoztak, és az ellenőr aztán kettőnkkel a vásárokbá ment és eladtuk őket. Én pedig mivel tolvajkulcsal tudok bánni kinyitottam Szegeden egy boltot (mert minket kettőnkét éjjelre nem zártak be mint a többieket) és a portékát az ellenőrhöz vittük, a hol

¹) 1811. októb. 24-én visszaszállították a f. házba.

²) Segen Baum, helyesen Seven- vagy Säbenbaum = nehéz szagú boróka vagy cziprus-fenyő (Juniperus Sabina).

eltettük, míg Gyulára a vásárba mentünk és a zsidóknak eladtuk, én és pajtásom is kaptunk egy kis részt belőle, de java részét megtartotta az ellenőr. A mult nyáron az ellenőr útlevelet adott nekem és elmentem, 4 hét mulva jól meg-
 rakodva tértem vissza és zsákmányomból 6000 frtot adtam neki. Az igazgató
 azonban azonnal egy sötét lyukba dugott és vasra veretett, 6 hétig kellett
 ott maradnom, míg végre 50 forintot küldtem neki, mire aztán intézkedés
 tétetett, hogy a lyukból kivegyenek; mert a f.-házban mindent önkényüleg
 intéznek. Az ítéletekkel mit a rabok magukkal hoznak soha sincsenek meg-
 elégedve, mindent megváltoztatnak, a ki nincs munkára ítélve, annak dolgozni
 kell, a ki munkára van ítélve és pénze van, az nem kell, hogy dolgozzék, a
 ki meg van vasalva, arról azonnal leveszik azt. Végre f. é. január 22-én
 megint útlevelet kaptam az ellenőrtől, hogy pénzt hozzak, eljöttem, de többé
 nem mentem vissza mert beláttam, hogy az nem tesz jót, hanem szolgálatba
 állottam, és erősen föltettem magamban, hogy becsületesen viselem magamat.
 De ha Fölséged legfelsőbb kegyelmében részesülök, akkor kész vagyok azon-
 nal visszatérni, mindazt amit fönnebb legalázatosabban mondtam bebizonyi-
 tani, és az én még (hátralevő) 2 évemet és néhány hónapomat a legnagyobb türelem-
 mel elszenvedni, mert már 16 éve, hogy egyik börtönből a másikba hurczolkodom.

Kelt Pesten 1811. junius 20-án.

Ns. Gere Sándor.“

Avedig Bertalan volt postamester, kiszabadult rab, 1811. julius 28-án
 szintén Fölségfolyamodványban¹ vádolja Bokrosszt azt adván elő, hogy 6 évi
 büntetésének ideje f. év május hó 15-én letelt, de visszatartották a f.-házban,
 mert Bokross ellenőr avval vádolta őt az előző év deczemb. 12-én, hogy
 az irodából a hol dolgozott ellopott 286 frtot; julius 20-ig várt a bizonyításra
 és ügyének befejezésére, de hiában. Megszökött tehát és salvus conductust
 kér, hogy a törvény bebizonyítsa, hogy nem ő, hanem Bokross maga sikkasz-
 totta el azt a pénzt és pénzvágyból és boszúból gyanusította őt, mert ismeri
 minden aljas cselekedetét a mit Gere Sándorral és Lapostyán Gáspárral kö-
 vetett el s most ezekért föl akarta jelenteni.

A vizsgálat mindkét ügyben elrendeltetett. Berzeviczy volt alispán, akkori
 helyt. tanácsos vezette azt. Az ő eljárásáról szóló jelentés szolgált alapúl az
 udv. kancelláriának 1812. április 10-én kelt fölterjesztéséhez,² melyből meg-
 tudjuk, hogy Bokrossra a lopásokban való bűnrészesség semmiképen sem bi-
 zonyult rá,³ de sok vétség és hivatalával nagyon büntetésre méltó visszaélés

¹) O. l. udv. kancz. 9523/1811.

²) O. l. udv. kancz. 4018/1812.

³) Gere tagadta, hogy a vádlevelet ő írta volna. De azért súlyos gyanúok forog-
 tak fönn, melyek Bokrossst terhelték a Bellay szénátor házában 1808-ban elkövetett tolvaj-
 lást illetőleg. 73.000 frt dohányjövédéki pénzt loptak akkor el. Matiss Imre részes volt
 annak elkövetésében.

O. l. udv. kancz. 7217/1812 és 7782/1812.

terheli őt, a miért és tekintettel a Mollyné — neki tulajdonított teherbeejtésére, hivatalából való elmozdítása mellett ellene azonnal fiskális akció indítandó.

E közben azonban — az udv. kancz. 1812. május 12-én¹ kelt jelentése szerint — Bokross ellen azon súlyos gyanú merült föl, hogy a Matiss Imre rab szökését elősegítette. A miért ellene Csongrád megyénél a bűnvizsgálat megindított.

Ettől a gyanútól nem is sikerült neki tisztára mosakodni, a mint látni fogjuk a következőkből.

A Nemes Matiss Imre rabra vonatkozó Szeged v. levéltárában levő f. házi irományok közt olvasható egy 1812. ápril 21-én Litassy fenyítő-ház-igazgató által saját kezüleg írt és aláírt 2 ívre terjedő följegyzés, illetőleg jelentés, melynek bevezetése így hangzik:

„Történet le írása

Mint azon esetnek, a mely Bokross Contra agens és Matis Imre Miklós Rabb köszt történt szövetségrül én vagy valamit észre vettem, láttam, vagy pediglen valakinek tudositásbul hallottam.“

A leírás kihagyások által rövidített szövege:

Bokross ellenőr Pestről Február 5-én visszaérkezvén Matis rabbal gyakran összejött „leginkább saját szállásán. Kérdésemre asztatt mondta hogy Dridifi Rabnak némely rosz céljárul tudositott. — — Azután többször előhozta Matisnak maga jó viseletét és kért hogy annak nehéz békó vasát könnyebbálat fel tseréltessem. — — Egyszer Matis Rabb személyesen esedezett ezért igérvén megjobbítását. — — Várakozásra és békességes tülésre intetem; ezután szemmel tartottam Matis Rabbot és oly tsendes és jámbor viseletűnek találtam hogy 25-ik Martiusban tekintvén mint jó viseletét mint pediglen volt sebes lábait, békó vasát keresztvással felváltatni parantsoltam. — — Ezután egynehány—szor találtam a Matis Rabbot a volt Férfi Rabok kultsárjoknál. — — Elő vevén említett kultsárt ezen rendetlenségért soha sem tudott elegendő okot tselekedetének adni, azért megpirongattam, egyszer arestomba és rövid vasra is tettem sött szolgáltyából is utóljára el távoztattam, de hogy Matis Rabb a férfi kultsárnál evett s ivott asztatt soha sem tudhattam meg.

Áprilisknak első napokban és leginkább azon időközben minekutánna Dalmadi és Elek Rabok erőszakossan el szöktek de ismét bé hozattattak volna, a Contra agens Bokross igen gyakran az előbbeniekhöz képest ellenkező beszédeket tett énnekem a Matis Rabbrul — — — hogy t. i. Matis Rabb el akar szökni — — — ha erősebben akartam illetni a M. Rabott, mingyár asztatt mondá: elég ha tsak bé zárva tartatatik, más külömben észre venné, hogy szoros vigyázattal vagyunk személyére, ily formán engem Contra agens

¹⁾ O. l. udv. kancz. 6362/1812.

Bokross mint egy kötve tartott, hogy énnekem asztatt köllött parantsolnom, a mit ő akart.“

Bokross tovább is orránál fogva vezette az igazgatót és fondorkodott. Ápril 12-én közölte vele hogy reá akadt „a Belány Szénátor ellopott Pénzey tolvajokra, a Matis Rabb mindenket ki vallott,“ meg vallotta hogy ő, Tétsi és Gecze 1807. márczius 2-án megszökött rabok lennének azok. Arra a kérdésre hogy mi módon tudta meg ezeket és hogy miért nem jelentette mindjárt, mihelyt a legkisebbet megtudott ebből -- kitérőleg felelt, mondván „hogy már régóta vadász eő ebben az dologban és sok költségében volnának ezen előadott nyilatkoztatási“ sat. Azt is közölte ekkor az igazgatóval, hogy az alispánnak is jelentést tett és intézkedést kért arra nézve, hogy ezeket ő, Bokross, elrejtett legalis tanuk jelenlétében ismételtethesse Matissal, hogy azok fölírják a vallomását. Bokross úgy adta elé az ügyet, hogy az alispán másnap megbeszéli azt még az igazgatóval.

A mikor az igazgató másnap az alispánnal beszélt erről a dologról, akkora már Bokross az ő háta mögött kieszközölte volt, hogy a szolgabíró és esküdtek kiszálljanak a fenyítő-házba. Az igazgató ott is találta őket az az alispántól vtsszajövet. Meg is neheztelt azért, hogy „nagyobb bizodalma vagyon Matis Rabnak Contra agens Bokrossban mint benne“ és eltávozott a fenyítő-házból „hogy Matis Rabb bátrabban titkait előadhassa.“ Délután visszatérve Bokross jelentést tett neki a vallomásról és arról is, hogy volt az alispánnál és projektálta neki, hogy engedné meg „hogy Matis Rabbot el szöktesse, hogy eő utánna és vele azon helyre fog menni, a holl az el ásatott kintsek vannak és egyszersmind oly rendeléseket alatomban tenni hogy ugyan, az kintsnek fel ásás alkalmatossággal el rejtett és előre kirendelt Emberek áltaj elfogattassanak: ezeket engedni nem akarta, és így az iparkodási semmivé lesznek s több e félét.“

Az igazgató a Matis rab vallomásából s az egész ügyről csak annyit tudván a megnyit neki Bokross elmondott s az időközben Vásárhelyre megyegyűlésre eltávozott alispántól nem vevén rendeletet, nem tudta mihez tartsa magát és „asztatt vélte tehát hogy mindeneket abban a mind voltak, hadni kívántattak.“

„A Matis Rabb azonban folyo Hónapnak 17 és 18-ik közt esett éczakán el illantott, melyre az ilyen esettbe szokott rendtartások elintézések után — írja az igazgató — die 19 hujus megtudván hogy a Ts. surrogatus V. Ispány Ur haza jött, azonnal oda mentem és a Matis Rabbnak meg szökését személyessen jelentettem, melyre T. V. I. Ur engem kérdezett hogy mért nem strazsallattam én asztatt különösen a Bokross Ur C. Agensnek adott Parantsolatya szerént, és hogy fel küldöttük é az aminapában Matis Rabbnak adott vallását in forma Specios facti a N: M: M: K: Heltartó Tanátsnak, erre én aszt feleltem, hogy én e felüll a Parantsolatt felül mind ekkoráig egy szót

sem tudtam. — — Ez után a Bokross Contra Agensért küldött a V. Is. Úr és szorosan kérdésre vette el mulasztott kötelessége végett és Matis Rabbt akár honnan elő kerestetni parantsolta nékie, már nagy regvel, a Ts: V: I: Urnál létemkor Bokross C: Agens is oda jött és Jelentette. egy czédulát elő mutattván, hogy már ki fürkészte hogy hun légyen a Matis Rabb és tsak Assistentia adodgyék nékie asztatt bé fogatni ígérte, de asztatt is declamalta, hogy először ő nekie magának a N: Szemerédivel ki köll menni, hogy ki tanulhassa bujdosó helyét, egy Szegedi György Szabó nevezetű Lakos gunyhójában, melyet Szemerédi nékie meg mutattni ígért, tsak ugyan mindenképpen el is készült és mivel Enni is vinni akart nékie, de semmie olyas nem volt készen még az magam saját maid egész sunkát oda adtam és mint egy 12 ora tájban kotsijában el indult, asztatt mondván, hogy a Só Tár házaknál lévő Szent János képinél Szemeréditt fel veszi s avval a szöllő gunyhóban elérkezvén, azonnal kotsiját haza küldi, hogy a kotsis a rendelt persecutionalis embereket azon gunyhohoz vezethesse, és Matis Rabb Szemerédivel együtt befogattathassanak, azonban el mult az ki rendelt 3-ik és délután 4-ik ora is még sem jött elé a kotsi, hanem mint egy 5-ött fél ora felé a C. Agens Bokross maga, a ki asztatt mondá énnekem midőn a vörös csárdából vissza jött, hogy már nem a szöllő gunyhoba, hanem a vörös csárdában fegyveressen találták vala Matis Rabbt, a ki szemre hányásokkal és egyébbb pirongato szavakkal illette Bokross, minthogy ötett el szökése után szerentsétlen sorsára el hagyta, vigasztalván ere Matist a Bokross, és által hozván eő neki egy paar Cismát, Bort, kényeret és sunkát, a melyet az alább iratnak és a Ts. surrogatus Vice Ispany Ur tudtával ki vitt, hogy valamiképpen el rejtett helyen tartozatathassa, még az kotsiját a városban vissza küldi, mely kotsi Bokross kotsissával együtt az Persequens embereket azon helyre vezethesse, a hol B. Szemerédivel és Matissal éczakaj időtt elvárnak. hogy mint az hárman egyetemben elfogattathassanak, de Szemerédi és Matis fel lévén fegyverkezve nem bátorkodott ottan maradni, hanem Szemerédit inkább a városban vissza hozta, a ki valami ide való Szabó György házában azon éczakán hálni fog, és mivel Matistnak czimborája, Szabó György pediglen segítők, mind a ketten el fogattatthatnak, még eő más vidéki segítséggel Matist a vörös csárdában el fogatattná, ezek meg jelentödvén a V. Is. Adomovits Urnak a Bokross a kívánt segedelemmel el indult, és ma regvel 4 orakkor Matis Rabb nélkül vissza jött, a mit jelentett alább irottnak evvel alkalmatossággal Ts Vice I: Urnak meg irtam, tsak asztatt ide irni kötelességemben találom, hogy ma regvel Szemerédi — — hozzám jövéen, aszt jelentette, hogy Bokross lévén az el szöktetője Matis Rabbnak, egy elő mutatott czédulával nyilatkoztatni és bizonyítani akarta, de én Ts Vice Ispany Urhoz küldöttem, és magam is nyomába oda kísértem. — — Ut közben — — mondá nékem hogy eő már régen eszre vevén Bokrossnak Imposzturáit szánt-

szándékkal vele mentt tegnapp ki a Matishoz, hogy a Matist nem meszi a városon kívül némely Széna Boglyáknál találták ottan a kotsíra fel vet-ték, és a vörös tsárdára ki vitték, és minek utánna ittak ettek volna ottan hagyván Matist a városban vissza jöttek. — — — A Con-trallor azt ígérte Matisnak hogy maradgyon és holnap ismét vissza-jöven akkor tovább vinné, a kortsmárosnak is tudtára adta.“ — — — „Matis mind el ősmervén ezeket azt vallja hogy Bokross szöktette el. A mint hogy tudhatott is volna eö magának Passualis levelet Irni, de mivel B. meg Ígérte néki hogy magával el vinné Pestre azért Szombat regveltől Hétfő reg-velig mindetig a Szegedi nyomáson széna bogly. várakozott reá, a mint hogy tegnap kotsi ki is jött utánna és hozott néki egy pár jó stiblit, Élességet, Sunkát kenyeret.

Ns város Strázsa Mestere valya hogy tegnap a Bokrossal menvén estve Veres csárdába Bokros azt mondotta hogy ő Elek Istvány rabot keresteti, ki tudniillik már eö reá várakozik.“ — —

Szegedini die 21 April. 1812.

V. *Lilassy* Praef.

Matisról ez áll a Pest megye első fiskálisának Sárközy Farkasnak 1816. február 8-án kelt „Feljegyzésében“:

„*Neve sat*: Ns Matis Imre v. Miklós, de több nevei is vagynak, Sik Abonyrul, Ns Posony vármegyéből való születés.

„*Itéllő Birósága*: Ns Pest vmegye Törvényszéke.

Vétke: Több rendbéli Tolvajság.

Megitélt ideje: 1811-k Eszdő Aug: 23-án.

Kezdődik: 1811-ik Eszdő Aug. 23-án tart 6 egész Esztendeig

Végződik: 1817-ik Eszdő Aug. 23-kán végződött volna, de mivel első-késével azon idejét félben szakította tehát ezen időköz bé nem számíttatván tartozik egészen 6. Esztendőket kiállani.

Személyes leírása:

Sugár vékony Termetű, szőkés ábrázatú és hajú, s bajuszos, görbe orrú, nagy kint álló kékes szemű, mint egy 32 esztendős, R. Catholicus, nőtelen, oskoláit végzette, beszél Deákul, németül, születésére Magyar Ns Ember; fogságának ideje alatt türhető csen-dességgel viselte magát.

Megjegyzés:

A midőn még 1805-k Esztendőben Ns Komárom vmegye által Szegedre ítéltetett, ottan kevés Ideig volt, azonnal el szökött, azután ezen Ns Pest vmegye által ismét oda Szegedre 6 Esztendőkre ítéltetett, de azon Rabságát is elszökésével félben szakította, s annál fogva itten az jegyeztetik meg, hogy tartása árát a ki töltendő

Rabsága ideéig elébb Ns Komárom vmegyétől kell meg kérni, annakutánna jön tsak, a sor ezen Ns Pest vgyére, melly végre az már 1813-k Esztben bé fizetett 35 for. 54 krok v Ns Komárom vmegye által fizetessenek vissza, v pedig jövődre számítasson bé ezen Megye részére.“

Bokross, hogy kimenekedjék a bajból leköszönt állásáról.

A helyt. t. azonban ebben az ügyben 1812. aug. 11-én 19980. sz. a. kelt rendeletében azt írja, hogy: „Berzeviczy kebli tanácsosnak az állásáról rendes számadásítétel után önként leköszönt és szolgálatából elbocsátott Bokross Ignác volt szegedi f.-házi ellenőr visszaéléseinek megvizsgálásáról tett előterjesztésére Ő Felsege azt méltóztatott elhatározni, hogy mivel nevezett rossz és hivatala természetével ellenkező cselekedetei által arra méltatlanná tette magát és önk. lemondása s elbocsátása egyáltalában nem megfelelő büntetés reá nézve, ezért visszaélései miatt ellene Csongrád megyénél bünvádi eljárás indítassék. Egyéb-ként Ő Felsege elrendelte, hogy a raboknak magán szolgálatra való használatának büntetésre méltó visszaélése a legszigorúbb büntetéssel leendő fenyegetés mellett tiltassék el.“

Bokrossról különben három hónappal azután, hogy hivatalát elfoglalta, 1809. május 1-én azt írta volt Rác Elek igazgató a helyt. t.-nak, hogy: Bokross ellenőr, a ki az Eszterházy-gy. ezredtől gyalázatosan elüzetett, bösz, az igaz útról letérő, rossz lelkű, a ki előtt semmi sem eléggé szent és tiszteletre méltó, a közügyekben, a számadásokban, fogalmazásban járatlan. Ennél-fogva és miután jelentéstevőnek a katonai nyugdíj-állományba való visszatérése engedélyeztetett: nem marad egyéb hátra, minthogy fölmentését — a mit a reá mért betegség is megkövetel — és az intézetnek s a pénztárnak, Csongrád megye alispánjának rendelkezése alá való bocsátását kérje.

Ezen jelentés közöltetvén az alispánnal, ez azt jelentette junius 6-án, hogy Rác igazgató kész bevárni utódját. Bokrossra nézve pedig, hogy ez bizonyos alkalomból azt vélvén, hogy az igazgatóval egyenlő hatalommal bir, és így megfeledekvén a szükséges alárendeltségről, hevesebb és kevésbé illő kifejezésekkel illetve az igazgatót és így nem minden hibája nélkül annak haragját vonta magára. Az alispán megintette őt.

5., A várbeli katonaság és a kút meg a dohánybeváltó hivatal. A Litassy igazgató és Hutter számtartó tettlegessége.

A f.-ház igazgatósága 1804. márczius 15-én kelt fölterjesztésében¹⁾, válaszul a Menko Ilona teherbeejtése alkalmából a helyt. t. által hozzá intézett azon kérdésre, hogy a f.-ház börtöneiben és udvarán az örködést miként

¹⁾ O. I. 7191/1804.

lehetne hatályosabbá tenni és minden titkos szökésnek elejét venni — jelenti, hogy másként nem, hacsak:

1-*ször*. A kis kapu (melyen át a szomszéd kaszárnyában elszállásolt katonáknak a f.-ház kútjához való menetel meg van engedve és úgy a f.-háznak, mint a szomszéd katonai kaszárnyának udvarán levő és a dohányhivatal által kibérelt kaszamátáival való közlekedés és használat folyamatban van) be nem falaztatik, hacsak

2-*ször* az említett kút használata úgy a katonáknak, mint a városi lakosoknak meg nem tiltatik, hacsak

3-*ször* a mindenkinek bejárásul szolgáló és a város felől levő nagy főkapu, azon kívül a másik legközelebről csináltatott és a rabok és rabnők elkülönített udvarát elválasztó új kapu nappal és éjjel folytonosan és akként bezárva nem tartatik, hogy ha valaki a f.-ház udvarába belépni vagy egyik udvarból a másikba átmenni akar, a nagy főkapura szegzendő, még meg nem levő, de (ha a Kir. Fenség, valamint a Magas Helyt. Tanács azt kegyesen megengedni méltóztatnak) bevásárlandó csengettyűt meghúzni és a be- vagy kilépésre engedélyt kelljen kérnie; következésképen hacsak

4-*szer* a dohányhivatallal kötött szerződés meg nem semmisítettik; hacsak azonkívül

5-*ször* egy káplár és 18 félig rokkant katona őrségül mielőbb oda nem küldetik; hacsak végül

6-*ször* egy nő-felügyelőnőnek a fölvétele nem engedélyeztetik.

Fölhossa az igazgatóság, hogy azokban a hónapokban, mikor a dohányt a f.-ház két udvarában levő kaszamátákba szállítják és azokban elhelyezik, először a nagy főkapu, másodszer a rabokat a rabnőktől elválasztó hasonlóképp nagy, új kapu, harmadszer a szomszéd kaszárnya felől levő kisebb és negyedszer a kút szomszédságában a Tisza felől levő kapú kora reggeltől késő estig nyitva kell hogy álljon és nemcsak hogy a f.-ház kettős udvara közpiacchoz hasonlít, hanem a dohánynyal és annak szállításával számtalan ember dolgozván, mintha vásár volna úgy össze szoktak ottan gyűlni és egész nap ott időzni, sőt a dohányfuvarosok marháikkal és szekereikkel az éjjel is az említett két udvarban szándékoztak tölteni, de azt már megakadályoztuk.

Erre a jelentésre a helyt.-tanács 1804. ápril 3-án azt válaszolta:

„Az 1-ső és 2-ik pontra nézve, hogy a f.-ház kútját mindenki elől, ki a f.-házhoz nem tartozik egyszerűen el kell zárni. Miről a főhadparancsnokság értesítettett.

A 3-dik pontra nézve, hogy a két kapu bezárására tett javaslatot elfogadja.

A 4-dik pontra nézve: A szerződés akadályozza, hogy a dolgon egyelőre változtatni lehessen. Nagyon ajánlja azonban a helyt. t., hogy abban az idő-

ben, mikor a dohányt fuvarozzák és elrakják, kétszeresen ügyeljen az igazgatóság arra, hogy minden hibát megelőzzön és vagy valamely különös munkát adván a raboknak vagy megtiltván nekik, hogy abban az időben az udvarra kilépni merészeljenek, igyekezék az idegenekkel való közlekedést kivált a nők részéről megakadályozni.

Az 5-dik pontban említett örökre nézve a szükséges intézkedések megtétek.

A 6-ik pont a f.-házra vonatkozó további intézkedéstől függ.“

A f.-ház igazgatósága azonban 1804. május 29-én 148. sz. a¹. ez ügyben újabb fölterjesztést tett, jelentvén, hogy a míg a dohánykezelés a f.-házban történik, addig sem a kis, sem a nagy kaput bezárni nem lehet.

„Mivel:

1-ször a jelentéshez mellékelt váz-rajzból láthatólag a dohány-hivatalnak hasznobérbe adott kaszamáták úgy a rabnőknek a 2. számmal jelölt külső, valamint a raboknak a 4. számmal jelölt belső udvarban levő kaszamátaival vegyesen vannak elhelyezve, a dohány-kezelés pedig nem egy vagy néhány napot avagy hetet igényel, hanem a munka mindjárt tavasszal t. i. márcziustól kezdve szakadatlanul szokott tartani, következőleg a külső szekerek és munkások minden nap nemcsak százan, hanem néha négy, sőt ötszázan is oda szoktak özönlenni és reggeli hat órától este 7 sőt 8-ig is ott időzni, a hol őket feleségeik vagy gyermekeik ebédet hozván meglátogatják s a hol egyik udvarból a másikba t. i. vagy az 5. sz. a. levő katonai udvarban levő kaszamátákhoz (a 4. számmal jelölt kis kapun át) vagy a 2. és 4. N. B. számmal jelölt f.-házi külső és belső udvarban létezőkhöz (a 3. számmal jelölt nagy kapun át) csoportonként szörnyü kiabálások közt futkosnak, a dohányt vagy hajóval a Tiszán hozzák, onnan pedig a (a 20. számmal jelölt) kis kapun át napszámosokkal a kaszamátákba hordják be vagy szekeren szállítják és itt aztán (azt a mit a kaszamáták már befogadni nem képesek számtalan rakásba fölhalmozván) a közönségesen báloknak nevezett csomagokból vagy kötésekől kibontják, a rosszabbakat a jobbaktól különválasztják, újra csomagokba kötik és az udvaron itt-ott fölállított sajtókban többet együvé szoroson összekötözik, az így elkészítetteket innen szekérre rakva elszállítják és ekképen mindkét udvart egészen eifoglalják és csak késő ősszel t. i. október sőt (ha az idő enged) november végén szűnnek meg a munkával.

2-ször. Mivel a nőnemű raboknak az ők s a többiek ruháinak kimosása végett minden 14-ik napon, a kaszamáták nyirkos és oly annyira állandóan bűdös, következőképen egészségtelen és az egészségre a legnagyobb mértékben ártalmas állapota miatt pedig friss levegő szívása végett minden har-

¹⁾ O. l. 12793/1804. sz.

madik napon egy vagy két órára, a f.-ház területén kívül végzendő munkára kirendelendő férfi raboknak azonban minden nap való kibocsátását nemcsak az emberiség joga és a birói ítéletek, hanem az előbbeni tisztviselők rossz igazgatása miatt fölötte kimerített f.-házi pénztár állapota is és így a föltétlen szükségesség is megkövetelvén: sem a dohánynyal való munka ürügye alatt vagy más okból bejöni akaróktól a bebocsátást megtagadni, sem a mindkét nemű raboknak az idegenekkel való érintkezést megakadályozni, sem a szesz italoknak titokban való beadását, sem a könnyen elkövethető mindenféle gaztetteket ilyen különböző erkölcsű, jellemű és szándékú emberek zürzavarában és a szekereknek s a marháknak országos vásárhoz hasonló naponként való összecsendülésében nemcsak az igazgatóságnak, hanem valamennyi ide rendelt és rendelendő rendes és rokkant katonáknak megkétszerezett örököse mellett is meggátolni, — — sem végül a lehetetlenség által már teljesen mentesítve levő igazgatóságot a főnnálló utasítások és szabályok netalán előforduló áthágásáért sem hanyagsággal sem vigyázatlansággal vagy gondatlansággal vádolni nem lehet.

Valóban — így folytatja a jelentés — ezen f.-ház új szabályzatát, képzetben való szemlélődés által maga elé ábrázolván, bárki csodálhatja; így azonban sokan és pedig kiváló állású és sokat tapasztalt férfiak megtekintés végett ebbe a házba belépvén, hűledezve látták a kézi munkások ide nem illő zürzavarát és mindkét nemű rabokkal való gyanút keltő összeelegyedését.

Minden lehető rossz következmények megelőzésére tehát a legalázatosabban azt vélem: hogy addig is, míg ezen f.-háznak más alkalmasabb helyre való áthelyezése kegyesen elrendeltetnék, az itten való dohányigazgatóság, mely eddigelé minden dohánykezelést, szerződésileg megállapított egyezés nélkül, a kibérelve nem levő és még is egészen elfoglalt udvaron végeztet, a szerződés szigorú megtartására szorittassék és neki semmi egyéb ne engedessék meg, mint a hogy a szerződés szól, a dohánynak egyedül a kaszamátaiba való lerakása; és így megparancsoltatnék, hogy minden egyéb, számtalan egyént igénylő munka másutt végeztessék.“

A kis kapu, jobban mondva ajtó bezárása, illetőleg befalazása azonban nem ment olyan könnyen, mint a hogy a helyt. tanács — fönnebb közölt rendeletéből láthatólag gondolta. Az az hogy egyáltalában nem ment, mert a katonaság nem nyugodott bele.

Ugyanis a magyarországi főhadparancsnokság a helyt. tanácsnak azon átíratát, mely szerint a várbeli katonaság az f.-ház területén levő kút használatától eltiltatik — közölvén a szegedi osztályparancsnoksággal, ez ebben az ügyben 1804. június 5-én Lotharingiai József herczeg altábornagy aláírásával a következő jelentést¹⁾ terjesztette be a főhadparancsnoksághoz:

¹⁾ O. I. 14301/1804. sz.

„Köztudomású hogy ezen a vidéken, főként pedig Szegeden a kút-víz anyyira egészségtelen, hogy azt ivásra a nélkül, hogy készakarva bajt szerezzen az ember magának, egyáltalában nem lehet használni, ezért a földmives ember reggelenként kell hogy a Tiszából ivóvízzel egész napra ellássa magát, mivel az, ismeretes módon mindig zavaros levén, különben tisztátalan volta miatt nem élvezhető. Mikor még a f.-házbeli kút nem létezett, akkor a szegedi helyörség is az egészségtelen kút-vizet vagy a tisztátalan Tisza-vizet kellett hogy használja: de az olyan gyakori betegséget okozott, hogy gondoskodni kellett arról, hogy ezen a bajon segítve legyen és erről a körülményről az udvarhoz jelentés is tétetett.

Erre aztán megelőző tüzetes vizsgálat után meggyőződés szerzettetvén, Mária Terézia legkegyelmesebb uralkodónő határozott parancsára létesített ez a kút a Tisza partján, a mely ma is a Mária Terézia kútja nevet viseli és a melyet attól fogva használ ivásra az itt állomásozó legénység. Azután hogy az osztályparancsnokságot elfoglaltam, az én előterjesztésemre engedélyezte a magas főhadparancsnokság a kis ajtó vágását azon okból, mert az erősségben elszállásolt legénységnek a vízfordás alkalmával oda és vissza $\frac{1}{4}$ órai kerülőt kellett tenni.

A mi pedig az igazgató úr följelentését illeti, az teljesen alaptalan és bizony úgy tetszik nekem, hogy annak inkább körmönfonság és egy kis boszszú, mintsem a rabok rendbentartása a kútfeje és pedig a következő okoknál fogva:

1-szor. A kis ajtó épen a lakásom elé állított ör szeme előtt van, a kinek az is meg van parancsolva, hogy nem csak akkor, a mikor az nyitva áll, hanem mindig ügyeljen rá, nehogy véletlenül vagy egy rab azon keresztül megszökjék, vagy valami egyéb tilos dolog történjék.

2-szor. Azokon a napokon kívül, mikor az itten való dohányhivatal a dohányt az erősségből épen ezen a kis ajtón keresztül viteti a f.-házba és a mikor aztán annak nyitva kell lennie, az említett ajtónak délelőtt és délután csak egy óráig és pedig az igazgató úrral magával egyetértőleg olyan időben való nyitva-tartása határoztatott el, a mikor a rabok mind be vannak csukva és a vízfordó legénység velük nem jöhet össze.

3-szor. A dohánymunkával a f.-ház udvarán naponta foglalatostkodó mintegy ötven személynek egész napon át való jelenléte semmi, a vízfordó katonáknak alig egy fél negyedóráig tartó jelenléte pedig olyan nagy akadályt gördít a rend fönntartása elé az igazgató úr útjába.

Ha az igazgató úr tehát azokat a miben erre nézve megegyeztünk pontosan megtartja, abban az időben, mikor a vizet hordják, rabjait bezárva tartja, akkor bizonyára nem lehet tartani semmi rossz következménytől és neki sem lesz oka panaszra.

Tessék a Magas Főhadparancsnokságnak azt is tekintetbe venni, hogy ha ezt a kis ajtót befaloznák és a dohányt ennek következtében az erősségből a távol levő nagy kapun keresztül kellene átszállítani, ez a kincstárnak kétszeres költséget okozna, mivel egy napi munka három napba kerülne, következésképp a kincstárra nagyon hátrányos lenne.“

A főhadparancsnokság pedig ezen jelentést a helyt. tanácsnak — az Alvinczy aláírásával ellátott 1804. június 12-én 4828. R. sz. a. kelt — átiratával¹⁾ megküldvén, azon nézetének adott kifejezést, hogy a helyt. t. belátásától és jóságos indulatától szabad lesz elvárnia nemcsak hogy a katonaságnak ezen Szeged városában egyedül létező iható víz használata továbbra is meg fog engedtetni, hanem az igazgatóság utasíttatni is fog arra, hogy minden kihágás megakadályozásában egyáltalán csak is az ottan levő osztályparancsnoksággal egyetértőleg járjon el.

A helyt. tanács aztán úgy döntötte el a kérdést, hogy 1804. június 26-án 14301. sz. a. elrendelte, hogy a szóban levő kis ajtó ne falazzassék be, hanem állandóan zárva tartassék s csak is a vízhordásra alkalmas bizonyos órában legyen nyitva és a mig nyitva lesz, őr állíttassék oda. (Az igazgatóság erre aztán abban egyezett meg a katonasággal, hogy a kis ajtó d. e. 10-től 11-ig és d. u. 4-től 5-ig tartassék nyitva.)²⁾

A dohánykezelés megszüntetésére vonatkozó javaslatával sem volt szerencséje az igazgatóságnak, mivel arra a helyt. tanács 1804. október 9-én³⁾ azt válaszolta, hogy a dohányigazgatóságot, felsőbb jóváhagyással ellátott haszonbéri szerződésére való tekintettel, nem lehet zavarni és mivel a kaszamáta 18 év óta gyakorolt használata által soha sem adott okot panaszra, nem látszik ennél fogva elegendő ok fönnforognia arra, hogy akár az intézet évi 360 frt jövedelemtől, akár a férfi rabok attól, hogy az intézet területén keresetre tegyenek szert, megfosztassanak; miért is elrendeltetik, hogy miután 16 félig rokkant őrségül oda kirendeltetett, azokkal a dohány oda vagy elszállítása alkalmával kétszeres fölügyeletet gyakoroltasson és a dohányigazgatósággal jó egyetértésben lenni törekedjék, hogy egyesült erővel minden rendetlenségnek eleje vétessék.

¹⁾ O. I. 14301/1804.

²⁾ Ez a „vár belsejébe vezető ajtó“ 1816-ban teljesen elzárattott, mivel a rondellában levő kútból azelőtt mintegy 3 évvel földalatti vízvezetékekkel látták el a helyőrséget és a kat. élelmező hivatalt s így arra az ajtóra szükség többé nem volt.

O. I. 10406/1810.

³⁾ O. I. 22343/1804.

Ez az egyetértés azonban, ha meg volt, csúnyául megbomlott 1815-ben, a mikor Litassy igazgató és Hutter dohány beváltó hivatali számtartó a f.-ház udvarán összeverekedtek.

Ezt az eseményt megvilágítja a Litassy sógorának a vallomása, a mely így hangzik :

„Fassio. A folyó holnapnak 23 napján estve felé midőn Litasi Bálint sógor Uramat kedvetlennek lenni látam volna és annak okát kérdeztem, azt a Feleletet kaptam, hogy azért volna oly kedvetlen, mivel a Dohány Directio oda tette volt a Dohányt a hol ez előtt soha lenni nem szokott és az által rendtelenséget okoznak.

Ugyan azon holnapnak 24 napján regvel noltz ora felé nagyobb és erősebb szozatott halván, a melyből Kedves Sogoromnak is a szavát ki vettem, azonnal az ablakhoz mentem a honnan is láttam és hallottam, hogy a Sogorom annak modgya szerént a Dohány Directio Tiszt Urának kinyilatkoztatta, hogy a Dohányt a hol a Fa ál fel nem lehet kaslakba rakatni, mivel ezen hely szükséges volna az maga Tisztye számára és mivel ez előtt ugy sem rakatott oda a Dohány, de az Directiobeli Tiszt Ur nyilvánságossan oda rakattatni kívánta, az Sogor Uram arra Strasakat ki álitni akarván a Dohánybéli Tiszt Ur ki nevette és azt mondá: hogy meg fogja ő ezt látni, erre a Sogor Uram Strasákért kiáltott, Melyre a Directiobéli Tiszt is az Embereire kiáltott, és parantsolta hogy azonnal rakják le a Dohányt ezen parantsolatjára protestált a Sogor Uram és ismét a nagy kapu felé fordulván a Strasakat szolitotta, ez után a Directiobéli Tiszt Ur a két kezeit tsépeire szegezvén Sogoromhoz közelített és a többi potskolások között (ámbátor a Sogorom mint addig egy szott sem szólott) Sie rinpeltiger Bube nevezte, erre a Sogorom nagyon meg iszszonyodott és mondta nekie, hogy mért meri ugy besteleniteni, de a Dohány Directiobéli Tiszt ismét reppetálta potskolásait melyre a Sogorom arczba ütötte, mivel a Directiobéli Tisztnek a kalapja le esett ez után népére kiáltott ugyan azon Tiszt hogy verjék agyon Sogoromat, és Sogoromnak rohanván ujrol rutul motskolta melyre a Sogorom ugy védelmezte magát hogy a Dohánybéli Tiszt meg nem ütthette, hanem látván, hogy némely Emberei a Directionak Sogoromhoz közelitettek, el akart távozni és hátal esett a Directiobéli Tisztnek mely alkalmatosságal ugyan azon Directiobéli Tiszt hátulrul arczba vágta Sogoromat ugy; hogy mingyárt ki jött az orrából vére, ezek után el távozván onan Sogor Uram két ottan lévő nímet Ember — — — lázitották a Parastokat, és Sogorom ellen minden nemü szitkozodó szavakat annélkül, hogy Sogorom egy szott sem szollott ki ejtettek. Ezeket a mint le irtam láttam, és hallottam ezen aláírással bizonyitom.

Szegeden Die 26 Febr. 1815.

Jankovits Imre
I Phil.“

Lássuk, hogy vallott egy másik szemtanú, kit a szolgabíró hallgatott ki: „Markovits István szegedi születés a Dohány Directionál Dohány által vevő Ó hitű feleséges 27 Esztendő, le tett hite után valja: A Tanú a ki maga parantsolta az Embereknek a két Fenyőt a kérdése helyre vitetni a Tiszt Ur parantsolatytyából, onnan is tudja az egész történetet, minthogy maga is ott volt jelen, és ötet is a többi dolgozó Emberekkel együtt, onnan el piron-gatta Praefectus Litassy Ur.

Tudja a Tanú, hogy Hutter Ur azt mondotta, az Istenért kérem Praefectus Urat, ugy se lesz 2. vagy 3. napnál tovább ott a dohány ne ellenze annak le rakását.

A Tanu németül jól tudván tudja bizonyosan, hogy Litassy Praefectus Ur azt mondotta Hutter Urnak, ha azt akartátok volna, tehát kötelességtek lett volna néktek hozzám jönni és megkérni, tudjátok azt, hogy én vagyok itt a Házi Gazda, meg is mutatom néktek, hogy ott le nem rakjátok a dohányt, mellyre Hutter Ur azt felelte, hogy ő is megmutattya, hogy ott rakattya le a dohányt, minthogy az Udvar Contractus szerént az övék, a minthogy meg is parantsolta hogy a dohányt rakják le, és a Tanú le rántott egy kotsirol két gyékényt, mellyet látván Litassy Ur néki ment Hutter Urnak ilyen szavakkal, Was willst du Schwabischer Spizbub, jól pofon vágta Hutter Urat, majd tsak hogy el nem esett, a midőn a kalapja le is esett fejről. Minek utánna Litassy Ur pofon vágta Hutter Urat, noha az első Tanu Bese Ferentz egymástol őket el választani akarta, még is néki ment Litassy Urnak Hutter Ur, és ötet pofon vissza vágta.

A Tanú jelenlétében Hutter Ur semmit se tselekedett olyast, a miért okot szolgáltatathatott volna az erőszakoskodásra, minthogy az el tiltáson jelen sem volt Hutter Ur, hanem a Tanú Festreicherrel volt ott, s őket is elkergette Litassy Ur, azután jelentették Hutter Urnak. Minekutánna Hutter Ur vissza ütötte volna Litassy Urnak, Litassy Ur illy szavakkal „Wacht heraus den Spizbuben einspirren zu lassen, strázsát kiáltott, és a Kaput is bé záratta!

Nem szollott erre semmit sem Hutter Ur az embereknek, hanem az ott lévő emberek mondották, hogy minek jönnek azok a nyomorúlt katonák.“

Litassy ez ügyben Csongrád megye alispánjához mint „a k: Fenyítő Institutum k: Comissariusához“ — kivételesen magyar nyelven — intézett jelentésében azt írja, hogy: „Szombaton, ugy mint 7. hujus, meg jelentem a cs: k: Dohány Directio Guggenberg Császári Tanácsos Urnál, hogy az el mult Holnapnak 24 napján közöttem és Számtartó Hutter Ur közt, Hivatal tüzében történt Esett éránt, személyessen informálhassam, és magam declaratiojat azokrul tehessem, melyek a két Tisztnek bántódásokra vétetni akarnak, a ki is következendőkbul rövideden állott, ugy mint; Értésemre jöven az: hogy némelyek asztatt állityák, mintha én a — — történt fatális esett által

a cs: k: Dohány Directiobéli Tisztelt szánt—szándékkal meg sérteni és betsteleníteni kívántam volna, alázatossan declarálom, hogy legg kisebb gondolatom sem volt arrul, és nem is jött volna annyira a történt Esett, ha Hutter Szántartó Ur (el fetejtkezvén Tiszti létéről) személyemet már régtől fogva minden ok nélkül igen tsekélynek és alávalónak nézvén, betstelen szókkal meg bántani nem irtozott volna, mely alkamatossággal prima furia, fére tévén én is arra a szempillantásra hivatalbéli létemet, vagyis fel gerjesztett haragomban elfelejtkezvén arrul, tsak egyszer nyakon ütöttem (a kirul, még most is, nem igen emlékezek) mint Huttert, és nem mint Dohány Directiobéli Tisztelt, mivel abban a szempillantásban szenvedhetlennek láttam s éreztem Hutter Urnak gyalázó és sértő szavait, mely esett után el távozni akárván, többször meg támadtam Hutter Urtul, de mindég el mellőztem ütéseit és dühösséges meg támadásait, méglen az alkamatosságot ki nem látta és hátúrul kerülvén, annélkül, hogy észre vehettem volna, mint egy uton álló lopva vissza üthetett (mely dühös és boszut álló helytelen tette tsupán az eö szégyenére válhat). — — Kérem tehát Tisztelt Császári Tanátsos Urat, méltóztasson meggyőződni arrul, hogy a mint ött Esztendöktül fogva, soha leg kisebb ellenkezéssel sem voltam az itten végzendő Dohány manipulationak, söt annak hasznára és elő mozdítására hathatóssan lenni iparkodtam, ugy a magam Tisztyét sem tehetvén fére, nem hogy a cs: k: Dohány szedő Tisztelt bántani kívántam, sött az által is ellenkezöt mutattni akarok, Urasságot előtt felettéb való bánatomat nyilatkoztatni bátorokdván, hogy ingerlett tüzes Temperamentumon illendő moderatiourul elfelejtkezhett.

Ezeket meg halván és értvén emlétett Cs: Tanátsos Ur aszt felelte, hogy Eö az egész Dolognak mivolytát Ts Ur Vice Ispány és k: Comissarius Urnak vizsgálására által engedte. — —

Tudositani kívánván alázatossan ezekrül Ts Uraságodatt, és kérvén, a menyire lehet, még nagyobb Betsületem sértődésének el mellőzéséért (mivel ugy is mint ezek tsuppán az Uri szolgálata rendtartásainak fentartása végett történtek).“

Tilalmának okául különben azt adja Litassy, hogy a dohánybeváltó hivatalnak bérbeadott belső udvar kérdéses részét mindig a f.-ház használta tüzi-fájának elhelyezésére s most is volt ott néhány öl fa és tüzbiztonság tekintetéből szükséges volt, hogy a tüzi-fa mellé ne halmozzanak föl dohányt. A dohány lerakására ő a külső udvarban helyet kínált.

Az alispán a vitás területre nézve úgy intézkedett, hogy miután arra az intézetnek múlhatatlanul szüksége van, az a f.-ház használatában meghagyásék, a helyett pedig a dohányhivatal számára a másik udvarban jelöltetett ki megfelelő terület. A mibe a dohányhivatal bele is nyugodott.

A helyt tanács pedig az alispán intézkedését helyben hagyta és a f.-ház igazgatóját komolyan megintette.

XVIII.

A FENYITŐ-HÁZAT ÉRDEKLŐ JAVASLATOK ES FÖLTERJESZTÉSEK.

A f.-ház újjászervezése, mondhatni keletkezésétől fogva megszüntéig, folyton szóban volt, de nem történt meg. A mi történt, az csak változtatás, inkább tatarozás volt, de nem átalakítás, annál kevésbé újjáteremtés.

Főként a szegedi f.-házra vonatkozik ez, melyet kezdettől fogva mind végig ideiglenesnek tekintett az igazgató, a főügyelő, a helyt. tanács és az udv. kanczellária. És ez volt annak legnagyobb baja.

A büntetés végrehajtására nézve 1803-ban kiadott utasítás is ideigl. volt. 1806-ban adott ugyan ki a helyt. t. tüzetes utasítást, de annak nem minden intézkedését hajtották végre, pl. a szolg. személyzet javadalmazására vonatkozót.

Hogy azonban az újjászervezésre nézve meg volt a jó akarat, azt bizonyítják a javaslatok. Nem is azon mult az, hanem a pénz hiányán.

Közöljük ezeket a javaslatokat az akkori kor ízlésének megfelelő terjedős, ennél fogva terjedelmes voltuk daczára is, persze nem diákül, hanem magyar fordításban. Közöljük pedig azért, mert érdekesek, jellemzők és tanulságosak. Megjegyzésekkel nem fárasztjuk az olvasót, mivel ma már nem kell bizonyítani azt pl., hogy Erczly számvevő tanácsosnak a házi kezelésben való élelmezés ellen fölhozott érvei és a gyáriparnak a f.-házban való folytatása iránti aggodalmi milyen hiában valók voltak!

1., Javaslatok

a f.-háznak 1803-ban megejtett vizsgálata alkalmából.

A helyt. t. számvevőségéhez, 1803. novemb. 2-án a következő rendeletet intézte:¹⁾

Rátt József a szegedi f.-ház ideigl. provisorá részint hasszonleséssel párosult különböző visszaélések — — elkövetése, részint büntetésre méltó kegyetlenség miatt hivatalából elmozdítatván és helyébe praefectusi címmel Rác Elek nyug. lovas kapitány, ellenőrré pedig 250 frt fizetéssel és 10 öl fa-illetményvel Füll Sebestyén volt gazdatiszt kineveztetvén és már föl is eskettetvén, mivel szükségesnek találtatott, hogy a f.-háznak és a raboknak említett újonnan kinevelt egyének részére leendő átadása alkalmából valamely, az ezen igazgató kormányzék által elintézni rendelt ügyekben való jártasságáról és munkásságáról ismert számvevőségi egyén küldessék ki Szegedre, ennél fogva a számvevőségnek ezennel meghagyatik, hogy Erczly Alajos kebli számvevő tanácsosát Szegedre küldje ki, — — — a ki ottan az arra nézve már uta-

¹⁾ O. I. 21440 sz.

sitva levő Kárász István Csongrád megyei alispán által foganatosítandó beiktatásnál és a f.-ház átadásánál legyen jelen és nevezett alispánnal nem különben az újonnan kinevezett egyénnel egyetértve és értekezve kiküldetésének tisztében a következő módon járjon el: Hogy

1-*ször* A beiktatás és a pénztár átadása után a f.-háznak az egyes szobákban és börtönökben találtató összes ingóságait vizsgálja meg, azokról az igazgatónak és ellenőrnek elismervény mellett átadandó lajstromot készítsen.

2-*ször* A ház belső elrendezését és a szobák, börtönök beosztását vegye szemügyre és mindenképp följött kellően megfontolván azt, hogy a férfi rabok a nőnemű személyekkel semmi körülmények között sem elegyítendőek össze, hanem elkülönített szobákban helyezendőek el és tartandók, valamint azt, hogy a súlyosabb bűne miatt halálra ítélt és azután életére nézve kegyelmet nyert néhány rabnak azokkal, a kik kisebb bűnbe keveredtek, összeelegyítése kevésbé üdvös; ebből kifolyólag, ha a tudva levő dologra nézve a szobák és börtönök beosztásának megváltoztatását találná és e czélból valami javítástételt vélne szükségesnek, ez irányban tegyen javaslatot.

3-*ször* Derítse ki a mostani és tényleg meglévő személyzet állományát és fizetését, úgy az állandóan a f.-házban lakókét u. m. az élelmező korcsmáros, a kulcsárok és a többiét, valamint a f.-házon kívül lakókét u. m. a lelki pásztor és orvosét és készítsen táblázatos kimutatást a nevek, állás és a tapasztalt hiányok bevezetésével és a helyi körülmények s viszonyok — — — kellő tekintetbe vételével a személyzetnek és fizetésének jövőre való állandósítására vonatkozó véleményét terjeszse elő.

4-*ször* Mivel mindenféle, kivált pedig az élelmezéshez szükséges cikkeknek az ára mindenütt emelkedett, oly annyira, hogy az illető törvényhatóságok által tartási díj fejében a főnnálló szabályok értelmében a rabok átszállítása alkalmával beszolgáltatni szokott napi 4 kr. jövőre előre láthatólag nem lesz elegendő, mivel a raboknak egyenként 4 tt súlyban két napi élelemre kiszolgáltatni szokott kenyér árát is az illető kenyérsütővel újabban kötött szerződés szerint kétszeresre, sőt még magasabbra kellett emelni, ezért azon számvevősegi tanácsos Szeged városa és vidéke helyi körülményeinek méltányos tekintetbe-vételével nyilvánítsa ki véleményét arra nézve, hogy vajjon az illető törvényhatóságok által az egyes rabokért beszolgáltatni szokott említett 4 krnyi napi díjat nem kellene-e? és mennyivel emelni?

5-*ször* Előre bocsátván, hogy a f.-háznak főczélja az, hogy az oda ítélt rossz indulatú és feslett erkölcsű emberek a jó erkölcsre visszavezettessenek és megjavíttassanak ezt pedig leginkább elősegíti, ha állandóan foglalkoztatnak és soha sem engedtetik meg nekik, hogy a henyélésre adják magukat; de az ezelőtt ebben a f.-házban létezett pokróczgyár megszűnván, azon időtől fogva a rabokat a ház területén belül végzendő munka hiányában, dologra, az élelmező házhoz és más magán polgárokhoz és kézművesekhez szokás

kiküldeni; minthogy azonban egy részről a tapasztalás szerint a házon kívül a városba bárminő őrizet mellett kimenő raboknak alkalom és mód nyújtatik szökés, korhelykedés és más kihágások elkövetésének megkísértésére, de Szeged városában, a hol kövezett utcák nincsenek, ennél fogva az utcák tisztításának szüksége kevésbé forog fön, azok a kézművesek és polgárok pedig azt a munkát, a mijök van kevés igyekezettel mások vagy legkivált a rabok segítsége nélkül el szokták végezni, a rabok munkájának, a kiket egyébiránt mezei munkára nem alkalmazhatni, rendesen alig veszik hasznát; úgy más részről azon számvevő tanácsos Csongrád megye alispánjával és a f.-ház igazgatójával és ellenőrével előzetesen kölcsönös tanácskozást tartván és a helyi körülményeket tekintetbe vevén, terjeszse elő arra nézve véleményét, hogy a rabokat magában a f.-házban, az ártalmas henyélés kikerülése végett, a f.-ház pénztárának hasznára miképen lehetne foglalkoztatni, miféle munkára alkalmazni, vajjon pokrócz vagy másféle gyárt is nem lehetne-e a nélkül, hogy a f.-ház pénztára károsításának veszedelmét okozná, akként létesíteni, hogy az igazgató és ellenőr intézkedése szerint bizonyos mennyiségű nyers anyag az egyes raboknak naponta kiosztassék és az a rab, a ki a kiszabottat nem készítette el, hibájához képest méltó büntetéssel lakoljon; mi végre úgy az anyag beszerzését, mint a szükséges szerszámokat illetőleg költségvetés készítendő.

A nőnemű büntetésekre és rabokra vonatkozólag a kiket nem lehet a házon kívül a városban munkára alkalmazni, hasonlókép javaslat teendő, hogy vajjon ezek számára a mint azelőtt történt, valamely kötőmesterrel szerződés kötessék-e és minő föltételek mellett? avvagy talán nem jobb-e, (a miként kötőmester hiányában tényleg gyakoroltatik) hogy a kötőmester számára szükséges anyagról a házi pénztárból gondoskodván, a rabasszonyok és leányok fonásra alkalmaztassanak? és az igazgató és ellenőr fölügyelete alatt készítenő és azután eladandó készítmények és kézművekből befolyandó vételár a házi pénztárba vételeztessék be és onnan a dolgozó és kézműveket készítő asszonyok és leányok a tanusított igyekezethez arányosan néhány krajczár jutalomdíjat kapjanak; Végül vajjon nem a legjobb kisegítő eszköznek mutatkozik, hogy az ó—budai katonai gazdasági hivatallal harisnya-készítés és ingvarrás iránt szerződés kötessék?

6-szor Csongrád megye alispánja jelentésének tanúsága szerint a f.-házhoz kirendelt rokkant katonák közül a vénségtől még elerőtlenedve nem levő Brauszauer Antal káplárt a rabokkal való legrosszabb bánásmód miatt nem lehet tovább megtérni, a többi közember pedig részint a vénségtől elgyöngült volta és a miatt, hogy többnyire az ivásnak adta magát, az ottan való szolgálat teljesítésére alkalmatlan, ezért a katonai főparancsnokság a mai napon megkerestetik, hogy ezeknek a ház a rabok őrzésére nem alkalmas rokkant katonáknak a rokkantak házába való visszahívása és befogadása iránt

szükséges intézkedéseket tegye meg, hanem addig is, míg a f.-háznál alkalmazandó őrségnek rendszeres elrendezése iránt további gondoskodás történik, kérje meg a Szegeden állomásozó katonaság parancsnokát a végett, hogy a f.-házban teljesítendő őrségi és más szolgálatra a f.-ház igazgatójának megkeresésére a Szegeden állomásozó rendes katonaságból a közlegényeknek egyenként adandó 4 krnyi, a káplárnak pedig 8 krnyi napi pótdíj mellett annyi a mennyi szükséges lesz rendeltessék ki, így hát ugyanazon számvevő tanácsos e tekintetben is kölcsönösen egyetértve Csongrád megye többször említett alispánjával és a fenyítő-ház igazgatójával meg ellenőrével terjeszse elő véleményét arra nézve, hogy vajjon a f.-ház állandó őrzése és az arra való fölvigyázás jövőre is és pedig állandóan ne bizassék-e a rendes katonaságra, mely Szeged városában mindig állomásozik, és hogy az a napidíj a mi a jelenlegi rokkantoknak fizettetik ne fizetessék-e inkább az azon katonaságtól kirendelendőknek pótdíj fejében, vagy pedig megfontolva azt, hogy nagyon szükséges, hogy az örök és fölvigyázók a f.-ház igazgatójának és ellenőrének teljesen alárendeltessenek és egyedül ezekből függjenek, vajjon nem volna-e célszerűbb? hogy a f.-házba állandóan alkalmazandó örökül és fölvigyázókul a félig rokkant és még mindig elég jó erőben levő katonák közül választatnának ki megfelelő számuak.

7-szer. A raboknak kiszolgáltatandó élelemre nézve a f.-háznál az a szabály állván fenn, hogy a zöldség és más konyhai élelmi cikk az igazgató által a házi pénztárból szereztetik be, az ételkészítő vagy tracteur pedig az ételek elkészítése fejében 100 frt évi fizetéssel van ellátva, ezért a számvevő tanácsos járjon utána annak, hogy ennél a módszernél kell-e megmaradni továbbra is? vagy talán takarékoság elérése és visszaélések megelőzése céljából célszerűbb volna olyan élelmezőről gondoskodni, a ki a raboknak az ételt porciónként meghatározandó fizetésért adja, a mint az részint a kórházakba be van vezetve.

8-szor. A f.-ház igazgatójának és ellenőrének az ideigl. utasítás már ki levén adva, azon számvevő tanácsos, ha a hely színén megismerendő körülményekre való tekintettel úgy fogja találni, hogy azon az utasításon szigorúbb rend behozatala végett változtatni szükséges, észrevételeit foglalja írásba és a számvevői hivatal útján nyújtsa be a helyl. tanácshoz.

Ezen rendeletben nyert megbízatásában való eljárásának eredményéről Erczly Alajos számvevő tanácsos egy 13 ivre terjedő jelentésben számolt be 1804. február 5-én¹⁾

Mely jelentésből kiemeljük a következőket:

Az 1-ső ponthoz. Az átadás 1803. novemb. 27-én és a beiktatás a rákövetkező napon megtörtént.

¹⁾ O. l. 3884/1804 sz.

A 2-ik ponthoz. Az erős és elég magas fallal kerített f.-háznak két tágas udvara van, az első udvarban a bejáratától jobbra egy tágas szoba, nappal ebben tartják és dolgoztatják a nőnemű személyeket, ennek tőszomszédja a kórház,¹ azután a hálószoba, a rabnök kulcsárjának a lakása következik és végül vannak a nők számára rendelt börtönök, míg balfelől ugyanazon udvarban egy magános épület áll, melynek felső része a tisztviselők lakását foglalja magában, alsó része pedig a férfi rabok kórházául és a ház élelmezőjének lakásául szolgál. A nők a férfiaktól kellően el vannak különítve.

A mi a halálra ítélt, de kegyelmet nyert raboknak a kisebb bűnösöktől való elkülönítését illeti, mindenek előtt azon kérdés oldandó meg: hogy vajjon ha a halálra ítélt és azután kegyelmet nyert rabok, a kiket rendkívül rossz indulatuknak tartanak, a kisebb bűnökre elegyedett s következőleg nem annyira romlott és némileg erkölcsös rabokkal összevegyítettnek, a rabok utóbbi osztályát elrontják-e? vagy viszont az elsők ezek által némi részben bár megjavíttatnak vagy legalább visszatartatnak attól, hogy épen büntetésük helyén újabb büntetést vihessenek végbe és súlyosabb kihágást követhessenek el? az emberi nemnek azon hajlandóságából, hogy inkább vonzódik a rosszhoz mint a jóhoz, azt kellene föltenni, hogy a némileg erkölcsös rabokat rosszabb indulatú társaik nagyobb mértékben rontják el, mint a mennyire ezek általuk javíthatók lennének; de tekintve jelen esetben azon körülményt, melynek ebben a f.-házban ismételten történt előfordulását Rátt József és Litassy Bálint korábbi ideigl. igazgatók tapasztalása bizonyítja, hogy ugyanis a rosszabb indulatú rabok által alattomban tervezett gyilkosságokat, szökéseket, összeesküvéseket és más eféle törekvéseket, más, azokhoz hasonlítva jobb erkölcsű rabok, a tisztességnek idejében jelentést tevén, megelőzték; megfontolva továbbá ezenfelül azt is, hogy ha a rabok, a kik itt kérdésben forognak, a többiek társaságától elkülöníttetnének, magukra hagyatva nemcsak annál jobb és biztosabb alkalmat nyernének előbb fölsorolt törekvéseiknek megvalósítására, hanem egymásnak kölcsönösen még inkább való megrontására is; mivel végre az olyan elkülönítést nem engedi meg magának a mostani fenyítő-épületnek fizikai helye és helyzete sem, miután a mindkét nembeli foglyok gyakran 90-et meghaladó létszámának, a szigorú fenyítés rendesen és kellően alkalmazott céljának és rendeltetésének részint elégtelen, részint kevésbé alkalmas és pedig annyira, hogy a beiktatott 2 tisztviselő számára, a kik megfelelő lakással mindketten el kellene láttassanak, nincs még csak egy fölösleges szobácska is, a melyben valamely foglyot netaláni szükség esetében elkülönítve elhelyezni lehetne: fontolóra vevén mondom Csongrád megye első alispánjával és az újonnan beiktatott tisztviselőkkel való kölcsönös értekezés alkalmával a fönnebb fölsorolt összes indító okokat és körülményeket, a legtanácsosabbnak láttuk, hogy ez az ügy azon okból is, hogy ha valamely rab

¹) Ennek a kórháznak, jobban mondva női betegszobának külön bejárata nem volt.

bűnének súlyos volta miatt halálra ítéltetett még is őt azért más rabbal szemben, a ki olyan bünbe elegyedett, a melyre a törvény halálbüntetést nem állapít meg, romlottabbnak tartani, a tapasztalat tanúsága szerint nem lehet és a mely osztályhoz tartozó rabok különben a f.-házban kevesen szoktak lenni, a jelen állapotában meghagyassék legalább addig, míg felsőbb helyen eldöntetik, hogy vajjon ezen intézet jelenlegi helyén állandósítandó vagy máshova áthelyezendő lesz-e?

A 3-ik ponthoz. A rokkant katonákból álló öröket részint aggkoruknál fogva, némelyek ugyanis 70 sőt 80 évesnél is idősebbek, részint pedig mivel tagjaik fogyatkozásával vesződnek és mivel többnyire az ivásnak adták magukat, a háznak és raboknak további őrzésére annyira alkalmatlanoknak találtam, hogy a multa nézve a szükséges fegyelemnek megbomlását, minden rend fölfordulását, a mi ennél az intézetnél a rabokat illetőleg elhatalmasodott, legfőként s illetőleg egyedül ezen örök hasznavehetetlenségének kell tulajdonítani, jövőre pedig, ha ez a baj azok sürgős elmozdításával alkalmas módon orvosolva nem lesz, az egész intézet teljes romlásától méltán lehet tartani.

Tekintve a drágaságot s egyéb körülményeket — — szükséges, hogy a személyzetnek és a fizetésnek rendezése alkalmából az örök száma öttel szaporíttassék, az igazgató és ellenőr fizetése pedig egyenként évi 150 frttal emeltessék — — mivel rossz hajlamú és feslett erkölcsű s magában a fenytés helyén kihágásokra hajlandó emberekkel kell folyton bajlódniok és tekintve a foglalkozásuk kellemetlen voltát, a folytonos nyughatatlanságot, az igen gyakran előforduló sokféle boszuságot, az egészségre ártalmas lelki fölindulásokat és végül magának az életnek veszélyeztetését.

A 4-ik ponthoz. A rabtartási díj a drágaságra való tekintettel évi 24 frt 20 krról (napi 4 kr.) 30 frt 25 krra (napi 5 kr.) emelendő, a miből egy rab élelmezésére naponta $2\frac{1}{2}$ kr. és kenyérre $2\frac{3}{5}$ kr., összesen $\frac{49}{10}$ fog esni, a fönmaradó $\frac{1}{10}$ kr. a rab egyéb szükségletére marad a házi pénztárnak.

Az 5-ik ponthoz. Már akkor, mikor a férfi raboknak Tallósról Szegedre átszállításáról volt szó, az ez iránt kiadott és a kebli számvevőséggel 1785. aug. 8-án közölt 20988. sz. kegyelmes kir. rendetben kegyesen elhatározott volt, hogy a rabokat nem lehet máskép foglalkoztatni, mint házi munkával, fonással és gyapjú-gyáratolással, mivel eféle intézetek semmi más kézműre, ványolásra és egyéb eféle nem alkalmasak; továbbá egy más rendbeli, ugyanazon kir. számvevőséggel 1787. október 9-én kelt 36359. sz. kegyelmes kir. rendelet azt parancsolja, hogy azon f.-ház férfi nemű rabjai a város utczáinak tisztítására és más házak építésénél vagy földásásnál előforduló közmunkákra alkalmaztassanak, eféle munka hiányában pedig benn a házban gyapjú-gyáratolással, fonással, gyékény- és kosár-készítéssel foglalkoztassanak és mivel a munkából az eféle embereknek, mint a milyenek a rabok, nem szabad semmi bizonyosra számítani, erre nézve a gyárosokka

nem kell semmiféle szerződést kötni, hanem az igazgató vegyen időnként néhány mázsa gyapjút és a készített fonalat aztán vagy adják el minél jobb árban vagy pedig pokrócznak avagy a rabok más szükségletére használják föl és e célra a házban egy néhány szövő-széket állítsanak föl és erre a munkára néhány rabot alkalmazzanak.

Előbb a kegyelmes kir. rendelet azt parancsolta, hogy a rabokat csakis a f.-ház falain belül kell foglalkoztatni, utóbb pedig, valószínűleg azért, mert akkor már a pokrócz-, posztó- és másféle gyapjú-szövet-gyár, a mely az előtt a tallósi fenyítőben létezett megszűnván, az eféle kézműveknek ezen intézetre nézve veszedelmes volta nyilvánvaló volt, sőt be volt bizonyítva, azt rendelte, hogy csakis közmunka hiányában kell a házban belül foglalkoztatni őket; és valóban nem is ok nélkül, mert ezen eddig Tallóson létezett f.-intézet nagy károsodásával egybekötött tapasztalata szerint megmutatta, hogy bármiféle gyár, f.-házban csakis az ő elkerülhetetlen pusztulása mellett létezhetik; az ugyanazon tallósi f.-házhoz vizsgálattartás végett 1782-ben a kir. magy. helyt. t. kebeléből kiküldött Klobusiczky és Batsák tanácsos urak által ugyanis bebizonyított, hogy ez az intézet az ott létezett posztó-, pokrócz- és más különféle gyapjú-szövet-gyár által 6 év leforgása alatt 13149 frt 24 krnyi tetemes összeget vesztett; az ekkora kárnak oka részben az volt, hogy az eféle kézmű fölügyeletéhez és vezetéséhez megkívántató ismeretekkel az ottani igazgató, Santner István nem bírt, a ki épen azért kellemetlen több évig tartott számadási pörbe keveredett, részben pedig az ezen gyárhoz alkalmazott különböző mesterségekhez értő mesterek tudatlansága, hanyagsága vagy talán rosszhiszeműsége, részben végül és legfőként a rabok voltak az oka, kiket a nyers anyag földolgozásához kellett alkalmazni; mert ezek a tanulatlan, munkához nem értő, műveletlen, sorsukkal a fenyítő helyen különben is elégedetlen és másként is gonoszszággal teli emberek minden alkalmat és bármely eszközt megragadtak arra, hogy a nekik kiadott nyers anyagból elcsenjenek és megsemmisítsenek és ezen a módon nemcsak az intézetnek, hanem a számadó igazgatónak is vesztét gyors léptekkel siettessék; a megtörtént kártétel előre bocsátott okaihoz továbbá az is hozzájárult, hogy ugyanazon tallósi gyár készítményeit, azok eladásáról való gondoskodás végett Pozsonyba, Nagy-Szombatba sőt még Pestre is a vásárba nem csekély költséggel el kellett szállítani és az azonnal való eladás nem mindig sikerülvén, kereskedőknek és kalmároknak hitelbe kellett adni, a kik közül aztán néhánynál a kialakult vételár oda is veszett. Ennélfogva a fölsorolt okokból a f.-ház pénztárának nyilvánvaló károsodásától való félelem nélkül tanácsolni nem bátorkodom, hogy ebben az intézetben valaha akár bármiféle rendszeres gyár állíttassék föl, akár pedig, hogy a házi pénztár költségén beszerzendő oly sok nyers anyagnak, a mi csak is gyapjú lehet, a rabok által való földolgozása honosíttassék meg, valameddig az intézet jelenlegi helyén marad,

mert hogy miképen lehetne Szeged városában és vidékén eladni azon bizonyára nagy mennyiségű gyaratolt gyapjút, hát még a fonalat, a mit az összes rabok készítenének, azt nem tudom elképzelni, mely esetben az eféle anyagot eladás végett nagy alkalmatlansággal, kárral és költséggel kellene más-hova szállítani és azt időnként, alkalmas raktárak hiányában, a melyek előbb újabb költséggel föllállítandók lennének, a romlás veszélyének kitéve kellene elhelyezni, így hát a megismert helyi körülményekből teljesen meg vagyok győződve afelől: hogy a férfi rabokat, a kiknek egyébiránt a házon belül tényleg nincs elfoglaltatásuk, a házon kívül sem lehet más akár köz- akár magánmunkával kellően foglalkoztatni; közmunkával nem lehet, mert az utcákat, a melyek Szeged városában kikövezve nincsenek, tisztogatni nem szükséges, magán munkával sem, mert az élelmező-háznál, a só- és dohányhivatalnál egyébiránt ritkán előforduló munkát hamar elvégzik, a kézművesek pedig, a kik különben kevesen vannak, az ők csekély munkájukat könnyen és minden segítség nélkül el tudják végezni, házat végül igen kevesen építenek és a kik építenek, rabokat nem szeretnek alkalmazni, úgy azért, mert nagyon hanyagúl dolgoznak és a jelen levő örök által, a kik inkább félnek a raboktól mint ezek tőlük, tevékenyebb munkára nem szoríthatók, valamint azért is, mert az építéshez való kellékeket és ha valami egyéb találkozik azt is ellopják; Szegeden létemkor Schwartz az egyetlen ott létező kőműves mester, a ki ha bárminemű építeni való háza volt, eddig leginkább a közmunkára kiküldött rabokat használta, kijelentette nekem, hogy a csak imént fölhozott okokból f.-házi rabokat építő munkára alkalmazni ezentúl nem szándékozik; a mi ha megtörténik, úgy mind a rabok legnagyobb része az ártalmas henyeléstől elpuhúl, mind az intézet pénztára a rabok által eddig szerzett jobb munkadíjtól részben elesik; mivel általában a rendszeren közel 60-ra menő létszámú férfi raboknak igen ritkán lehet felét külső magán-munkára alkalmazni, bizonyítják ezt a munkára naponként kiküldött raboknak a f.-házi számadásokhoz mellékelt heti jegyzékei; ezekből kitűnik ugyanis, hogy a tavaszi, nyári és őszi hónapokban a dologra kiküldött rabok száma naponként leginkább 20 és néhányból állott, 30-at a legritkábban érte el és 35-öt alig haladta meg valamikor, a téli hónapokban pedig sok napon 7—8 vagy 9 rabnál több alig küldetett ki munkára.

Az előrebocsátottakat Csongrád-megye első alispánjával és a f.-ház újonnan kinevezett igazgatójával és ellenőrével érdemileg tüzetesen megvitattván és éretten megfontolván és meggondolván úgy azon f.-háznak, mint Szeged városának és vidékének helyzetét és más ide vonatkozó körülményeket és meggyőződván arról, hogy a férfi rabokat sem a házon belül, a ház pénztárának nyilvánvaló károsodása nélkül foglalkoztatni sem pedig, a házon kívül akár köz- akár magán-munkával, a melylyel azon fölül a tapasztalás bizonyossága szerint szökésre, összeesküvésre, lopásra és más kihágások elkövetésére

ürügy és alkalom nyújtatik, meglevő létszámukhoz képest Szeged városában kellően ellátni nem lehetséges, egyhangúlag és közgyetértéssel abban a véleményben állapodtunk meg, hogy a mint azt az említett első alispán úr, midőn a rabok miként való foglalkoztatásának kérdése vettetett föl 1798. július 26-án 19275 helyt. t. sz. alá fölterjesztett jelentésében alázattal javasolta, hogy t. i. ez a f.-intézet akár Budára, akár Pestre vagy más városba helyeztessék át, a hol akár köz- akár magán-munkát nagyobb mennyiségben találhatni, újból általam is javasoltatik Kir. Fenségednek és a Magas Kir. Magy. Helyt. Tanácsnak azon hozzáadással: hogy további alázatos véleményünk szerint az előbb említett célhoz képest főként Pest városát véljük kegyesen kiszemelendőnek.

— — a. Első és főindító ok a mi a f.-ház Pestre való áthelyezését javasolni sőt követelni látszik az, hogy a rabok ottan állandóan és kellően foglalkoznának, következőleg soha sem volna megengedve nekik, hogy a veszélyes henyeségre adják magukat és ennek segítségével a legbiztosabban vezetnek a jó magaviseletre és javulásra; azt a célt akár a belső, azaz a f.-házban, akár a külső köz- vagy magán-munkával való foglalkozást tekintjük, valóban sehol sem lehet biztosabban, könnyebben és a házi pénztár nagyobb hasznával, illetőleg kevesebb terhével elérni, mint az említett kereskedelmi és annyira népes Pest városában; — — mert vannak ottan selyem-, valamint fátyol-, közönségesen Flórnak és németül Musselinnek nevezett szövét készítő gyárak, van azonkívül sok paplankészítő, német és magyar kalapos, közönséges néven Kappenmacher¹⁾, harisnyaszövő és kötő vagy Strumpf-Stricker és Strumpfwürker, posztós, gyapjúsövet-készítő, takács, kosárkötő és vannak mások, a kik a kézművesség folytatásához nagyobb mennyiségben szükséges nyers anyagnak kidolgozására és más evvel kapcsolatos munkákra mindkét nemű rabok munkáját bizonyára örömet, sőt annál szivesebben felhasználnák, mivel a csekélyebb munkadíjból mely az aféle munkákért az intézetnek fizetendő, összehasonlítva avval, a mit más külső munkásoknak kell fizetniök, nem megvetendő hasznuk lenne.

b. Semmi kétség, hogy a rabnőket is, kiknek Szegeden nincs elegendő foglalkozásuk, az előbb felsorolt munkák egy részén kívül, a melyek elvégzésére erejükhöz képest alkalmasaknak fognának bizonyulni, még len- és kender-fonással és fonal-legombolyítással, szövással, toll-fosztással, ló-, tehén-szőr és juh-gyapjú-tépéssel és más aféle kizárólag női munkával a pesti lakosok bőven ellátnák; meg lehetne továbbá kísérteni, hogy az ó-budai katonai gazdasági hivatallal harisnya-készítésre és ing és lábravaló-varrásra nézve szerződés köttessék, a mibe azonban jelenleg a Szegedtől való tetemes távolság miatt, mely a készítmény szállítását részint terhessé, részint költségessé teszi

¹⁾ „süveges“.

és azt a romlás vagy épen az elveszés veszélyének teszi ki, semmi esetre sem kell belemenni.

c. Azon esetben, (a mire a fönnebb fölsorolt mesteremberek és kézművesek sokasága mellett alig lehet valaha számitani) ha a rabok a házon belül elég foglalkozást nem találnának, ezt a munkahiányt gyapjú-gyاراتolással, fonással, kosár- és gyékény-készítéssel jól és a házi pénztár károsodásának veszélyeztetése nélkül lehetne pótolni, a pénzt pedig a mit ez az intézet anyag-beszerzésre, — — kellékekre fizetne, készítményeinek eladásából — — könnyen visszakapná ;

d. Föltéve, de meg nem engedve : hogy a férfi rabok sem az a. alatt fölsorolt kézművesek és mesteremberektől, sem egyáltalában nem kapnának munkát, sem pedig a házi pénztár költségén beszerzendő anyagokkal az előző c. pont szerint való foglalkoztatásuk — — nem volna célra vezető, következésképen a rabok f.-házon kívül, akár köz- akár magán-munkára való alkalmazásának nélkülözhetetlen szüksége merülne föl, még ezen végső esetben is kétségtelenül sokkal jobb kilátása fogna lenni az intézetnek, mint a milyen tényleg Szeged városában van : mert a nagy kiterjedésű Pest városában a kikövezett utcák csaknem folyton tisztogatást igényelnek, azonfölül szakadatlan hatalmas és nagy mennyiségű épületeket építenek, nagy a tüzi-fa fogyasztása, a mit föl kell hasogatni vagy vágni, végül sok a gyáros, kereskedő, kalmár, kézműves, polgár és más lakos, a kinek sokféle házi dologra több munkásra van szüksége, úgy-annyira, hogy aggodalom nélkül bizonyosra lehet venni, hogy azon f.-ház rabjai munkával minden baj nélkül és a házi pénztárnak az eddiginél nagyobb hasznára bizonynyal bőségesen el lesznek látva.

e. Úgy látszik maga a közérdek kívánja, hogy a súlyosabb bünökért való bünhődésre, nem különben a feslett erkölcsű és rossz hajlamú emberek fenyítésére és jobb magaviseletre vezetésére rendelt ezen üdvös intézet ne olyan félreeső helyen állittassék föl mint a jelenlegi, hanem hogy nagyobb hírre tegyen szert és a figyelmet magára vonja és hogy a gonosztevők istentelen merényletei megakadályoztassanak, az ország közepébe helyezettessék és ezen tény által egyszersmind az illető törvényhatóságoknak az oda ítélt bünösöknek szállítása lehetőségig megkönnyítettessék.

f. Fontos végül, hogy ez az intézet az igazgató magas Kormányszéknek mintegy szeme elé helyezettessék, a miből az lesz, hogy arra vigyázni, azt gyakrabban megszemlélni, az előszabott vizsgálatokat a költségek megtakarításával ismételten megejteni, a tapasztalendő hibákat idejében fölfedezni és helyrehozni s a kellő rendet és a megkívántató fegyelmet fönntartani kevés nehézséggel lehetséges lesz ;

— — Az én véleményem, valamint a Csongrád-megye első alispánjának és az újonnan kinevezett f.-házi tisztség véleménye szerint ezen intézet elhe-

lyezésére Pest városában a leginkább s illetőleg az egyedül alkalmas épület a Vácra vezető út mellett levő József-féle új és nagy kincstári épületnek¹ valamely része. — — — Az átalakítás költségei a pesti és pozsonyi kir. zálogházak tiszta jövedelméből megtérülnének.

Ezen pont második részére nézve jelentem: a női rabokat Tallósról Szegedre 1789-ben történt átszállításuktól fogva mostanig Pichler Ferencz harisnya-szövő harisnya-készítéssel, gyapjú-gyartatással és fonással benn a házban szakadatlan foglalkoztatta ugyan, az utóbbi években azonban nem látta el minden időben elegendő munkával őket, kétségtelen annak okáért, hogy vagy nincs módjában eladni készítményeit vagy pedig szegényedni kezd, mely utóbbira abból lehet következtetni, hogy hátralékosnak tapasztaltatott; a megelőző években a kalapos is szokta néha egy kevés munkával foglalkoztatni ezeket a rabnőket, de ez a munka is egyszerűen megszűnt 1799 óta; ezen kívül más, külső emberek adnak néha némi toli-fosztásból vagy len- és kender-fonásból álló munkát; de ezt, mivel ritkán fordul elő, alig érdemes tekintetbe venni; egyébként, hogy a szövéshez való anyag-szükséglet a házi pénztárból szereztessék be, azt az intézetre abból kétségtelen bekövetkezendő kár tiltja, hogy továbbá az ó-budai katonai gazdászati hivatallal harisnyakészítésre és ing-varrásra nézve szerződés köttessék, a f.-ház jelen helyzetében, a mint azt b. alatt fönnebb már kimutattam, nem czélszerű: a női rabokat illetőleg tehát, kik tényleg kellően nincsenek foglalkoztatva és a kiket nevezett Pichler harisnya-szövő munkával ellátni megszűnt, mivel nem ok nélkül tartani lehet attól, hogy majdnem minden foglalkozás nélkül maradnak, elkerülhetetlen szüksége forog fönnebb annak, hogy ez az intézet Pestre helyeztessék át.

A 6-ik ponthoz. — — — A mi azon kérdést illeti, hogy vajjon a f.-ház állandó őrzése jövőre rendes katonaságra bizassék-e, vagy pedig czélszerűbb lesz öröknek a félig rokkant és erőteljes katonák közül választani, a kik állandóan fognának a házban maradni? Efelőtt az első alispán úrral és az újonnan kinevezett f.-házi igazgatóval és ellenőrrel tanácskozáván, nevezett első alispán úr azon a nézeten van, hogy az őrzés ezután a Szeged városában mindig állomásozó rendes katonaságra bizassék, én viszont az intézet igazgatójával és ellenőrével alázatosan azt vélem, hogy mivel a magas cs. kir. magyar főhadparancsnokság már kinyilatkoztatta, hogy rendes katonaságot, mint a melynek béke idején is meg van az ő rendeltetése, a f.-ház rabjainak őrzésére állandóan semmi esetre sem alkalmazhat, de különben is általán igen fontos egy részről, hogy az igazgató és helyettese a f.-ház őreivel úgy személyenkint mint minémüségeiket és erkölcsöiket illetőleg egyformán és tökéletesen ismerősek legyenek és hogy azok teljesen és egyedül tőlük függjenek, másrészt pedig, hogy az örök is nem kevésbé ismerjék közvetlen

¹) az u. n. Új-épületet érti.

elüljáróikat és az őrizetükre bizott rabokat, továbbá, hogy a f.-ház természeti helyzetével és helyiségeivel, valamint belső elrendezésével megismerkedjenek és ismerősök maradjanak, az ilyen öröket jövőre a jó erkölcsű és a teljesítendő szolgálatukhoz szükségés erővel rendelkező ezen f.-intézetnél állandóan megmaradandó félig rokkantakból, a kiknek száma az 5. mellékelt újonnan megállapítandó személyzeti és fizetési állomány szerint 18-ban határoztatik meg, választandók ki és a ház igazgatójának és helyettesének akképen rendelendők alája, hogy azok engedetlenségét és hanyagságát s más kisebb kihágásait mint eddig, elzárással és bőjttel büntetni hatalmában álljon, azon esetben pedig, ha valamely súlyosabb kihágást követnének el, minthogy az eféle katonák kihágásaik tekintetében a polgári törvényhatóságnak vannak alávetve, őket a f.-ház igazgatójához 1798. október 2-án 23569. sz. a. intézett kegyes rendelet értelmében, másokhoz hasonlóan a helyi polgári törvényhatóság büntethesse meg.

A 7-ik ponthoz. A raboknak étellel való ellátására nézve attól fogva, hogy ez az intézet Tallósrói Szegedre tétetett át, mindig az a módszer volt alkalmazásban, hogy az ételmezőnek egy adagért napjára 2 krt fizettek, az 1799-ik évben azután Szabó Gergely, jelenleg a pesti kir. zálogház második pénztárnoka, kire a f.-ház igazgatói tiszte ideiglenes módon kegyesen rábiztatott volt, ettől az alkalmazásban volt szabálytól eltért és elkezdte a zöldséget s más ételmi czikkeket a házi pénztár költségén, — melyek azonban a számadásban nyíltan soha sem tétettek kiadásba — beszerezni, az ételmezőnek naponként kiadni és minden hét végén a szóban lévő ételmezővel részletes elszámolást tartani, mikor a kiszolgáltattott egyes étel-adagokért azon ételmező részére napjára megállapított krok kifizettettek és a számadásban is kiadásba tétettek, az aztán ami az előtte való héten beszerzett ételmi czikkekből netalán megmaradt, a következő hét szükségletére fordított és viszont az a mivel több fogyasztott el az ő javára kellett hogy essék; ezt a módszert alkalmazták ezen intézet azután következő ideigl. igazgatói Rátt József és Litassy Bálint is az én Szegedre való megérkezésésemig;

Minekutána megszíveltem, hogy a rabok étellel kiszolgáltatásának ezen egyébiránt önkényüleg választott módszere részint helytelen, terhes és a tisztviselők egyéb teendőivel összeférhetetlen, részint pedig a pénztár és számadások kezelésében zavart és rendetlenséget okozhatna és különben is az ételmi czikkek fölhasználását illetőleg visszaélésekre nyújthatna alkalmat: azt kegyes jóváhagyás reményében nyomban megszüntettem és hogy az azelőtt alkalmazásban volt szabály, mely szerint a házi ételmezőnek az egyes étel-porciókért napjára 2 kr. fizetendő ismét visszaállítassék és ezután meg is tartassék, elrendeltem; hátra van tehát, hogy Kir. Fenséged is és a magas Kir. Magy. Helytartó Tanács a rabok szükséges étellel való ellátásának ezen módszerét, a mely különben a kórházakban, kórodákban, árvaházakban és más eféle köz-

intézetekben alkalmazásban van, kegyesen állandosítani és egyben a házi élelmezőnek az egyes ételporcziókért eddig járt 2 krnyi fizetésnek, a mint már a 4-ik pont alatt fönnebb alázatosan javasoltam, $\frac{1}{2}$ krrel való emelését annál inkább elrendelni méltóztassék, mivel különben a nagy drágaság mellett nem élhet meg és félős, nehogy a rabok az őket megillető és elegendő ételnél kevesebbel láttassanak el, vagy pedig ezen intézet teljesen élelmező nélkül maradjon.

8-ik ponthoz. Az ideigl. hiv. Utasítás az újonnan kinevezett f.-házi tisztviselők részére még nem adatván ki és mivel az említett f.-intézetnél nem létezik semmi hiv. Utasítás — — —, legalázatosabban kérni bátorkodom, hogy az említett tisztviselőknek rendkívül szükséges azon hiv. Utasítással való el látása iránt kegyesen intézkedni méltóztassék. — — —

Budán, 1804. február 5-én.

Erczly Alajos

kebli számvevő tanácsos mint kiküldött.

A helyt. tanács az Erczly számvevő tanácsos fönnébi jelentésében foglalt javaslatokat s azok közt a f.-ház áthelyezésére vonatkozót is magáévá tette és az udv. kancelláriához 1804. április 7-én intézett fölterjesztésében¹ a javaslatokat pontról-pontra fölsorolta és indokolta.

Az áthelyezésről azt írja, hogy a f.-ház az Ó-Buda környékén levő Mária-Czellnek is nevezett épületben² lenne elhelyezendő vagy ha ez amiatt, hogy mindkét város területétől távol esvén a rabokat ott elegendő munkával el látni nem lehetne, akadályba ütköznék, akkor Pesten a nagyélelmező házban.

A helyt. tanács — így szól tovább a fölterjesztés — legalkalmasabbnak vélné, ha Ő Szent Felsege gondoskodásából dolgozó-ház is állíthatnék föl Pesten, a mely (nehogy a munkások idegenkedjenek tőle) a f.-házzal nem lenne ugyan semmi összekötetésben, de a raboknak az ők területükön elvégezendő munkát mindig szolgáltatna. Dolgozó-ház szükséges volta már rég fölismertetett és ha valahol, úgy Pest városában mulhatatlanul beválna az, mert ez a két város más módon a csavargók és más koldusok seregétől meg a közbiztonságra veszélyes emberektől ennek utána biztonságban nem lehet, hacsak ezt a henye söpredéket dolgozó-házba menni erővel is nem kényszeríti, ottan munkával nem foglalkoztatja s egyszersmind életük fönntartására módot nekik nem nyújt. Mely okoknál fogva a dolgozó-ház hasznos és szükséges voltát mind Pest városa mind a helyt. tanács 1792. novemb. 9-én 25740. valamint 1793. márczius 5-én 4891. sz. a. tett fölterjesztésében alázattal kifejezte, erre pedig Szent Felseged 1797. január 13-án 84. sz. a. kelt

¹⁾ O. I. 3884/1804.-ből

²⁾ Amely azelőtt a Trinitáriusok zárdája volt.

kegyelmesen kibocsátott rendeletével ezen ügyet a háború végeig elhalasztotta — — — 1798. deczemb. 28-án 13505. sz. a. kiadott rendeletével pedig megparancsolta, hogy a Pesten létesítendő dolgozó-ház javaslatát újból tárgyalás alá kell venni és ez ügyben véleményes jelentést tenni. — — — Ezen kegyelmes rendelet azonban eddig nem teljesített, mivel a pesti városi tanács által ez iránt megkeresett alsó-ausztriai kormány, a még mind munkában levő hasonló ház tervének közlését megígérte, de mostanig nem teljesítette. — — —

Ennélfogva a helyt. t. kéri, hogy mindkét intézetnek u. m. a fenyítő-és dolgozó-háznak az ország központjában való elhelyezését engedélyezni méltóztassék. Abban az esetben, ha a közköltségen létesítendő dolg.-ház fölállítására több időt igényelne is, nincs akadálya annak, hogy legalább a f. Budára vagy Pestre ne helyeztessék át.

Végül a helyt. t. fölterjeszti a f.-ház részére kidolgozott (végleges) Utasítást jóváhagyás végett.

Az Erczly számvevő tanácsos fönnebb közölt jelentésével csaknem egyidejűleg, 1804. február 17-én, a f.-ház igazgatósága is fölterjesztést tett a helyt. tanácshoz a f.-háznak Szegedről az ország központjába leendő áthelyezése érdekében.¹

Mely fölterjesztés így hangzik:

Hites tisztünkkel járó kötelességünknel fogva jelentjük Kir. Fenségednek és a Magas kir. magy. Helyt. Tanácsnak, hogy a kir. f.-ház ezen sz. kir. Szeged városában nem maradhat és nem állhat fönn, akár a mindkét nemű rabokat illetőleg komolyan és szigorúan szemelött tartandó és a Kir. Fenséged s a Magas kir. magy. Helyt. Tanács által nekünk kiadott Utasításban tüzetesen körülírt fegyelmet, akár az említett f.-ház épületeit s azok fekvését s többféle fogyatkozásait, akár ezen f.-ház csekély és elégtelen jövedelmét, akár a mindkét nemű rabok éelme megszerzésének fölötte kevés és kedvezőtlen alkalmát, akár az ország köz-törvényhatóságainak köz-javát, előnyét és az ország csaknem minden magán egyéneinek hasznát, akár magát az emberiség jogait véve fontolóra, ugyanis:

Ezen f.-ház kettős udvara, úgy a szomszédos laktanyába beszállásolt katonáknak és a polgári lakosoknak hozzáférhető kút miatt, valamint a kasszámáták miatt (melyeket az itt levő dohányhivatal igazgatóságának ezen f.-ház említett csekély jövedelmének pótlására bérbe kell és szokás is adni) az év legnagyobb részében nyilvános utcához vagy köz-piaczhoz hasonlít. Annak okáért nem csoda, hogyha az igazgatóság s az annak alárendelt egy káplár, két kulcsár s a félig rokkant katonák, a mindkét nemű rabokra

¹) O. l. 6309/1804.

megfelelően és kellően vigyázni és a fegyelmet — — szigorúan és pontosan fönntartani, nemkülönben a rabok szökését, továbbá a rabnők botrányos teherbe-ejtését, valamint a mindkét nemű foglyoknak az említett kútat körülvevő falon belül eddig előfordúlt és egyéb elkövetett kihágásait, hibáit és botlásait megfenyíteni és javítani, végül az említett udvar kapuit annak módja szerint és állandóan zárva tartani nem képesek, mert noha az eféle kapukat mindig bezárni és a mindkét nemű rabokat a mások társaságától elzárva tartani a f.-intézet természeténél fogva multhatatlanul szükséges, ebben a f.-házban azonban mindkettő kivihetetlen, hacsak a nagy és 3 kis, együtt 4 kapuhoz, nemkülönben az említett kúthoz, azonkívül a dohányhivatalnak bérbe adni szokott 12 külső bejárattal ellátott több kaszamátahoz a 17 egyénből, rendkívül nagy és elviselhetetlen költséggel és fáradsággal s ezen kir. f.-ház egyéb szükségleteire különben is alig elegendő pénztár kipótolhatatlan kárára állandó őrség nem állíttatik. Arra, hogy az érintett 17 kapuhoz, azonkívül ezen fönnebb említett Szeged kir. város több helyére (a hol néhány rab a fönnemlített jelentéktelen munkát végzi) állandó őrt állítson, az ide küldendő 1 káplár és 18 félig rokkant bizonyára nem lesz elegendő. Mivel t. i. a fönnemlített közkút használatától sem a szomszéd laktanyában lakó katonákat, sem másokat az egész éven át eltiltani nem lehet; mivel nemkülönben egy nagy és két kis kaput február havától októberig, a dohányhivatal igazgatósága által haszonbér fejében használt kaszámáták és az oda, mintha vásár volna, egész nap összeseregülő sok ember és kocsi miatt nyitva kell tartani és így mindkét nemű raboknak alkalom és ürügy adatik a számtalan részint a kútnál megjelenő, részint a dohánykezelés végett összegyülekező külső és ismeretlen emberekkel való beszélgetésre, a fönnebb hivatkozott kegyelmes utasítás szerint tilos levél- és szóbeli üzenetek váltásának elősegítésére, az abban az utasításban bölcsen eltiltott s a különben is végtelen és naponként való legnagyobb kihágásoknak szakadatlan ismétlődését okozó hevítő italokhoz való hozzájutásra, szökésre, teherbe-ejtésre és minden más rosszra való összeesküvésre, valamint az emberi gyarlóságból elkövetett hibáik és vétkeik helyrehozására és javítására hajlandó néhány rabnak a jó útról való letérítésére.

Továbbá ezen kir. f.-ház majdnem minden épülete kevésbé alkalmas, nevezetesen:

A rabok kórháza szűk, a rabnőknek pedig nincs kórházuk, következésképen a mint a beteget az egészségesektől elkülöníteni, betegkosztra szorítani és kellően ápolni úgy az egészségeseket attól, hogy betegséget szerezzenek maguknak, megóvni nem lehetséges. A mint a fölhozott mindkét körülmény hitelt érdemlő orvosunknak és a kőműves-mesternek A. és B. alatt levő bizonyítványából körülményesebben kiviláglik.

Hasonlókép hiányzik a mindkét nemű rabok megvizsgálására való szoba. Akármilyen nyomatékosan tétetik kötelességünké az elébb hivatkozott kegyel-

mes utasítás erejénél fogva, hogy a befogadás alkalmával mindkét nemű rabok megvizsgáltassanak.

Hasonlóképen hiányoznak a mindkét nemű olyan rabok számára való alkalmatosságok, a kiket legkegyelmesebb császári királyi rendeletnél fogva vagy kir. Fenségednek, nemkülönben a Magas kir. magy. Helyt. Tanácsnak intézkedéséhez képest vagy az ország törvényhatóságainak és a magas felsőbb ítélőszékek birói ítéletének megfelelően, akár előbb viselt rangja, akár köz-érdemei miatt, akár más ötletből el lehet és el kell különíteni.

Sőt néha a mindkét nemű rosszabbfajta rabokat is el kell választani a mások társaságától. A mire például szolgál a Szakál Péter ellen hozott C. alatt levő ítélet, néha pedig némely magát megjobbítani kezdő vagy a jobb magaviseletre már egészen visszatérített mindkét nemű rabokat a többi kevésbé jóktól vagy épen javíthatatlanoktól elválasztani hasonlóképen szükséges. De erre a célra használható alkalmatosságok nem léteznek.

Sőt inkább a többi mindkét nemű összes rabok számára szükséges és alkalmas lakások is hiányoznak. És azért a most említett rabok a szabad levegőt nélkülöző kaszamátkba kell, hogy bezárassanak és ott legtöbbször betegeskedjenek. Már most azon rabok egészségét evvel a módszerrel kézzelfogható és csaknem mindennapi, a birói ítéletek súlyosbítását maga után vonó veszélynek kitenni, a cs. kir. Felső legkegyelményesebb tényleges szándékával, a magas cs. kir. kormány székek rendeleteivel, az ország köz-törvényhatóságainak akaratával, az elébb említett kegyes utasítással, az igazsággal, a méltányossággal és magával az emberiség jogaival a mennyire homlokegyenest ellenkezik, azonképen az említett rabok gyógyítására vagy orvosságra kifizetni szokott sok költséggel ezen kir. f.-ház kicsiny pénztárát föltötte terheli és annak csekély évi jövedelmét erősen apasztja és oly annyira hátrányos.

És mivel a két kulcsár közül az egyik most a rabok számára való főzés kötelezettségének terhét is viseli, következőleg az ilyen szakács vagy szakácsnő számára rendelt szállást és konyha-eszközöket vagy kellékeket használja, mihelyt más alkalmas szakácsot vagy szakácsnőt találunk és fogadunk, a szóban levő kulcsárnak az említett szállásból ki kell mennie s így a két kulcsár, valamint az ide küldendő egy káplár és 18 katona — — a fölsorolt észrevételek szerint ártalmas kaszárnyákban fognak elhelyeztetni.

Az előre bocsátottakhoz hozzájárul, hogy az említett két udvar, valamennyi kaszamáta és ezen kir. f.-ház többi épülete igen sok különféle kiirt-hatatlan és éjjel a mindkét nemű rabokat nyugtalanító és megsebesítő, az élelmi czikkeket részint megevő, részint méreg módjára megfertőző bogárral, legkivált patkánynyal oly annyira tele van, hogy az ilyen kaszamátkat és a többi épületeket az egészség elvesztésének veszedelme és szakadatlan nagyobb kár nélkül használni majdnem lehetetlennek látszik. Úgy ebből kifolyólag, mint azért, mert :

Ebben a Szeged kir. városában régi épületek javítása vagy átalakítása és újak építése sokkal több és nagyobb költséget igényelne, a legalázatosabban azt véljük, hogy ez a kir. f.-ház Pestre vagy az ország másik közepébe¹ helyezendő át.² Kiváltképen mivelhogy:

Valamennyi és minden egyes nagyobb országban és tartományban névszerint Ausztriában, a Római Birodalomban, Franciaországban, Angolországban és Poroszországban (melyeket alúlírt igazgató tapasztalás kedvéért beutazott) a f.-házak az ország közepén és pedig a nagyobb városokban vannak elhelyezve azért, hogy az intő példa és az ilyen fenyítés által a mindkét nemű szolgálk engedelmességre és köteléségüknek szorgalmasan, híven, pontosan és buzgón teljesítésre kényszeríttessenek, ez Pesten fölötte kívánatos, hogy ottan mind amazok, mind a pesti kir. egyetemre és a többi pesti és budai iskolákba nagy számmal özönlő sok tanuló ifjú, úgy a többi jogi ismeretek végett Pestre illetőleg Budára összegyűlő ifjú, valamint az egész nép és főként a köznépbeliek minden jó és hasznos tulajdonságaikban megtartassanak és akárminő rossztól visszatartóztassanak. A mi kivált Magyarországnak és kapcsolt részeinek említett közepében, jelesen a tavaszi, nyári és őszi hónapokban szilárd állandó híddal³ összekötött, szigorú tél idején pedig jobbára jég által egyesített és ekként egy és ugyanazon várost képező Buda és Pest fővárosban a legnagyobb mértékben szükségesnek és a leghasznosabbnak mutatkozik. Mivel t. i.:

Pesten az új épületek nagyobb része a kir. f.-házban szükséges összes alkalmatosságok tekintetében a legkönnyebben átalakíthatók. Mivel továbbá:

A budai és pesti polgárok a kir. f.-ház oda áthelyezését vagy ottan elhelyezését lelkesedve várják, következképpen Buda és Pest városa könnyen elintézhetnék, hogy a lakott vagy építendő új épület javításának vagy átalakításának költségeihez készpénzzel tetemesen hozzájáruljanak és kertnek alkalmas helyet adjanak, s a kir. f.-házat jövedelmének gyarapítására más hasonló kedvezményben részesítsék. Mivel ezenkívül:

Ha a kir. f.-ház Pesten vagy Budán a Magas kir. magy. Helyt. Tanács szeme előtt lenne, annak tisztsége, pénztára, mindkét nemű rabjai és egész rendje és összes körülményei a Magas kir. magy. Helyt. Tanács részéről ki-
rendelendő egyén által gyakrabban megvizsgálható volna s ekképen lehetséges lenne a pénztár veszélyének és megkárosításának jövőre mindenképen elejét venni, a zavarokat és rendetlenségeket megszüntetni és mindkét nemű rabok kihágásait gyorsabban fenyíteni és javítani, végre minden ezen kir. f.-házra

¹) t. i. Budára

²) Az udv. kancz.-nak a helyt. t.-hoz 1803. július 15-én intézett rendelete szerint a király megengedte, hogy a szegedi f.-ház Pestre a József-féle épületbe helyeztessék át. O. I. udv. kancz. 6979/1806.

³) hajó-híddal t. i.

vonatkozó dolgokat jó és állandó rendbe hozni. Így kétségkívül nem könnyen történhetnék meg az említett pénztárnak a megelőző tisztség által ebben a Szeged városában mint a Magas Kormányzésekétől távolabb eső helyen több versen megkísérlett tetemes megkárosítása. — — — Mivel azonfölül:

Áthelyezés esetében az itt levő kir. f.-ház alkalmatosságait más czélra lehetne használni vagy eladni és az eladásból beveendő pénzből a kir. f.-háznak biztos, örökös alapot vagy tőkét lehetne hasznosan létesíteni. Mivel nemkülönben:

A fönnemlített utasítás rendelkezése szerint mindkét nemű rabokat szakadatlanul foglalkoztatni s ekképen nemcsak őket a henyeségtől mint minden rossznak a kovásztól megóvni, hanem a kir. f.-ház évi jövedelmét is gyarapítani kellene, a mennyire pedig Pesten és Budán foglalkozást vagy munkát egész éven át naponta és szakadatlan szerezhetnek, azonképen itten azok a rabok alig és igen ritkán jutnak munkához és ha akad is itten néha némi olcsó, csekély és igen rövid ideig tartó munka, az is részint ezen Szeged kir. városának igen hosszú és egy egész órányira kiterjedő rendetlen fekvése, részint annak sáros utczái, részint a jelentéktelen és több helyen szétszórva levő munkára innen kiküldendő rabokra vigyázni köteles örök szétszórása miatt igen alkalmatlan és azért, hogy az említett rabok ebédre naponta hazajönni, következőleg nagyobb távolságra kétszer kimenni és ugyanannyiszor visszatérni kénytelenek és így az aféle csekély munkának legolcsóbb díjából alig térül meg a rabok ruhájában okozott kár, következőleg a rabok nagyobb része az év legnagyobb részében és a rabnők csaknem mind és szinte egész éven át az elébb hivatkozott utasítás szándékának ellenére henyélni kényszerítetnek és ekképen a tétlen életükben igen sok mindennapi kihágásra vetemedni szokott mindkét nembeli rabok fenytése és javítása daczára az igazgatóság minden lehető, legnagyobb, szakadatlan és legjobb törekvése a legnehezebbé és csaknem kivihetlenné válik és egyszersmind ezen kir. f.-ház évi jövedelmének káros és tetemes apadása magától következik be és ezen egyetlen körülmény az egész üdvös, leghasznosabb és fölötte szükséges f.-intézetnek alapját fölépítvényeivel együtt egészen fölforgatván az említett áthelyezés indító okául bőven elegendő.

Ha továbbá az ország közepét tekintjük, az említett áthelyezést az is támogatja — —, hogy az adófizető nép a rabok részére minden közbeneső állomáson állítani köteles előfogat és őrség által mérték fölött és minden megtérítés nélkül terhelhetik, midőn az ország törvényhatóságai a mindét nemű rabokat az ezen kir. f.-ház legfélreesebb, egyébiránt Erdély, Szlavonia és Törökország határától nem messze eső helyére vagy is Szeged városába, — a szökés veszélyének kitéve és attól félve, szállítani kényszerítetnek, a mindkét nembeli nyomorúlt rabok pedig azon alkalomból, hogy a reájuk kiszabott büntetés kitöltése után szabadúlván távolabb levő otthonukba visszatérnek,

hiábanvaló úti költség és fáradság-szaporítást kényteleníttetnek elszenvedni. Sőt:

Ha elrendeltetnék, hogy a mindkét nemű rabok f.-házba Pestre vagyis az ország közepébe szállíttassanak át, akkor azok rokonai vagy más ismerősei és jötevői (a kik Pestre részint az évenként négy ízben való híres vásár alkalmából, részint a kormányiszékeknél levő pöreik és ügyeik előmozdítása, részint kereskedelmei és egyéb dolog miatt bizonyára összegyülni szoktak) élelemre és ruhára valót mindkét nemű raboknak igen gyakran adnának és úgy a szerencsétlen mindkét nemű rabok ruhájára ezen kir. f.-ház számadásainak tanúsítása szerint évente kifizetni szokott sok száz forint a pénztárban megmaradna és ekképen az évi jövedelem csökkentése megelőztetnék, a rabok sorsa, ellátása és élelmezése sokkal könnyebbé és jobbá tétetnék.

Az elébb fejtegetett módon elnyomorodott mindkét nemű rabok sorsához még az a nyomorúság is járúl, hogy a szegedi levegő egészségtelen és itt a víz használatra és rendes ivásra alig alkalmas, jelesen a Dunáninnen és Dunántúl, meg a Tiszáninnen való törvényhatóságok által ide ítelt rabok az egészségtelen és szokatlan szegedi levegőt és hasonlókép szokatlan s különböző változásokat okozó vizet egy egész év alatt alig képesek megszokni és addig rendszeren sokat betegeskednek. Ámbár ugyanis az itteni kir. vár fekvése a polgári telkeknél emelkedettebb, következésképen úgy tetszenék, hogy abban a levegő mozgékonyabb, mivel azonban a polgári telkekre vagy alacsony helyre épített házak folytonos áradásnak, illetőleg sáros nedvességnek és az onnan kiáradó kártékony, ártalmas és veszedelmes s a legerősebb testalkatot is elgyöngítő nedves kigőzölgésnek vannak kitéve; mivel azon kigőzölgések az ezen kir. város tőszomszédjával határos Bánságban (a hol az említett áradások a leggyakrabban előfordulván sok mérföld hosszúságban és szélességben terjednek ki) gyarapíttatnak, nem csoda, hogy ezen Szeged kir. városában a rabok városi munkára néha kimenvén és a nedves szokatlan levegőhöz kevésbé lévén szokva és az említett kigőzölgésektől elgyöngítve különféle betegségtől szoktak nyomorgattatni és úgy ezen f.-ház pénztára kétszeresen kiürítettik, mivel úgy a beteg rabok ezen f.-ház jövedelmének gyarapítására munkájukkal semmit sem szerezhetnek, valamint ezen f.-ház pénztára orvosságra és azoknak gyógyítására fizetendő költségekkel szerfölött apasztatik, azt is fontolóra vevén, hogy:

Jóllehet az ezen kir. f.-házat körülvevő falak szögletébe állított s a közönség használatára szolgáló és fönnebb érintett kút minőségét illetőleg az ezen Szeged kir. városában összesen és egyenként találtató többi kútnál jobbnak látszik, mindazonáltal apró ártalmas, t. i. puffadást okozó, egyébként kiirtani nem lehetséges, közönségesen vízi és utálatos tetűnek nevezett bogárral fertőzött vizet tartalmaz — — —. A Tisza folyó vize pedig a mikor néha kisebb, álló vízhez hasonlóan a nagy mennyiségű haltól olyan bűdös, hogy az ide ítelt és ahhoz hozzá szokva még nem levő rabok, hogy avval

émelygés nélkül éljenek, csaknem kivihetlennak látszik. És mivel az elébb hivatkozott kegyelmes utasítás értelmében a raboknak nemcsak borral, hanem minden egyéb hevítő itallal való élés is szigorúan el van tiltva, nem csoda, hogy mindkét nemű rabok az említett kétszeresen veszedelmes és undorító víz ivására kényszerítve igen gyakran betegeskednek és e tekintetben az emberiség jogánál fogva részvétre méltók.

Végül kiváltképen figyelembe veendő, hogy sokak régi véleménye szerint némelyek azt hiszik, hogy ebben a Szeged kir. városában az élelmi szereket a bánsági megyék szomszédsága miatt olcsóbb árban szerezhetni be. Úgyde saját tapasztalatunk arra tanított, hogy csakis némely czikknek u. m. a marha-húsnak és lisztnek az ára olcsóbb egy kevéssel, a többi élelmi czikknek pedig és valamennyi ruházati kelléknek az ára magasabb mint Budán vagy Pesten, mivel a többi élelemhez és ruházathoz valót Pestről szállítják ide. És egyébiránt, ha az itteni kir. f.-ház Budára vagy Pestre tétetnék át — — — a kir. f.-ház számára bevásárlandó marha-hús és liszt ára is olcsóbb lehetne.

Szegeden 1804. február 17-én.

Ráczy Elek
igazgató és lovas kapitány.
Füll Sebestyén
ellenőr.

2., Javaslatok az 1807-ben megtartott vizsgálat alkalmából.

A f.-ház megvizsgálásáról annak fölügyelője¹ Berzeviczy Pál volt Csongrád megyei első alispán, helyt. tanácsi tanácsos által 1807. szeptember 24-én tett jelentés² kivonatos fordítása:

Az augusztus 29-én megejtett váratlan pénztár-vizsgálat alkalmával hiány nem találtatott sem a számadásokban sem a pénztári értékekben.

Füll Sebestyén az ivásnak adta magát, csaknem naponként kihágásokat követ el és annyira rabja a részegségnek, hogy sem nem szégyenli a nyilván. korcsmákban inni, sem nem képes otthon a mámort kikerülni. Ehhez a szerencsétlenséghez járúlnak még káromkodások, hasonlókép magát ivásra adott feleségének utálása, veszekedések stb. Még az a gyöngesége is, hogy részeg állapotban a rabok közé szeret menni.

¹) Minthogy a f.-ház „állandó helyi fölügyeletével és igazgatásával“ ez évi június 16-án kelt rendeletnél fogva Kárász alispán bízott meg, Berzeviczy Pál nem lehetett ugyanazon időben szintén fölügyelője a f.-háznak. Valószínűleg ügyeinek előadója volt.

²) O. l. 20424/1808.

A kenyér és az étel jó és ízletes.

Az őrség testileg-lelkileg elgyöngült. Czélszerűbb volna más törv.-hatóságok példájára állandó és az igazgató felelősségére fölveendő és elbocsátandó darabantokat alkalmazni.

A mi a jó rend behozatalát illeti: ez a hely, ezek a személyek, ezen szűkös jövedelem annak útjában áll, csuda és a magas igazgató kormányzék messzemenő gondosságának tulajdonítandó, hogy a tényleg meglevő rend behozható és fönntartható volt.

Olyan tökéletes rend, a mely cs. kir. Fenséged és a Magas Kir. Helyt. Magy. Tanács gondosságának és előrelátásának teljesen megfeleljen, csak akkor volna remélhető, ha ez az egész intézet újra születnék, építtetnék és rendbeszedetnék.

A mi a jelenlegi állapotban létesíthető, arra nézve javaslatomat nem mulasztom el legalázatosabban előterjeszteni:

Tanácsos lenne:

1., Hogy Füll Sebestyén ellenőr máshova áthelyeznék.

2., Hogy a nemes rabok a nem nemesektől teljesen elkülöníttetnének és külön börtönökben elzárva tartatnának s ez nem azok kiváltságának tekintetéből, hanem a lényeges zavarok kikerülése végett (történnék), miket némelyek vakmerősége kiváltságának védelme alatt itt előidéz. Valóban a f.-ház tiszteltreméltóságával és békességével nem egyeztethető össze, hogy ezek, a többi rabokkal összeelegyedet, káromkodásokkal, gyalázkodásokkal és kiabálásokkal istentelenségüket súlyosbító nemesek enyhébb bánásmódban részesüljenek mint a többiek, kik őket látják, hallják, a kikkel kisebb bűneikért keményebben kell bánni.

Ha a nemes ember, a ki büntett elkövetése által ítélet közvetítésével arra találtatik érdemesnek, hogy a becsületes polgári társaság kebeléből, a melynek ellenségeül mutatta magát, a mig a jó útra visszatér, kizárassék: helyesnek mutatkozik, hogy megfelelő eszközökkel a javulás üdvös céljához vezéreltessék, ha még is a kiváltság itt is olyan becses, hogy a test-sanyargató büntetés¹⁾ alól mentesít: szükséges, hogy ők a többiektől akként elzárassanak, hogy se merészségük a többieket el ne ronthassa, se pedig az irányukban szokásos megkülönböztetés a többiek szemét és lelkét ne bántsa.

A nemesek büntetésének azon súlyosbitása, hogy a helyben elkövetett új kihágásokért szűk, sötét börtönbe szokták őket bezárni, a tapasztalás tanúsága szerint olyan kevéssé foganatos, hogy közmondássá vált: majd kialuszom és kiheverem magamat.

Ha más módon nem lehet, törvénnyel kell gondoskodni arról, hogy a mely nemes ember idézve és elmarasztalva ezen intézetbe ítéltetik, az ő első

¹⁾ a mi a'att pálcázás, vesszővel, korbácsal való fenyítés értendő.

és legfájdalmasabb büntetését megkülönböztetésének megszűnésében érezze; a munka alól, mely a fenyítésnek és a jövőben megkezdendő hasznos életnek csaknem egyetlen üdvös segédeszköze, senki ki ne vétessék, hacsak valakit egészségi tekintet nem mentesít és a helyben elkövetett új kihágások minőségéhez képest test-sanyargató büntetéseknek is különbség nélkül egyformán alája vettethessék.

3. Leginkább a kormányzék gondoskodásának a föladata, hogy azok, a kik atyjuk hatalmánál és elhatározásánál fogva egyedül javulás okáért helyeztetnek itt el, ennél fogva a bűn gyalázatossága, a becsület és tisztesség érzését lelkükből még nem irtotta ki, a gonosztevéktől elkülönítve tartassanak és az elmékedések mérsékelt alkalmazása és erkölcsös könyvek olvasása vagy egyházi férfiakkal való gyakori beszélgetés által úgy az elmúltak megbánására, mint a jó és tisztességes életre könnyen megnyerhetők legyenek. A miért e célra külön udvar és külön szobák lennének szükségesek.

4. A ki egyszer f.-házban volt és megbűnhődése után szabadsággal ajándékozta meg, ismét új vétséget vagy büntetést követ el — — — annak a f.-házban helye nem lehet, hanem a törv. hatóság kebelében elszenvedendő szigorúbb törvényszerű büntetésnek kell hogy alávetessék. Mert az ilyenek mint javíthatlanok azon 1806. augusztus 15-én 15875. sz. (a kiadott Utasítás szerint való) az atyai büntetés gyöngédségéhez alkalmazott bánásmódra magukat érdemetleneknek tanusítják.

5. Ha ezen intézet rendjének megzavarásáról valami úgy az jelenthető főként: hogy a hivatkozott kegyes Utasítás 19. §-ának ellenére a rabok leveleikkel és folyamodásaikkal ezen Magas Kormányzékot és a törv. hatóságokat háborgatni és elüljáróikat s a köz-gondoskodással megállapított rendet büntetlenül pellengére állítani merészkednek; a miért a hivatkozott kegyes Utasítás végrehajtása iránt komoly intézkedés volna teendő, hogy senki az igazgató tudta nélkül levelet ne kaphasson vagy folyamodást ne készíthessen. — — Mindenkinek szabad lenne *a felsőbb helyről évente legalább kétszer elrendelendő vizsgálat* alkalmával a vizsgáló biztosnál jelentkezni és panaszát előadni. A ki a körülményekhez képest vagy mindjárt segíthetne vagy legalább ezen magas kormányzékhoz jelentést tenni lenne köteles.

6. A mi jelenleg a legsürgősebb és a legszorgosabb orvoslást igényli: a födeleknek s a kápolna és az igazgatósági épület boltozatának roskatag állapota.

A helyt. t. ezen javaslatokat az udv. kancelláriához 1808. július 26-án 20424. sz. a. tett fölterjesztésében magáévá tévén, azok elfogadását ajánlotta, javaslatba hozván egyszersmind ismételten a f.-háznak — az 1806. július 15-én 6979. sz. a. engedélyezett — Pestre, az Új-Épületbe való áthelyezését, a mi sürgősnek mutatkozott egyebek közt a f.-ház épületeinek roskatag álla-

potánál fogva is, melynek javítása, a számvevőség számítása szerint 2488 frt 32 krba, a naponta emelkedő drágaság miatt azonban 3000 frtnál is többre fogott volna kerülni.

A helyt. t. az udv. kancellária sürgetésére 1808. augusztus 9-én jelenti,¹ hogy egy dolgozó-ház létesítésére vonatkozó szabatos véleményét 1806. aug. 12-én 15875. sz. a. fölterjesztette, a szegedi f.-háznak Pestre áthelyezésére vonatkozólag pedig két rendbeli fölterjesztést tett, jelesen 1804. április 7-én 3884. sz. a. és 1806. október 12-én 20632. sz. a., javasolván mindkét intézetnek az Új-Épületben való elhelyezését, a mi azonban nem jelentené e két intézetnek egyesítését.

Az udv. kancellária a helyt. t.-hoz 1808. szeptember 23-án 10207. sz. a. a következő kivonatos fordításba foglalt rendeletet² intézte, válaszul a fönnebbi fölterjesztésre:

A pesti u. n. József-féle ház,³ a hol a szegedi f.-intézet az 1806. július 15-én 6979. sz. a. ismertetett legfelsőbb kir. Akaratnak megfelelően el kellett volna hogy helyeztessék, a f. hó 22-én közölt kegyes kir. elhatározás erejénél fogva más rendeltetést nyervén, a Kir. Helyt. Magy. Tanácsnak a szegedi f.-házban tapasztalt rendtelenségeket és ezen háznak jövőre jobb rendbe szedését illetőleg m. é. július 26-án 24424. sz. a. tett fölterjesztésére válaszoltatik: hogy megfontolván és meghánytorgatván az 1804. április 7-én 3884. sz. a. kelt fölterjesztésében bővebben kifejtett erősségeket, a kérdésben levő intézetnek az ország más alkalmas városába való áthelyezésre nézve készítsen javaslatot és adja ide be.

— A mi pedig a Berzeviczy Pál mint kir. biztos által a följelentett kihágásoknak megejtett vizsgálatát, ezeknek és hasonlóknak jövőre való megelőzésére vonatkozó javaslatát illeti, hogy ő kötelességét jól végezte itt is elismertetik, mivel azonban a jelentés megtétele idejétől az ő eltávozásáig eszközölt bővebb vizsgálat és fontolgatásnál fogva az említett intézet jobb rendbeszedésére vonatkozó ígért javaslatát már elkészíthette, ezen Kir. Helyt. Tanácsnak megrendeltetik, hogy nevezett Tanácsost annak az áthelyezés és új rendbeszedés körülményei tekintetbe vételével való kidolgozására és illetőleg bevégzésére s mielőbbi betérjesztésére ösztönözze. — Ezen f.-háznak ellenőre Füll Sebestyén, a ki magát mértéktelen ivásnak adta, aztán káromkodásokban és más erőszakos cselekedetekben tör ki, alárendeltjeinek és a raboknak is, a kik közé mámoros óráiban bemenni szokott, inkább botránkozásul sem mint például szolgál; ugyanazon Tanácsnak meghagyatik, hogy ezen erkölcstelen férfit hivatalából egyszerűen távolítsa el és gondja legyen

¹) O. l. 17307/1808.

²) O. l. 22985/1808.

³) az Új-Épület t. i.

rá, hogy az ekként megürült ezen ellenőri állás valamely erkölcsös és a szerencsétlen sorsú emberekkel való tisztességes és szelid bánásmódjáról ismeretes és egyéb (jó) tulajdonságokkal fölruházott férfiúnak adassék. — Ezen intézetnek azonnal való áthelyezéséhez a fönnforgó körülmények miatt nem lehetvén hozzálátni, az épületeknek elkerülhetetlenül szükséges kijavításáról, azonban minden módon való takarékossgal, (a zálog-intézet jövedelméből való segély épen nem elleneztetvén) gondoskodni kell és erre nézve azon Kir. Helyt. T. által a javaslatának megfelelő intézkedés legott megteendő. — A szegedi f.-háznál ezentúl a többi törvényhatóságok példájára hajduknek leendő alkalmazására nézve ezen Kir. Helyt. T. oda utasittatik: hogy tegyen ide javaslatot, hogy ezek hányan és minő fizetéssel lennének fölveendők? a közben pedig a mig t. i. ez az intézet máshova lesz áthelyezhető a rokkant katonák a rabok őrzésére ezentúl is annál inkább alkalmazandók, mivel úgy minden készítmények, valamint az élelmi szerek jelenlegi emelkedett ára és ezen Helyt. Kir. Tanács által fölhozott egyéb okok miatt ezen katonák napi díja és pedig a káplár-é az eddigi 17 krról 20-ra, a közembereké pedig 12 krról 15 krra ugyanis a m. 1807. évi november 1-től jóváhagyás reményében már fölemeltetett és most ez irányban a legmagasabb jóváhagyás megtörténvén, remélni lehet, hogy a rabok őrzésére és kihágások megakadályozására ezentúl nagyobb gondot és ügyeletet fognak fordítani. — A kir. biztosnak egyéb javaslatai a rabok különböző osztályának elkülönítését és az Utasítás 19-ik pontjának megtartását, valamint ezen Helyt. Kir. Tanács javaslata a kérdéses f.-ház fölügyeletének a Csongrád-megyei első alispánra való rábizását illetőleg — — a mennyiben a jelenlegi épületek építés-módja és a hely szűk volta megengedi helyeseltetvén Vörös András rabnak, a gonosz és a törvény által becsületvesztéssel nótázott embernek Rácz Elek igazgató ellen tett följelentése merő állításokból állván és be nem bizonyittatván, sőt inkább hitelt érdemlő okmányokkal megczáfoltatván, ez a Helyt. T.-nak azon hozáadással hozatik tudomására, hogy ezen ház további rendszeres szervezése úgy az áthelyezés tervétől, mint a Berzeviczy tanácsos javaslatától függ arra nézve, hogy az egész intézetbe pontos rend mikép hozassék be, valamint, hogy a hivatali személyzet és fizetés rendeztessék; és ezért minden igyekezettel azon kell lenni, hogy ezek minél hamarább megfontolván, ezen Kir. Helyt. Magy. Tanács további javaslatát beterjeszthesse. — Egyébiránt Ő Legszentebb Fölsége ugyanazon Helyt. Kir. T.-csal 1806. július hó 15-én 6979. sz. a. innen közölt kegyelmes rendeletének tartalma szerint véleményt kívánván afölött, vajjon nem volna-e czélszerűbb azon elítelt rabokat, kikre csak félévi börtönbüntetés szabott ki a törv. hatóságok börtöneiben hagyni, az olyanokat pedig, a kiknek hosszabb fogságot kell elszenvedni nem jobb volna-e minden kerület egyik-másik helyére összpontosítani és ott megfelelő őrizet mellett úgy a férfiakat mint a nőket is alkalmas munkával foglalkoztatni és (nekik) módot

nyújtani, hogy jobb erkölcsi tanítás és vallásos gyakorlatok által inkább javulva, mint a hogy ma gyakran történik, még inkább elrontva bocsáttassanak ki a börtönökből, ezért hogy fönnemlített Legszentebb Fölségének üdvös szándéka megvalósítható legyen, ezen Helyt. Kir. Tanácsnak, hivatkozással 1806. aug 12-én 15875. sz. a. ide tett jelentésére meghagyatik még, hogy az ilyen hosszabb időre ítélt rabokra vonatkozólag az illető törv. hatóságoktól értesítést nyervén, javaslatot dolgozzon ki, hogy vajjon az egész ország számára hány ilyen kerületi fenyítő- dolgozó-ház és nevezetesen hol lenne fölállítandó és honnan lehetne ezen házak fölállítására és fölszerelésére jövedelmet előteremteni? A fölállítandó pesti dolgozó-házra vonatkozólag 9214. és 8151. sz. a. innen kapott utasításnak megfelelően a tervek és költség-előirányzatok haladék nélkül kidolgozandók, a kiadások fődözésére előteremtendő jövedelem javaslatba hozandó, a szervezet és rendbeszedés terve elkészítendő és így úgy ez a ház, mint rendre a többi ház fölállítható és rendezhető legyen.

3., A törvényhatóságok véleménye 1808 – 12-ből, ker. fenyítő- dolgozó-háznak létesítéséről.

A fönnebbi 10207. számú udv. kancelláriai rendelet folytán a helyt. t. 1808. évi október hó 18-án 22985. sz. a. a következő körrendeletet¹ bocsájtotta ki a törvényhatóságokhoz:

Nyilvános dolgozó-ház fölállítására nézve Legfelsőbb helyre javaslat tétvén, Ő Legszentebb Fölsége kegyesen megparancsolta, hogy további jelentés tétessék arról, hogy vajjon az Pesten vagy más vidéki városban lenne-e hasznosan elhelyezendő és mivel a rabok számának mindenfelől való növekedésével a törvényhatóságoknál azoknak sem erkölcsi, sem testi fönntartásukról nem lehet kellően gondoskodni, ezen Helyt. T. egyszersmind arra nézve is meg kell, hogy hallgassa előlczimzett Uraságtokat, hogy nem volna-e czélszerűbb csakis azokat az ítélt rabokat hagyni a törvényhatóságok börtöneiben, a kikre fél évi börtönbüntetés van kiszabva, az olyanokat pedig, a kiknek hosszabb rabságot kell elszenvedniök, nem volna-e jobb mindenik kerület egyik vagy másik helyére összpontosítani és ott kellő őrizet mellett úgy a férfiakat, mint nőket megfelelő munkával foglalkoztatni és nekik módot nyújtani, hogy jobb erkölcsi oktatás és vallási gyakorlatok által a börtönből inkább javulva, semmint, a hogy ma történik, még inkább elromolva bocsáttassanak el.

Ennélfogva — — meghagyatik előlczimzett Uraságtoknak, hogy nézetüket csakhamar terjeszszék elő s egyszersmind arra nézve is adják elő véleményüket,

¹) Csongrád megye levéltára 1009/1808.

hogy az ilyen kerületi fenyítő-dolgozó ház — — a saját területükön hol vélnék, hogy föllállítandó lenne és a föllállításhoz és berendezéshez az alap honnan volna előteremtendő.

A törvényhatóságtól erre beérkezett véleményes jelentéseket közöljük az alábbiakban:

1. *Heves és Külső Szolnok* törvényesen egyesült megyék 1808. decz. 5-én kelt jelentése:¹

Nem lévén olyan intézetek föllállítására és beruházására költség, elegendő volna, hogyha a halálraítélt, de kegyelmet nyert rabok úgy megérdemelt büntetésükre, mint mások üdvös példájára kietlen börtönökben gyötörtetnének és a reájuk kiszabott rabság egész ideje alatt bezárva csak olyan munkára szoríttatnának, a mit (így) elvégezhetnének; a többi kisebb bűnös rabok, a kikre a testi fenyítésen kívül rövidebb fogság is szabott ki, a törvényhatóságok területén út-csinálásra, kőbányákban és más közmunkákra alkalmaztatnának.

Különben a gonosztevők napról-napra növekedő féktelen szilajsága és vakmerősége már annyira elérte legfelsőbb fokát, hogy annak megzabolására és a megingatott s majdnem megdöntött vagyon és személybiztonságnak megszilárdítására nem kecsegtet reménnyel semmi más fajta büntetés, mint a halál borzalma.

Ennélfogva alázattal kéri ezen megye kieszközlését annak, hogy Ő Felsége cs. és kir. kegyelmében és irgalmában csupán azon gonosztevőket részesítse, a kiknek büntette a királyi kegyességre az enyhítő körülményeknél fogva méltó, általában a gonosztevők ellen a legfőbb ítélőszék által hozott halálbüntetéseket azonnal való végrehajtás alá bocsájtani méltóztassék.

2. *Komárom megye* 1808. decz. 5-én magyar nyelven szerkesztett jelentése² egész terjedelmében így hangzik:

„Felséges Örökös, Császári, Királyi, Fő Herczeg, Nádor Ispány Úr!
Nagy Méltóságú, Magyar, Királyi Helytartó Tanács.

Kegyelmes Urunk, Kegyes, és jó akaró Uraink!

Ezen idő pontban, midőn a gonosz Tévők száma napról napra száporodik, szükséges valósággal olly hathatos Eszközökhöz nyulni, melyeknek erejével az efféle ell fajzott Emberek neme a ki Rablásokra gyilkosságokra és gyujtogatásokra vetemedik, rész szerint a büntetésnek sullyos voltáról rettegjen, rész szerint gyakrabban példák által megjavulván az jó Életre vissza térjen — Ezen Tzélra nézve hathatósbabb eszköz nem találathatik a halálos Büntetésnél — Egyedül a haláltúl való félelem vehet még erőt azon a vakmerőségen, mellyel a rossz Emberek minden Isteni és polgári Törvényeket meg tiporván minden ki gondolható go-

¹) O. l. 28098/1808.

²) O. l. 28057/1808.

noszságokat, ell követnek; és el bizván magokat a királyi kegyelembe, azzal szüntelen vissza élnek oly annyira, hogy a mindennapi Tapasztalás szerint eleget lehet látni a kik tiz és több esztendőbéli Tömlöztre íteltetvén, alig töltik ki ezen büntetéseket, ismét régi gonoszságokra vissza térnek, sőt sokszor még annál nagyobb rosszaságra vetemednek ritkán is látni olyant, a ki a leghoszabb Rabságnak súllya által is jobb életre ébresztetve — és magát megjobbítaná. — Ezen környülállásokban lévén vettük a N. M. Helytartó Tanátsnak Octóber 18-kán 22985 szám alatt az iránt költt Kegyes Rendelítét, hogy abban, vallyon nem volna é hasznos az annyira ell szaporodott Rabok számára nézve Pest Várossában, vagy az országban más helyeken is egy vagy több közönséges munkás házokat fell állítani? vélekedésünket hová hamarébb ki nyilatkoztatnánk Mi ugyan előre a dolognak vellejére vissza menvén két okát láttyuk annak, hogy a Tömlöztök mindenféle Rabokkal annyira meg telnek egyik ugyan az hogy igen ritka példája lévén a halálos büntetések és az közönségesen több esztendőbéli rabsággal potoltatván ennek az a természetes következése, hogy minek előtte még egyik része ki szabadúl már ismét uj Rabok Tömlöztbe érik az ott több esztendőktül Raboskodókat; másik okát pedig abban tallyáljuk, hogy a Rossz Emberek száma, nem hogy fogyna, hanem naponként inkább nevededik, és így mindenkor egy két kiszabadulandó Rabb helyett más három, négy gonosztévő is Tömlöztbe esik. —

Valamint tehát egy részrül bizonyos az, hogy annyira ell hatalmazott gonoszságokat nem lehet máskép meg zabolázni, hanem ha a halálos büntetéseknek gyakrabbar példái lesznek; szinte úgy más részrül, midőn a Rabok száma mindenfelől annyira nevededik szükségképpen az is nem tsekély Tárgya a köz gondoskodásnak, melly úton módon lehetne a több esztendőkre Tömlöztre íteltetett Raboknak hasznát venni?

Hogy e végre leg bizonyostab Eszköz volna a közönséges munka házoknak fell állítása ez tsak onnan is elégségessen ki tettzik, — mivel az olyan házokba azon felül, hogy a Rabb a maga munkája által annyira valót mindenkor kereshetne, mellybül annak Tartása ingyen kitelne és az által a házi adónak sorsa is könnyebbéttetnék egyszersmind jobb mód is volna mind a gondviselésre mind pedig a szóros vigyázásra — mely a Jurisdictionok Tömlöztében soha a szerint meg nem eshetik, és így a gyakorta szökések is el távosztatnának.

Mivel azonban az ilylyetény munka házoknak fell állítása, és a belső kormányozásnak elrendelése és fenn tartása nevezetes költségeket kívánná; mi pedig a szegény adózónknak nagyobb Terheltetése nélkül, arra való Fundust éppen nem találhatnánk, annak okáért ezen Tárgyra nézve alázatos vélekedésünket tsak abban határozzuk meg, hogy mivel

azon házak Fundus nélkül fel nem állhatnak, a Rabbok pedig naponkint inkább szaporodnának a jövődöbéli következeseken tsak az hárit-hattya ell ha Eö Felsége Királyi Kegyelem az ollyas gonosztevöktöl, a kik még a Felséges Curián is halálra íteltettek, tellyességgel elvonnya, és számosabbak lesznek a' halálos Büntetésnek példái, mert tsak innen lehet még reménység, hogy az ell fajzott Emberek a haláltúl való félelem által jobb észre és erköltsre terítettnek, és az által kevesebbek lévén a gonosztevök lassanként a Rabok száma is fogyni fog. Egyébb iránt kegyelmébe, kegyességebbe, és jó szivességebbe, ajánlottak, állandó Tisztelettel maradunk —

Fels. Cs. K. Feö Herczegsd és az N. M. M. K. H. Tanátsnak alá-
zatos kész köteles szolgáji

Komárom Vmgyek egybe gyült rendjei.

Költ Komáromb. Deczeinber holnap 5-ik napján 1808. tartatott Köz Gyüléssén.“

3. *Fejér megye* 1808. deczemb. 15-én 1579 sz. a. kelt magyar szövegü jelentése:¹

A rabok számára épitendö dolgozó Ház eránt, folyó esztendei 8-ber 18-kán 22985-dik szám alatt hozzánk intézet kegyes Parantsolatra alázatos vélekedésünk az, hogy alkalmatossabbnak itélnék, ha egy ollyan Ház minden kerületben épitetne, mintsem hogy az egész országból egy akár melyik Helyre is a Rabók össze hordatván ott a Raboknak mindennap nevededö száma miatt, mind az azokra, valöl vigyázás, mind azoknak illendö munkában való foglalatoskodtatások terhessebb volna, a mindennapi tapasztalás bizonyítván azt, hogy mentül több Rabok vagynak egy helyben, azoknak meg jobbülésához annál kevesebb reménység lehet. A mi illeti az ezen Háznak felállítására megkivántató költséget, úgy itéljük, hogy mivel erre semmi közönséges Fundus nints, azomban a Domestica Cassát is azzal terhelni nem lehetne, egyébb hátra nem volna, hanem hogy a Birtokosoknak szabad adakozásokhoz folyamodjunk. De mivel nemzetünk, a Haza javára Intézeteknek fel segéllésében való buzgóságát, a mostani tudva lévö környül állásokhoz képes oly sok részben megmutatta, hogy azt több több áldozatoknak tételére serkenteni, még most ideje nem volna, alázatos vélekedésünk az, hogy ezen külömben hasznos, sőt valójában szükséges Intézetnek fel állítása más alkalmatossabb időre halasztodna. Stb.

Költ Székes Fejérvárott 1808-dik eszt: X-ber 15-kén tart. köz Gyülésünkéböl.

4. *Nyitra megye* 1808. deczember 21-én kelt jelentése:²

Mivel a hosszabb időre ítelt rabok számára való kerületi fenyitö-dolgozó-ház létesítésére és berendezésére sem alkalmas házat, sem valamely alapot

¹) O. I. 282/1808.

²) O. I. 591/1809.

területünkön jelenleg nem találtunk, házi pénztárunk pedig a mostani körülmények között fölötte ki lévén merülve, olyan teher elviselésére képtelen, azt véljük, hogy ezen ügygyel boldogabb időre kell várunk.

5. *Szepes megye* 1808. deczember 15-én 984 sz. a. kelt jelentése:¹

Jóllehet ezen üdvös intézet előmozdítására minden erőnket ráfordítani óhajtanók, mivel azonban a jelen idők mostoha körülményei között, mikor a különben is rendkívüli adózásokra kötelezett adófizető folyó tartozásait is alig képes törleszteni, nem látszik követelhetőnek, hogy ezen új teher részesévé tétessék, más forrás pedig a honnan az erre szükséges jövedelmet meríteni lehetne, nincs hozzáférhető.

6. *Szatmár megye* 1808. deczemb. 19-én kelt magyar nyelvű jelentése:

Felséges Császári Királyi Fő Hertzegséged, és a feő Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács 22985-dik szám alatt való Kegyelmes Parantsolatját szokott mély tisztelettel vettük, mellyre hasonló tisztelettel válaszoljuk, hogy mi is láttyuk a bűnösök büntetések ideje haszonnal való el töltésére építendő munkálódó Házaknak hasznos voltát, nevezetesen pedig a Tiszán túl lévő Vármegyékbe Nagy Váradot, avagy Debretzent leg alkalmasabb helyeknek itélnénk, de minémü kölcségekbül azokat fel állítani kellene nem láttyuk, hanem mostani üdőkbe, az Ország Gyűlésén az Ország Javára. és az erkölcsök Jobbitására jó módok találtattak fel, ugy az olyatén Jobbitó Házak építésére való modokat az Ország Gyűlésén leg alkalmasabban, és hasznosabban lehetne fel találni.

A kik egyébiránt stb.

Költ N. Károlyb. 1808-k Esztb. Decemb. Hlk 19-kén tart. köz Gyűlésünköl.

7. *Zala megye* 1808. deczemb. 19-én 5 sz. a. kelt magyar nyelven szerkesztett jelentése:²

— — A mi ugyan ezen idvességés Intézetnek célját illeti, nints aki annak mind hasznát, mind szükséges voltát főképpen ezen Vármegyére nézve kérdésbe venné, hol a Raboknak mindenkor nagy számú sokasága, tömlöczeinknek pedig ellenben ahoz képest igen szűk állopotja mindennapi tapasztalásunk szerént közönségessen sikertelenné szokta tenni a Boszszu álló Igazságnak azon kettős célját, melly a Gonosztévőnek büntetését annak jobbulásával is egybe kapsolja. Ugyan azért mivel ezen rosz következt tsak a tömlöczöknek tágéttása és az erköltstelenebb Raboknak, az jámborabbaktul való ell választása, és keménynebb feddése által lehetne ell háréttani, e végre a Közönséges Feddő Házokat mi is ls leg alkalmatossabb eszköznek itélnénk ugyan, olly formán mindazon által, hogy az Oszágnak mind e Négy Kerületeiben, azokhoz tartozó Vármegyék Rabjainak bé fogadására, egy illyen

¹) O. I. 681/1809.

²) O. I. 1777/1809.

Feddő Ház, mellynek Helyét mi ezen Vármegyére nézve Székes=Fehérváron leg alkalmatossabbnak és bátorságossabbnak gondolnánk leni, álléttasson fell, és mind ezen Háznak fell álléttására, mind pedig az oda küldendő Raboknak tartására, egy Közönséges Kászsza tsináltasson, mellyhez a vármegyék az Adóbéli Dikájoknak¹ számához képest Házi Kaszszájokbul járulni tartozzanak. Stb.

Költ Zala Egerszegen Ezer nyolcz száz nyolczadik Esztendőben December hónapnak 19-én folyvást tartott Köz Gyülekezetünkbul.

8. *Sopron megye* 1809 Január 10-én szintén magyar nyelvű jelentése:²
— — Alázatossan jelentyük:

Hogy igen hasznosnak talállyuk, hogy nem tsak a Fél Esztendőn, hanem már az egy fertály Esztendőn fellül Rabságra Itéltetett Személlyek a ki rendelő Munkás Helyre öszve hordattassanak, és dologra fordittassanak.

Mi reánk nézvest, minekutánna Megyénkben Ezeknek számokra alkalmas Épület nem találtatik, ugy gondolnánk, hogy leg jobb volna Rabjainkat Szabad Királyi Győr Várossában vitetni mind azért, mivel ottan a Duna körül mindenkor több Munkások kivántotván, az elő adandó Dologra Sokaknak példájával is fordittathatnának, mind pedig azért, hogy ottan Gyalog Katonáság lévén, nagyobb őrizet alatt lehetnének, ugy nem különben Azoknak tartások is az Élelemnek ótsóbságára nézvest kevesebbe kerülne.

A mi továbbá a tartásokra való Költséget illeti, azt rész szerint a Munkájokért járó Bérbül, rész szerint pedig a Köz Hirdetmények által való adakozásokbul ki teremteni lehetne, e mellett tellyes bizodalmunkat helyezetttyük Ő Felségének véle született Kegyelmeben, hogy Azoknak számára nem tsak a meg kivántató Épületet, hanem a tartásokra való Költségnek némelly részét is Kegyelmissen ki rendelni méltóztatik. Végtére:

Mivel a több esztendőkre itéltetett Raboknak száma leg inkább az által szaporodik, mint hogy Ő Felsége az Halálra Itéltetetteket többnyire különös Kegyelmisségébül, az Halálos büntetéstül fel oldozni, s azt kegyelmissen ki szabott ideig tartó büntessel fel-váltani szokta, hogy tehát eféle Raboknak száma meg kevesittessék, Császári Királyi Fő Herczegséged, és a Nagy Méltóságú Királyi Helyt-tartó Magyar Tanátsot, arra mély tisztelettel megkérni kivántuk, hogy méltóztassék Ő Felségénél azt kegyessen véghez vinni, hogy a mely Gonosztévők a főbb Itélő Székek által is Halálra itéltetnek, Azoknak kegyelem ne adattassék, hanem Magoknak meg érdemlett büntetésére, Másoknak pedig idvösséges példájokra, Életeknek el vesztésével végeztessenek ki e világbul. Stb.

Költ Sopronban Boldog Aszony Havának Tizedikén Ezer Nyolcz Száz Kilenczedikben tartatott Közönséges Gyűlésünkbul.

¹) Dica=Rovás

²) O. I. 2932/1809.

9. *Arad megye* 1809 január 11-én kelt jelentése:¹

Jóllehet ugyan úgy tudjuk, hogy minden jó erkölcsű európai országban a fenyítő- dolgozó-házak az erkölcsösségre nézve haszonnal léteznek, mi mindazonáltal attól, hogy jelesen kerületi fenyítő- dolgozó-házak állíttassanak föl idegenkedünk, föltételezzük ugyanis, hogy a törv. hatóságok rabjaikat foglalkoztatják és ha ez eddigelé nem történt meg, a műveltség emelkedése kiviszi azt, hogy a hol nagyobb a száma a raboknak, ott a törv. hatóságoknak dolgozó-házai is legyenek, a melyeket a jelenlegi gondoskodás mellett kevesebb költséggel és a nép kevesebb megterhelhetésével lenet ellátni, egyébiránt hasonló házak létesítésére és fölszerelésére még csak reménybeli alap sincs.

A gyakorlatatlanságon kívül, mivel minden bünyfenyítő ítéletnek a példaadás, a büntettes javítása és a kár megtérítése a célja, ha az ilyeneknek, a kik hosszabb fogságot szenvednek a törv.-hatóságok területéről el kell távoznok, azon cél, hogy példa szolgáltatassék, nem érhető el.

Annakokáért a mi legalázatosabb véleményünk abban összpontosúl, hogy a jelenlegi gondoskodás a maga módjában továbbra is meghagyassék és minden törv. hatóságban a fenyítő- dolgozó-házi főbb szabályok zsinór-mértékül kiadassanak azoknak, a kiknek a közvetlen fölügyelet a kötelessége és így a nagyobb számú rabokkal bíró törv.-hatóságok lassanként költség és az adófizetők új megterhelhetése nélkül elérhetik a rabok erkölcsi és testi fönntartását, a megyei népek pedig a példa mindig szeme előtt lesz.

10. *Zemplén megye* magyar nyelvű jelentése:²

Felséges Örökös Királyi Herczegségednek, és a Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Tanátsnak e folyó Esztendőben Mindszent Hava 18-ik Napján az 22985. szám alatt költt Parantsolattyára, melly szerint az fel álitandó közönséges Rabház iránt, és az kerületbéli Rabházak felől, mellyekben tudni illik az 6 Holnapoknál fellyebb ítéltetett Rabok tartattnának, jelesen azon környül állásra kívántatik vélekedésünk, hogy mitsoda költséggel, azaz mibül, és honnét arra fordítandó summa Pénzzel lehetne eszt eszközteni, és Esztendőnkint fent tartani, további Tanátskozás, és Gondolkodásunk után is ámbátor ezeknek az Épületeknek fel álitások igen hasznos, és az végnek el-érésére legalkalmasabb voltyokat meg ismérjük, mert ezekre egy különös árra rendelő Tisztség alatt példásabban tartattnának, és Erköltseikre nézve is előmenetelesebben jobbulhatnának az megítéltetett Rabok, mind az által, mivel az 6 Hónapokra, és azon alúl bé zártt Gonosz tévők tsak ugyan a Megyék Fog-házaikban maradnának, következés képpen itt is az Örizetbéli költség fent maradna, semmi olly különös, és valóban Nagy Teher nélkül léendő

¹) 2928/1809.

²) 3578/1809

Summa Pénzokrül bizonyos Fundust ki ki nem láthattunk, mely áltol ez az kettős Örizetbéli költségek Terne alatt eszközöltetthetne. Stb.

Költ 1808-ik Esztendőb. Karátson Hava 17-ik Napján S. A. Ujhelyben tartatott különös Gyűlésbül.

11. *Zólyom megye* 1809. január 14-én 1310/13 sz. a. kelt jelentése.

Méltóztatott Cs. és Kir. Fenséged és a Magas Kir. Tanács 1808. október 18-án 22985. sz. a. kelt kegyelmes-kegyes rendeletével utasítani, hogy közdolgozó-házak föllállítása alkalmából véleményünket előterjeszszük: Vajjon

1-ször. Ez a ház Pesten vagy más vidéki városban állitassék föl? és

2-szor. Mivel a rabok naponként növekedő száma azok akár testi akár erkölcsi fönntartását nehezzé teszi, vajjon nem volna-e előnyös csupán azokat a rabokat őrizni a törv.-hatóságok börtöneiben, a kikre $\frac{1}{2}$ év büntetés van kiszabva? a hosszabb időre ítéltek számára pedig

3-szor. Nem lenne-e jobb mindenik kerület egyik vagy másik helyén kerületi dolgozó-fenyítő-házat állítani föl és őket oda összegyűjteni, — s ha az előnyös volna

4-szer. Ezen kerület részére nevezetesen hol vélnők föllállítandónak és végül

5-ször. Honnan lehetne ezen föllállításra alapot előteremteni?

— — Előrebocsátván, hogy elítélteknek dolgozó-házakban való alkalmazása által a büntető ítéletek célja nem mindig éretik el; ha a büntetésnek (a min senki sem kételkedik) példát adni, a büntettest fenyíteni, a kárt, a sérelmet helyrehozni kell. Lám meg van próbálva, hogy más a hatása a büntetésnek, mely a büntett helyén hajtatik végre, azok között a kik ellen elkövetett és a büntettes ismerősei és hozzátartozói között és más a mely idegenek között ijeszt és megindít, ott a gonoszcelekedet emlékezete miatt boszúra gerjeszt, itt pedig gyakrabban könyörületre hív föl. — — A legalázatosabban véljük:

1., Ha valahol, bizonyára Pesten forog fönn dolgozó-ház építésének szüksége.

2., Jobb ugyan, hogy a féléven felül elítelt rabok tartási költségkimelés végett a dolgozó-házakba küldetnek, de ezen célta ha a törv. hatóságok által előbb alap lesz előteremtendő, nem lehet elérni.

3., Üdvösnek látszik az is, hogy minden kerületben vagy inkább a nagyobb városokban hasonló házak építtessenek. De hogy hol lennének azok építendők, az a körülményektől függ.

4., Erre nézve sem lehet most még nyilatkozni.

5., Alap semmi sem létezik, annak a törv. hatóságok között való arányos fölosztása alig lehetséges, vajjon az elhelyezett tőke mindenik törv. hatóságnak a kellő jövedelmet meg fogja-e hozni, teljességgel bizonytalan, a dologgal legmegegyezőbb volna tehát, hogy az alap magán részvényekből gyűjtessék össze.

12., *Csanádmeyye*, 1381. számú magyar nyelvű jelentése:¹

— — Mi a fent érdekelt s Pest várossába projectált efféle közönséges Dolgozó Háznak helyébe, úgy Megyénk fekvése, mint egy illy roppant épület tétele, s a mostani szűk időhöz képeest megkívántató felesleg való költségnek meg kémelésékre nézve, ezen Tiszántúl lévő Kerület közepén fekvő Nagy Váradi Várnál helyesebbet s alkalmasabbat nem ítéltünk, holott is annak mind tágasságára s az abban lévő Épületek és alkalmatosságok elégségére, mind pedig alkalmas erősségére tekintve, ezen Kerületbe lévő Jurisdictionok sententziás rabjai, a Domestica Cassákból időről időre proportio szerént által szolgáltatandó költségeken a szökés félelmén kívül a legbátorságosabb őrizet alatt tartathatnának. — Ugyan azért tehát — — mély alázatossággal bátorodunk esedezni az eránt, méltóztassanak ezen Tiszán túl való Kerület Jurisdictionoiból az általunk alázatosan projectált Nagy Váradi várban concentrálandó hosszszasabb időbeli fogságra ítélt Raboknak olly hasznos, példás, és épületes felvigyázás alatt lejendő Tartásokat Kegyelmes s Kegyes közbe vétések mellett Hathatóssan ki eszközteni, hogy ott a mellett, hogy a Foglyok jozan, s mértékletes élet tartására szorittassanak, keresztényi kötelességekre helyessen oktattassanak, Isteni Tiszteletek szokott modjok szerént való rendes elkövetésekre nógattassanak, egyszersmind Nemek, Nevelések s testbéli állapotyokhoz mérsékelt munkás foglalatosságaikba való gyakorlásokra is szoktattassanak, hogy így Isten és ember Társaik eránt tartozó kötelességeiket érezvén s meg esmérvén, úgy szinte az általok elkövetett vétkes tetteknek ruttságát meg bánván meg útván, s a henyélés, rest és túnya élettől is lassanként elszokván, mint már meg Jobbultak felől nem tsak reménylhessük, de idővel a Köz Társaságra háromló nagy haszonnal örömmel is láthassuk s tapasztalhatjuk azt az óhajtván óhajtott következt, hogy fogságokból lett ki szabadulások után valahára jó, hasznos, munkás, és Istenfélő Polgárokká lehetnek, és léznek is.

Stb.

Költ a Mi 1808-dik Esztendőben Decemb. 30-ik napján Püspök Makó Várossában tartatott Köz Gyűlésünkből.

13., *Somogy megye*, 11. sz. a. kelt szintén magyar nyelven szerkesztett jelentése;¹

— — Melly Kegyes Királyi Parantsolatnak következtésében minden alázatossággal jelenteni kíványuk, hogy meg győztetvén a hasznárul annak, ha az több Esztendőkre ítéltetett Rabok valamely hasznos munkával, nem pedig tunyasággal, és restséggel töltenék idejeket, Megyénk részére leg jobbnak vélnénk azon fell állítandó Házat, ha Pécselt helyeztetnék, annál is inkább minthogy több kézi munkákkal, mellyek azon Városban található az azon Rab-

¹) O. I. 3584/1809.

¹) O. I. 3585/1809.

lőkat leg nagyobb haszonnal illetni lehetne; azomban a mi azon Ház építésére szükséges Fundusnak elől állítását illeti, hasonló alázatossággal jeleníteni kéntelenítettünk, hogy mi semmit arra adni nem tudunk, hanem azon esetre ha ne talán a reájok teendő költségek olly nagyra mennének, hogy aztat naponként való munkájokkal ki elégíttetni nem lehetne, tehát készek vagyunk azoknak potolásokat Házi Pénz Tárunkbul eszközölni. Stb.

Költt Januarisus Holnapnak kilentzedik napján ezer nyoltz száz kilentzedik Esztendőben Kaposvárott folyvást tartatott nagy Gyülésünkbul.

14. *Nógrád megye* 97. sz. magyar jelentése:¹

Azon Intézetnek mellyet a jobb móddal el rendelendő Fog Házak iránt, a múlt esztendőbeli 22985 számok alatt, Császári Fő Herczegséged és a Fő Méltóságú K. H. M. Tanács tudunkra adni méltóztatott, hasznos volta felől egészben meg győződve lévén, semmit inkább nem ohajtottunk volna, mint azt minden kitelhető módokon elő mozdítani, s elő segélleni. Mint hogy azomban mindjárt az első, ami ezen végre meg kívántatna, úgymint az ezen tzelra fel állítandó épület, és annak minden némű szükségei, nevezetes új költséget kívánnának meg, azt pedig a jelen való szük-időben, és körülállásokban elő állítani nem lehetne, alázatos vélekedésünk szerint az Intézet olly móddal sikereltetthetne legg könnyebben, és jobban, ha Ő Felsége egy vagy más helyen ezen végre fordítandó épületnek által engedésére, meg kéretetne. Melly kérést Ő Felsége Kegyelmissen tellyesítettvén, és az által, a Költségeknek legg nagyobb része el melőztettvén, mi az oda küldendő személyeknek tartásokra meg kívántató költségeket, azon pinzel, a melly külömben is itten reájok költődött volna, olly móddal örömet meg téríteni fogjuk, hogy az illyen Raboknak, téendő munkáik után jutandó bérek is, ezen költségbe be számláltassanak. Ezen, mint egyedül lehető módot alázatossan elő terjesztvén, valamint hogy főképp a jelen való körülállásokban semmi új, és terhes költségekbe nem ereszkedhetünk, úgy ha tsak azok el nem mellőztetnének, inkább az eddig gyakorlott fenyítés módja mellett tovább is leendő meg maradásunkat, alázatossan jelentjük.

Stb.

Költt ezer nyolcz száz kilenczvenedik esztendőben Boldog Aszszony Havának Tizen kilenczedik napján Balassa Gyarmaton tartatott Köz Gyülésünkbul.

15. *Bács és Bodrog törvényesen egyesült megyék* 2531 sz. a. kelt magyar nyelven fogalmazott jelentése:²

— — Erre nézve alázatossan jelentyük, hogy még telyessen el nem készült Uj Házunkban oly tér Tömlöczök vannak, hogy azokban 200 személyek

¹) O. l. 4166/1809.

²) O. l. 5185/1809.

könyen el=térhetnek, és így megyénkre nézve egy különös Laboratorium Házra szükség nintsen, de nem is találunk oly Fundust melyet az Laboratorium Háznak Építésére ki=szolgáltathatnánk, az mind azon által könyebségükre lenne, és sok károk el=távoztatnának, ha azon raboskodo személyek, melyek el=követet tetemesebb, és nagyobb Gonoszságokért Halálra ítéltettek, de eő Felségétől meg=kegyelmeztetvén több Esztendei Rabságra ítéltettek, oly bátor=ságos mesze Helyre vitetnének, a honnénd a megyénkben való vissza jövetelök. (A hol a Pásztorokkal való ösmeretesség s a Helyek Fekvésének Todomány a az uj Gonoszságnak el=követésére a meg rögzöt szívöket könnyen reá vehetik) meg=gátoltatnék.

Stb.

Költ a mi 1808-ik Esztendei Karátsony Havának 15-ik napján szabad királyi Zombor várossában folyvást tartatott Köz Gyülésünkből.

16. *Temes megye* 1809. febr. 7-én 88 sz. a. kelt jelentése:¹

A megye jelenlegi 33 hosszabb időre ítélt rabjának befogadására Ö Felsege parancsára az ottani erősség kaszamatáiból börtönöknek alkalmas helyiségeket engedett át a katonaság addig mig megfelelő börtönök létesítetnek. A fölállítandó kerületi fenyítő-dolgozó-háznak legalkalmasabb lesz a szolnoki föl hagyott vár, a hol só-raktár van, melyben a rabok a kincstár előnyére alkalmazhatók, a hol a hosszabb időre ítélt rabok, rokonaiktól távol lévén, azok megszökése biztosabban megakadályozható. Ha Szolnok kevésbé alkalmasnak találhatnék, a kérdéses ház Szegeden volna létesítendő.

A költségek összegyűjtése önkénytes adakozásból történnék és ha abból nem folyna be elegendő alap a megye minden jobbágytelke után (a milyen összesen 13325 $\frac{1}{2}$ van) 1 frt lenne kivetendő, 3 éven át.

17. *Zágráb megye* 1808. deczemb. 5-én és következő napjain tartott közgyül.-ből keltezett jelentése:³

A fenyítő-dolgozó ház létesítése boldogabb időre halasztandó.

18. *Pozsony megye* 1809. márczius 10-én azon jelentést² teszi, hogy az olyan dolgozó házat szükségesnek és üdvösnek tartja. Mivel pedig úgy értesült, hogy Pozsony sz. kir. város olyanféle dolgozó ház fölállításában buzgólkodik, sőt annak elkészítését el is rendelte, a megye azt vélné, hogy rabjai, kivált azok a kik henyéléshez szokva, inkább lopásból mint kézi munkából szeretnek élni, hogy munkához szoktatva jobb erkölcsi oktatás és vallási gyakorlat által jövő életük javulásának eszközére tegyenek szert, ítéleti idejüknek kitöltésére oda szállitassanak, oly módon, hogy a tartási porció a melyet a megyei börtönben kapnának kiszolgáltassék nekik. Ezen módszerrel a megyei pénztárra nem háramlana semmi teher, a kir. városrak pedig számot tevő

²) O. I. 6807/1809.

¹) O. I. 7233/1809.

³) O. I. 7568/1809.

haszna lenne, mivel a rabok által végzendő munkákért a szokottnál sokkal kisebb napi díjt fizethetne.

Evvel szemben:

19., *Pozsony sz. kir. város* 1809. április 18-án 943. sz. a. kelt jelentésében¹ oda nyilatkozik, hogy mivel az önkéntes adományokból létesülő pozsonyi dolgozó házra nézve a jötevők és alapítók gyakrabban kifejezett és a tanács s a választott közönségével megegyező szándéka az, nehogy ezen városi magán intézet börtönféllévé és gonosztevőknek s büntetéseknél több törv. hatósággal közös és büntetéseknél megtöltendő f. házává fajúljon annyira, hogy a város területéről az intézetbe minősítették, onnan nemsokára elmozdítandók legyenek és helyüket a raboknak átengedni kénytelenítettessenek, hanem nyomtatásban is közétett állandó célja szerint abba csak is az ezen város területén található, gyöngye vagy hajlott koruk miatt nehezebb munkára nem alkalmazható és e miatt keresetmódtól megfosztott vagy tisztán henyeségből kolduló és dologkerülő, különben bűnbe vagy vétekbe nem elegyedett mindkét nemű emberek fogadtassanak be, hogy ezektől a város megtisztításáért és az idegen, koldulással az egész országot beutazó és főként a nagyobb városokhoz ragaszkodókat annál biztosabban észrevenni, eltávolítani és származásuk helyére utasítani lehessen, ennél fogva nyilvánvaló, hogy azon terv, miszerint a több törv. hatóság börtöneiben letartóztatva levő, példaadásért botosandó és börtön nyomorúságával sanyargatandó rabok oda összpontosítottassanak és a semmi bűnbe vagy vétekbe nem elegyedett munkásokkal összevegyítettessenek -- nem kivihető. Kéri tehát a város, hogy ezen, a saját területén levő szegény és dologtalan embereket befogadni alig képes magán dolgozó háza, a mely ker. börtönnél különben sem alkalmas, alapítása céljának meghagyassék.

20., *Bihar-megye* magyar szövegü 213. sz. jelentése.²

— — Egy részről úgy tartjuk, hogy Bihar, Szathmár és Szabolts Vármegyékre, a Kúnságra és Hajdú Városokra nézve egy ilyen Jobbitó vagy Dolgozó Ház felállítására, Debreczen Várossának legalkalmasabb fekvése vagy a hová az elő számlált Jurisdictionok Rabjai, más Jurisdictionok terhelése nélkül kísértethetnének, és ott ezen Rabok Pokrótzok és Gubák szövésére, s más efféle kézi mivekre fordíthatnának. — Fordíthatnának ezek Kanálisok ásására is, hogy a Kőrös a Tiszával Debreczen vidékén egyesíttessen, a hol semmi folyó-víz nem lévén, ezen Városnak, mind széles kiterjedett Kereskedésére, mind számos Legelő Marhájára, sőt Lakossaira nézve is nagy szüksége volna; de a fent említett vizek esésének megmérése (vagy nivelirozása) azon föld minemiségének megvizsgálása, s a Helynek elintézése, a hol a Canalist keresztül kellene vinni, költséges és hosszas időt kíván.

¹) O. I. 9297/1809.

²) O. I. 7585/1809.

Más részről úgy láttzik, hogy erre a végre az a Nagy Épület, mely Pest Királyi Várossában József Császár idejében készült, az egész országot egygyűvé vévén, legalkalmasabb Hely volna; de még ennek is tökéletes elkészítése sok Költséget kíván, újat pedig építeni sem az Aerarium sem a Jurisdictionok részéről a mostani környülállások meg nem engedik: Melyhez képest úgy vélekedünk, hogy ha az alatt mig az Idő kedvezőbbre válik, a Szegedi Fenyítő Ház illendően meg igazittatnék, és jó rendbe hozattatnék, a nevezetesebb Rabok ott meg férnének, de főképpen szükséges volna annak belső rendtartását jobb lábra állítani, mert a kedvetlen Tapasztalás bizonyítja, hogy azon Jobbitó Ház a nevének sem felel meg, és az onnan vissza került Rabjaink, nem hogy jobbulnának, sőt még rosszabbakká lesznek; az onnan ki szökött Rabok gyakori Currentatioja pedig bizonyosságul szolgál, hogy ottan nem a legjobb vigyázat vagyon reájok.

Ezen kívül pedig mind azért, hogy a Halálra ítélt Rabok inkább érezzék Gonosz-tettek terhét, és másoknak például szolgáljanak, de azért is, hogy az elszökéstől könnyebben meg őriztethessenek, helyesnek és hasznosnak itélnék, ha a Tengeri kikötő Helyeknél (melyel már Fiuménél fogva Magyar Ország is ditsekedhetik) elő forduló Munkákra alkalmaztatnának.

Stb.

Költ az 1809-k Eszthen Februar 20-kán V.-Olasziban folytatott Közönséges Gyűlésünkből.

21., *Csongrád-megye* 140. sz. a. magyarul szövegezett jelentése:

Mindenek előtte legalkalmasabbnak, s helyesebbnek láttzatik, hogy a Jurisdictionok Tömlötzeikben tsak ollyas meg ítéltetett Rabok tartassanak meg a kiknek rabsága ideje a hozott Ítélet szerént, két a vagy leg föllyebb három fertály esztendő fölül nem halad; a kik pedig hosszabb rabságra ítéltettek, a Nemnek, állapotjuknak, s koruknak különböztetése nélkül a közönséges Dolgozó Házba által tétetessenek.

Illyetén Dolgozó Házak mindegyik Kerülettyében az Országnak meg kívántatnak mind a ki terjedésre, mind pedig a Raboskodó személyek sokaságára nézve; a mi a választandó Helyet illeti ezen Megyére az az a túl a Tiszai Kerületre nézve a Nagy Váradí Vár legalkalmasabbnak ítéltetik.

A mi ezen Házakk belső alkalmaztatását, s alkotását illeti szükséges volna azokban ollyas kézi műveket, és Fabricakat fel állítani, a mellyekben mind a férfi, mind pedig az Aszonyi rab személyek elegendő, s korukhoz állapottyukhoz erányozva foglalatoskodtatnának úgy mind azon által, hogy a jelentet két Nem egymástól el választva munkálkodna, és soha semmi nemü szín alatt öszve ne zavartatna; leg szükségesebb volna pedig a dolgot oda elintézni, hogy azon Házokban a Raboskodó személyek mind a józan erköltsben, Isteni

¹⁾ O. I. 8221/1809.

félelemben, Hit és Vallás ágazataiban meg erősítenének, hogy ez által valóssággal javító Házakk neveztetnének.

Végre a meg kívántató költségre nézve nem lehet reményleni, hogy Eö Császári Királyi Felsége Végben Vivő Hatalmánál fogva, a mellynek egyik főbb ága, az Igazság ki szolgáltatása, Jutalmazás, Büntetés, az ezen tzeloknak el érésére szolgáló intézetekbe való bé avatkozást akár kinek is megengedné, de különben is ha ezen Kerületre nézve a Várad Vár megállapittatik az építés költségei meg kéméltetnének: A Fel vigyázok Fizetésére, a Házakk belső alkalmaztatására, a Rabokk tartására meg kívántató költséget pedig most eleintén e dolog kezdetében a Jurisdictionokk Pénz Tárjaibul térségeikhez képpes ki szolgáltatathatnának, továbbá a midön a kézi művek illendő folyamottjukban jönnének ezekbul annyi Jövedelmet lehetne várni, a mellyek a Ház Költségeinek mindenkor meg felelnének.

Költ a mi 1809. e. Bőjt más Havának 8-k és következő napjain Szegvár Helységében folyvást tartatott Köz Gyülésünkbul.

22., *Baranya megye* 386. sz. magyarul megírt jelentése¹.

— — Ámbátor a nagyobb Gonosztévőknek hasznos el alkalmaztatása miatt tárgyazott műházoknak fell álléttása kívánatos, és igen is hasznos volna, mind ezekrül közülünk mind egyike tellyeséggel meggyőződve volna, mivel mind azon által ha tsak az, azon műházokban küldendő gonosztévőknek bátorságos meg őrzése eránt minden lehetséges figyelem, és meg válogatott rendelések nem tétetődnek, a belső bátorságnak meg vesztegetése, és féelmes következésü fell bontása következtethetők lesznek; — azért tehát, mint pediglen azon leg fontossabb ok után, mivel az országnak hasznait tárgyazo, bátorságos meg maradását eszközlő Intézetek országos Tanátskozásokat meg kívánnának, sött még ezeken fellül az is ide járulna, hogy ezen Intézet különös terhe nélkül a hazai pénz Tárnak meg nem eshetne, azt hathatós, és kegyes közben járások által Császári s Királyi Feö Hertzegséged, és a Feö Méltóságú Királyi Helyt=Tarto Tanáts ki eszközölni méltóztassanak, hogy a meg irtt Tárgynak elhatározása a tartando Ország Gyülésére halasztasson, és mind tellyességgel oda valo végső el intézés alá fell vétettni rendtelisen. Stb.

Költ Pétsett 1809-ik esztendei Martius Holnapnak 7-k és több napjiban folyvást tartatott Köz Gyülésünkbul.

23., *Posega megye* 1809. márczius 10-én 47. sz. a. jelenti:²

hogy a megyének a házi pénztáron kívül, melyet az adófizető nép tart fönn, nincs egyáltalában semmi más alapja, módja sincs, hogy ilyen épületet, melynek fönttartása, őreinek és az egyéb oda tartozó személyeknek tartása

¹) O. l. 8925/1809.

²) O. l. 8926/1809.

évenként nagy költséget igényel, föllállítani és állandósítani az adófizetők új terhe nélkül képes volna.

Ha azonban jövőben valamely e czélra szolgálendő ismeretlen alap található, a dolg.-ház föllállítására Alsó- és Felső-Szlavonia számára Posega városa lenne mint központ legalkalmasabb.

24., *Mosony megye* magyarul irt jelentése:¹

— — Ezennel alázatosan jelentjük, hogy a mi ezen Megyének környül állásit illeti, azokra nézve alázatos vélekedésünk szerénntt éppen nem látszatik szükségesnek lenni a mondott végre valamelly Házat építtennyi, mert:

Először. Itt nálunk a Vármegyén kívül több nevezetes Uradalmak is büntető Hatalommal bírván, egy egy helyen távul se olly nagy a Raboknak száma hogy azokat szükségesképpen meg ne lehetne őriztetni, és ha találkoznak is néha olly Gonosztévők (melly ugyan ritkábban történik) hogy több Esztendőig tartó büntetésre ítéltesse, mind nálunk a Vármegyénél mind az Uraságoknál úgy készüllt Fog-házak vannak, hogy azokbul a Gonosztévők könnyen el nem szökhetnek egyéb eránnt is vigyázat tartatván erántak.

Másodszor. A keresztényi kötelességre való oktatásokban sinsen fogyatkozás, mert afféle Rabok nálunk elégséges vigyázat alatt az Isteni szolgálatnak Gyakorlására Ünne, és Vasárnapokon a Templomba el késértetnek.

Harmadszor. Hogy pedig azok kik a Vármegyénél raboskodnak az időt fogságjuk alatt haszontalanul ne tölcsék, a Vármegye háza körül ollyan dolgokra fordíttatnak, mellyekért vagy készpénzbéli fizetést kellene adni s azzal az házi pénz tár terheltetne, vagy pedig az Adozókat a magok dolgaitól való el vonással afféliekre kellene hajtogatni.

De ezeknel sokkal fontossabb az, hogy az emlétett akár Országt akár pedig kerületenként fel álléttandó Közönséges Fog házak mind az építtésre mind pedig a fön tartásra nézve is, esztendőnként meg számlálhatatlan kölcségebbe kerülnének el annyira, hogy azoknak sullyát a sok minden féle Köz-Terhek alatt egyéb eránnt is nagyon meg tsüggedett adózó nép talán el se viselhetné, de másképpen is nehéz volna föl találni abban az igaz sinór mértéket hogy valamelly büntető hatalom az eddig vóltt költségein föllül ne terheltetne.

Mindezekre nézve tehát tovább is csak illyen renddel folyó szokásunknál kívánnánk megmaradni. Stb.

Köllt Magyar-Óvárott, 1809. esztendei Bőjt más havának 8-ik napján tartott Köz-Gyülekezetünkbul.

25., *Torontál megye* Nagy-Szt.-Miklóson 1809. január 31-én tartott közgyüléséből kelt jelentésében² elismeri a szóban levő intézkedéseknek szükségességét, de mivel — így folytatja jelentését — a hasonló házak föllállí-

¹) O. l. 9831/1809.

²) 8932/1809.

tásához szükséges alapunk nincs, az adófizetőkre pedig annak következtében, hogy nagy-beckerekki leégett házunkat mielőbb föl kell, hogy építsék, a jelenleg uralkodó roppant drágaságban nagyobb terhet róni nem lehet, az uradalmak pedig a melyeknek a jelen körülmények között törvényes kötelezettségeikkel elég bajuk van, ezen a közjó előnyére irányzott szándék kivitelére most semmit sem áldozhatnak; abban, hogy hasonló ház létesítésére és berendezésére honnan kellene alapot előteremteni, teljesen fönn akadtunk; — mégis abban a reményben, hogy a jelenlegi szükség megszüntével később e célra való alap előteremtésére alkalom nem fog hiányozni, hasonló ház fölállítására, a mihez a Tiszántúli megyék arányosan hozzá fognának járulni, a szolnoki vagy szegedi régi várat alkalmasnak véljük.

— — A mi pedig az ezen házakba küldendő rabok tartását illeti, mivel azokat az illető törv. hatóságok most is tartják, az ők tartására megkívántató költségeket ezeknek a házaknak is annál előnyösebben fizethetik, mivel ezen rabok naponta nem kevés keresményre tehetnek szert.

26., *Esztergom megye* 267. sz. a. kelt magyar szövegű jelentése:¹

— — Ezen vgye részéről pedig Pest Várossa látzatik legalkalmatossabb helynek az ollyas feddő Háznak fel álléttására mind a közel lételynek, mind a népességnek mind a kereskedés Divatyának Tekéntetébül a hol mivel alkalmas Épület is találtatna a melyet néhai Ditső 2-dik Jósef Tsászár és Király épéttett ha az Eő Felségétül a végre kegyelmesen által engedettne az Építésre kívántató Értékrül sem kellene szorgoskodni, az egyébbszükségek pedig a Raboknak mindennapi keresetyükbül a Tartásoktúl fen maradandó szám adás alat tartandó részül kí pótolthatna.

Többnyire ezen Tárgyal meg egygyezőnek lenni látzatik azt is elől hozni, hogy az izmosabb Rabokat mind a mostan munkában lévő Komáromi Várnak Erőséttésénél, mind azon uj Canálsnál is mely a mint hire vagon a Kereskedésnek könnyebbéttésére ásatandó és a Pesti Dunával öszve kaptsolandó lenne, használni lehetne.

Költt Esztergamban Bőjt más Hnak 13-dikán 1809. folytatva tartatott Köz Gyülésünkbül.

27., *Krassó megye* 1809. január 19-én Lugos kir. kamarai városban kelt jelentése:²

— — Csak azokat a rabokat véljük a fölállítandó dolg. házba szállítandóknak, a kiknek fogsága egy évet meghalad.

Tekintve, hogy a súlyosabb büntettekbe bonyolódott és hosszabb fogságot elszenvedendő rabokat kiválóan kell őrizni, de azok átszállítása a legnagyobb óvatossággal kell, hogy történjék, erre a megyére nézve a temesvári vagy aradi várat ajánljuk, mivel ott a rabok őrzéséről teljes biztonsággal lehet

¹) 10513/1809.

²) O. I. 10542/1809.

gondoskodni s azok elszállítása a csekély távolság miatt is teljes óvatossággal történhetik.

Mivel olyan alappal, a melyből ezen költségek fődözhetőek lennének nem vagyunk ellátva, az ilyen ház létesítésére szükséges költségeket csak is házi pénztárunkból lehetne fizetni.

30. *Borsod megye* magyar nyelven szerkesztett jelentése;¹⁾

— — Alázatosan jelentjük: hogy mi a Fogházainkba raboskodó számossabb Rabok tekintetiből az ujonnan építendő Fenyíték Házat szükségesnek láttyuk. Üdvességesnek tapasztallyuk, továbbá azt is hogy valaki esztendőös raboskodásra íteltetik rabsága idejét a maga honnyátul távollyabb helyen isméretlenek között töltené el; azt ellenben hogy az illetén Foglyok az egész Országból tsupán tsak egy helyre „légyen az Pest vagy más anya=város“ küldtessenek és szorittassanak, jónak nem tanálljuk azért: mivel ha minnyájan egy helybe szorittatnak, számok annyira meg fog nevedekni, hogy közöttök állandó fel vigyázást és fenyítéket tartani lehetetlen lesz; e felett eggyik a másiknál vásottabb tapasztaltabb, és gonoszabb lévén, a gonoszabb fogja tanítani a kevésbé rosszszat, és a Rabsága el telésével lesz a fél rosszszat egy ki tanúlt egész Gazember. Melyre való nézve

Tanátsosabbnak gondolnánk, ha az Ország négy kerületeiben egy egy Fenyítő Ház állittatnék fel; nevezetessen pedig a Tiszán innen való kerületre nézve lehetne azt fel állítani vagy királyi Kassa Várossába, a hol a rabok bészárásokra szolgálendő köz épület készen találtatik, és az ottan folyó Hernád vizén jövendőben felállítandó Fabrikák körül szolgálattott tehetnének, vagy pedig Eperjes várossába azért: mivel ott a Levegő is mérséklettebb, a köz-nép sem annyira vásott; az bor és éiés modja mellynek által az indulatok gerjesztetnek szükebb, és az Építéshez szükséges szerek oltsóbbak. E mellet minthogy az oda küldendő Rabok tetemesebb részét a Borsodi, és Hevesi Rabok tennék, ezek pedig az oda leendő küldetés által a magok Rokonnyaitul, és esméréseitül távollyabb esnének, és a község nyelvét sem értenék, ezen okoknál fogva sem a magok gonosz mesterségeiket oly könnyen nem üzhetnének, sem a föld népét meg nem vesztegethetnének; de továbbá Só-Váron a sós kút mellett most is mindjárt használtathatnának, jövendőbe pedig a Tárca vizén építendő Fabrikák elő mozdítására is fordittathatnának.

A mi az építendő Fenyíték-házra téendő költség holvételetét illeti: ebbe ezen Megye a mostani körülállásai között ítéletünk szerént részt nem vehett: mert a Sajón építendő Hidak, és az ujonnan fel állítandó Köz Házunkra meg kívántató költségek Cassánkat egészszen ki meritik; de Igazságossabb is volna talán: ha az Építés és fel tartás terhét maga a Királyi Kints Tár venné magára; mivel a Haszon mely a Fenyítő Házba munkálódó Rabok munkáiból fog ki folyni, egyedül a királyi Kints Tárba fog be menni; és az illető megyék

¹⁾ O. l. 10766/1809,

részéről elegendő segítségnek látszatik lenni az, ha ezek az általok oda küldendő rabjaikat a Szögedi Fenyítő Ház eránt gyakorlott szokás szerént minden reajok háramló különös haszon nélkül tartanak.

Költ Ezer Nyolcz száz kilenczedik Esztendőben Böjt más hava Huszon Nyóltzadikán, Miskóltzon tartatott köz Gyüllésünkbül.

29. *Varasd megye* 1809. nov. 27-én kelt jelentésében¹ azon véleményének ad kifejezést, hogy dolgozó-házra nincs szükség, a törv. hatóságok házaiban a rabok számára elegendő alkalmatosság lévén.

30. *Mármaros megye* 1591. számú magyarul szerkesztett jelentése:²

Hogy önnön tapasztalásából meg lévén gyözetetve ezen Deputatio³ az eránt, hogy ezen Nemess Megye Tömlötze azon czéllýának, melly szerint abba a gonosztevőknek meg jobbulni kellene meg nem felel, ohajtaná azt, hogy Felséges Urunk Kegyelmes Elő adása szerint, egy olyan Dolog által Jobbitó Ház emeltetne fel ezen kerületnek abba a részébe, mellybe a Lakosok sem Oláh, sem Orosz nyelvel nem élnek, mindazon által kintelen ezen Deputatio meg vallani azt is, hogy ezen Ts Ns Megyének semmi töke pénze, vagy különös Jövedelmei nem lévén, ezen igen hasznos, és Felséges Intézetett elő költséggel fel nem segítheti, attól mind azon által nem idegen ezen Deputatio, hogy ha az ollyatin épület a Haza közös költségén fél építetne, az arra fordított költségeket az oda küldendő gonosz tévők Javaiból, vagy ha ezek azok nélkül szükölködnének, ezekért (minthogy a Ts Ns Megyének abból hogy a gonosztevő meg jobbúl, nem tsekély haszon háramlik) a Ts Ns Vármegye Domestica Cassájából lassan lassan, és a Raboknak azon töltendő idejekhez mérsékelt proportióba fizetetnének vissza. E szerint a gonosztevő nem tsak a dolgoztatás által Jobbitó Háztól, hanem az aval járó költségektől is tartván inkább idegenkedne a gonoszságoktól.

Szigethen Karátson Hava 11-kén s több következett napokon 1809-k Esztb. tartatott közönséges Gyüllésünkbül.

31. *Szörém megye* Új-Vukovárt 1810. január 16-án 172. sz. a. kelt jelentése⁴ szerint dolgozó-ház nemcsak a könnyebb és biztosabb fenyítés és javítás, hanem a közönségre háramló haszon tekintetéből is fölötte kívánatos. Megfontolva a szlavoniai 3 megyének, Verőczének, Posegának és Szörémnek helyzetét és tekintve azt, hogy Eszék sz. kir. város azoknak csaknem a közepén van, a fenyítő-dolgozó-ház ott lenne föllállítandó, annál jobb eredményyel, mert a szlavoniai városokkal összehasonlítva a legnépesebb, a hol különféle munka, az év egy szakában sem fog hiányozni, kiváltképen a várban.

¹) O. I. 984/1810.

²) O. I. 3190/1810.

³) a melyet a megye ezen ügyben kiküldött s a melynek véleményét magáévá tevén a helyt. t.-hoz betérjesztett.

⁴) O. I. 4354/1810.

Miután nevezett megyéknek olyan alapja a melyet az említett célra fordíthatna nincsen és miután, ha a mostani körülmények között teher róvatnék reájuk az fölötte nehezükre esnék, nem marad egyéb hátra, mint önkéntes adományokból összehozni és a mennyiben ez nem volna elegendő, az ország pénztára segitene, hozzá járulván még ehhez hogy úgy tetszik, hogy az alap gyarapítására a rabok munkájukkal napi fönn tartásukon fölül szerezni képesek lesznek, csak abban az esetben kellenne, ha a kereset nem lenne elég, hogy saját vagyonukból vagy a közpénztárból tartassanak.

32. *Kassa sz. kir. város* 1810. márczius 16-án 825. sz. a jelenti,¹ hogy területén létezik egy dolgozó ház.

33. *Ruszt város tanácsa* 1810. márczius 6-án kelt jelentése:²

Területünkön a föld szüke és munkás-hiány miatt, mikor a miből egyedül élünk a szöllőt sem tudjuk évről-évre kellően megművelni, dolg. házakat fölállítani nem lehet.

34. *Kőszeg v. tanácsa* 1810. márczius 16-án azt jelenti,³ hogy a város területén dolg. házak nem léteznek.

35. *Kismárton v. tanácsa* 1810. márczius 17-én jelenti⁴ hogy ez a város nemcsak szük határok közé van szoritva, hanem az Eszterházy-féle májorátus által annyira körül van véve, hogy nem marad fönn terület még a polgároknak sem épületek emelésére vagy a város kiterjesztésére. Sem ezért, sem az itt, valamint az ország többi részében uralkodó drágaság miatt ezt a célt elérni nem lehet.

36. *Esztergom sz. kir. város tanácsa* 1810. márczius 16-án jelenti,⁵ hogy csak a sürgető rendeletet kapta meg, a 22985 sz. fölhívást nem. Egyébiránt az ügy érdemét illetőleg osztja az Esztergom megye véleményét.

37. *Szabolcs megye* rendeinek 1810. Böjtmás Havának 19-ik s több napjain tartatott Köz Gyűlléséből kelt magyar fogalmazású jelentése:⁶

— — Köz tapasztalásunk bizonyította, mennyire meg szaporodott a Gonosztévőknek és a Tömlöztben lévő Raboknak száma, Láttuk azt hogy a gonosz indulatú emberek, kik mig szabadságban vagynak a Jámbor Polgároknak károkra, s ártásokra igyekeznek, midön fogságban esnek, is, az Adófizetőknek melly nagy terhet okoznak, — mivel azok meg szaporodván, és tsak a mi Tömlöztünkben töbnyire a Rabok százon felül lévén, az őrizetre rendelt Hajdúk kevés száma miatt pedig köz munkára nem bocsáttathatván, a nélkül

1) O. I. 6151/1810.

2) O. I. 6581/1810.

3) O. I. 6582/1810.

4) 6583/1810.

5) 6585/1810.

6) 7253/1810.

hogy valami hasznot tennének, vagy élelmeket munkájokkal meg kereshetnék, az adó fizetők által tartatnak.

Más részről pedig azt is tapasztallyuk, hogy a Rabok meg szaporodása, és a Tömlöztők szük vólta miatt, a kisebb vétküek, a nagyobb bünösöktől, s meg rögzött gonosz tévöktől külön nem zárattathatván, ezek, amazokat erköltsökben meg vesztegetik, és gyakran mege sik, hogy meg jobbulás helyett, sokszor még rosszabb természetet visznek azok ki magokkal a szabadságra.

Ezen tekintetből, mind a Köz-Társaságnak hasznára s az Adó fizetőknek könnyeségére, mind a Gonosztévöknak meg jobbulására nézve hasznosabnak itéllyük azt, ha azon Bünösök, kik hosszasabb rabságot érdemelnek s arra íteltetnek, — minden Kerületben egy arra rendelendő Helyre vitettetnének, s ott egy Bölts intézet szerént az erköltsiségbe is jobbittatván, olyan munkára szorittatnának, mellyel élelmeket is — az Örizet fenn tartására kívántato költségeket is meg kereshetnék; azonban ha egyéb Fundusok nem vólna, a másoknak okozott károkot is, két kézi munkájokkal meg térithetnék — és így az Adó fizetőknek, kiket sokszor meg kárositanak Rabságokban is terhekre ne lennének.

Csak a Rabok meszsze földre való szállításából következő nagy tehernek el háritását, és annyi sok gonosz indulatú embereknek egy helyben való öszve húzásából következhető veszélyeknek el háritását is, elegendőnek itéllyük arra, hogy az Országban minden Kerületben egy egy Fenyítő, vagy Dólgozó Ház állittasson fel, melyre nézve ezen kerületben melyben Megyénk vagy on múnkálkodó Háznak Debretzenben való le tételét, leg alkalmasabbnak itéllyük, mind azért, mivel ezen Város ezen Tiszántúl való Kerületnek majdnem közepiben lévén, a Raboknak oda szállítása egyik Jurisdictionnak se volna igen terhes; mind azért mivel ezen Városban sok mester Emberek lévén, némelly mesterséghez való műszereket, minemüek a Guba, szür-pokrótz és többek egyebek, mellyek a környül állások szerént nagyobb gondoskodással fel találtathatnak, lehetne a Rabokkal dólgoztatni, sött talán a Salétrom készítésre is lehetne őket alkalmaztatni.

A mi továbbá az Épületre és ezen Intézet fel állítására szükséges költségeket nézi; azok iránt az a mi alázatos vélekedésünk hogy mivel az adó fizető népnek jövendőre nézve állandó könnyesége fog abból következni, ha a Rabok ezen múnkálkodó Házban, élelmeket, munkájokkal keresvén, az ő Tartásokra kívántato, s e mai időben sokra menő költségektől meg kéméletnének, ezen tekintetre nézve, meg eshetne az; hogy Császári Királyi Örökös Feö Hertzegséged, és a Feö Méltóságú Magyar Királyi Helyt=tartó Tanács által eleve meg határozatván, mennyi sümma kívántasson azon Fenyítő vagy múnkálkodó Háznak fel állítására, azon summa Kerületbeli Megyék s Jurisdictionok között, a Kapúk, vagy Porták száma szerént fel osztatna, s két három Esztendőig, míg tudnillik azon múnkálkodó Ház a tökéletességre mehetne,

azon Summa az Adó fizető nép által bé fizettethetne, és a rendelendő helyre bé adattatna — reménylven mi aztis, hogy a költségek kevesítése tekintetiből, kivált Békesség idején a szükséges Őrizetekre Katonák is rendeltetnek. stb.

38. *Zólyom város* 1810. márczius 26-án 266. sz. a. jelenti:¹

hogy a fenyítésnek ez a módja csupán a nagyobb városoknak való, a kicsinyekben nemhogy fölösen lénnének a henyék sőt inkább hija van a munkásoknak, ennél fogva remélvén, hogy neki nem lenne a kit oda küldjön, tehát kéri, hogy a hasonló intézet fölállításától kegyesen fölmentessék.

39. *Libethánya* v. 1810. márczius 31-én kelt jelentése szerint:²

mivel ottan nem találkozik nagyobb sem köz- sem magán-épület, a mely olyan dolgozó-háznak volna használható, de olyan új házak fölállítására alkalmas hely sem találtatik a város területén és a kebli polgárok és lakosok részint gazdaságukkal, részint pedig iparukkal, de legnagyobb részben bányamunkájukkal eléggé el vannak foglalva, sőt nem ritkán inkább a munkások, sem mint a munkák hiánya érezhető, olyan dolgozó-ház létesítésére nincs mód, de a csekély népességre való tekintettel nem is forog fönn annak szüksége.

40. *Pest Pilis és Solt* törvényesen egyesült vármegyék közönsége 1810. Szt. György havának 10-én tartott közgyűléséből 825. sz. a. magyarul válaszol³ a felhívásra, a dolgozó-ház fölállítására Pestet ajánlván.

A költségekre nézve terjedelmes jelentésében ezt írja:

Második kérdés: Ezen f. Háznak felállítását és Tartását minő fundusból kellessen eszközölni?

A 2-kra. A fenyítő Ház fel állítása egyenessen az országoló Fejedelmet illeti ugyan: a kinek t. i. fő hivatalya, mind a köz Bátország fen tartását, mind a törvények tellyesítésére szolgáló modok végben vitelét magával hozza: azonban meg lehetne a föbenjáró Hatalommal bíró Jurisdictiokat szolítani, hogy a Királyi Aerariumnak szoros állapottyának tekintetéből első Dotatiojára Cas-sájokból bizonyos Erejekhez mérsékelt summákat adnának: a Rabok különben is, vagy saját Értékekből, vagy ha e nem volna a Jurisdictiok Költségén fog-nak tartatni, ezek tehát különös Fundust nem kívánnak.

Hogy azonban az Institutum ki terjesztethessen, és annak jóvoltában ne tsak a gonosztévők részesülyenek, hanem üdövel az Élelem meg nyerésében alkalmatosság nélkül szükölködők is menedék helyet találjanak, Dotatio-jána k bővítésére a Deputatio következő Fundusokat projectál.

1-ször Minden némű Birság pénzeket, mellyek eddig a Jurisdictiok Cas-sájokból be fo lytak.

¹) O. l. 7257/1810.

²) O. l. 7763/1810.

³) O. l. 8224/1810.

2-szor Minden Contrabandák mellyek a Fiscus vádjára az illető Birák által megítéltetnek.

3-szor — — Büntetést kellene hozzá szabni, hogy a ki esméretlen Idegennek, és Passus nélkül levőnek szállást adni bátorkodik, a nélkül hogy az illő Felsőségnek nyomban meg jelentse, vagy a ki szolgát, elbocsájtó Levél nélkül meg fogad, az történt kár megtérítésén kívül, vagy két Héti arestom szenvedésével büttetessen, vagy az Institutum számára 50 fban marasztaltasson.

— — Mellyet is oly hozzá adással bátorkodunk elő adni, hogy jól lehatt mi a tárgyalt intézettnek hasznárúl tökéletessen meg volnánk győztetve, mind azonáltal ugyan azon Intézett csekély vélekedésünk szerint még nagyobb ajánlást nyerne, és talán még hasznosabb is volna, ha a szolgálat nélkül tsavargó tselédeknek, és más dologtalan henyélőknek, nem mint gonoszakk, hanem mint a kiket a henyélés könnyen gonoszságra ingerelhet, felvételekre alkalmaztattna, az az hogy ezen Ház tulajdonképen nem Fenyítő, a minő Szegeden külömben is van, hanem dolgoztató Ház lenne.

41. *Bars megyének* 1810. márczius 14-én Aranyos-Maróthon tartott közgyűléséből kelt jelentése:¹⁾

A legalkalmasabb helynek Pestet véljük úgy azért, mert a távolságot illetőleg ezen Dunáninnen kerület igen sok megyének mintegy központjában esik, valamint azért, mert ez a legnépesebb és a Duna mellett fekvő város az előforduló sokféle dologgal a rabokat eléggé és hasznosan foglalkoztathatja.

Azonban alapot, melyből a szükséges épületek fölépíttessenek, berendeztessenek és ez az üdvös intézet megfelelően javadalmaztassék, fölfödözni nem tudunk.

42. *Kőrös megyének* 1810. márczius 22-én Kőrösön tartott közgyűléséből 240. sz. a. kelt jelentése²⁾ szerint:

a kerületi fenyítő-dolgozó-ház azt a megyét illetőleg Zágráb sz. kir. városában állíttassék föl vagy valamely más üres épület használtassék föl arra a célra. A költségekért más alap hiányában az országos pénztárhoz kell fordulni.

43. *Kőrös városa* 1810. márczius 17-én kelt jelentésében³⁾ csatlakozik Kőrös megye azon véleményéhez, hogy azon ország súlyosabb büntetteket elkövetett gonosztevőinek foglalkoztatására Zágráb jelöltessék ki.

44. *Trencsén sz. kir. város* 1810. április 18-án 41. sz. a kelt jelentése:⁴⁾

Ezen városra nézve, létezőn már Szegeden f.-ház, nem forog fönn szüksége más olyanféle dolgozó-fenyítő-ház létesítésének. A mi a hasonló házak létesítésére szükséges alapot, a mi az annak előteremtésére általunk javasolható módot illeti, a jelenlegi kiválóan szűk körülmények között, olyan

¹⁾ O. l. 8225/1810.

²⁾ O. l. 8227/1810.

³⁾ O. l. 8228/1810.

⁴⁾ O. l. 9199/1810.

nem találkozik; a szegény adófizetők, több év óta szörnyű drágaság uralkodván, annyira ki vannak merülve, hogy alig bírván házi szükségleteiket fődözni, ezen alaphoz való hozzájárulással nem terhelhetők.

Ilyen körülmények közt, mivel minden törv. hatóság területén folyton találkozik közmunka, legalázatosabban azt véljük, hogy mindenik törv. hatóság az ő rabjait maga tartsa és a saját területén dologra alkalmazza.

45., *Abauj megyének* Kassán 1810. márczius 22-én tartott közgyűléséből kelt jelentése:¹

A rövidebb, félévi börtönre elmarasztalt rabok továbbra is a megyék börtöneiben maradhatnak, a többi, hosszabb fogságot szenvedőkre nézve szigorúbb fegyelemmel és keményebb módszerrel való sikeres fenyítés érdeke azt kívánja, hogy közmunkára való helyekre szállíttassanak, mely célra az ország minden kerületében az illető megyék előnyére hasonló dolg.-ház állíttassék föl és jelesen a Tizáninnyi kerület számára Miskolczon.

Mivel azonban ezen épületek építésére és az e célra szükséges egyének ellátására ez idő szerint előreláthatólag nem létezik alap, ezt a szükséges alapot az illető megyéknek kellene a közjó érdekében a kapuk arányában összehozniok.

46. *Verőcze megyének* 1810. április 2-án Eszéken kelt jelentése² szerint: a dolgozó házak létesítése és fönntartása nagyobb költséget okozna a megyéknek, a rabok tartása pedig azoknak otthon könnyebb mint másutt, ezért az eddigi szokás lenne továbbra is meghagyandó.

47., *Türoczi megyének* 1810. márczius 29-én Szt.-Mártonban tartott közgyűléséből kelt jelentése:³

Kétségtelen, hogy a rabok száma az ország minden törv. hatóságában (a halálbüntetés rendkívül korlátozva lévén) napról-napra növekszik s ez által nemcsak a házi pénztárak tetemesen terheltetnek, hanem kivált a hosszabb börtönre ítélt rabok a börtönben minden munka nélkül hevernek s az által úgy egészségükben nagy kárt szenvednek, mint erkölcsi tekintetben annál kevésbé gyarapodnak minél inkább rosszra csábítatnak a börtönben, közmunkára pedig gyakran a szükséges örök hiányában kellően nem alkalmaztatnak; ennél fogva Ő Főlségének szándékát minden tekintetben üdvösnek tartván, a tervezett dolg. házat ezen kerületre nézve a legalkalmasabban Besztercebányán véljük fölláttatandónak, ha t. i. az illető megyék által fizetendő aránylagos költségeken fölül Ő Legszentebb Főlsége a legmagasabb kir. Kincstárból valamely alapot legkegyelmesebben rendelni méltóztatnék.

48., *Árva megyének* 1810. április 9-én Alsó-Kubinban tartott közgyűléséből kelteztett jelentése:⁴

¹) O. I. 7764/1810.

²) O. I. 8226/1810

³) O. I. 9823/1810.

⁴) O. I. 10148/ 810.

Bizonyos, hogy ezen intézetnek a célja fölötté üdvös, a mennyiben remélni lehet, hogy a raboknak a kerületi dolg.-házakba való összegyűjtése, ott őrzése, közmunkára alkalmazása, nem különben erkölcsi oktatása és végül szorgalmas vallási gyakorlata által azok javításáról biztosabban és könnyebben lesz gondoskodva, (hátrányos) annyiban, hogy a nyilván. büntetések célja az ugyanis, hogy a gonosztevők gyakori látása és a rájuk kiszabott büntetések példája másoknak, legkivált a durvább népnek lelkében félelmet okoz és ebből a legtöbbször a bűnöknek megutálása származik, meg kell, hogy szünjék és ekképen a példaadás, a nép szeme és tekintete elől elvonatván, a gonosztevők száma lassanként a megmérhetetlenségig fog növekedni.

Ennélfogva úgy ez, mint az ország erősen kimerült ereje úgy véljük, hogy az említett kerületi dolg.-házak létesítése elé akadályt gördít, a melyek ha az azokban letartóztatandó rabok számával arányban lennének, fölállításukra és fönntartásukra épen elviselhetetlen költséget igényelnének. Ezekhez járul nemcsak az említett középületek létesítésére szükséges alap hiánya, melynek összegyűjtését az előző háború nyomorúsága és a rendkívül való folyvást tartó drágaság nem engedi és az azok számára alkalmas helyeknek a kerületekben való kijelölésének nehéz volta, hanem a raboknak a kerületek távolabb helyeire való elszállításának, ottan való ellátásának és tartásának terhe ssége stb.

A miket tekintetbe véve a rabok letartóztatására nézve divó szokást jövőre is fönntartandónak véljük.

49., *Liptó megyének* Szt.-Miklóson 1810. márczius 21-én kelt jelentése :¹⁾

A dolg. ház Pesten vagy Pozsonyban lenne fölállítandó, a hol mindkét nemű rabok munkája mindig haszonnal értékesíthető. A fölállításának és berendezésének költségei, a mennyiben Ő Főlsége határozásából a kir. kincstárból való földözése nem lenne elegendő, a megyék által volna erejükhöz és az oda küldendő rabok számának arányához képest összeadandó.

50., *Pest városa* 1810. márczius 8-án 1397. sz. a. beterjeszti a kir. szépítő bizottság elnökségéhez a dolg. ház tárgyában, a tervek bemutatása mellett intézett jelentését²⁾, mely szerint e célra a városnak a zergéről elnevezett háza használtassék. A dolg. ház ügyében kirendelt bizottság a következő elveket állapította meg: a zergeháza még egy emelet rakassék úgy, hogy az alsó szobák műhelyek, a felsők pedig hálósobák legyenek, ekképen ez a ház, melyhez a szomszédos kertet a város e célra megvásárolta, csekély költséggel mintegy 90 embert befogadhat. E ház nagyobbitására és fönntartására a meglevő Góinitz-féle 12.000 frtos alapítvány fordítottassék akképen, hogy a hagyományozó akarata 12 év mulva teljesítettassék vagy a szegények intézetének 22.000 frtnyi tőkéből 3 évi kamat a koldusok tartására vonas-

¹⁾ O. I. 10149/1810.

²⁾ O. I. 6152/1810.

sék le, a többi fordítottassék most mindjárt a dolg. ház sükségletére annyival is inkább mivel biztosan lehet remélni, hogy 3 év mulva a dolg.-ház jövedelméből a semmi más munkára nem alkalmazható koldusokat segélyezni lehet. Továbbá, hogy a dolg.-házhoz mielőbb hozzá lehessen fogni általános gyűjtés vagy az egyenként fölszólítandó összes polgárok között aláírás eszközöndő. Az inasok mikor a czéhbe fölvéttetnek 30 krt, mikor pedig legényekké lesznek 1 frtot, és a mikor a mesterek közé vétetnek föl 4 frtot, fizessenek, maga a czéh pedig minden évben legalább 10 frtot köteleztessék ezen intézetnek fizetni. Végül minden nyilvános ingó vagy ingatlan-árverésből 2 frt vonassék le a dolg.-ház részére. Említés tétetett a végrendeletekről is, hogy t. i. minden hagyatéki tömegetől, ha az örökhagyó ezen intézetnek épen semmit sem hagyott volna, a dolg. ház részére 5 frt vétetessék. A polgárok közé felveendő is köteleztessenek, hogy egyenként 5 frtot tegyenek le ezen intézet javára.

51., *Tolna megyének* 1810. Szent-György havának 10-ik napján Szekszárdon tartott közgyűléséből kelt magyar szövegű jelentése:¹

Minekutánna hosszabb Tanácskozásaink után is, semmi bizonyos fundust nem találhatunk, a melyből a több Jurisdictionoktól egy helyre hozandó rabok számára szükséges épületek készíthetnének, hogy Felső Urunknak kegyes akarattya szerént az rabok hasznos munkában foglaltatván az magok megjobbítására alkalmatosságot nyerhessenek, egyéb módot ezen kegyes igyekezetnek tellyesítésére, nem találhattunk, mint ha azok az Pesten ugy is már az Duna partján készen lévő tágos épületben vitetnének, s ottan hasznos munkákban gyakoroltatnának, mellyekkel ki szabadulások után is kenyeret kereshetnék.

A mi pedig azon rabokat illeti, a kik kevesebb időbéli fogságokra ítéltetnek, hogy ezek is raboskodások ideje alatt az henyélléshez ne szokjanak, szükségesnek látnánk, hogy ezek raboskodások idejében az utak tsinállására, káros posványoknak szárítására kívántató árkoknak ásására, s más illetén az köz jóra czélzó munkákra fordittatnának, de mivel erre az esetre az mostani száma az őrizetre még akkor, midőn az rabok száma nevezetessen kisebb volt, ki rendelt hajduknak nem elegendő, hogy ezen vélekedésünket tellyesíteni lehetne szükségesnek láttyuk, hogy az eddig sistematisált Hajduknak számát — — legalább négy fővel meg szaporítani kegyessen méltóztasson.

52. *Ugocea megyének* 1810. május 8-án Nagy Szöllösön 347 sz. a kelt jelentése:²

Habár a mindenik kerület közepén föllállítandó fenyítő-dolgozó-házak, melyekbe a hosszabb idejű fogságot elszenvedni kénytelen rabok beszállítatnának, nem volnának megfelelő és nagy haszon hijával, mindazonáltal mivel

¹) O. I. 11441/1810.

²) O. I. 12035/1810.

nem találhatni ki, hogy a hasonló házak fölépítésére megkívántató tetemes költségről milyen alapból és a kikéből lesz gondoskodva, azonfölül az ekképen elszállítandó raboknak mind szállítása mind tartási költségének kiszolgáltatása a törvényhatóságoknak fölötte terhes fogna lenni, de az ilyenféle rabok főképen a nagyobb bűnökben vétkesek az átszállítás és a kézről-kézre adás alkalmával az elillanásra maguknak könnyebben alkalmat találnának, egyébiránt ugyanazon erkölcsi romlás és a javulásnak be nem következő sikere, a mi itt néha előfordúl a gonoszsággal legiertőzöttebb ennyi ember összecsedítésével könnyen bekövetkezhetik, és némelyeknek átszállítása másoknak pedig visszatartása által a törv. hatóságoknak a gonosztevők őrzésére fordítandó költsége sem apadna: ezért legalázatosabban azt vélnők, hogy a létesítendő központi fenyítő-dolgozó-ház hasznosabb és jobb gyümölcsöt mint a rabokkal való bánásmódot illetőleg eddig gyakorolt szokás és eljárás nem fog hozni.

53. *Székes-fehérvár város* 1810. május 20-án 347 sz. a. kelt jelentése:¹

— — A legalkalmasabb volna, hogyha azokat a rabokat, a kik hosszabb időre vannak itélve, a Pesten mint központi helyen föllállítandó nyilv. fenyítő-házban lehetne összpontosítani és ott megfelelő munkával foglalkoztatni. Mivel azonban az olyan fenyítő-dolg.-ház föllállítása és szükséges berendezése kivált olyan időben, mikor minden dolognak és anyagnak az ára roppantul emelkedett, valóban nagy költséget igényelne, a kiadásokat pedig a mik szükségesek vagy önkéntes adakozásokból, vagy a törv. hatóságok házi pénztárából kellene összehozni, ezek azonban ez idő szerint — — a legnehezebb módon volnának összehozhatók, a legalázatosabban véljük, hogy az említett ház föllállítása elhalasztandó lenne.

54. *Torna megyének* „Tornán Pünkösöd havának 29. napján 1810. esztendőben folyást tartatott köz-gyűléséből“ költ. jelentése:²

— — A mi Ő Császári Királyi Felsege kegyes Célyának el érésére meg kívántató Dolgozó, egyszersmint Jobbitó Háznak hol léendő fel építését illeti: mi alázatosan úgy vélekedünk, hogy a Tiszán innen levő Nemes Vármegyék Törvényszékei által a fenyítő s Jobbitó Házakba itéltetni szokot Rabokra nézve, leg alkalmatosabb volna Szabad Királyi Kassa Városa, mivel ottan mindenkor Katonáság fekszik, és így a Köz bátorság fel táláltatna; — e mellett egy ollyatén Városba több rendbéli Épületek és külömbb külömbb-féle munkák lévén, az oda itélendő Rabok azokat végbe vihetnék, és nem tsak a Köz Társaságnak használnának, de efelet a Ns Vármegyék Cassáit is meg kimélnék, mivel nem volna szükséges őket oly meszsze, mind mostanában küldeni s másomnan fizetni, hanem tulaidon keresményekből, élelmekre ki szabott mindennapi fizetéseket vehetnék, a fellyebb való pedig, rész szerint

¹) O. I. 12036/1810.

²) O. I. 13078/1810.

pedig akár az reájok fel vigyázóknak esztendőbéli fizetéseknek pótolására; akár az Épületnek jó karban léendő fen tartására forditathatnék.

Ami a Dólgózó egyszersmint fenyítő s jobbitó Háznak honnan leendő s mi módon való fel álitását illeti, minek utána mind Császári Királyi Fő Hertzegségednél, mind a Nagy Melgu Királyi Magyar Helytartó Tanátsnál tudva van, mindenkor, de kivált mostani szük s mostoha üdökbe mely tsekély pénzel birjon egy Nemes Vármegye, azért annak fel építésére részünkrül, noha a tellyes akarat meg vagyon, de erőnk nintsen; mind az álta! bátorkodunk ebbeis álázatos velekedésünket ki nyilatkoztatni, egyszersmint, abba bizonyosá tenni Császári Királyi Fő Hertzegségedet és a Nagy Méltóságú Királyi Magyar Hetytartó Tánátsot, hogy az említett Épületre téendő költség igen meg kiméltetnék, ha hathatós közben vetése által azt Ő Császári Királyi Felségétül kegyelmesen meg nyerni méltóztatna: hogy Szabad Királyi Kassa Városába azon Comendans Ház, mely az felső Kapunál minden haszon nélkül régtul ólta ál, Dolgózó Háznak által engedtetnék, az, kevés költséggel haszon vehetővé tétethetnék, és bizonyosan Ő Császári Királyi Felségének Kegyes Attyai gondoskodása minél elébb bé tellyesíthetnék.

55. *Temesvár városa* 1810. május 23-án jelenti:¹ hogy kir. dolgózó-ház számára szük területén nincs hely és hogy e célra Temes megyének fekvésénél, egészséges levegőjénél, iható vizénél fogva több alkalmas helye van u. m. Lippa, Versecz vagy Szolnok.

A szükséges alapot a polgárok önkéntes adakozásából véli, hogy összehozhatni.

56. *Gömör és Kis Honth* „törvényessen egyesült vármegyének 1810-edik Esztendő Szent Jakab Havának 9-dik napján Berzeten tartatott Kis Gyüllésébül“ kelt jelentéséhez mellékelt magyar nyelven írt véleménye:²

Az 1809-dik eszt. Böjt más Havának 6-dik napján, ezen Tekintetes Ns Gömör és Kis Honth törvényessen egyesült Vármegyében helyezettett Pelsűtz Mező Városában a mult 1808-dik eszt. Mind Szent Havának 18-dik Napján Budán költ és 22985-dik számokkal jegyeztetett Felséges Királyi Magyar Helytartó Tanátsától ezen Tettes Ns Megyéhez érkezett illetén foglalatú és ide visza zárt Kegyelmes Parantsolatok értelméhez képest: hogy tudniillik ezen Tekintetes megye, mind a Raboskodásra ítéltetett Raboknak bé fogadására s ujjonon fel állítandó kerületbéli Fenyítő Háznak Hellyéről; mind pedig azon Háznak fel építettésére és az ahoz kívántató Eszközöknek és szükségeseknek fel készítettésére szolgálendő költségeknak honnan lehető öszve szerzéséről a maga értelmét és velekedését adna és fel küldene: minek utánna az említett hasznos Tárgyakk ki munkálására a fen tisztelt Tettes Nemes Vármegye által ki küldetett Biztosság öszve ült, és a reája bizatott Dolgot meg hányta s

¹) O. I. 14080/1810.

²) O. I. 9234/1810.

vetette volna, mind a két rendbeli Tárgyra nézve következendőképen határozta meg a maga értelmét. Úgy mint: Az

1-sőre nézve. Az említett újonan fel állítandó kerületbéli Fog Háznak Helyéül Tettes Borsod-Vármegyében helyheztetett Mező Miskoltz Városát leg alkalmasabbnak lenni vélte azért:

a., Mivel azon Városban nevezetes Országos Vásárok esnek és héti Vásárokkal is bővülködik: következésképpen ottan mind az Építéshez, mind pedig a Foglyok Táplálására meg kívántatók hamarabb és oltsóbban mint másut be szereztetthetnek.

b., Azon Város szántó Földekkel, Rétekkel, de leg inkább szöllő Hegyekkel fényeskedik, azok felől pedig a Lakosoknak sokassága és a kereskedésnek hasznosan való folytatása miatt szüntelen való építésekkel díszesittetik: következésképpen ottan a Foglyoknak a magok élelmek keresésére minden nap alkalmatosság nyujtatik.

c., Azon Város kies helyen fekszik. Abban a Levegő egészséges, annak Húsa, Kenyere, Bora, folyó, feredő és kút Vizei bőven vagynak, egy szóval minden éltető Szerekkel és Eszközökkel méltán kérkedhetik.

d., Azon Városban minden féle Testi Orvosok, Gyógyítók, Patikák számassan találtattnak: az minden Valláson lévő Lelki Pásztorokkal rakva vagyon, sőt abban még Rabbi sem hibázik és így a Foglyok mind Lelkekre mind Testekre való nézve, tökéletesen meg elégitetthetnek. A mi illeti

2-dikat a., Azon Tekintetes Vármegyék, a mellyek azon újonan fel állítandó Fog Házban a magok Foglyait tartatni kíványák és szándékoznak; bizonyos és a magok Foglyai számához mérsékeltetett Somma pénz tegyenek öszve és adjanak. Az épületnek fel állítására és az ahoz meg kívántatóknak meg szerzésére és az abban fel-vigyázó Személyeknek fizetésére

b., A minden nap Munkára alkalmaztandó Foglyok nap számából le húzandó rész is ezen célra forditasson. Ha pedig ezek elegendők nem lesznek, és a Királyi Pénz Tár segedelmet arra nem nyujtana

c., Minden Vármegye a reája mérték szerint háranlandó Terhet vigye és fizesse a maga pénz Tárából. Költt a felől irtt napon és Eszt.-ben.

57., *Vas vármegyének*: 1810. augusztus 13-án Szombathelyen tartott közgyűléséből 957 és 958 sz. a. kelt jelentése:¹⁾

— — Ollyas dolgozó, és egyszersmind Jobbító házat minden tekintetre nézve leg alkalmatossabban lehetne Pesten felállítani, a hol tudni illik a nagy népes két városi Lakosok az ottan fogva leendő jobbítandók elegendő munkát, és így tulajdon tartásokra kívántató költségeket is adnának, a hol minden renden lévő Felséges Dicasteriumok, azoknak moralitássá meg jobbítását mint egy szemmel tartani, és azokra, a kikre ezen hasznos Intézet bizva volna, hogy kötelességeket szentül tellyesétsék figyelmetes lehetne, az elől adandó

¹⁾ O. I. 25632/1810.

hibákat orvosolhatná, — a Köz nép pedig, mely leg inkább a feslett életre hajlandó, a példa vevésre nagy alkalmatosságot nyerne; midőn a foglyokat folyvást való munkában tartatni, egyszersmind büntetve jobbétatni is szemlélhetné.

Ezen Pesten felálléttandó Jobbétó, és Dolgozó Házban úgy itélnének, hogy minden három Esztendei fogságnál hosszassabb időre itélendő foglyokat vitetni kellene, a többi pedig minden Hatalomnak tulajdon gondviselése alatt hagyattathatnék, mivel hogyha Districtusonként hordattatnának össze, a költségek nagyobbodásával új Épületeket készíteni, a Jurisdíctióknál már pedig fenn álló Épületeket el hagyni szükséges volna. — A mi az ezekhez kívántató fundust, hogy honnénd szereztethetnék meg? illeti, arra azt kell egyenes nyílt szívvvel megvallanunk, hogy az több Esztendőktől fogva egymást követő számtalan terhek, és nyomoruságok miatt, mellyek, és azok miatt tett adósságok terhei alatt ezen megye most is nyög, a Közönségtől nem sok segítséget lehet remélneni, hanem ohajtjuk, seőt reményük, hogy a Felsőnek ezen kétség kívül adandó kegyelmes segedelmén kívül lesznek a Hazának olly érdemes Oszlopai, kik bő áldásaikból, ezen igen hasznos Intézetet elől segílleni örömknek fogják tartani.

58., *Győr megyének* 1812. márczius 9-én Győrött tartott közgyűléséből kelt 365. sz. jelentése¹ szerint:

Minthogy pedig a Gonosztévő Raboknak száma mostani időkben, vagy tsak azon okból is, hogy sok halálra kárhóztattaknak a Fölség Kegyelmeiből életek meg hagyatnak felette el-szaporodna, úgy véli ezen vármegye, hogy ezeknek számára az egész Magyar Hazában tsupán egy dolgozó, vagy-is javéttó Ház elegendő éppen nem lenne, de még egy egy kerületében az Országnak, jelessen pedig ezen Dunán tul lévő kerületben, mely a többinél nagyobb, és jóval népesebb számtalan jövő menő idegenek benne megfordulnak, két ollyatén Ház kívántatnék, nevezetessen a felső Vármegyékre nézve Pápán, az alsókra Péteset, mely Városok az eő fekvések, Piartzok vidékjek, egészséges levegőjők s minden egyéb természeti Javaikhoz képest leg inkább erre alkalmatossaknak lenni látzatnának, bár tsak valamely üres közönséges épület azon Városokban találtatnék, mely a végre fordéttathatnék, mert ugyan is

Hogy — — az ollyatén kívántató dolgozó Háznak meg-szerzésére a — vagy ujjonnan leendő fel épéttésére, annak Esztendei igazéttására, épségben való fent tartására — —, ide járulván az is, hogy ollyatén költséges nagy Ház s benne tartandó számos mind két nemű Rabok szükségeire nézve Igazgató, Gondviselő, Számadó, Oktatók, több féle Szolgák, és tselédek illendő s elégséges Esztendei fizetésekkel egy álytallyába meg — kívántatnának, mind

¹) O. I. 9611/1812.

ezekre leg — kevesebb Fundust — is, ezen vármegye ki nem gondolhat; mert ha ezen Nemes Győr Vármegyének, és Városnak — is mostani sorsa voltaképpen meg fontoltatik, egész Országban, s meszsze azon tul is nyilván tudva vagyon, hogy a leg utóbbi 1809-k Esztendei szerentséilen Frantzia Háboru miatt az Ellenségtül kegyetlenül ki raboltatott s vagyonaitol meg fosztatott, de még most is az iszonyú más fél Milliomot fellül halladó kegyetlen Frantzia sartznak terhe alatt nyög, vajha tsak ettül több Esztendőknek folyása után szabadulhatna meg. De ezen kívül — is a szegén adozó nép, már annyira meg terhelyve vagyon adó fizetéssel iszonyu s minden hitelt fellül halladó Deperditákkal Quartélokkal, Forspontokkal, s több a félékkel, hogy már többel sulyosítani éppen lehetetlen. A Megyebeli Földes Uraságok pedig, kik halálrabűntető Hatalommal birnak, többnyire Irásban bé nyujtott kinyilatkoztatásaik szerént kevesebb számu Rabjaikat helybe a Kegyelmes Királyi Rendelések szerént kívánnyák tartani, s azoknak más helyen leendő raboskodásokra kívántató költségeket éppen el nem válallyák. Mind ezeken fellül valóban szükséges előre is meg-fontolni, hogy e mostani időkben naponként áradó iszonyú, és soha még nem hallatott minden féle drágaság miatt, és több okokból — is valamint tsak egynehány Esztendőkkal ezelőtt ujonnan fel álléttatott Süket Némáknak Vátzi Institutumra, ugy talán nem sokára minden egyéb Pénzbeli Fundatiok, és pium Intitutumok el fogynak, s vég képpen el is mulnak: még tehát a Fundatioknak boldogabb nap fel nem virrod, nem remélhetni, hogy más Tettes Nemes Vármegyék is, Nemes Szabad Királyi Városok, a vagy Földes Uraságok valamelly Fundust az itten jelentett végre fel találhatnának.

4., A f.-ház fölügyelőjének az intézet újjászervezésére vonatkozó javaslata 1809-ből.

Berzeviczy Pál tanácsos a helyt. t. 22985/1808. sz. fölhívására 1809. február 3-án beterjesztette a f.-ház újjászervezéséről szerkesztett tüzetes javaslatát,¹ melyet kivonatos fordításban közlünk:

Észrevételek a f.-ház gyarapítására vonatkozólag.

Az intézet természetéről.

A f.-intézet azon atyai érületből és jóindulatból származik, melylyel az állam a bűnös polgárokról gondoskodni nem szűnik meg. És következőleg azok, a kik gonosz cselekedeteik által az állam és társadalom ellenségeinek

¹) O. l. 3559/1809.

tanusították magukat és szörnyű tetteik által a polgári társaság rendéből önmagukat kiközösítetteknek tekintendők, mint a szándékos gyilkosok, utonállók, rablógyilkosok, megrögzött tolvajok és fosztók, ezen atyai érzület gondviselésétől eltiltandók és ezen szigorúan javító intézetbe csak azok szállítandók, a kiktől az állam még hasznos polgárokat nyerni akar és könnyen remél és (ezek) azokkal, a kik halálbüntetésükért való vezeklésre ítéltettek, nem elegendők össze.

A kiktől az állam ezen szigorúan javító intézet gondoskodását megvonni nem akarja, azon büntetéseket osztályának tökéletesebb meghatározása és a törvényhatóságoknak arra nézve való utasítása a kormányzékra tartozik.

A megjavítandóknak és az annyi polgár előnyére megnyerendőknek ezen olyannyira szent céljával nem ér föl semmiféle költség és ezt soha sem lehet elég drágán megvásárolni. Mert többet ér száz gonosz polgárt megjavítani, magának és a Fejedelemnek s a közhaszonnak visszaadni és száz más gyarló s a csábításra hajlandót példaadás által az ártatlan polgárookra fenekedő büntől elrettentetni, mint százezer pénzt nyerni.

A bő és biztos jövedelem szükségességéről.

A szükségkép rendezendő f.-intézet jövedelme tehát bizonytalan nem lehet, hanem változatlan és a szükségletnek kellőképen megfelelő kell, hogy legyen. Mert az aggodó takarékosság a miként bármely magán-embernek összeszorítja a mellét, akként az államot is elvonja a jeles intézményektől és az áldásos ügyek előmozdításától megfosztja.

— — A legfőbb teendő, hogy ezen újabb költséggel rendezendő f.-intézetnek állandó helye legyen.

A f.-háznak alkalmas hely kellékeiről.

A hol ezen f.-ház állandósítható legyen, azon hely ajánlatos voltához tartozik:

a., Hogy népes, élénk kereskedelmű és forgalmú, gyárokkal és kézműiparral ellátott vagy könnyen ellátható legyen: hogy mindkét nemű rabok biztos és állandó munkát kapjanak úgy a házban mint azon kívül.

b., Hogy nagy folyó mellett feküdjék: a mely a gyáraknak és kézműveknek szállító eszköze: hogy a hajók építése és javítása, a part jó karban tartása és kereskedelmi foglalkozás által biztos munkát és állandó keresetmódot nyújtson; továbbá

c., az intézet céljára való tekintettel a hely olyan kell, hogy legyen, a mely lakosságának hajlandóságánál fogva henye emberek több söpredékét foglalja magában, (a hol) ennél fogva a kormányzéknek az erkölcsök s a

tisztességes társas élet megvesztegetése ellen nagyobb gonddal, szorgalommal és erőmegfeszítéssel kell védekeznie.

d., A helynek olyannak kell lennie: a hol a f.-ház üdvös hatása sokakra kiterjedhessen.

e., A hely úgy választandó ki, hogy a ház és udvar minden más közlekedéstől elkülönítve, elzárva és fallal bekerítve legyen, hogy a bezárt raboknak a börtön és számkivetés szomorúságát valóban nyilván mutassa.

f., Az udvar és telek tágas, az épületek alosztályozására alkalmas és olyan legyen, hogy némi kertnek is jusson belőle.

Ezen kívül vannak még más mellékttekintetek u. m. az élelmi cikkek alacsony ára, az orsz. közepe, az igazgató kormányzéknek a helyszínén való fő-főlügyelete, de ezek fölötte mellékesek, mert az élelmi cikkek drágasága ki egyenlítődik a munka drágasága által stb.

Ezekből sok Szeged városa mellett szól u. m. a Tisza és Maros nevezetesebb két folyó összefolyásánál való fekvése, a melyeknek hajózhatósága egész felső Magyarországgal és egész Erdélylyel összeköti.

Hozzájárul az is, hogy az élelmi cikkek és a fa ára mérsékelt. De mivel az épületek, hacsak még a vár többi része is hozzá nem csatoltatik, szűkek és alkalmatlan fekvésűek, mivel helyben semmi szövészet, semmi rendkívüli hajóépítés, semmi az intézethez kertnek csatolandó terület nem létezik, az ezekben fölsorolt körülményeknél fogva ez a hely bátran nem ajánlható.

Javaslattevő Pestet mint másként legalkalmasabb helyet sem ajánlja, mivel mindennek egy városba való összpontosítását hátrányosnak tartja, miként a vérnek a test egy részében szerfölött való bősége az egész testre veszélyt szokott okozni.

Legalkalmasabbnak találja Budát.

Vác sem volna alkalmatlan.

A telek és épületek fölosztásáról.

A fölosztás következőkép vázolható.

1-szor. Szükséges lenne az udvart és épületeket a hol a tisztség, a hajdúk, a szolgák, a raktárak stb. vannak, mint a f.-ház külerőditményét helyezni el, a mögötte levő f.-háztól magas fallal különíteni el, a közöns. közlekedésére csöngettyűvel fölszerelt és örökkel körülvett erős kapuval látni el.

2-szor. Ebből a közös udvarból a szükség esetét kivéve mindig bezárva levő külön bejárat kellene hogy legyen a férfi és nőnemű rabok külön udvarába.

3-szor. Mindkét börtön-épületrésznek külső folyosóval kellene ellátva lennie az éjjeli őrökös és világítás céljára.

4-szer. A férfi börtön-épületrész föl kellene, hogy osztva legyen kietlenebbre azok számára, a kik súlyosabb büntettekben bűnösök, a kikre nehezebb munka és szigorú börtön van kiszabva, aztán enyhébbre azok számára, a kik enyhébb bánásmódban részesülnének.

A nők börtönében ugyanazon alosztályozásra lenne szükség.

5-ször. Külön kórház kellene hogy legyen mindkét neműek részére és a kórháznál egy szoba is kellene a rabok megvizsgálására, a mikor befogadtatnak és a betegek megvizsgálására, mikor a kórházba kell menniök.

6-szor. Úgy a férfiak mint a nők osztályában javulók szobája kellene hogy legyen azok számára, a kik enyhébb büntetésre vagy meghatározatlan időre íteltetvén, bizonyos idei börtönt kiállván, őszinte bűnbánatuknak és javulásuknak tanubizonyosságát adták.

Ezek használatára különböző egyházi, erkölcsi és történelmi könyvek kellene hogy legyenek, a melyeket egyébiránt minden költség nélkül, az ország lakósainak önkéntes adományaiból nagyobb mennyiségben be lehetne szerezni s az igazgató által belátása szerint olvasás végett ki lehetne adatni.

7-szer. A kápolnát a férfiak és nők börtöne között az udvaron úgy kellene elhelyezni, hogy az isteni tiszteletről minden rab tudomást s abban részt vehessen. A javulóknak pedig a templomba-menetelt nem kellene eltiltani, de a legnagyobb elővigyázat (volna szükséges) nehogy egyszer vagy máskor a javulókkal a más neműek ismeretséget köthessenek és találkozassanak.

8-szor. A f.-házhoz magas fallal kerített kertek is kellene, hogy hozzácsatolva legyenek, úgy a javulók, mint a betegek és azok használatára is, a kik enyhébb börtönre lévén ítélve, akár testi gyöngeségüknél, akár alkotásuknál fokva nehezebb munkára nem alkalmazhatók. Azok ellenben, a kik súlyosabb büntettek miatt nehezebb börtönre vannak ítélve, a javulók szobájába és a kertbe való menetelre nem könnyen nyernének engedélyt.

Ezeket a terheket a ráfordítandó munkával együtt az intézet élelmezőjének a konyha hasznára és a jövedelem gyarapítására bérbe lehetne adni.

9-szer. A börtönök fölosztását illetőleg még az a különös észrevétel forog fenn: hogy ha a súlyosabb börtönre (ítélt) nemeseket új kihágások elkövetése miatt sem lehet a többi rabokkal azonos testi büntetésnek alávetni, azon esetben ezen megkülönböztetés által való botránkoztatás kikerülése végett azokat a többi raboktól el kell különíteni. A mit ugyan ajánlani egyfelől szükséges, de másfelől nehéz: mivel ebből az elkülönítésből súlyos teher és sok nehézség kell, hogy származzék.

Az örökről.

A börtönök és rabok jó és alkalmas elhelyezésével kapcsolatos azok éber és szigorú őrzése.

Minélfogva szükséges, hogy ez a ház elegendő és állandó, erőteljes és feddhetlen életű zsoldosokkal legyen ellátva, a kiknek élén egy irástudó és jól kipróbált derék káplár álljon.

Hasznos ügyelni arra:

a., Hogy az igazgató írásbeli engedélye nélkül a rabokhoz való bemenetel senkinek se legyen megengedve, ennélfogva azok udvarának mindig zárva és kapujának erős hangú csöngettyűvel szükséges ellátva lennie, hogy az igazgató vagy más tisztviselő a csöngettyű hangját könnyen meghallhassa.

b., A súlyosabb bűnbe és főként olyanba elegyedett raboknak, a hol valamely okból büntársakat lehet gyanítani, csak is a káplár vagy a [körümenyekhez képest maga az igazgató vagy ellenőr jelenlétében és örökődése mellett szabad akár legközelebbi rokonaikkal, akár bárki mással való beszélgetést megengedni. Mert a tapasztalás bizonyítja, hogy a rabok fenytő börtöneikből, eléggé földerítve nem levő más büntetteikre és lopással szerzett tárgyakra nézve büntársaiknak utasításokat osztogattak és hamis bizonyágtételt szerveztek.

c., Az öröknek súlyos büntetés alatt tilos legyen a raboktól levelet átvenni és tovább adni vagy az igazgató tudomása nélkü behozni: akár élelmet avagy italt bármely rabnak átszolgáltatni.

d., Az örök, kik a rabokat a ház területéről magánosokhoz vagy közmunkára kísérik, arról visszajövetelükkor az igazgatónak jelentést tenni kötelesek.

A rabok foglalkozásáról.

Gondoskodni kell arról, hogy a rabok mind hasznosan foglalkoztassanak mind ítéleteiknek vagy rendeltetésüknek megfelelően büntetteikért munkában vezekeljenek vagy legalább avval enyhe fenytésben részesüljenek és azonfölül még a haza hasznára óvatosan megtartassanak.

E végre szükséges, hogy nekik nemük, büntetteik és testalkatuk különbsége szerint különböző és sokféle munka adassék.

A nők a f.-házban kerti munkával, az intézet részére szükséges ruha készítésével foglalkozhatnak, mégis kívántos, hogy a f.-intézet helyén selyem-, gyapot- vagy gyapjúszővészet legyen. Mindez a három dolog olyan természetű, hogy bizony szégyen, hogy azoknak Magyarországon híjával vagyunk.

A kormányzék gondoskodásával és kegyességével sikeresen oda lehetne vinni a dolgot, hogy legalább ott a hol fenytő- és dolgozó-ház lesz fölállítva, egy szövőgyár is létesíttessék. Mert kétségtelen, hogy az ausztriai lakósok között is találkoznának, a kik fölszólíttatván[és méltányos kedvezményekkel segítettvén ilyen szövőgyár létesítésére kedvet kapnának.

Ez esetben a f.-ház női munkáját a tulajdonosnak bérbe lehetne adni és ezen különböző szövészeti munkákon kívül selyemhernyó-tenyésztéssel és

más kapcsolatos munkák elvégzésével, harisnya-szövésével, pokrócz-készítéssel és más hasonlókkal állandóan és hasznosan foglalkoztathatók lennének.

A férfiakkal alkalmas munka lenne eperfák tenyésztése, átültetése és tisztogatása, a szövő műhelyekben és gyárakban a kerekek hajtása, a kereskedelmi terhek hordása és lerakása, hajók készítése és javítása, a part fönn-tartása és helyreállítása, hajóhidak szétbontása és összeállítása stb.

A fölügyelőről és fölügyelőről.

Az intézet igazgatójának főként arra kell ügyelni, hogy azok a rabok, a kik súlyosabb büntettekért szigorúbb börtönre vannak ítélve, súlyosabb és lealázóbb munkára; mások pedig a kik inkább javítás mint bűnhődés okáért időznek e helyen, tisztességesebb munkára alkalmaztassanak.

Mindkétféle munkát olyan éberséggel és aggodó gonddal kellene vezetni, hogy ezen f.-intézetnek főként jövedelmet hajtson.

A miért úgy az intézet természete mint a munka pontossága és ezen kezelés jövedelme miatt okvetlen szükséges és nélkülözhetlen fölügyelőt¹ Zucht-Vater-t és fölügyelőnt alkalmazni.

Kiváltkép szükséges, hogy a fölügyelő derék és tisztességes, minden női munkában, a fonás, szövés minden nemében, a szabóság mesterségében és a himzésben s a mindennapi életben szükséges egyéb foglalkozásban tökéletesen jártas asszony legyen, hogy mindenik rabnőt rátermettsége szerint foglalkoztatni és tanítani is, meg a munkára rászorítani tudja.

A szorgalom ösztönzésére és jövedelem bőségéről gondoskodandó, a nőfölügyelő mindenből a mi a rabnők készítményeiből árverés útján vagy más módon pénzzé tehető vagy a mi napi díj fejében befolyhat körül-belül egy hatod részt kell, hogy kapjon fizetésén fölül, jutalomdíj fejében.

A hasonlóképp derék, a számadáshoz és lélektanhoz értő fölügyelő üdvös munkát fog végezni, ha a jó erkölcsre való gondviselésen és fölügyeleten kívül rajta lesz, hogy a raboknak nyereséges munkát szerezzen, őket büntettek súlyos voltának és testalkatuknak megfelelően beossza és az intézet hitelének megőrzése végett a napi díjért dolgozó rabokat igen gyakran megnézze.

Ugyanazon fölügyelő azok számára, a kik a javulók szobájában laknak, magánosoktól csekélyebb munkadíjért (végzendő) írni való munkáról is gondoskodhat.

E tekintetből a fölügyelőnek is kellene a rabok munkájának jövedelméből és napi díjából valami részt juttatni.

Úgy a fölügyelőnek mint a fölügyelőnek lenne kötelessége gondoskodni, hogy a javulók azon könyveknek olvasása által, melyek ezen intézet

¹) Magister morum.

használatára fognak rendeltetni, a lelki műveltségben és a szelid erkölcsben előmenetelt tegyenek.

A fölügyelő és fölügyelőnő kötelességéhez tartozik az is: jegyzéket vezetni, melybe az egyes rabok által a f.-házba magukkal hozott holmit hűségesen be kell jegyezni és a hazamenőnek visszaadni.

A halálos büntetlben vétkes gonosztevők börtöneiről.

A halálos büntetlben vétkes gonosztevők külön bejárattal ellátott külön udvarban, kietlenebb börtönökben lennének őrzendők, a melyekkel szigorúbb böjt és keservesebb munka járna együtt a dolog természeténél fogva. Ezért ezt a helyet a halálbüntetésért való vezeklésre rendeltetett börtönök névvel kellene megkülönböztetni.

Ezeket a halálbüntetésért vezeklő büntetéseket szomorúbb és gyászosabb ruházattal is kellene megkülönböztetni, azoknak azonban, a kik szigorúan javításra vannak ítélve, saját ruhájukat szabadna viselni mint eddig.

A halálbüntetésért vezeklő gonosztevőket továbbá sanyarúbb, ha mindjárt némi veszélylyel is járó munkára u. m. csatornák, utcák tisztítására, partok helyreállítása és fönntartására, folyamagyak ásására, gyárakban a hol viz nincs gépek hajtására, hajó vontatásnál való segédkezésre és más hasonló közmunkákra kellene alkalmazni.

Ezen munkákból befolyó minden jövedelem a tartási alapra fordítandó: a nélkül, hogy ezen büntetések számára egy napi garas a f.-házban eddig gyakorolt szokás szerint félre tétetnék.

Eltávozásuk alkalmából a nem nemeseknek, de csakis a teljesen vagyon-talanoknak úti-költség fejében hazamenetelre, a távolságnak megfelelő arányban segélyt szükséges adni.

Mivel az ország minden törvényhatóságának ezen intézet által a rabok és örök tartásának kevesbitésével megfelelő haszna van, ezen halálbüntetésért lakoló gonosztevők után, épségben tartásuk fejében az intézet évente legalább 5 frtot követelhetne.

5., Fölügyelői jelentés 1818-ból.

A fölügyelővé 1818. február 24-én 5077. sz. a. kelt helyt. tanácsi rendelettel kinevezett Kárász Miklós alispánnak a f.-háznak február 5-én történt megvizsgálásáról szóló jelentése:

A ház irodájában a hiv. kezelés megállapított módszerét, a jó rendnek fönntartására és megőrzésére szükséges valamennyi protocollumot és naplót jól és pontosan vezetve és szerkesztve tapasztaltam.

Nem titkolhatom el úgy találtam, hogy a börtönökben a rabok tömege sokkal inkább zaboláztatik mintsem javíttatik, mert a gyujtogatokat a tolvajokkal, az útonállókat a gyilkosokkal, a szüleiket bántalmazókat a gyermekgyilkosokkal, a paráznákat a fortélyos családokkal társulni láttam, a kiknek, noha élete nagyobb részben a legfőbb földi fejedelem kegyelméből hagyatván meg, a javítás jótéteményét szintén kellene, hogy élvezzék — — — a megörögzött és megátalkodott gonoszok szelleme a kisebb bűnökben vétkesek javítását azonban — — annál inkább meghiusítja; mert jóllehet újabban legfelsőbb rendeletből¹⁾ meghagyatott, hogy főbenjáró büntettes ne szállíttassék többé ebbe a házba, mindazonáltal újabb rendelet szerint Sopron megyéből egy minden forumon halálra ítélt, kegyelemből azonban attól fölmentett rab, bizonyos Bayer Sámuel utaltatott be, az azt kegyesen helyettesítő 8 évi büntetésének kitöltése végett;

az intézet céljával és természetével nagyon ellenkezik, hogy az üres kaszamátiák a dohány-gyári igazgatóságnak vannak használatra bérbe adva,

valamint, hogy a férfi rabok a házon kívül foglalkoztattatnak s ennél fogva ezen nem ritkán a mértéktelen indulatnak és elhanyagolt nevelésnek áldozatai nemhogy a világiaktól elvonatnának és belső furdalás által a javulás ösvényére szoríttatnának, hanem az emberi társaságba elegyedve újabb és újabb bűnbe merülnek;

ezenkívül fölügyelővel és fölügyelőnövel²⁾, a kiknek az intézet természeténél és a legfelsőbb megerősítéssel ellátott utasítás szabványainál fogva leginkább kellene abban fáradozni, hogy ezen a polg. társaságnak az ők gondviselésére és örökösére bizott számüzöttjei szüntelen való intéseikkel és korholásaikkal valamiképen megjavíttassanak — — a f.-ház jelenleg ellátva uincsen;

azonban minden lehető méltányosság, a mit csak a helyiség és egyéb körülmények megengednek, a rabokkal való bánásmódot illetőleg, szemmel tartatik, mert az asszonyok a férfiaktól külön udvarral el vannak választva és ezek vétkeik súlyossága és beszámíthatóságuk foka és többé vagy kevésbé reménytelen voltuk szerint el vannak különítve, azonfölül a tisztaság sem a ruházatban, sem az ételekben — — hiányt nem árul el.

A nők kórházában egy nőt sem, a férfiakéban pedig két ugyancsak tisztán és kellően gondozott férfit találtam; a kiváltképen megzabolázandóknak való börtönök vagy lyukak³⁾ üresek.

¹⁾ az 1817. márczius 4-iki 6436. számú rendeletet érti.

²⁾ tulajdonképen fenyítő-mester illetőleg mesternő, Zuchtvater, Zuchtmutter a magister és magistra correctionis. Lásd a 227-ik lapon az 1806-ból való utasítás 8. §-át.

³⁾ A fegyelmi zárkákat érti ez alatt.

A gazdasági dolgokat és a pénztár állapotát, mivel a vizsgálatnak, természeténél fogva váratlanul kell, hogy megejtessék, jövelelemről azonban az igazgató előre értesült, ezen okból nem vizsgáltam meg, közelebbről azonban ezen rám bízott tisztemben is el fogok járni. — — —

Egy szóval ezen vizsgálatom az igazgatót illetőleg egyebet mint dicséretre méltó igyekezetnek és az előszabott szigorúsággal összeegyeztethető emberiségnek bizonyítékát nem szolgáltatva; midőn egyszersmind a vallás gyakorlásáról kérdezősködtem, az isteni tiszteletnek vége levén, — — az igazgató jelentéséből megtudtam, hogy a legfelsőbb helyről elrendelt utasításnak ez iránt mindenképen eleget tesznek, a helvéthitű rabokat pedig a szomszédos Vásárhely városából meghívott lelki pásztor évente a húsvéti ünnepeken látja el. — — —

Horgoson 1818. április 14-én.

Horgosi Kárász Miklós

Csongrád megye alispánja.

6., A helyt. t. fölterjesztése 1821-ből ker. fenyítő- és dolgozó-házak létesítése és a szegedi f.-ház megszüntetése tárgyában.

A helyt. t. a Berzeviczy Pál tanácsos 1809-ből való javaslatát, a törv. hatóságoktól beérkezett véleményeket, más ide vonatkozó ügyiratokkal együtt 1821. január 5-én 23493/1820. sz. a. fölterjesztette az udvari kancelláriához 20 ivre terjedő jelentés kíséretében.¹⁾

Ebben a jelentésben előadván a kerületi fenyítő- és dolgozó-házak létesítése tervének megszülemlésétől, 1803-tól való történetét, kivonatossan ismereti a törv. hatóságoknak azon tervre vonatkozó véleményét és a félévi rablétszám- tabellákból kimutatja, hogy Magyarországon — Horvát- és Szlavonországot is beleértve — a törv. hatóságok börtöneiben az 1818. évből való félévi kimutatás szerint a férfi rabok létszáma 8000, a női rabok-é 1100 és így összesen 9100 volt. Ezek közt halálra ítélt rab 354 és félévnél hosszabb időre elítélt egyén 1505 létezett.

Rámutat a törv. hatóságok börtönei nagy részének egészségtelen és szűk voltára, a melyek — az elkülönítés bennök nem lévén lehetséges — gyakran a bűn iskoláivá válnak.

Javasolja, hogy a kik a legszörnyűbb büntettek u. m. gyilkosság, rablás, utonállás, szokásos tolvajság és fosztogatás elkövetése által a közbiztonság ellenségeinek tanusították magukat, a köztörv. hatóságok, a főbenjáró hatalommal bíró uradalmak börtöneiben hagyassanak.

¹⁾ O. I. udv. kancz. 2779/1821.

Hogy a minden forumon halálra ítélték büntetése ha nem életfogytig legalább ideig tartó büntetéssel helyettesítsék¹ és a büntettek a többi raboktól elkülönítsenek illetőleg a köztörv. hatóságok börtöneiből kivétlenül, külön őrizet alatt tartassanak és pedig ezek számára az Ő Felségének jogara alatt levő valamely kikötőben jelöltsék ki biztos hely, a hol a megszökés veszélye nélkül nehezebb, büneikkel arányos munkával foglalkoztathatók lesznek, a mennyiben pedig a tengeri kikötőkben valamennyi számára nem lenne hely, a fönmaradók erődökbe lennének zárandók s ott katonai őrizet alatt vármunkára alkalmazandók.

A félévnél hosszabb idei büntetésre elítéltek számára való fenyítő-dolgozó-házak föllállítását a helyt. tanács az 1793. évi regnikoláris bizottság által javasolt számban hozza javaslatba, jelesen mindenik magyarországi kerületbe egyet, Horvát- és Szlavonország számára szintén egyet, összesen ötöt ajánl, hogy fölláttassék úgy létesítve, hogy a négy magyarországi intézet egyenként 400, összesen 1600 rab, a horvát- szlavonországi pedig 200 rab befogadására legyen elegendő.

Elhelyezni pedig olyan helyekre kellene ezeket a kerületi intézeteket, a melyek kedvező kereskedelmüknél fogva sokféle iparágban bővelkednek, de ezek közül takarékoságból olyakat kell kiválasztani, a melyek népesek és a melyekben közczélra alkalmas épületek léteznek vagy kevés költséggel létesíthetők.

Javaslatba hozatik e czélra a Tiszántúli kerületben N.-Várad, Debreczen, Szeged; N.-Váradon az egykori Ferenczrendi zárda tágas telkével erre alkalmas volna;

a Tiszáninnen való kerületben Kassa, Eperjes és Eger; Kassán a volt jezsuita kollégium, a melyet nagy részben az akadémia használ;

a Dunáninnen kerületben Pozsony, Komárom, Vác és Szokolcza; Szokolczán a tágas jezsuita kollégium, a mely iskolai czélokra szolgál;

a Dunántúli kerület számára Buda, Székesfehérvár, Pécs és Győr, a melyek közül Buda és Győr előjegyzendők, mivel az előbbiben Mária Czell, ha a katonaságot ki lehet őríteni belőle, a szomszédos katonai gazdaszati hivataltól való munkaszerezés miatt is alkalmasnak látszik, utóbbiban pedig egy egykori Ferenczrendi zárda létezik;

Horvát-Szlavonorsz.-ban Pozsega város javasoltatik, tekintettel az ott levő tágas (jezsuita) kollégiumi épületre.

Ezen fenyítő-dolgozó házak létesítéséhez és első berendezéséhez közpénzt a kir. kincstárból volna szükséges rendelni.

²) rendszeren 2—8, legtöbbször 6 évi szabadságvesztés büntetésre változtatta a kir. kegyelem a halálbüntetést.

Egyéb tartási és fönntartási költségek fődöztetnének:

- 1., a rabtartási díjakból, a melyeket a törv. hatóságok és főbenjáró hatalommal bíró uradalmak házi, illetőleg uradalmi pénztáraikból fizetnének,
- 2., a zálogházak által fizetendő segélyből, a mely czímen a pesti zálogház évenként 3000, a pozsonyi, pedig 2000 frttal járulna a célhoz;
- 3., a munkadíjakból.

Végül a helyt. t. azon véleményének ad kifejezést, hogy ha kerületi fenyítő-dolgozó-házak állíttatnak föl, egyfelül a szegedi f.-ház további fönntartásának szüksége megszűnik, másfelől pedig, hogy az céljának nem felel meg, az a gyakori szökésekből és a nem csekély kihágásokból és a jelenlegi fölügyelő Kárász alispán jelentéséből bebizonyítván, azon f.-ház megszüntendő és a rabok abból a törv. hatóságokhoz minél előbb visszaküldendők.

Az udv. kancellária a helyt. tanácsnak a fönnebbi jelentésben foglalt javaslatait 1821. április 28-án a következő vélemény kíséretében terjesztette az uralkodó elé:¹

— — 1792. óta foly az ágitáció ezen f.-háznak céljának megfelelőbb városba való áthelyezése mellett, — — a mi úgy azért mert tapasztaltott, hogy a [rabok gyakori kihágásai és szökései, de maguknak a ház elüljáróinak súlyos hivatali hanyagság rossz erkölcse, nyilvánvaló gonoszsága, sőt a rabokkal való tényleges egy kézre játszás után (a miért a szolgálatból idővel többeket el kellett mozdítani) a jobb szervezés érdekében tett minden intézkedések és kiadott utasítások hatástalanok maradtak, valamint azon helynek egészségtelen, épületeinek szűk volta, azonkívül a rabok — — alkalmas elegendő munkával haszonnal való foglalkoztatásának nehézsége miatt is annál inkább multhatatlanul szükségesnek látszott, mivel annak fölügyelete az igazgató kir. kormányshéktől való távolsága miatt fölötte nehéz. — —

— — Hogy ezen szegedi f.-ház szervezése azóta milyen kévéssé haladt előre, tanusítják a legújabb példák, melyek részint az említett bünyfenítő pörből, részint a helyt. t.-nak alázattal mellékelt jelentéseiből kitűnnek, a honnan bebizonyít, hogy ez a ház nem fenyítő-ház, hanem vendégeskedő-lakmározó- és erkölcsrontó helyt, a melyet annyi sikertelen kíséret után céljával megegyező rendbe szedni többé nem lehet.

És ezért ezen legenedelmesebb kancellária semmiképen sem tétovázik a kir. helyt. t.-nak ezen Szegeden létező intézet legott való megszüntetésére és az abban levő raboknak, a kiknek száma — — csak 26 főből áll s egyébként is napról-napra apad (mert egy törv. hatóság sem akarja már bünyette-seit oda küldeni) a hova való az azon törv. hatóságokhoz leendő visszaküldé-

¹) O. l. udv. kancz. 8444/1821.

sére vonatkozó véleményét — — aláírni, annál inkább, mivel — — az épületek helyreállítására 13808 frt lenne szükséges, azon intézet pénztára pedig a napi szükségletekről való gondoskodásra sem képes és úgy ezen tekintélyes összeget, valamint a többi kiadást és azon segélyt, melynek ezen intézet részére való adására a zálogház rendeltetésénél fogva köteles, meg lehetne takarítani s annak idejében jobb volna azt egy vagy több új fenyítő-házra fordítani.

Erre az előterjesztésre az uralkodó 1821. július 4-én rávezettette határozatát, a mely így szól:

A szegedi f.-intézet azonnal való megszüntetésére vonatkozó javaslatnak még most helye nem lévén, a helyt. t.-nak, mivel az ezen intézetben ismételten fölfödözött súlyos visszaéléseknek köteles igazgatással és fölügyelettel idejében elejét kellett volna vennie, nemtetszésem értésére adása mellett megrendelendő, hogy ezen intézet szüntelen való fölügyeletének tisztét, ha az ahhoz megkívántató minden tulajdonsággal bir, állandó biztosi minőségben ruházza Csongrád megye első alispánjára azon kötelezettséggel, hogy az intézet minden fogyatoszásait is bárhonnán eredő és bárkinek tulajdonítandó rendetlenségeit tüzetesen vizsgálja meg, a tisztviselők házi utasítását adassa magának elé, abból azokat a melyeket akár megváltoztatandóknak akár módosítandóknak vél, pontonként terjeszse elő, a raboknak avégett szükséges elkülönítéséről, hogy a javulásra képes egyéneknek a megrögzött gonosztevők által való elcsábítására minden alkalom megelőztessék, hathatósan gondoskodják, ezen ház tisztviselőinek és szegődvényeseinek tulajdonságairól, képességéről, eljárási módjáról és arról, hogy azok kötelességeiket mennyiben hanyagolták el avagy egy vagy más hibába (mennyiben) estek vagy esnek kellő tudomást szerezvén, véleményét lelkiismeretesen adja elő, a helyi igazgatás és fölügyelet tekintetében fönnforgó és tapasztalendő visszaéléseket és fogyatoszásokat azonnal szüntesse meg, az igazgatásra és kezelésre nézve előszabandó eljárási rendszabályt illetőleg, hogy azt pontosan megtartják-e és hogy az intézet egyes alkalmazottjai szolgálatukat rendesen teljesítik-e időnként váratlanul vizsgálja meg és úgy azokról a mit intézkedett, valamint egyéb segítségről a mihez felsőbb jóváhagyás kívántatik vagy szükséges, jobb szervezés céljára szolgálólag szerkesztendő, minden oldalról kimerítő jelentést tegyen, melyet a helyt. t. útján azonnal beadván, a kancellária köteles lesz véleményének hozzácsatolásával nekem előterjeszteni.

— — Egyébként az országban létesítendő kerületi fenyítő-dolgozó-házakra nézve várom a további javaslatot. — —

Bécsben 1821. július 4-én.

Ferencz s. k.

7., Az udv. kancellária 1823-ból való előterjesztése a kir. fenyítő-dolg.-házak ügyében.

1823. febr. 8-án az udv. kancz. újabbi előterjesztést tett¹⁾ a ker. fenyítő-dolgozó-házak létesítése érdekében megismételvén a 6. alatt kivonatossan ismeretett helyt. tanácsi javaslatban foglaltakat és azt indítványozván, hogy addig is, míg költség lesz több olyan intézet alapítására, talán csak egy lenne létesítendő és pedig a Dunáninnen kerületben, N. Szombatban. A szegedi jelenlegi f.-ház szolgáljon jövőre súlyos börtönül, a hol hosszú időre, esetleg életfogytiglan elítéltek töltsék a kaszamatákban büntetésüket.

Az uralkodó erre az előterjesztésre 1825. július 19-én azt válaszolta, hogy a javaslatnak a kir. fenyítő-dolg.-házakra vonatkozó része egyelőre tudomásul vétetik és hogy a karoknak és rendeknek e tárgyban való további javaslatával várni kell a büntető kodex orsz.-gyűlési tárgyalásáig.²⁾ A szegedi f.-intézet megszüntetésének, míg az mással nem helyettesíthetjük — helye nem lévén, addig ezen intézet épületeinek súlyosabb büntettekért elítélt bűnösök elzárására való használata nem engedhető meg.

8., A helyt. tanács fölterjesztése 1824-ben a f.-ház megszüntetése iránt.

1824. márczius 16-án a helyt. t. 5972 sz. a. fölterjesztést tett³⁾ az udv. kancelláriához, a Kárász Miklós fölügyelő véleményes jelentése alapján javaslatba hozván, hogy — miután a szegedi f.-ház saját falain belül való munka elvégzésére a raboknak tért nem nyújt, a külső munka pedig, a mi a nőraboknak nem is való, mindenféle kihágásokra és visszaélésekre szolgáltat alkalmat, miután továbbá a f.-ház minden pénzalap nélkül szükölködven, kaszamatáit a dohányhivatalnak illetőleg kereskedőknek bérbeadja és így a munkásoknak és másoknak az intézet napról-napra tárva-nyitva lévén a fegyelem megzavartatik és az idegenekkel való veszélyes összebarátkozásokra nyujtatik tér és miután az erőtlen s jobbára iszákos rokkant katonák a rabok őrzésére nem alkalmasak s mindezeknél fogva ezen f.-ház céljának egyáltalában nem felel meg, annak további fönntartása a rabok csekély számánál fogva sem kívánatos és teljességgel nem ajánlható, hogy a rabokénál csaknem nagyobb számú személyzet olyan sok költséggel tartassék: — a szegedi f.-ház az 1821. január 5-én és márczius 10-én tett javaslatokhoz képest megszüntetessék és rabjai az illető törv. hatóságokhoz hazaküldessenek addig is, míg a kerületi fenyítő-és dolgozó-házak fölállítása iránt a legfelsőbb rendelkezés megtétetik.

¹⁾ O. l. udv. kancz 10022/1825.

²⁾ Ilyen ker. feny.- és dolg.-házak nem létesültek később sem. Lásd Pulszky-Tauffer: A börtönügy multja stb. Pest. Emich. 1867. 60.

³⁾ O. l. 5972/1824.

XIX.

A FENYÍTŐ-HÁZ FÖLOSZLATÁSA.

A rabok létszáma, a mint a VII-ik fejezetben láttuk 1811-ben érte el tetőpontját a 96-ot, azóta pedig folyton apadt, 1820-ban 24-re, 1829-ben 4-re, 1831-ben pedig 2-re szállván le.

A létszám hanyatlásának oka a f.-ház igazgatójának 1827. márczius 31-én kelt jelentése szerint a rabtartási díj magasságában keresendő. (akkor 40 kr., előzőleg 1 frt volt napjára). Azt írja az igazgató, hogy: „remélni lehet, hogy ha a tart. díj leszállítatik, akkor többet küldenek ide, mert a törv. hatóságok most olcsóbban látják el rabjaikat, sem adminisztrációra, sem őrzésre, sem az étellemezésen kívül más költségre nem lévén kiadásuk s ezen fölül a rabok munkáját is használhatják.“ A rabok oda küldése ugyanis a törv. hatóságoktól függött, mivel mindig az ítéletben mondatott ki, hogy az illető büntetett „a szegedi f.-házban elszénvedendő ennyi és ennyi ideig tartó büntetésre ítéltetik“ és csak a beutalást eszközölte a helyt. t. az ítélet alapján, a törv. hatóság kérésére.

A tart. díj lejjebb szállítása nem történt meg, mivel a f.-ház így is mindig anyagi zavarokkal küzdött. Így hát napról-napra fogyott a létszám, az örök számát is apasztották, 19-ről lassanként 7-re szállítván azt le, míg 1831-ben, mikor már mindössze csak 2 rab volt a f.-házban: elhatároztatott, hogy a Magyarországra deportálandó olasz foglyokból 200 a f.-házban helyeztessék el, annak helyiségei e célra kiürítettvén.

Az erre vonatkozó első intézkedés 1831. június havában tétetett meg, július 26-án pedig elrendeltetett, hogy a f.-házban levő 2 rabot büntetése hátralevő részének törv. hatósági börtönben leendő kitöltése végett az illető törv. hatóságokhoz szállítsák vissza. A mi szept. 20-án meg is történt. A rabok őrzésére kirendelve volt rokkant katonák bevonása iránt a főhadparancsnokság októb. 25-én megkerestetett.

Az olasz foglyok behozatala az országban abban az évben uralkodó kolera miatt elhalasztatott ugyan, de a helyt. t. azért nov. 29-én akként intézkedett, hogy az igazgató, a lelkész és orvos tiszteletdíját azonnal szüntesse meg s az étellemezőt és kulcsárt legott bocsássa el és a szerelvényeket és házi eszközöket árverés útján adja el.

A rokkant katonákat tehát bevonták, a lelkész és orvos tiszteletdíját deczemb. hó végével megszüntették s a f.-ház szerelvényeit a rákövetkező évi január hó 19-én a f.-ház főlügyelője által kiküldött biztos jelenlétében megtartott árverésen 777 frt 5 krért eladták, a szent edények és templomi szerelvények kivételével. Ezek, valamint az intézet helyiségei 1832. július 27-

én az aradi cs. kir. kerületi várparancsnokságnak adattak át bizottságilag, leltár mellett.

Az utolsó számadást Valkovszky igazgató és Pállya ellenőr október 31-én irták alá.

Az igazgatóra és ellenőrré nézve az udv. kancz. 1833. márczius 28-án kelt rendeletével úgy intézkedett, hogy e két tisztviselőnek aktivitásuk megszűnte napjától számítandólag egy évig addigi fizetésük, azután pedig — ha más intézkedés nem tétetik — előbbinek fizetése¹ $\frac{2}{3}$ része azaz 400 frt, utóbbinak fele része = 200 frt fizetessék a pesti zálogház által nyugdíj czímen.

Kérésükre azonban az udv. kancellária 1835. január 7-én kelt leirattával engedélyezte, hogy 16 illetőleg 10 ölnyi évi tűzi-failletményüknek 5 váltó frtnyi átlagos árban számított értéke nyugdíjükhöz hozzászámíttassék. Az igazgató nyugdíja evvel 453 frt 20 kr-ra, az ellenőré pedig 225 frtra emeltetett.

¹) Fizetésükhöz 100%-nyi pótlékuk is hozzászámíttatott a nyugdíj kiszabásánál.

NEGYEDIK RÉSZ:

HAJÓVONTATÁS és CSATORNAÁSÁS.

I.

HAJÓVONTATÁS.

„Le-írása.

Azon Nehéz büntetésnek, mely a Hajó-huzásra Sentenziáztattakra háromlik, és az ő Felsege 12-dik Martii ezen folyó 1787 esztendőbe költ kegyelmes rendelete szerint közönségessé tétetik.¹

¹) Ezt a „leírást“ a Hazánk és Külföld 1869-ik évfolyamából vettük, a hol a 493-ik lapon a következő közlemény jelent meg erről:

„Egyik erdélyi t. munkatársunk, Székely Ádám úr, egy 1787-ből eredt, érdekes magyar kis nyomtatványt küldött be szerkesztőségünkhöz, melynek élére félhüvelyknyi nagyságú jelekben 5150 van nyomtatva, valószínűleg az erdélyi kormányzék ügyiratainak folyó száma. E magyar nyomtatvány azt magyarázza meg, hogy miből áll — a hajóhúzás büntetése. — —

Önkénytelenül merül fel azon kérdés is, hogy mi lehetett célja ezen büntetés mi-volta hivatalos közzétételének? Azt hisszük, egyedül az elrettentés, hogy a honpolgárok megismerkedvén a büntetés iszonyatosságával, visszariasztassanak azon dolgoktól, miket az azonkori „igazságszolgáltatás“ ily büntetésekkel sújtott.“

Ezen barbár büntetésmód közhírré tételének főcélja csakugyan az elrettentés volt. Leírták és kihírdették, hogy annak borzalmaival a nép megismerkedjék. De a törvényhatóságoknak is szólt a kihirdetés, mert ezek sem voltak afelől kellően tájékozva. Így fordulhatott elő olyan eset, hogy egy 18 éves s ennélfogva remélhetőleg javítható ifjút szalonna- és ruhalopásért ép úgy elítéltek 3 évi hajóvontatásra, mint más 31 éves javíthatlan gyilkost. A hajóvontatással járó szenvedések „igaz leírását“ tehát 1787. márczius 27-én kelt 12361. sz. a. kelt körrendelettel megküldte az udvari kancellária valamennyi törvényhatóságnak és a fiumei kormányzéknek, a minthogy május 12-én az örökös tartományokban is közzétették azt.

Dr. Maasburg M. Frigyes: Die Strafe des Schiffziehens in Oesterreich. Bécs. 1890. Manz. 15. 71. és 72.

Ez az intézkedés Gróf Győrynek a győri ker. kir. biztosnak a javaslatára történt. A ki azt jelentette a kancelláriának, hogy a pórnépnek alig van némi fogalma a hajó-

Az Hajó-huzásra ítéltetett Rabok büntetésének sullyos voltát nem képzelheti senki, hanem a ki azon rabokat látta, vagy azok sanyarú állapotjának leírását másoktól halhatta; ugyanis, hogy tsak ezen állapottyok említették: az Hajó-huzásra ítéltetett Rabok, minekutánna el-sanyargatva, és az éhségtől el-kénszeredve által adattatnak, az Hajókhöz egymás rendiben öszve lántzotatván, Tóókon, s folyó vizeken keresztül, hol övig, hol hunyallig, hol torkig érő vízben gázolni, és egyszersmind az Hajót — is huzni kéntelenítettnek; ha kik közülök annyira el-alélnak, és gyengülnek, hogy meghallyanak, az ollyanok az lántzból ki-vétetvén vagy egy gödörbe bévettetnek, s temettetnek, vagy pedig addig, mig valami Törvény-fa, vagy büntetésre rendelt valamelly helyhez juthatnak, az Hajóba vitetnek, és ott letéttetnek; az nap estvig vizekben gázolt, és egészlen által ázott Rabok estve ugyanazon vizes köntösökben az földre fektetettnek, és letzövekellettnek; minekutánna pedig éjszakán által a képpen meg-száradkoztak, reggel újra az Hajó-huzáshoz fogni kéntelenítettnek, az honnét következik osztán, hogy az Hajó-huzásra ítéltettek közül kevesen vagynak, kik egy néhány esztendőig ezen büntetésnek terhét ki-állhassák, hanem többnyire kevés idő alatt el-haláloznak, mint a mult esztendőben-is történt, hogy 46 Rabok közül, kik Octobernek 14-dik Napján az Hajók huzására által adattak, a Péter-Váradig lött érkezéseig, Négyen betegen Szegeden el-hagyattattak, huszon az úton Péter-Váradig el-haláloztak, és huszonkettőn igen erőtlenedve érkezhettek Péter-Váradra azon Holnapnak 26-dik napján.“

Eddig a Hazánk és Külföldből vett leírása a hajóvontatással való büntetésnek II. József császár idejéből. Ezen büntetés intézményét azonban nem József császár léptette életbe. Már 1777-ben, a Mária Terézia idejében, a kivallatás eltörlése után honosították azt meg, mint a szabadságvesztés-büntetésnek súlyosbitásául szolgáló közmunka legsúlyosabb nemét.¹ II. József aztán ezt az intézményt tovább fejlesztette és szervezte. Tette pedig azt két okból.

Egyik ok az volt, hogy börtönök elégtelensége miatt már a Mária Terézia uralkodása alatt hova-tovább mind több közmunkára ítélt rabot küldtek a katonai erősségekbe, kivált a határszálen levő magyarországi várakba, tekintet nélkül a távolság miatt fölmerülő tetemes költségekre és a szállítással járó nehézségekre. Végre az udv. hadi tanács az ilyen polgári büntetteseknek a büntetés végrehajtása végett való átvételét határozottan megtagadta abból az

vontatás nehéz voltáról, azt közönséges hajóvontatás munkájának képzei. Gonosztevők, a kiket arra több évre ítélnék, nem is föllebbeznek az ítélet enyhítéséért. A kancelláriának a Gróf Györy javaslatá értelmében 1787. február 26-án tett fölterjesztésére azt írta rá a császár, hogy: „Helybenhagyom a kancz. javaslatát és általános szabályúl kell elfogadni, hogy hajóvontatásra csak olyan gonosztevők ítéleendőek, a kik előbb életüket eljátszották.“

O. I. udv. kancz. 2763/1787.

¹) Dr. Pauler Tivadar: Büntelőjogtan. Pfeiffer Ferd. 1864. 197. II. Lipót 1790-ben szüntette meg, a hajóvontatásra ítélteteket a hatóságok börtöneibe visszazállítatván.

Lásd ugyanott.

indokból, hogy befogadásukra, az akkor még épülő félben levő erősségekben nincs hely, de őrzésük is nehézségbe ütközik, meg a tartási költségeiknek megfelelő foglalkoztatásukra sincs alkalom. 1766-ban aug. 1-én kimondta ugyan az udv. kancellária, hogy a polgári foglyokat el kell fogadni, míg az udv. hadi tanács valami más kiegészítő módot fog kieszelni, de addig is megszorította a szállítást. Ez a függőben maradt és csak elodázott kérdés a II. József uralkodásának elején is megoldásra várt még.¹

A másik ok a következő volt:

József császár 1783-ban ismét beutazván Magyarországot tapasztalta a végvidékeken, hogy az élelmi szerek és egyéb cikkek nevezetesen a réz, vas és só szállítása a Dunán és mellékfolyóin milyen nehézséggel jár² és hogy a vizen fölfelé egyáltalában csak különösen arra fölfogadott munkások segélyével lehetséges az, a kik a hajó elé fogva erős kötél segítségével húzzák azt tovább a partról. A hajózás Zimonytól fölfelé a Száván és a Kulpán, továbbá a Dunán és a Tiszán, nem kevésbé Aradnak és Erdélyben a Maroson tényleg nagyon nehéz volt s az a bánági és károlyvárosi végvidékek katonai szükségletének fődözésére valamint a kereskedelem érdekében évenként való szállítások alkalmával részben csupán a vontatás által volt keresztül vihető.

A császár tehát elhatározta, hogy a hajók vontatására rabok alkalmazandók és 1783. aug. 17-én elrendelte, hogy evégett Zimonyban, Szegeden, Bródon, Gradiskán és Sziszeken 50—50 rab számára tömlőczökről kell gondoskodni³, „a melyek ezen gonosztevőknek való, épen olyan súlyos mint biztos, jelesen földalatt levő és csak szelelő lyukakkal ellátott börtönök legyenek“.

A hajóvontató rabok őrzésével a határőrvidéki ezredek bizáltak meg és mivel ez a határőri szolgálathoz nem tartozott, a császár megengedte, hogy a

¹) Maasburg idézett műve 8.

²) A rézszállítást provinciális hajómesterek és vállalkozók eszközölték. A sót Szegedtől Zimonyig vitorlás hajókkal szállították, Zimonyon, Bródon és Gradiskán át lovakkal húzták. A réz szállítására Zimonytól Komáromig szintén vontató lovakat használtak. O. l. udv. kancz. 7159/1785.

³) 1785-ben a pétervárad-i kaszamatákban 100, Bródon és Gradiskán 50—50, Zimonyban és Mitroviczán szintén ugyanannyi, Sziszeken 100 és Szegeden 123, összesen 523 rab számára volt férő hely.

Lásd ugyanott a 69. és a 105. jegyzetet.

A Szegedre küldött rabok föladata az volt, hogy a hajókat a Maroson fölfelé vontassák és a mikor ott nincs dolog, akkor Szegeden a legnehezebb munkát végezzék. O. l. 12710/1787.

A hajóvontató rabok létszáma Szegeden 1787. deczemb. 29-én 15 volt.

A szegedi várban az 1785. július 25-én kelt udv. kancz. rendelet szerint 150 férő hely volt.

O. l. udv. kancz. 9595/1785.

kirendelt kíséretből minden ember napjára 6 kr. díjban részesíttessék. A kísé-
rők száma úgy volt megállapítva, hogy ha a rabok csapatja

	5 főből áll, akkor	1 szabados és 2 közlegény, ha
10	„ „ „	1 káplár, 1 szabados és 5 közlegény, ha
15	„ „ „	1 „ 1 „ 8 „ ha
20	„ „ „	1 őrmester, 1 káplár, 1 szabados és 10 köz- legény, ha
25	„ „ „	1 őrmester, 1 káplár, 1 szabados és 12 köz- legény, ha pedig
30	„ „ „	1 tiszt, 1 őrmester, 1 káplár, 1 szabados és 16 közlegény képezze a kíséretet. ¹

Az első szállítmányt, a mely 100 rabból állott 1784. május havában in-
ditották el Bécsből Magyarországra.

Ezt megelőzőleg a császár 1784. április 3-án a következő legfelsőbb
kéziratot² intézte a magy. udv. kancellária vezetőjéhez:

„Kedves Gróf Eszterházy! Mivel elhatároztam, hogy a nagy büntettekért
több évre nehéz munkára elítelt gonosztevőket innen Magyarországra a
folyókhoz küldjem, hogy ottan hajóvontatásra alkalmaztassanak; Ennélfogva
az udv. hadi tanácscsal és Magdeburg ezredessel egyetértőleg intézkedjék,
hogy a hol az szükséges, a folyók mellett levő vontató utak helyreállíttassanak,
és a vízen való sószállítás ezen rabok által kitünően végeztessék.

Az ilyen rabra, ha szökésre alkalmat találna, kettős fogdíjt tűztem ki, a
mit az országban ki kell hirdetni, a fejüket gyakran meg kell nyírni, hogy
annál könnyebben fölismerhetők legyenek. Őrzésükről és ellátásukról a katonaság
fog akképen gondoskodni, hogy a rab napi ételmezését az a bünfenyítő
törvényszék vagy megye kell hogy meghatározandó részletekben fizesse, a mely-
től őt átveszik.“

Ezen utolsó passzus magyarázatául szolgál az udv. hadi tanácsnak az
udv. kancz.-hoz 1784. szept. 23-án intézett jegyzéke,³ mely szerint Ő Felső-
gének határozata, hogy a katonaság mindabba a mi a nehéz munkára ítélt
gonosztevőket illeti, ne gyakoroljon befolyást s annál kevésbé foglalkozzék
velük és csak is azokra nézve vegye magára a gondoskodást, a kik hajóvon-
tatásra vannak rendelve, ennélfogva a szállítás és az alatt míg az emberek
munkánélkül vannak az illető büntügyi és f.-házi alap kell, hogy viselje a
költségeket, ellenben a míg az elítéltek katonai vízi szállításnál alkalmaztat-
nak hajóhúzásra — — innen kell, hogy eltartassanak.

Kezdetben, 1784-ben csak az volt utasításúl adva az alsó-ausztriai főlebb-
viteli bíróságnak, hogy Magyarországra olyan büntetteseket kell küldeni, a

¹) Ugyanazon mű 11. és 67.

²) O. l. udv. kancz. 3410/1784.

³) O. l. udv. kancz. 10990/1784.

kik súlyos bűntényért íteltettek el vagy különös gonoszlelkületet tanúsítanak és a kiknek büntetési ideje az erre alkalmasak közül a leghosszabb. 1786. márczius 22-én kelt leiratával azonban elrendelte a császár, hogy 27 megbélyegzett és életfogytig tartó börtönre ítélt gonosztevőt küldjenek Magyarországra, a kik „életüket különben is eljásztották és a kiknek kimélésre nincs igényük¹.”

Az életfogytig tartó börtönre ítéteknek hajóvontatásra alkalmazását nem-sokára azután rendszeressé tette abból az alkalmából, hogy a halálbüntetést eltörölte. 1786. október 30-án kelt leirata erre nézve ekképen intézkedik:

„Mivel a halálbüntetésnek koránt sincs meg az a hatása, melyet a tartós és nehéz munka előidézni szokott, minthogy amaz gyorsan elmulik és csakhamar feledésbe megy, ez azonban örökké a szeme előtt lebeg mindenkinek, ennél fogva azok a gonosztevők, a kikre jövőben halálbüntetést szabnak ki, ha különben a büntett rendkívül való nagysága miatt a büntetés enyhítésére nem lenne semmi indító ok, előzetes megbélyegzés után, pálczacsapással fenyítettessenek meg és azután a büntett mértékéhez képest, életfogytiglan hajóvontatásra vagy a szegedi fenytő-házban való örökös lelánczolásra ítéltessenek².”

A bünyfenytő eljárás szabályozására 1788. június 17-én kiadott utasítás 188. §-a elrendelte, hogy a férfi rabok, a kik gyilkosság, rablás vagy gyűjtás miatt súlyos börtönre és közmunkára bármennyi időre vagy más bűntényért tartós³ időre íteltettek, hajóvontatás végett Magyarországra küldendők. Mely rendelkezés a hajóvontatással való büntetés eltörléseig mérvadó maradt⁴.

Ausztriában a bíróságoknak nem volt joguk a hajóvontatással való büntetést ítéletileg kimondani, hanem ez iránt csak javaslatot tenni és pedig fölhívásra. Rendesen az év végén kérték be a fölebbviteli bíróságoktól a javaslatokat, melyeket elébb az udv. kancellária, azután az államtanács tárgyalta. A végérvényes elhatározás minden esetben a császárnak volt fönntartva, a ki a javaslatokat nagyon szigorúan megvizsgálta és gyakran azoktól eltérően határozott.

Magyarországon azonban egyszerűbb volt az eljárás. Itt a bíróság kimondta ezt a büntetést és végrehajtása érdekében megtette a szükséges intézkedést⁵.

¹) Maasburg idézett művének 12. lapja.

²) *Introductio in opus collectionis normalium constitorum, quae regnante aug. imperatore et rege apost. Josepho II. pro regno Hungariae et ei adnexis provinciis, magno item principatu Transsilvaniae condita sunt. Autore Josepho Keresztury de Szinerszek, agent. aul. Viennae, typis Josephi nobilis de Kurzbeck, Caes. Reg. Aug. Typogr. et Bibliopolae. 1788. II. rész 88.*

³) 8—15 évre. Lásd a József császár büntető törv.-könyve I. részének 22 §-át.

⁴) Maasburg műve: 13. Dr. Leitmaier Viktor: *Österreichische Gefängnisskunde*. Bécs. 1890. Ud. és állami nyomda. 156.

⁵) Maasburg: 14. és 69.

A hajóvontatásra szánt rabokat az osztrák tartományokból elébb összegyűjtötték Bécsbe és Grácza s onnan szállították azután tovább. Galicziából azonban közvetlenül küldték őket rendeltetésük helyére. A végtartományokból a távolság és a szállítási nehézségek miatt nem küldtek hajóvontatókat Magyarországra.

Hogy milyen elbánásban részesültek ezek a szerencsétlenek? láttuk e cikk elején. A császár 1785. márczius 28-án kelt leiratában ismételten megparancsolta, hogy csak is a lehető legszükségesebbekkel lássák el őket és hogy keményen bánjanak velük, mert kifejezett intencziója az volt, hogy ez a büntetés, elrettentő hatású legyen. Mivel azonban annak végrehajtása távol eső, kevésbé látogatott vidéken történt: azért rendelte el, hogy azt leírják és közhírré tegyék¹.

A „kemény bánás módnak“, a túlfeszített munkának, az időjárás viszonyosságainak, a silány táplálásnak és az állomáshelyeken az egészségtelen kaszamatákban való tartózkodásnak a hatása a rendkívül gyakori halálozásokban mutatkozott. Elhalt ugyanis 6 év alatt 1100 rabból 721, tehát közel $\frac{2}{3}$ -ad rész. Két évnél tovább kevesen húzták ki. Az 1784. május 17-én Péterváradra érkezett 100 rab közül 1785. márcziusban halottnak mutattak ki 37-et. 1786-ban két hónap alatt — nov. és decz.-ben — meghalt 75 rab, ezekből egy napon halt meg 38².

Az igazság érdekében kötelességünk megemlíteni, hogy a hatóságok, a magas állású tisztviselők, a melyeknek s a kiknek véleményét a császár megkérdezte: egy vagy más okból mind ellene voltak annak, hogy a hajóvontatásra rabok alkalmaztassanak. A főhajóhivatal³ vezetője ajánlatosabbnak vélte, hogy a közmunkára ítélt gonosztevőket az erdélyi sóbányákban, Vízaknán, Deésen, Tordán, Kolozson és Dobokán foglalkoztassák, mivel sóvágókat nehezen lehet kapni és a földműveléstől sok erő vonatik el. Aggodalmi voltak aziránt, hogy a folyamhajózással ismeretlen és vásra vert rabokkal vontassák a hajókat. Az udv. hadi tanács osztotta a főhajóhiv. aggodalmait és elfogadta javaslatát a sóbányákat illetőleg. Az erdélyi udv. kancellária és az államtanács is magáévá tette azt.⁴

A császár azonban szokása szerint tántorithatatlanul ragaszkodott elhatározásához és 1783-ban megtette az intézkedéseket tervének könyörtelen módon való megvalósítására.

Azután is következetesen elutasította a túlszigor enyhítése érdekében tett javaslatokat, 1787. márczius 2-án kelt leiratában azt állítván, hogy nem a

¹) Maasburg: 14. és 15.

²) Maasburg: 16.

Az oszt. tart.-ból hajóvontatásra beszállítottak 1784—1789. években 1173 rabot. Ebből elhalt 1784—1790-ig 721. Ez több mint 61%. Maasburg: 63.

³) Ez katonai hivatal volt és az udv. haditanács alatt állott.

⁴) Maasburg 10. és 11.

bánásmód vagy a nehéz munka következtében pusztúl el annyi hajóvontató rab, hanem az éghajlat az oka annak, a mely váltólázt idéz elő s a miben nemcsak az idegen rabok, de a lakosok is szenvednek. Sőt ugyanazon évi július hó 5-én kelt leiratában megparancsolta, hogy a súlyos börtönre ítélteteket hajóvontatásra el kell küldeni Magyarországra „akár alkalmasak azok arra egészségi állapotuknál fogva akár nem, mert utóbbi esetben az ott levő kaszamatákban fognak maradni.“¹

Július 21-éről keltezett leiratában azt hozza föl intézkedése mellett, hogy ez a munka, melyet az előtt szabad emberek is végeztek fizetésért: egymagában nem igen nehéz. Ismét hangsúlyozta, hogy a rabok között mutatkozó szokatlan nagy halálozást a helyi lázbetegségek okozzák. A melyeknek megszüntetésére vagy enyhítésére azonban semmi sem történt.²

Szóval: ennek a zseniális uralkodónak ezen intézkedéséből is hiányzott a bölcsesség. Mert a bölcsesség: az ész és szív teljes összhangja. Már pedig mikor ezt az eszmét elméjének retortáin át leszűrte, annak kegyetlensége enyhítésére szívéből a szeretetnek egyetlen csöppjét sem vegyítette hozzá.

II. Leopold mihelyt trónra lépett, megszüntette az örökös tartományokból való további rabszállítást. És az 1790. április 29-én, illetőleg a május 10-én kiadott udv. kanczell. leirattal pedig elrendelte, hogy a hajóvontatásra ítélt rabok, a büntetés ezen neme alól fölmentetvén, azon törv.-hatóságoknak, a melyek őket erre ítélték és elszállították — visszaadassanak, büntetési idejük kitöltése végett.³ Az ausztriai rabokat katonai kísérettel Bécsbe szállították. A hajóvontatás büntetését II. Leopold az ugyancsak 1790. évi július hó 19-én kelt udv. rendelettel egészen eltörölte.⁴

¹) Maasburg: 17.

1788. június 6-án kelt leirata szerint azonban a legfelső igazs.-ügyi kormányzék úgy intézkedett — természetesen a császár parancsára és bizonyára csak is takarékos-ságból — hogy az olyan rabok, a kik testi állapotuknál fogva hajóvontatásra alkalmatlanoknak találtak: jövőre ne szállíttassanak Magyarországra.

O. l. 25915/1788.

²) Maasburg 18. és 19.

³) O. l. udv. kancz. 5695. és 6149/1790.

⁴) O. l. 15337. és 15816/1790.

Maasburg: 20.

Az ausztriai hajóvontató rabok száma — ezen büntetési nem eltörlésekor — Maasburg szerint a 200-at meghaladta.

A magy.-országi főhadparancsnokság által a helyt. t.-hoz 1790. május 22-én intézett átirathoz egy kimutatás van mellékelve a „magy. bünyenyítő törvényszékek által hajóvontatásra ítélt és a polit. hatóságoknak átadandó büntetésekről“ — a melyekből azonban a szegedi vontató állomáshoz tartozó rabok hiányoznak.

Ez a kimutatás 36 magyarországi és 5 erdélyi rabról szól.

Elítélte volt őket a

pestmegyei
 heves „
 arad „
 veszprémmegyei
 temes „
 sáros „
 nyitra „
 borsód „ törvényszék
 Komárom—Győr egyesített megyék törv.-széke
 a pestmegyei al-törv.-szék
 a szigeti „ „
 a veszprémmegyei al-törv.-szék
 a sz. fehérvári „ „
 a krassómegeyi törv.-szék
 a verőczei ispánsági törv.-szék
 a szörémmegyei „ „
 a baranyai ispánsági „ „
 a zombori bünyfenítő „ „

Erdélyből:

a dévai orsz. törv.-szék
 a m. vásárhelyi „ „
 a n. kikindai (téves, valószínűleg a n. küküllői) törv.-szék

El volt ítélve közülök:

4 egyén lopásért 1, 3, 5 és 25 évre
 1 „ ismételt lopásért 5 évre
 1 „ ismételt lopás és gyilkosságért 6 évre
 1 „ ismételt lopás és szökésért 5 évre
 1 „ nyilván. lopásért 15 évre
 2 „ lopás, nyilván. erőszak, lázadás és zendülésért 5—5 évre
 1 „ ökrök és lovak ellopásáért 3 évre
 1 „ szökéselősegítés és lopásért 10 évre
 1 „ szökevények és tolvajok bűnpártolásáért 10 évre
 10 „ rablásért 3, 6, 8, 10 és 20 évre
 3 „ rablás és gyilkosságért 7 és 8 évre
 1 „ társaságban elkövetett éjjeli fosztogatásért és gyilkosság kísérletéért 8 évre
 3 „ gyilkosságért 1, 2 és 5 évre
 1 „ feleséggyilkosságért 6 évre
 1 „ feleséggyilk. és gyermekének kegyetlen bántalmazásáért 4 évre
 1 „ atyjának és fiútestvérének dévajságból való megöléseért 5 évre
 4 „ emberölésért 3 és 5 évre
 1 „ orgyilkosságért 10 évre
 1 „ utonállásért 4 évre
 1 „ utonállásért és gyilkosságért 15 évre
 1 „ lázadásért megbélyegzés mellett életfogytiglan.

A rabok életkora 23—52 év.

A törvényszékek a hajóvontatással való büntetést kezdetben nem a császár intencziójának megfelelően alkalmazták ítéleteikban. Erre vall a következő három rendelet, a mely tárgyunkra vonatkozólag több intézkedést tartalmaz.

1. Az udv. kancelláriának a helyt. t.-hoz 1786. január 9-én 115. sz. a. intézett leirata:¹

— — Hajóvontatásra olyan büntettesek ítélendők, a kik elkövetett bűntetteiknél fogva életüket egyébiránt eljátszották és a halálbüntetést várhatták volna, következésképen az ilyenek a fenyítő-házba való átadásra semmi esetre sem alkalmasak. A hajóvontatók elhelyezésére Szegeden² kijelölt kaszamáta az ott létező fenyítő-házzal nincsenek semmiféle összeköttetésben, hanem attól teljesen el vannak különítve és ilyen helyiségek vagy tömlöczök a hajóvontatók számára Péterváradon, Zimonyban, Mitroviczon, Sziszeken, Bródon, és Gradiskán is léteznek, a hol ezek az emberek a katonaság által kellően átvétetnek és ellátatnak, hogy a főhajóhivatal intézkedése szerint az előforduló vízi szállításra alkalmaztassanak. A hányszor tehát büntettesek az említett módon hajóvontatásra ítéltetnek, az illető vármegye vagy más törv. hatóság a helyt. t.-hoz mindannyiszor előzetes jelentést kell hogy tegyen, mire a helyt. t. a magy. főhadparancsnoksággal azonnal értekezni fog, hogy ezeket az embereket mikor és hova kelljen szállítani s következésképen büntetésük kiállása végett átadni. — —

2., A n.-váradi kerületi tábla 1787. febr. 21-én a következő rendeletet küldte Szeged v. tanácsához:³

Legfelsőbb helyre jelentés tétetett arról, hogy a törv.-hatóságok különféle büntettekre szabták ki hajóvontatás-büntetést olyan esetekben is, a hol a büntett csekélyebb vétekből áll és a hajóvontatás büntetésével semmi arányban sincs vagy pedig az elítéltek még abban a korban vannak, a mikor még nem lehet méltó ok rá, hogy a javulásukhoz való remény teljesen föladassék, következésképen hihető, hogy azoknak, a kik — — — ilyen esetekben olyan minden tekintetben súlyos büntetést szabnak ki néhány évre, mint a milyen a hajóvontatás, a hol az elítélt rossz élelem és a legnagyobb nyomorúság mellett, szakadatlan fájdalmak közt rövid idő alatt nyomorúlt véget ér — erről a büntetésről nincs valódi fogalmuk, a melyre csak azok a gonosztevők lehetnek alkalmasak, a kik rendkívül való kegyetlenségük és fölötte súlyosbító körülmények miatt a bűneikhez mért legszigorúbb büntetést érdemlik meg. Ennélfogva a f. é. január 29-én 1027. sz. a. ide érkezett magas udv. rendelet folytán — — — utasítatik a T. Tanács, hogy a hajóvontatás büntetésére csak a legnagyobb büntettet elkövetett gonosztevők ítéltessenek.

¹) O. I. 4188/1786.

²) A várnak északkeleti részében fallal elkülönített helyen, a melyet Schiffzieherhofnak neveztek róluk. Lásd a II. Helyiségek cím alatt.

³) Szeged v. I. 1787. II. 174.

3., A harmadik rendelet a hétszemélyes tábla 1787. márczius 26-án 1888. sz. a. kelt nyomtatott körrendelete¹, melyben meghagyja a törv. hatóságoknak, hogy hajóvontatásra jövőben csak olyan büntetéseket ítéljenek, a kiket eddig halálra kellett itélni.

Ugyancsak a hétszemélyes tábla² 1787. július 31-én a törv. hatóságokhoz nyomtatott körrendeletet intézett az iránt, hogy a mikor a munkára vagy hajóvontatásra ítélt büntetettek rendeltetésük helyére elküldetnek, akkor oda át kell tenni egyszersmind az előszabott kimutatást és az ellenük hozott ítéletet.³

A hajóvontatásra ítélt rabok fölött az udv. hadi tanács, illetőleg a főhadparancsnokság rendelkezett, azok a katonai hatóság alá tartoztak. Haller gróf kir. biztos azon kérdésére, hogy a hajóvontatásra a katonaságnak már átadatott büntettes kaphat-e kegyelmet (a kir. biztostól) és ezen büntetéséből elbocsátható-e? az udv. kancz. 1787. decz. 20-án kelt fölterjesztésében⁴ utasítást kért a császártól, a ki azt írta rá a fölterjesztésre, hogy: — — „minden elítélt és a büntetése helyén átadatott büntettesnek büntetését ki kell állania és nem tartozik többé a törvény alá, a mely őt elítélte, hanem a katonai birói illetőség alá, a mely alatt büntetését ki kell állania; ennél fogva az első a büntettesnek ép oly kevéssé adhat akár kérhet kegyelmet, mint a kir. biztos.“

Daczára annak, hogy katonai őrizet alatt voltak, még is fordult elő szökés. A helyt. t. 1784. szeptember 6-án kelt körözünyéből tudjuk, hogy a Bécsből május havában Péterváradra hajóvontatásra átszállítani rendelt 100 rab közül július 25-én a Gradiskáról Péterváradra történt puszkapor-vontatás alkalmával, lánczaik és lakatjaik hátrahagyásával 7-en megszöktek, a kik könnyen fölismerhetők arról, mondja a körözüny, hogy hajuk rendes szokás szerint le van nyírva.

A szegedi f.-ház igazgatójának 1789. deczemb. 29-én kelt jelentésében⁵ azt olvassuk, hogy a hajóvontató rabok mindenikének lába meg van vasalva

¹) Szeged v. l. 1787. II. 287.

²) „melyet II. József császár udvari törv.-székké alakított s börtönökre és javítóházakra fölügyelő hatalommal ruházott föl“. Szlemerits Pál: Magy. fenyítő törvény 4-ik kiadás. Pest, Heckenast 1865. 62.

³) Ez a kimutatás (tabella) olyanszerű okmány volt mint a mai „Értesítő jegyzék“. A törv. hatóságok jegyzője vagy ügyésze állította ki. Rovatai voltak egy 1809-ből való okirat szerint:

Neve, ideje, születése helye, állapottya a rabnak.

Gonosz Tettye.

Az Itélő Szék helye.

A Gonosztevőnek Itélete.

A Büntetésnek kezdete s ki telése.

Személyes Le írása.

A Rabnak maga viselete.

⁴) O. l. udv. kancz. 154/1783.

⁵) O. l. 24053/1789.

és nyakuknál fogva ötösével össze vannak bilincselve¹, még hogy éjjelre a prics-lánczhoz akasztják őket.

Élelmezésük, míg munkába állottak, a szállítás czéljára rendelt alapból történt, menet és jövet pedig, valamint időközben, az illető törv. hatóságok élelmezték őket, költségeiket fölszámítván.²

A császár azon parancsából, hogy a hajóvontatókat „csak is a legszükebbekkel szabad ellátni és keményen kell velük bánni“, valamint a halálórási adatokból láttuk, hogy azoknak a nyomorútnak testi jólétével mennyit törődtek!

Hogy az időnként a szegedi várban tartózkodó hajóvontató rabok lelki ellátásáról miképen gondoskodtak? megtudjuk az alábbi közleményből.³

„II. József császár mindjárt uralkodása kezdetén a halálbüntetést eltörölte s azon rendeletet adta ki, hogy a halálra érdemes súlyos testi munkára szorítottassék, mi által a természet mintegy maga hajtsa végre az emberi szigorú ítéletet. Ebből kifolyólag a halálra ítéltet vasnyakgyűrűvel ötönként voltak egymáshoz lánczolva, kiknek állatmódra járomba fogva kellett a Tisza és Száva folyón fölfelé hajókat vontatniok. Semmi tekintet nem lévén korra és időjárásra, kenyeren és vizen tengődve, hajadon fővel, meztelen lábakkal, nyomorult öltözetben, még a pihenésre sem engedve kellő időt, szüntelenül foglalkoztatták e szerencsétleneket, kiket sem földél alá eresztetni, sem azoknak bilincsein könnyíteni szabad nem vala; hanem a ki hol ki merülve összegyogyott, ott töltötte hozzá lánczolt társaival a nyugtalan éjszakát.

— — Ily bánásmód mellett ki csodálkozik azon, hogy rakásra hullottak a fegyenczek; a kik pedig elcsigázva félholtan értek állomásaikra, sokszor alig érhatték meg azon kegyelmet, hogy az egyház végső vigasztalásában részesülhessenek,

¹) A vas lábukra és nyakukra rávált szögecselve, nitolva. A raboknak ötönként való összekötözése szokásos volt a törökvilágban még.

„Az hatalmas budai vezérnek és generálisának minden udvari dolgában főgondviselője és fő Mehemet tihaja és bégje“ 1660. jun. 5-én azt írja a kolozsvári főbirónak, hogy „az vezér urunk ő nagysága fogott rabjait megkötözésekre igen jó köteleket küldjete, az kötél pedig 30 legyen, mindenik kötél öt-öt öles legyen, az mely kötélben öt-öt rabot köthetnek öszve.“

A lánczrafüzésre is van adatunk a törökvilág idejéből, 1660. május 28-ról, mely szerint „Kolozsvári bíró, kegyelmes vezér urunk tinentök megparancsolta volt, hogy egy lánczot csináltassatok, az mely láncznak az hosszúsága 40 öle legyen, — — az láncznak pedig hatvan karikája legyen, az mely karikákat az rabok nyakokra vetik.“

Másik adat: Azt is parancsolom te neköd bíró, hogy egy hosszú lánczot is hozzatok, az mely láncznak a hosszúsága negyven öles legyen, az rabokra költetik az láncz. Datum táborunkban. Máj. 22 (1660.)

Szilády Áron és Szilágyi Sándor: Török-Magyarkori állam-okmánytár. Pest, 1870. Magy. Tud. Akad. III. kötet 464. és 468. és 470.

²) A helyt. tanácsnak 1784. október 18-án 24230. sz. a. kelt rendelete.

³) Pap János: A piaristák Szegceden. Szeged 1886. Engel Adolf. 103—110.

A vontató fegyenczek egyik állomáshelye vala Szeged is, hol ezen időben 3 papi társulat létezett, névszerint a piaristák, a szent ferenczrendiek és a minoriták. A fegyenczek, ha munkájuk nem akadt, a várban őriztettek. Ezeket lelki vigasztalással ellátni s a haldoklókat utolsó nagy útjokra elkészíteni minden papnak kötelessége lett volna; a börtönőröket¹ azonban rendszerint a plébániára utasították. A plébános intézkedett, hogy — — rendtársai közül kik lelkészkedjenek a plébánia lakban is — — kik a felső városban. Ezek megindulván a szerencsétlenek nyomorán, kezdetben a legnagyobb készséggel siettek a haldoklókhöz, később azonban sokféle elfoglaltságuk miatt hol a minoritákhoz, hol a szent ferencziekhez utasították a börtönőröket, mely szerzetesek azonban a rabok gyóntatására magukat illetékteleneknek mondták.

Az ilyféle kötelesség fölötti versengések naponként előfordultak, mely alatt a fegyenczek közül néhányan gyónás nélkül elhaltak. Ebből nagy zaj támadt. — — Föladás tétetett a helytartó tanácshoz. — — A vizsgálat megtörtént; — — Egy titkos kéz intésére a helytartó t. új vizsgálatot rendelt el. — — Rendeletében a helyt. t. egyenesen kimondja, hogy a piaristák rossz administrációjá ellen kíván vizsgálatot. Megjelöli a vádpontokat — — nevezetesen igaz-e az, hogy két haldokló ref. vallású fegyencz kath. pap hiánya miatt nem térhetett át a kath. vallásra?“

Ennek kiegészítésül szolgál egy másik közlemény, melyet szintén ide iktatunk:²

— — A vontató fegyenczek egyik állomáshelye vala Szeged városa is, lakhelyük a vár vala. 1786. július 25-én II. József császár Szegedre érkezvén, meglátogatta ezen szerencsétlen fegyenczeket is a várban és megboszankodott azon, hogy ezek lelki ellátásban nem részesülnek, helytartó tanácsa által 31044. sz. leíráttal azonnal elrendelte, hogy e fegyházban egy szoba kápolnává alakíttassék át és abban a fegyenczeknek naponként sz. mise szolgáltatassék.

Minthogy a várból a táborig lelkész már elköltözött s — — annak állomása is beszünttetett, a várbeli katonaság lelki ellátását a szegedi plébános vállalta magára, de ez úgy látszik nem volt kielégítő, azért 1787. évi márcz. 24-én a csanádi püspök fölszóllíttatott a helytartó tanács által, hogy Klempay expaulinus barátot vegye föl a csanádi megyébe és azt küldje segítségül a várba a fegyenczek kellő ellátása végett, a püspök megfelelt ezen parancsnak és Klempayt elküldé Szegedre várbeli lelkésznek. — — Miért? miért nem? — — Klempay már október hóban felmentetni kérte magát állomásától s a katonai hatóságoktól megnyerve azt, itt hagyta Szegedet s Pesten kapott

¹) illetőleg az őrző katonákat.

²) Oltványi Pál: A szegedi plébánia és a piarista atyák szegedi krónikája. A Piaristák Szeged 1720—1886. című könyvnek bírálatául. Szeged 1886. Bába Sándor 71—73.

ezredi káplány állomást.¹ A fegyenczek ellátása tehát ismét a szegedi lelkészek gondozására maradt. —

— — A vizsgálat eredményét a püspök nov. 30-án felküldötte a helyt. tanácsnak és azt kérte, hogy a tanuk hit alatt hallgattassanak ki ezen fontos ügyben és a kormányzék által kivánt fölvilágosítás gyanánt megjegyzi, miszerint a becsatolt vizsgálati iratokból világosan kitűnik, hogy nem 3, hanem 30 fegyencz halt meg szentség nélkül, kettő pedig halála előtt pap hiánya miatt nem térhetett át a kath. egyház kebelébe.“

II.

CSATORNAÁSÁS.

Csatornaásáshoz tudomásunk szerint két alkalommal használtak föl rabmunkaerőt is, u. m. a Bégacsatornának 1783-ban történt szabályozása és a Ferenczsatornának 1794-ben megkezdett ásása alkalmával.

1., A Bégacsatorna kiásása.

Erre vonatkozó okmányok:

Első okmány.

A Cseh-Osztrák udv. kancelláriának a magy. udv. kancelláriához 1783. április 4-én intézett átirata:²

Jegyzék.

Méltóztatott Ő cs. kir. Fölsége hozzám intézett legfelsőbb kézjegyzékében a többi pontok közt azon kérdést tenni föl „hogy a hajózás útjának a Tiszától Temesvárig leendő kitisztítására nem lehetne-e az itten levő fenyítő- és dolgozó-házból száz vagy több közmunkára több évre ítélt férfit alkalmazni nagy csolnakokhoz odalánczolva, a hol ők míg a vízi út tart éjjel-nappal ott maradnának és a kiket ottan nappal munkára használnának s éjjel ismét a hajókon bilincseikhez lánczolnának, olyképen azonban, hogy egymás mellett feküdhessenek, a szükséges őrséget velük küldenék vagy őrzésük végett a magy. kancelláriával megegyeznének. Pénzt nem kapnának, hanem étellel el lennének látva; az őrség részéről néhány deszkából összeütemezett barakkot kellene készíteni, a melyekben aludhatnának és főzhetnének.“

¹) Klempay 1788. július 27-én még lelkésze volt a f.-háznak. Lásd a II. fejezet: Igazgatás 1., alatt. Lehet azért, hogy a várbeli azaz katonai lelkészi állomásától már azelőtt megvált.

²) O. l. udv. kancz. 3064/1783.

Szerencsés vagyok Nagymélt.-at barátságosan fölkérni, hogy legyen kegyes erre az egész kérdésre úgy a Tisza szándékolt kitisztításához szükséges rabok számára, valamint az ők őrzésére és ételmezésük módjára nézve tüzetes nyilatkozatát és véleményét mielőbb juttassa ide, hogy a továbbiakat ahhoz képest lehessen az itten való városi törvényszékkel fontolóra venni és Ő Felségéhez egyesített javaslatot tenni.

Bécsben, 1783. április 1-én.

Második okmány.

A helyt. t. által 1783. április 14-én 3363. sz. a. Skerlecz Ferencz tanácsoshoz — a tallósi f.-ház fölügyelőjéhez — intézett rendelet¹:

A m. kir. udv. kamarának a kostélyi zsilipnek az újból állandóan hajózhatóvá teendő Temesi Csatornával² való összekötése iránt részben már megtett, részben pedig megteendő intézkedésekre vonatkozó alázatos jelentése elfogadattván, Ő Felsége kegyesen elhatározta a többek közt, nehogy úgy a megye mint a kamarai uradalom által kiállítandó munkások a hirtelen változó időjárás viszontagságának kitéve maradjanak és különféle betegségeknek alávetve legyenek, a katonaság által kiszolgáltatandó sátrakkal és takarózó pokróczokkal láttassanak el.

Ennélfogva czimzett Uraságodnak a kegyelmes parancs avval jeleztetik, hogy megtudván vajjon a tallósi fenyítő-házban mintegy 1200 drb pokrócz milyen minőségben, nagyságban és mely árban volna kapható, arról ezen kir. helyt. t.-hoz tegyen mielőbb jelentést.

Mivel továbbá az adófizetők érdekének megóvására Ő Felsége azt a módot fogja alkalmazni, hogy ezen nehéz, egyszersmind az egészségre ártalmas és minél gyorsabban elvégzendő munkával a bécsi fenyítő-házból, továbbá a temesvári várból való rabok, valamint a legközelebbiről börtönbüntetésre ítélt emberevők és más, a megyei börtönökben és a tallósi f.-házban letartóztatottak foglalkoztassanak, a munka tartamának idejére pedig a nekik szükséges élelemről, a kostélyi zsilip összekötésére rendelt alapból a már utasítva levő m. kir. udv. kamara fog gondoskodni: czimzett Uraságod mielőbb tegyen jelentést arról, hogy az említett f.-házból, tekintettel kitöltendő rabságuk idejére, valamint erejükre és a távolságra meg a szállításra fordítandó költségekre, hány olyan rabot lehetne oda küldeni?

¹) O. l. 3363/1783.

²) A Béga folyónak egész torontálmegyei folyása óriási posvány volt a mult században. Merczy Ferencz kezdte 1718. e mocsarokat lecsapolni s a folyót Facsettől Temesvárig szabályozni, hogy rajta fát lehessen úsztatni; egyúttal Temesvártól Klékig 70 km. hosszú hajózási csatornát ásott, meghagyván azonban a régi medret is; minthogy azonban az új csatorna száraz időben nem volt hajózható, Mária Terézia idejében kostély mellett 10 km. hosszú tápcsatorna által a Temessel összekapcsolták, viszont a Béga tavaszi árvizeinek csökkentésére Topolecev mellett a Temesbe árvízapasztó csatornát húztak. A Béga ezáltal hajózhatóvá vált. (Pallas Nagy Lexikona.)

Harmadik okmány.

A helyt. t.-nak 1783. április 16-án a tallósi f.- és dolg.-ház igazgatójához Wohlgemuth Dánielhez intézett rendelete¹:

— — Miután Ő Felsőge legkegyelmesebben megparancsolta, hogy a temesmegyei kostélyi zsilip építéséhez az országban létező és arra testi erejökönél fogva alkalmas összes fogoly gonosztevők oda küldessenek és alkalmaztassanak; ennél fogva Wohlgemuth Dániel mielőbb jelentse be nekem: hogy ezen házból hány ilyen erejénél fogva alkalmas rabot lehetne erre kiadni? (a kik élelmüket az említett munkánál a kostélyi építésre rendelt alaptól fogják kapni.) Ön Wohlgemuth Dániel azonban ezen jelentésében kíváncsián azon Hont-megyéből oda szállított emberevőket említse meg és egyzersmind sorolja föl, hogy a kostélyi építéshez javaslatba hozandó mindenik rab hány évi rabságra van ítélve? és a gonosztevőknek Temesmegyébe való szállításának költségei körül-belül mennyire rugnának?

Végül Ön Igazgató tudassa a legsürgősebben, hogy ennek a háznak nincsen-e 1200 drb pokrócz, melyek a kostélyi építésnél alkalmazandó említett gonosztevők használatára megvételnének? ha nincs ennyi, hát mennyi? milyen nagy? és milyen minőségű pokrócz volna kapható?

2., A Ferencz-csatorna létesítése.

A bácsi vagy Ferencz-csatorna² ásátását a helyt. t. 1794. április 18-án 9038. sz. a. rabok által teljesítendő köz munkának jelölven ki, a hatóságok

¹) O. l. 2555/1783.

²) A bácsi vagy Ferencz-csatorna, Magyarorsz. legjelentékenyebb közlekedési csatornája, Bács-Bodrog megyében, Bezdán és Tisza-Földvár közt. Eredetileg Monostorszegnél ágazott ki a Dunából. Építésének eszméje Kiss József kincstári mérnöktől ered, ki részvénytársulatot alapított s 1793. az udv. kamarával szerződést kötött a Duna és Tiszának hajózható csatornával való összekötésére. A csatorna 1802. nyílt meg s Ferencz király nevét nyerte; építése 3 millió frtba került. Hossza 108 km., szélessége 18'6 m., mélysége 2 m., vizét öt zsilip tartja. 1841 nov. 1-én ment át a kincstár birtokába. Később a monostorszegi Duna-ág a főágtól elszakadván a csatorna vize tetemesen megapadt, miért is a csatornának Bezdáig való folytatása s ekként a Duna főágával való összekötése vált szükségessé. A kincstár 1856. Bezdánnál új torkolati zsilipet építtetett s ugyanott nagy kikötőt is létesített, 1869. pedig Tisza-Földvárnál új levezető ágot épített. E csatorna jelentősége főleg akkor volt igen nagy, midőn Bács-Bodrog vármegyének még nem voltak vonatai, ma is nagy rajta a forgalom s különösen a gabona forgalma igen jelentékeny. A csatorna által a Duna—Tisza közti közlekedés mintegy 250 km-terrel rövidült meg. A csatorna mint az áll. kincstár tulajdona az 1870: XXXIV. t. cz. által bezikkelyezett engedélyokmány alapján Türr István olaszországi kir. altábornagynak adatott át üzlet és használat végett.

Egész hossza, teljes elkészültével 230 kilométer. Összesen 20 millió koronába került.

Pallas nagy Lexikona VII. kötet 11. lap és a B.-pesti Hirlap 1900. nov. 24-iki száma.

belátására bizta, hogy a bűnösöket saját börtöneik vagy a fenyítő-ház vagy pedig az említett közmunka teljesítésére ítéendőeknek tartanak.¹

E csatorna ásásához használt rabmunkáról két érdekes okmány létezik Szeged v. levéltárában.

Első okmány :

A hely. t. 1793. április 9-én 8296. sz. a.² leküldi Szeged v. tanácsának közhírrététel végett a Bács megyében létesítendő hajózható csatorna építésénél fizetendő munkadíjakra vonatkozó hirdetményt, melyet a Kiss testvérek, mint a „Kir. magy. szabadalmazott hajós-csatorna igazgatói“ bocsátottak ki.

A Bécsben, 1793. márczius 12-én kelt hirdetmény tartalma a következő :

A csatorna-ásó földmunkások díja.

I., A társulatnak a csatorna-építéshez, a föld kiemelésére és elvitelére május 1-től kezdve 3 éven át 2—3000 munkásra van szüksége, a kik naponta 24 krt., sőt többet is kereshetnek. A társulat ugyanis egy bécsi köből föld kiemelése és 10—20 öl távolságra való elviteléért 34 krt,

ugyanezen munkáért 6-tól 12 láb mélységben 40 krt,

és egy köből földnek 12—18 láb mélységből való kiemelése és 10—20 öl távolságra elszállításáért 46 krt fizet.

II., A munkások (bács-megyeiek kivételével) úti költségre mérföldenként 2 krt kapnak és feleségeiket, gyermekeiket magukkal hozhatják, a kik nekik a földmunkában segídenek és így naponta 1 Rhénes frtot, sőt többet is kereshetnek.

III., Azok a munkások, kik 6 hónapig vannak munkában 1 frt ajándékot kapnak a társulattól és ha családjukkal dolgoznak, a munkás családtagok mindegyike szintén annyit.

IV., Azok a munkások, kik az egész építés alatt munkában maradnak s a cs.-építés befejezésével biztos keresetre akarnak szert tenni — a társulattól jó alkalmazást nyernek mint felügyelők, napszámosok, béresek, főként pedig mint hajósok a csatornán ;

V., Minden szerszámot, csákányt, ásót, talicskát sat. a társulat ad és jó karban is tartja azt.

VI., A munkások nyáron barakkokban, télen házakban laknak és ágy-szalma minden 4 hétben ingyen jár ki nekik.

VII., Húsról az ottan való legolcsóbb árban, kenyérről, fontját 1 krtban számítva, valamint főzelékről és italról a legjutányosabb árban a társulat gondoskodik.

¹) Dr. Pauler Tivadar : Büntetőjogtan. 197.

²) Szeged v. l. 1793/683.

VIII., Betegek a társ. részéről ingyen orvosi segélyben részesülnek és gyógyszerrel is ellátnak.

IX., 1793. május 1-től kezdve minden munkás, kivétel nélkül, bármikor fölvéttik ezen árak mellett, akár egyedül jön, akár többed magával.

A munkás vezetőknek nyújtandó kedvezmények és azok fizetése.

I., Az olyan csoport-vezető a ki 1793. május havában, a fönnebbi árak mellett 100 munkást hoz és azokat ebben a létszámban megtartja, 15 Rhénes frtnyi havi zsolddal az ő emberei mellett fölügyelőnek alkalmaztatik. — —

IV., A csoport-vezető, ki 100 munkást hoz, megérkezésekor 25 Rhénes frt úti költséget kap.

V., A csoport-vezetőnek ügyelni kell arra, hogy emberei dolgozzanak, továbbá rendet és fegyelmet kell tartania. Szóval ő a társulatnak 100 munkás mellé alkalmazott, fizetett fölügyelője. Joga van neki vagy annak, a kire jogát átruházza, hogy az ő embereinek főzzön. Ha azonban ezek maguk akarnak főzni, vagy más csoporthoz járni kosztba, az szabadságukban áll.

VI., A csoport-vezetők veszik át a társ.-tól a szerszámokat és ők kötelesek azokra ügyelni.

VII., A munkafölmérés legkésőbb minden két hétben megtörténik. A munkadíj a munkás kezébe az irodában vagy pedig egy társulati hivatalnok jelenlétében fizettetik ki. — —

Második okmány:

A kir. magy. helytartó tanácsnak Budán 1793. április 12-én 8297. sz. a. kelt s a törv.-hatóságokhoz intézett körrendelete:¹⁾

Kiss József és Gábor ezen kir. helyt. tanácshoz javaslatot terjesztettek elő, mely szerint a Tiszát a Dunával Bács megyében összekötendő csatornának a következő május hóban megkezdendő építésénél, a törvényhatóságok hasznára és előnyére 800 sőt 1000 rab lesz foglalkoztatható.

Ezen javaslat lényege a következő:

Folyamodók minden köből földért annyit fizetnek a raboknak mint más önkéntes munkásnak, úgy hogy közepes szorgalommal naponta 18 sőt 24 krt bármelyikök megkereshet.

A munkadíj fele a munkásnak kézbesítettik, a ki 3 krt ad aztán fél font húsból, elegendő főzelékből és ugyancsak 3 krt két font kenyérből álló ételmezése fejében. A naponta fönmaradó 4., 5., 6 kr. az ők közvetlen rendelkezésére bocsátatik, munkakedvük ösztönzésére.

Munkadíjaik másik fele, melyről ezen helyt. tanácsnak számolnak el, az őrésre, az azon idő alatt való ételmezésre, mikor nem lehet dolgozni, a betegek ápolására, az ellátásra, végül ruházatra és egyéb szükségégeikre fordítatik.

¹⁾ Szeged v. l. 1793. sz.: 662.

A rabok őrzésére 90 hajdúnak 60 frt zsolddal, ruhával és lakással, 10 káplárnak 80 frt zsolddal és ruhával leendő ellátása, 2 őrmesternek egyenként 100 frt, 2 hadnagynak két lótartáson kívül 240 frt és 1 kapitánynak négy lótartáson kívül 400 frt fizetéssel, végre egy számtartónak 300 frt fizetéssel és 100 frt irodai átalánnyal való alkalmazása tervezetik.

És hogy ez a hajdú-csapat némileg állandó legyen, bármelyik megye kirendelhet ahhoz néhányat megbízható hajdúi közül, a többinek bérbefogadás által való kiegészítése, a tiszteknek és a számtartónak kinevezése ezen helytartó tanácsnak ajánlatott föl.

Ez a 90 hajdú nehéz puskával és 20 tölténnyel ellátva tisztjeivel együtt kíséri ki a rabokat munkára és őrzi őket egész nap, éjjel 40 hajdú, 2 káplár és 1 őrmester őrökdi.

De ezen fölül a társulat 100 főnyi katonai assistentiát törekszik Ő Fel-ségétől kieszközölni, a melyből szintén 40 minden éjjel őrízni fogja a börtönöket.

Ez az egész rab-létszám nem fog mind együtt dolgozni, hanem 6 mf. távolságra három csoportban, a 3 fő-zsilipnél és ott is mindig az önkéntes munkásokkal vegyesen.

A börtönök, hova télen bezáratnak, a raktárak lesznek, melyeket a társulat fog mindenik zsilipnél építeni és vas-rostélylyal ellátni. Nyáron pedig szilárd gerendákból összeállított és jó móddal bedeszkázott barakkok, de összeesküvés megelőzése céljából ezek egyikébe sem zárnak be 20 vagy 30-nál többet és ezen fölül minden barakk magas kerítéssel vétetik körül és még teljesebb biztonság okáért a békóvasak karikáján keresztül hosszú láncz fűzetvén a padozathoz, a hol fekszenek egyenként odalánczoltatnak.

A raboknak az év minden napján dolgozni kell, kivéve a vásár- és ünnepnapokat, valamint ha nagy hideg vagy szörnyű záporosó van. A munka nélkül való napokon visszatartott munkadíjaikból élelemre 2 krt és 2 font kenyeret kapnak.

A mi a betegeket illeti, azoknak a társulat gyógyszerert és orvosi segélyt ingyen fog nyújtani. Kórházi kosztra az említett alapból 4 kr. szolgáltatatik ki. Ha valaki ragályos betegségbe esik, számára a társulat külön kórházat fog kijelölni.

A rabok ellátása a katonakéhoz hasonló módon történik; gondoskodva lesz ugyanis gyertyáról és ágyneműről, a mi töltött szalmazsákból, párnából, pokróczból és egy alsóingből¹⁾ áll.

A rabok ruházata évente 2 ingből, ugyanannyi gatyából, 2 pár sarúból és egy 3 évre való szűrből áll.

¹⁾ interula.

A mi pedig ezen raboknak a munka helyén tartózkodásuk ideje alatt való élelmezését illeti, a társulat minden rab élelmére általában 2 frtot ajánl föl, a melyből mindazok, a kik 10 napnál tovább nem maradnak künn, napjára 6 krt kapjanak tartásdíj fejében, egy forint pedig fejenként a szállítás költségeire maradhat.

Megfontolván, hogy ezen ajánlat a törvényhatóságoknak a rabok tartása által annyira megterhelt házi pénztára helyzetének könnyebbitésére szolgálhat, a helytartó t. elhatározta, hogy mielőtt a dolog érdemébe bocsátkoznék, a városi tanácsnak a következőkre vonatkozó véleményét bekívánja.

1-ször. Hány ezen munkára alkalmas és egy két évi vagy több idei munkára ítélt rabja van?

2-szor. Akarja-e azokat az említett föltételek mellett, hogy a tartás terheitől megszabadúljon, ezen munkára kiadni?

3-szor. Vajjon saját körülményeit tekintve nem véli-e megfelelőnek, hogy a súlyosabb büntetettek a helyett, hogy a fenyítő-ház börtönében enyhébben bűnhödnének, jövőre ezen közmunkára ítéltessenek és azon módon mint a hogy a rabok a fenyítő-házba szállíttatnak, ide küldessenek. Mindazonáltal ügyelni kell arra, nehogy azon ugyancsak veszedelmes faj, a mely most sem bocsáttatik ki a börtönökből munkára, hanem folyton szoros zár alatt kell hogy tartassék, ezen munkára átengedtesék.

4-szer. Hogy vajjon most az első szállítmány alkalmával, ha szükséges lesz, megbízhatóbb poroszlói közül minden 5, 6 vagy 10 rabbal, azok őrzésére egyet kirendelhetne-e, a kit a rabokkal való megérkezés napjától számítva a ruházaton kívül 60 frt zsolddal a csatornaépítő igazgatóság fogna ellátni.

A szegedi f.-házból is küldtek a bácsi csatornaásásához rabokat, jelesen a Tallóson 1772. szept. 4-én megkezdett és Szegeden tovább vezetett törzskönyv szerint 1794. július 9-én Bikarovics Pál lopás miatt 6 évre, Krajcsy Tamás lopás miatt 3 évre és Lehóczky Dániel gyújtással való fenyegetés miatt 2 évre ítélt rabot. (Ezeket tényleg csak a rákövetkező év tavaszán küldték el).

További adataink a csatornaásást illetőleg:

A helyt. t. a Szeged város tanácsához 1796. április 12-én 1776 sz. a. intézett körrendelete szerint¹⁾ a bácsi csatorna igazgatósága panaszkodik, hogy néhány törv. hatóság a vele kötött szerződés ellenére gyöngé, sőt idült betegségben szenvedő és munkára teljesen képtelen büntetéseket küldöttek a csatornához. Ezért megrendeli a törv. hatóságnak, hogy ezután azon rabokat

¹⁾ Szeged v. l. 1796. sz.: 709.

kiket a bácsi csatornánál végzendő munkára ítél, előbb orvosilag vizsgálta meg és csak ha biztos tudomást szerzett testük erejéről és nehezebb munkára is alkalmas voltukról — szállíttassa el őket orvosi bizonyítvánnyal ellátva a bácsi csatornához.

A helyt. t. 1797. február 21. 3496 sz. a.¹ közli a törv. hatóságokkal körrendelet alakjában, hogy a Magy. Szabad. Hajóstársaság a Tiszát a Dunával összekötendő bácsi csatornát még abban az évben beóhajtván végezni a nélkül, hogy a munkások létszámának fogyatkozását pótolná, fölkérte a Helyt. t.-ot utasítaná a törv. hatóságokat arra, hogy a csak egy vagy fél évre ítélt rabokat küldjék oda a csatornához munkára.

Ugyancsak a helyt. t. 1800. július 22-én rendeletet intéz Szeged v. t.-hoz, a bácsi csatornához való munkások küldése íránt.

Itélet,

melyben ki van mondva, hogy az elítélt büntetését a bácsi csatornánál töltsé ki:

Anno 1798° die 24^a May sub sede Malefactor Revisoria Districtus Janiggia in oppido Jász Berény celebrata

contra

Inviculaŕum Josephum Budaj stb.

Jelen álló Budaj Josef azon gonosz tetteiért, hogy az Örzése alá bízott marhák közül ő Bojtárjaival együtt, kik már büntetésüket ell vették, 5. darab marhákat meg fojtani, és torkossan ell-emészteni bátorkodott, terhelttévén még azzal is, hogy Majsa alól egy Tinót. mely azután Ladányon meg döglött, tolvajúl a marháival együtt fell hajtott; Ladányi Sebők Andrásnak egy Tehenét hirnélkül ell adván, az árátis ellköltötte, Juhász korában két jójuhót ell szikasztott, ezeken kívül 7 lopott Marháknak Baku Pálal, és Palocz Bandival, akik elöl nem állitathatnak tsereberelésében magát vétkessé tévén, mai naptúl számitandó egy esztendei rabságra a Bátsi tsatornához ítéltetik, e mellett most 40. rabsága végezetével is 40. mindösze 80, érzékeny pálcza ütésekkal fenytetni rendeltetik, köteleztettvén egyszersmind a' lefojtott 5. darab marhák, úgy á Majsai Tinó árának a Bojtárjaival, a Sebők Tehene, és az ellszikasztott két juh árának pedig maga által leendő megtérítésére. Per. jur. Distlem V: Notarium Petrum Horváth mp.

Collat et Extradat per

Andream Fazekas mp.²

¹⁾ Szeged v. l. 1797. 471.

²⁾ Jász-Ladány közs. levéltára.

ÖTÖDIK RÉSZ:
POLITIKAI FOGLYOK.

I.

A GÁLYARABOK.

1., A protestáns hitvallók elítéltetése.

A gályarabokat, értvén ezalatt az 1675-ben gályára küldött protestáns papokat, a politikai foglyok közé soroztuk, mert ezeknek vértanukká tételében az alkotmány- és nemzetellenes politikának is volt annyi része mint a vallási fánátizmusnak. Sőt mondhatjuk, hogy a protestántizmus üldözésének és a kiirtására irányuló törekvésnek politikai természetű indító oka volt, az t. i., hogy a magyar szabadság és alkotmány védbástyájának a protestáns egyházat tartották. És méltán.

Különben akármi lett légyen indító oka ezen üldözésnek, a gályarabság mint büntetés tényleg alkalmaztatott s ennél fogva börtönügyi szempontból foglalkoznunk kell vele valamely czímen. Hogy törvényellenes büntetési mód volt, az nem változtat a dolgon. A József császár büntető törvénykönyve is törvény- és alkotmányellenes módon jött létre, hozatott be és alkalmaztatott, de létezett, behozatott és alkalmazásban volt. Ez a fő. Mi e műben a börtönügy történetével, a tényleges állapotokkal és nem azok jogszerűségével foglalkozunk.

Egyébiránt minket nemcsak azok a büntetések érdekelnek börtönügyi tekintetben, a melyekre a gályarabságra hurczolt hitvallókat a gályákon és a buccari vár börtöneiben kárhoyztatták, hanem azon büntetési módok is, a melyekkel őket a hazai börtönökben vármunkával, török-vassal, lelánczolással, kalodába-zárással, veréssel sanyargatták, nem is szólva arról, hogy az a kép, a melyet — kirívó színek használatának szándékos mellözésével — festeni fogunk, az akkori kor kulturájának, humánizmusának hű tükre is lesz egyszerűszersmind.

Mennyire feltűnő jelenség, hogy míg a gályarabság büntetését Ausztriában már 1671-ben eltiltotta I. Leopold, addig azt Magyarországon — a holt a büntetésnem nemcsak törvénytelen és szokatlan, de teljesen ismeretlen is volt — 1675-ben a prot. papokra alkalmazták!

De Ausztriában szintén ismeretlen, idegen intézmény volt az, Trieszt, Görz, Gradiska és Fiume kivételével, a hol a XVI. század óta szokásban volt akképen, hogy a csupán testi büntetésre ítélteteket a velencei köztársaságnak gályákra való alkalmazás végett — minden egyes rabért általában megállapított kárpótlásért — átengedték.

Ezt a gyakorlatot az I. Leopold 1671. márczius 22-én kiadott rendelete gáncsolta és eltiltotta ugyan, főként azért, mert a velenczések a nekik átengedett rabokkal nagyon önkényesen bántak s őket büntetési idejükön túl is visszatartották, mindazonáltal fennmaradt az továbbra és a mikor Ausztria 1707-ben Nápolyt meghódítván az ottan levő gályák birtokába jutott s azoknak evezősökkel való ellátása szükségessé vált: legfelsőbb elhatározással 1716. január 2-án elrendeltetett, hogy ha a valamely elbocsátott és kiutasított volt rab abbéli esküvel megerősített fogadalmát, hogy az országba a honnan kiutasított többé a lábát be nem teszi s annál kevésbé áll boszút azon és annak lakóin — szánshándékosan és ismételten megszegné: ez ne kézenek vagy ujjának, melylyel esküt tett, a levágásával büntetessék és az által munkaképtelenné tétessék, mint a hogy az eddig történt, hanem büntetésre méltó cselekedetének megfelelő időre gályára küldessék, számüzessék és ismételt eskütételre szorítottassék. Az ugyanazon évi febr. hó 11-én kiadott csász. nyiltparancs szerint Ausztriában azon erőteljes és evezésre alkalmas férfiakat, a kik elkövetett büntetteikért ha avval életüket el nem játszták, nyilván vészözésre volnának ítélendők: ehelyett kiutasítással vagy anélkül, megfelelő idejű gályarabságra kell itélni.

Ezen rendeleteket még abban az évben kihirdették valamennyi német és a cseh örökös tartományban s életbe is léptették. A Bécsbe összegyűjtött rabokat, hátukat G. betűvel megbélyegezvé, minden ősszel és tavasszal tömegesen Fiuméba vitték s onnan hajókon Manfredonián át Nápolyba szállították. A bélyegzett helyre, hova a betűt bekarcozták — az 1724. márczius 17-én kelt udv. rendelet szerint — puskaport dörzsöltek be, hogy a jegy megmaradjon, a kezükre békót tettek és hátrakötötték, nyakukra erős vaskarikát alkalmaztak és egy mellékkarikán át aczélozott vaslánczot húzván keresztül, ennél fogva valamennyiüket hozzá kovácsolták a kocsihoz, a melyen elszállítandók voltak.

A Nápolyba küldött rabok úgy fölszaporodtak, hogy 1727-ben már nem volt hely számukra a gályákon. Ezért az 1728. nov. 10-én kibocsátott nyiltparancs a kormányshékeket arra utasította, hogy csak olyan gonosztevőket ítéltessenek gályára-küldésre, a kik egyszersmind mint közveszélyes egyének az összes örökös tartományokból számüzendők.

A hol ez az eset nem forgott fönn, ott úgy kellett itélkezni, hogy más nehéz munka, jelesen a magyarországi bányákba való küldés lépjen a gályarabság helyébe. Annyi munkaerőre azonban nem lévén szükség a magyarországi bányákban, a kormány megengedte, hogy a tiroli büntetéseket az ottani bányákban alkalmazzák, de emellett — az 1727. szept. 13-án kelt császári rendelet tanúsága szerint — azt is engedélyezte, hogy gályarabságra Velenczébe is küldjenek elítélteket.

1734-ben Ausztria elvesztvén Nápolyt s nem sokára azután Szicziát is: nem volt hova szállítania gályarabokat. A rabok Velenczének való átengedése 1735-ben újól is szigorúan megtiltatott, de a tilalomnak sem Triesztben sem pedig Fiume és Göröz területén, szóval az osztrák tengerpartvidéken nem volt meg a fogantja. Itt fönnmaradt még sokáig a gályarabsággal való büntetés. 1762. óta azonban nem találjuk többé nyomát.¹

A protestáns egyház volt tehát a magyar alkotmány és szabadság erős vára.

Ezért volt könnyű dolog a bécsi udvartól engedélyt nyerni a protestánsok üldözésére, mert ezen üldözés mögött „a politikai kényuralom, a magyar állami önnállósága, a magyarság nemzeti létele ellen támadás rejtőzött.“

Különben a protestántizmus ellen indított irtóháború intézőjéről és vezéről Kollonics Lipót gróf győri püspökről, a későbbi esztergomi érsekről, a ki hitbuzgó² Rákóczy Ferencz tanúsága szerint többször mondta volna, hogy „én Magyarországot rabbá, aztán koldussá, végre katholikussá teszem“³ — jól tudjuk, hogy hitbuzgalma hátterében a magyarság elleni olthatatlan gyűlölete lappangott, mert lám az erdélyi szászokat nem bántotta vallásukban és ismételten mondotta nekik, hogy noha eretnekek, szereti őket, jötevőjük lesz, mert németek. Kollonics ugyanis magyar földön született, de német volt, kérelhetlen a magyarok iránt. Ő volt a Rákóczy fölkelés tulajdonképeni fölidézője.⁴

Szelepcsényi Györgyről, a ki 22 év óta szolgálta az udvart mint kancellár, azután mint kalocsai érsek, legutóbb mint esztergomi érsek és kir.

¹) Dr. Maasburg Frigyes: Die Galeerenstrafe in den deutschen und böhmischen Erbländern Oesterreichs. Wien 1885. Manz'sche k. k. Hof-Verlags u. Univ.-Buchhandlung.

²) Pallas nagy lexikona. X. k. 685.

³) Ha nem is mondta, a két elsőt megtette, az utolsót megkísérettette.

⁴) Ez a Kollonics bibornok volt az, a ki a bécsi udvar azon tervének kivitelére, hogy a gyermek Rákóczy Ferenczet elszigetelvén nemzetétől, érdekeinek megfelelő német főúrrá tegye, mint a magyaroknak és szeparasztikus törekvéseinek esküdt ellensége vállalkozott s az lévén szándéka, hogy ha lehet jezsuitává, néneje pedig apáczává neveltessék: az 1688. márczius 27-én Bécsbe érkezett Rákóczy családból Rákóczyt jószágigazgatója lakására vitte s 4 nap mulva anyjától örökre elszakítván a csehországi neuhausi jezsuitakollégiumba küldte, ezt megelőzőleg pedig a 16 éves Juliát személyesen vitte magával az orsolyák klostormába s mivel ez anyjától már úgy is elszakítva, öcscsétől nem akart megválni — lábaival rugdosta be a kapun!

Pallas nagy lexikona 15. k. 375.

helytartó¹ és a ki ép oly híven támogatta Kollonicst a protestánsok üldözésében mint a milyen készségesen bocsátotta e végre rendelkezésre az egész igazságszolgáltatást — tudva van, hogy pénzért kaphatni lehetett nála mindent s hogy csak akkor szállt szembe az udvarral mikor hiúságában, anyagi érdekeiben sértették és hogy a míg az esztergomi érseki székben ült, húsz esztendeig, ő volt az udvar minden törvénytelenségének kész végrehajtója, a polgári háború szítója, az idegen uralom úttörője és megalkotója.² Az ő személyében összpontosult az egyházi és világi hatalom, melyet az udvar és vallásüldözés szolgálatába helyezett s gyakorolt kiméletlenül és kegyetlen önkénytel.

A Magyarországi protestánsoknak I. Ferdinánd idejében a XVI-ik században megkezdett üldözése I. Leopold uralkodása alatt, a XVII-ik század nyolczadik évtizedében érte el tetőpontját. Addig is napi renden volt üldöztetésük, templomaik erőszakos elvétele, lerombolása, daczára a Bocskay-, Bethlen- és Rákóczy-féle békekötéseknek, a melyeknek föltételei nem tartattak meg. Főként egyes nagyhatalmú főurak féktelenkedtek birtokaikon, a prot. hívőket megöletvén és papjaikat börtönbe vetvén. 1670-től fogva a sz. kir. városokra is rákerült a sor.³

Az üldözés azonban általános és rendszeres nem volt.

A protestánsok ellen az első tömeges megrohanást Kollonicz intézte 1672-ben, a pozsonyi protestánsokat nemcsak templomaiktól és iskoláiktól fosztván meg, hanem a primás vértörvényszéke elé idéztetvén, úgy a papokat mint a hitközség összes tagjait.

Erre következett 1673-ban és 1674-ben a tervszerű hadjárat. Eszméje a Szelepcsényi agyában született meg, a ki tervbe vette, hogy az országból az összes protestáns papokat kiüzi. Ürügyet az általános üldözésre könnyen és bőven találtak, sőt az 1672-iki kurucz betörés, melyben a protestáns papok tevékeny részt vettek, némi törvényszerűséget adott a tervezett vállalkozásnak.

¹) Kir. helytartót — törvényellenesen — akkor neveztek ki, ha a nádori szék nem volt betöltve. Ez alkalommal nem is egy, hanem két kir. helytartó neveztetett ki a Szelepcsényi primás és a Nádasdy F. orsz.-bíró személyében.

²) Szilágyi Sándor: A magy. nemzet története. Bpest. Athaeneum. 1898. VII. k. Acsády Ignácztól. 228. 230. 231. és 232.

³) Például „Komáromban a komáromi commendans Hofkirker Lajos által Száki János az ejdi ekklesiában és a komáromi papnak özvegye 1671. Szt. Mihály havának első napján megölettek, a papot a körülötte forgoló jezsuita — az hóhérral megberetváltatta, azután forró olvasztott onot öntetett fejére ezt mondván: „tölts rá az ő fejére a sz. olajat, mert méltó ő ilyen drága kenetre,“ vásznat viaszban és kénköben és szurokban megmártván a meztelen testén meggyújtotta, és így süttögette, míg így aztán egészen is megégette, az asszonynak pedig fejét vétette. A törökre indított katonák segítségével 1670. esztendőől fogva sok száz ártatlanokat öltenek meg, némelyeknek fejeket vétetvén, némelyeket felakasztatván, némelyeket karóba vonatván és sok egyéb úton és módon e világból kioltván.“ Kősziklán épült ház ostroma. Kocsi Csergő Bálint latin munkája után ford. Felső-Csernátori Bod Péter. Lipcse 1865. Kiadja Köhler K. F. 15.

Először három ág. ev. szuperintendenst és Zólyom, Liptó és Túrócz megyék lelkészeit, összesen 32 ág. ev. és 1 ref. lelkészt idézett meg Pozsonyba a saját elnöklete alatti csupán kath. püspökökből és kath. világi urakból alakított bíróság elé s a legtöbb meg is jelent. Fogságba vetették őket és avval vádolták, hogy a királyt elárulták, hogy a törökökkel az ország eladása végett leveleztek, több kath. papot meggyilkoltak. stb.¹ Addig ijesztgették őket, a míg ennek s a jezsuiták rábeszélésének következtében egy közülök áttért, a többi reverszálist adott arról, hogy kivándorol vagy pedig csak mint magán-egyén marad az országban. Így egész vidékek maradtak prot. pap nélkül.²

Ezen első kísérlet fényes sikere arra ösztönözte Szelepcsényit és Kollonicsot, hogy az irtóháborút az egész vonalon megindítva immár nemcsak a közeli vármegyék, hanem az egész ország összes prot. papjait és tanítóit új vértörvényszék elé idézzék. Meg is idézték őket sőt néhány egyházfít és deákot is a rákövetkező 1674-ik évben hűtlenség és felségárulás címén Pozsonyba, az erre az alkalomra a Szelepcsényi elnöklete alatt 34 kath. vallásuakból³ nagyobb részt világiakból alakított „rendkívül. delegált bíróságnak“ nevezett vértörvényszék elé. Minő vállalatról volt szó, kitünik abból, hogy a prot. lelkészek számát egykorúak valami 2600-ra teszik. Méltán mondhatta tehát Széchenyi György kalocsai érsek, hogy immár az összes magyar protestánsok számára „olyan hurok készül, melyet ha nyakukba ránthatnak, soha többé az evangeliumi vallás hazánkban lábra nem áll“⁴

A megidézettek száma 730-ra ment,⁵ Ezekből 336 mindenestre megjelent, de lehettek 400-nál is többen. A vádlevél minden képzelhető bűntényt rájuk fogott. A vádak mindazáltal 3 főcsoportba foglalhatók össze: hogy a kath. vallást, intézményeit ócsárolták, hogy lázadásra bűjtogatták a népet s lázadókkal czimboráztak és hogy a töröknél kerestek oltalmat.⁶ A „hurok“ pedig az volt, hogy Nádasdynak, ki a Zrinyi—Frangepán-féle kath. főurak által szervezett összeesküvésben egyik fő-fő ember volt, volt egy Vithnyédi

¹) Farkas József: Elbeszélések a magy.-országi prot. egyház hitbajnokainak és vértanuinak életéből. Budapest 1884. Hornyánszky. 58.

²) Ugyanott a 61 lapon.

³) Ezek között 6 főpap és 5 más egyházi férfiú volt.

⁴) Szilágyi S. idézett művének 320. 323. 324 és 326 lapján.

⁵) Rácz Károly: „A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben című, 1874-ben Sárospatakon megjelent művében a megidézettek számát 735-re teszi.

⁶) Kocsi Csörgő Bálint szerint a vádirat summája ez volt: „Hogy a törvénybe idézett papok mindnyájan hátrahagyván az Istennek és az embernek szerelmét és félelmét, az egész pápistaságot és így a királyt is bálványimádónak kiáltották a prédikáló székéből; a b. sz. szüzet, a megholt szenteket és a Krisztusnak képeit káromolták; a venerabile sacramentumot megtapodták; a rebelliseket és a király ellenségeit tanácscsal, pénzzel, eleséggel segítették; a törököknek Magyarország megvételeire utat nyitottak. Azért kívánja a procurator, hogy mind a törvénybe idézettek, mind kik az Istent és a királyt megbántották fejeket és mindeneket elveszessék az ország articulusai szerint.“

István nevű titkára, kinek iratai halála után a főpapok kezébe került s ezek közt találtak ők — állítólag — két levelet, melyből világosan kitűnt volna, hogy a prot. papok mind részeseek voltak az összeesküvésben. Ezek sehogy sem szolgálhattak — ha léteztek is — a vádlottak bűnösségének bizonyítékául, mert ha Vithnyédi meg is írta a leveleket, azokhoz vádlottaknak semmi közük sem volt. Nem hozzájuk intéztettek s tartalmukról csak a pör folyamán értesültek.

Egyébként a bíróság bizonyítani a vádakát meg sem próbálta, de a legborzasztóbb büntetésekkel fenyegette őket, hogy önként bevallják bűnösségüket. Tulajdonképen csak azért fogták vádlottakat pörbe, hogy önkéntes vallomást csikarjanak ki tőlük, mely alapon egyszerűen száműzni akarták őket, ha ugyan át nem térnek. A kierőszakolt beismerés hurkával szándékoztak őket lábukról lerántani.

A kir. ügyész fej- és jószágvesztés büntetését kérte mindnyájukra. Jeleni az eljárást, hogy a törvényszék a jelenlevő vádlottak egy részének nevét sem tudta kideríteni. Ha tényleg forgott volna fönnt tehát bűntény, az alanyi bűnösséget semmi esetre sem lehetett megállapítani. De a bíróság ilyesmivel nem törődött. A mint valaki bevallotta, hogy prot. tanító vagy pap, veszte volt, ha át nem tért vagy reverszálist nem adott. Sokan megtették, sokan azonban az érsek személyes rábeszélése után is állhatatosak maradtak s április 4-én fej- és jószágvesztésre ítéltettek. A halálbüntetés szigoritva volt; némelyiknek előzetes testcsontitást, másoknak máglyát vagy agyonkövezést helyeztek kilátásba. Egészben véve reverszálist adott vagy áttért 236, betegség miatt elbocsáttatott 7, halálra ítéltetett 93.

A halálos ítéletet Leopold nem erősítette ugyan meg, de ezzel éppen nem enyhíté az elítéltek sorsát. A 93 áldozat Pozsonyból elhurczoltatván, különböző hazai várakban záratott el, a hol Kollonics rendeletére kegyetlenül bántak velük, ijesztgették, verték, rosszul táplálták, hogy áttérésre kényszerítsék őket. Némelyik megtette, néhányan meghaltak, a többieket Kollonics 1675-ben gályarabságra küldte Buccariba vagy Nápolyba.¹

¹) Szilágyi idézett művének 324—327. és Marton Sándor: A gályarabok története. 2-ik kiadás. Bpest 1894. Hornyánszky 10. és Rác Károly: A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. Sárospatak 1874. Steinfeld Béla 211.

Ezután leginkább a „Kösziklán épült ház ostroma“ című művet fogjuk idézni, a melyről annak előszavában, sajtó alá bocsátója, Szilágyi Sándor azt írja: a kösziklán é. h. ostroma nem egyéb emlékiratnál. Eredetileg latin nyelven írta Kocsi Bálint pápai iskolaigazgató s maga is gályarab. Szenvedéseinek s üldöztetéseinek társai hasonlólag szolgáltattak anyagot, sőt átnézték s kijavíták a munkát, melynek kilencz könyvét kiadta Lampe a „Historiae Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transilvania“ 746—919. lapjain 1728-ban. Éppen e kilencz könyvet részben, bár több kihagyással fordította, részben átdolgozta Bod. Néhol kihagyott az eredetiből, néhol tett hozzá, de lényegesen sehol sem módosította azt, — úgy hogy az még sem szűnt meg a Kocsi munkája maradni s joggal nevezhetjük azt az ő emlékiratának.

2., A hazai börtönökben való sanyargatás.

A kik a reverszálist május 29-ig nem írták alá, azokat Pozsonyból széthurczolták, a mint mondtuk. Az első szállitmány 52 főből állott. 20-an közülök a komáromi várba, 8-an Sárvárra, 5-en Berencsre, 19-en Lipótvárra vitettek. „Ez utolsók mellé egy poroszlót adtanak vala kötelekkel, a ki a mezőn mikor a törvény-fa mellett mennek vala el, azzal fenyegette őket, hogy mind felakasztja és az épen N.-Szombatig ment utánok, csufolván, boszantván, s vervén őket“.¹

35.

A prot. hitvallók elfogatása és börtönben való sanyargatása.

Többen eleinte Pozsonyban zárattak el, utóbb ezek is elvitettek. Ez volt a második szállitmány, a mely 20 fogolyból állott. Ezeket Kollonics parancsára szétosztották: 7-et Sárvárra, 7-et Kapuvárra, 6-ot pedig a Primásnak

Kocsi a kiállott szenvedések után nem sokkal, 1676. nov. 25-én fejezte be e munkáját. Még akkor 28 éves volt.

A Bod Péter m. igeni ref. lelkész, egyházi- és történetíró szóban levő fordítása nemcsak törül metszett magyarságánál fogva igen érdekes, hanem azért is becses, mert 1738-ból, a nyelvújítás előtti időből való. Ezen műve — melyet 26 éves korában Nagy-Enyeden írt meg, hol a főiskolai segédtanár volt akkor — kéziratban létezett egészen 1866-ig, mikor Szilágyi Sándor kiváló történészünk kiadta azt nyomtatásban.

¹) Az idéző jel „között levő szöveg mindig a“ „Kösziklán épült házból“ vett idézés.

Pozsony mellett levő eberhardi várába, a hol „felső ruhájoktól megfosztatnak és nehéz nagy vasakba veretnek¹ és a kastélyon dolgoztatnak szüntelen: gyakorta az érsek Szelepcsényi György, mikor ott mulatott, erőltette a hittől szakadásra; mikor látná, hogy semmire sem mehet velek, nem félte az Istent a már szintén 80 esztendősen vén ember, kinek fél lába a koporsóban volt, hanem pörölyökkel, csákányokkal verte a szegény rabságot szenvedő istenfélő professorokat, oly kegyetlenül, hogy némelyeket össze is rontotta, mint Némethy Istvánt, a nyárádi praedicatorát, ki megszabadulása után is holtá napjáig a nyakába kötve hordozta a kezét, úgy elrontotta volt a pörölyvel. Mikor külső vendégei voltak, olyankor felhivatta mindenkor, és háta megállítván őket, nemcsak mocskos szókkal kesergette lelkeket, és csufolta, hanem szemek közé pökdösött, s szolgálival is pökdösetett; azután mindenké látára dologra hajtotta őket, s maga egész udvarával pallérkodott utánuk, kiket úgy megdolgoztatott, hogy a vér is folyt a tenyerekből.“

A harmadik szállitmány, melynek tagjai 21-en voltak, Lipótvárra vitetett.

A komáromi börtönben a 19 ág. ev. és 1 ref. lelkészt éjjeli szállásra a vártömlöcznek egy sötét, piszkos zugába hajtották, napközben pedig a leg-alávalóbb munkát végeztették velük. Négy hónapi kínos szenvedés úgy megtörte a szerencsétleneket, hogy közülök 17-et sikerült a jezsuitáknak hitüktől eltántorítani. „A más hármat ezeknek elszakadása után nagyobb nyomorúságokkal terhelik vala naponként, sánczokat ásattak, követ, földet hordattak utcákat sepretek, pervátákat tisztítottak velek, mely alávaló szolgálatra eddig a törököket, cigányokat kárhoztatták volt, most a Krisztusnak hív szolgálói viszik véghez; — — reggeltől fogva nap nyugotig melegben, hidegben, esőben, hóban, fagyban hóhéroltatnak, nyugodalmok soha nincsen; megtiltatott hogy senkivel ne szóljanak; egy tenyérszerű ruhát is mezitelenségeknek elfedésére, egy kis fillért is egyéb szükségekre senkitől el ne végyenek.“ Egy év múlva mindhárman Lipótvárra kerültek.

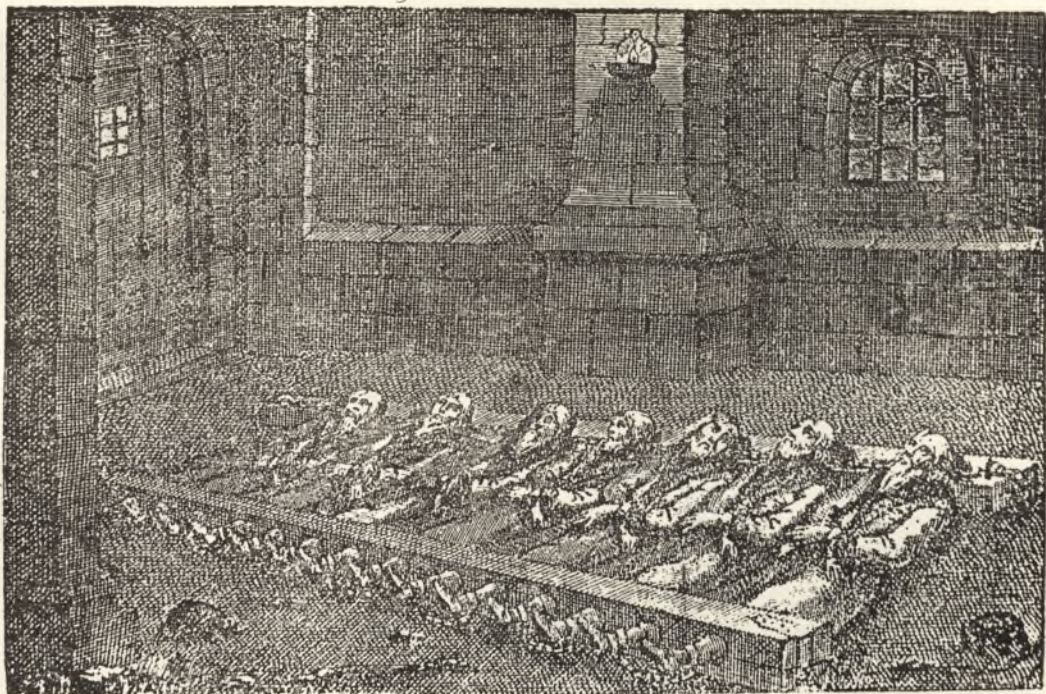
A június 1-én Sárvárra² hurczolt foglyokat, számszerint hetet, az előző napon oda érkezett 8 társukkal összekötötték és a legnehezebb török vasra verve börtönbe vetették: a hol ők 7 heten keresztül maradtak kezüknél fogva kézi békóba, nyakuknál fogva nyakvasba éjjel-nappal mindig beleszorítva és ennyi bilincs által akadályozva folyton hanyatt fekvé, helyükből mozdulni sem bírva, czombjaik és egyéb tagjaik megrothadásáig heverni kenyszerítették. A pápai nemesek sok könyörgéssel és sok ajándékkal kivitték a parancsnoknál, hogy a foglyok nappalra föloidoztattak, de a legszolgáibb, aljas munkákra szorítottak. Éjjelre piszkos és sötét börtönükbe visszakisértetve, a míg Sár-

¹) „Olyan kemény török vasakba verette, hogy csak valami vékony ruhácskát sem lehet a vas alá tenni, hogy lábukat ne sértse.“

²) Vas megyébe.

várt őrizettek mindig kalodába zárattak, sőt nappal is a munkát félbehagyják megkötöttenek. Csúzi Jakabot, a kapitány megharagudván reá, börtönbe vetteti és több napon át lábán, kezén és nyakán az említett módon megvasalva ott tartja egyedül. A kapitány udvarában dolgozván bizonyos soproni polgár beszédbe elegyedett velük. Látja ezt a kapitány és haragra gerjed s a foglyokat tüstént börtönbe veti, kalodába, nyakvasba szoritja, lánczra és kézi békóba vereti s ott tartja a míg neki tetszik.

A Kapuvárra szánt foglyokat a mezőn mindenüktől kifosztották, kezüket hátrakötve megkötözték, földhöz verték, aztán nem bírván fölkelni a katonák

36.

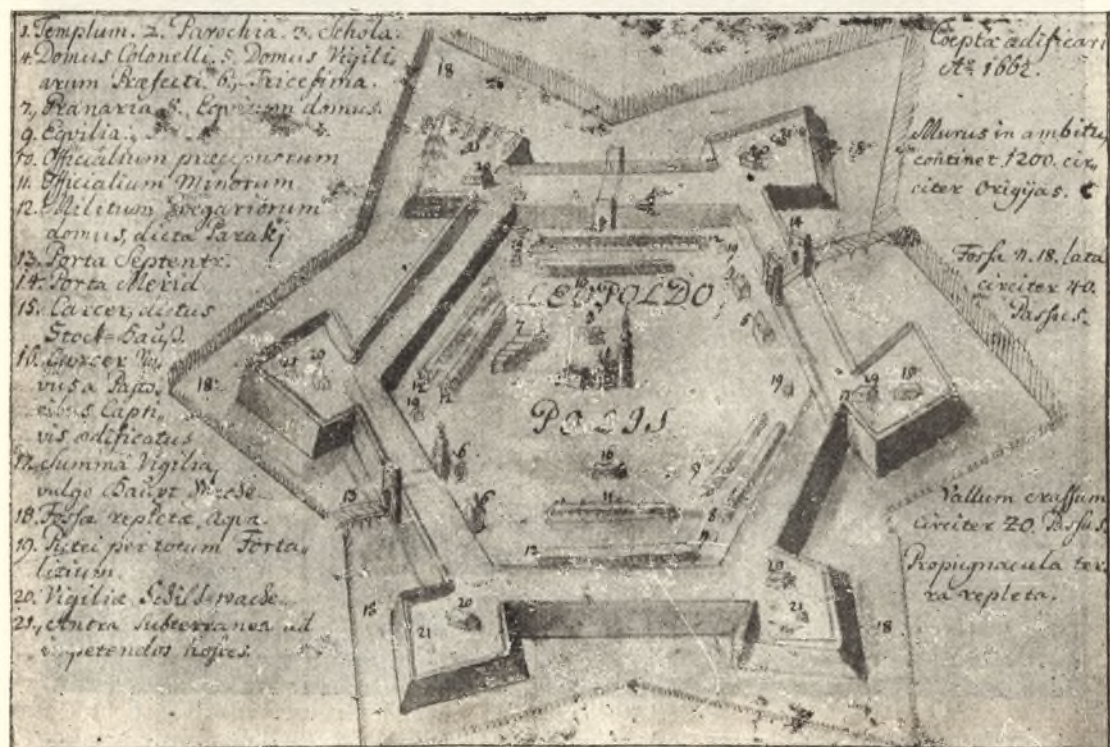
A sárvári börtönben.

ölbe vették őket s mint megannyi tuskót kocsira dobták és így megkötözve Kapuvárra vitték. Sok gyalázatot szenvedtek. Ott föloldoztatván kötelékeikből börtönbe vettetnek, tolvajokkal, gyilkosokkal és méregkeverőkkel közös kalodába záratnak. Junius 2-án török vasat tettek mindkét lábukra, a legsilányabb kenyeret adtak nekik eledelül és piszkos, aljas munkára u. m. istállótakarításra favágásra, sánczásásra, vízfordásra, árnyékszékisztításra, föld, mész, homok és kőfordásra kényszerítették őket.¹

¹) Kocsi Csergő Bálint: „Narattio brevis de opressa libertate Hungaricarum Ecclesiarum“ művének X—XII. fejezete. Kiadta Balog Elemér a „Protestáns szemle“ 1902. évi 6. füzetében 97—102.

A Kapuváron és Sárváron sanyargatott 22-ről 20-ra apadott foglyokat sok tértitgetési kísérlet után, a mint alább látni fogjuk, Buccariba hurczolták el.

Berencsen „az holott a pozsonyi vasakat sokkal nagyobbakkal cserélik el“ a Kollonics parancsára „a commendáns vetteti őket olyan becstelen nehéz tömlöczekbe, melynek a két oldala már régtől fogva, s most is perváta-szék volt, melybe hason, térdeken s tenyereken kellett bemászkálni, oly szorosan volt az ajtója kivágva kőből. Itt mint a disznó-ólba a sok tisztátalan állatok között béka, szunyog, légy, tetű és egyéb ártalmas bogarak között, sem éjjel, sem nappal semmi nyugodalmok nem volt, soha sem állhattanak; gyakorta e nagy dögben, bűzben — — elájultanak s erejek épen elfogyatkozik, kicsiny-

37.

Lipótvár 1674-ben.

ben mult el, hogy meg nem vakultanak némelyek, ott elsenyvedtenek, csak épen, hogy meg nem haltak. Vévén észre a commendáns ilyen elnyomorodásokat az ahhoz nem szokott erőtlen papoknak, levelet ír Kollonicsnak, melyben protestál, hogy hanem ha hamar kivéteti az elfogyatkozott embereket abból a tömlöczből, azok mind meghalnak, oka ne legyen, sem Isten, sem emberek előtt. Melyre azt feleli Kollonics: nem kell néked attól félned, hogy azok meghalnak, ha meghalnak pedig, elég nagy a berencsi határ, ott eléférnek.“ — — „Novemberben ment vala Berencsenre egy irgalmasság nélkül

való kő lelkű atya, Radamantushoz hasonló jezsuita, ki míg a várban volt, többet szenvedtek, mint eddig egész fogságoknak idején; mert a kemény hidegben, fagyban, hóban a szegény erőtlen foglyoknak kellett felválni minden a vár számára hozott fát, nékik kellett azt a szállásokra elhordani; ismét szüntelen kellett a vizet negyven ölnél mélyebb kútból mérni; a ki ha nem ha elment volna hamar onnan, de nem sokára végét érte volna a foglyoknak.“

Lipótvárt az első és harmadik szállítmánynyal oda küldött 22 ev.ref. és 17 ág. hitvallású foglyot egy Kelio Miklós nevű jezsuita fölügyeletére bízták „a kinél kegyetlenebb, Diokletianus természetű ember még a krimiai tatárok között sem termett“ és a ki minden kigondolható módon kínozta őket. Ezek szenvedése állott:

„1. A nagy török vasaknak lábakon való hordozásokban. 2. A minden alávaló tisztátalan dologra való hajtatásban. 3. Az éhezésben, szomjuhozásban s mindennemű szükségben. 4. A tömlöcznek sok nyughatatlanságában. 5. A római vallás ceremóniára való kényszerítésben. 6. A kegyetlen megverettésekben. 7. A mindenektől való megfosztatásban. 8. A tölök mindeneknek eltiltatásukban. 9. A sok próbákban és ijesztgetésekben. 10. A sok káromoltatás és csufoltatásban. 11. A tömlöcznek szennyében.“

Lássuk ezeket egyenként:

„1., Vasba vereti másnap a kegyetlen Kelio az ártatlan embereket, még pedig a mint a török pogány rabokat szokták vala, mind a két lábokat, vagy egyik lábokat félkézzel egybe.¹

2. A tömlöczet újonnan ásatták vélek,² pervátát tisztítottak a caniculás meleg holnapban; sánczot ástanak a vár körül, meszet kevertek s hordottak

¹) Van Poot „Naauwkeurig Verhaal van de Vervolginge aangerecht tegens de evangelise Leeraaren in Hungariën“ című Amsterdamban 1684-ben Timotheus Hoornnál megjelent művének 55. és 60-ik lapján az áll, „hogy Lipótvárra május 7-én megérkezvén — nemcsak lábukra, hanem a reformátusoknak a nyakára is lánczot vernek. Junius 8-án nehéz és szoros vaslánczokkal kötözték meg lábaikat, a törökök lábvasaihoz hasonlókkal, melyekben egészen eltorzítva lehetett járni, úgy mint a tyukok, melyeknek lábai zsinagba vagy hálóba akadtak; voltak olyanok, kiknek keze-lába a másikhöz volt erősítve.“ (Mar-ton Lajos bpesti ev. ref. gymnasiumi tanár fordítása.)

²) Junius 3-án történt megérkezésüktől tavaszig olyan szűk börtönben sanyargatták a foglyokat, hogy egymás mellett állani is alig tudtak. Fölváltva ültek, feküdtek. Kályha nem volt benn. Sem könyörgéssel sem pénzzel nem bírták kivinni, hogy e börtönön kívül adjanak nekik árnyékszékét. Ennélfogva majd megfúltak a bűdösségtől. „Galeria Ommium Sanctorum Johannis Simonidae“ című a nemzeti muzeumban levő illusztrált kézirat 15 lapja. E mű, melynek latin és német nyelvű szövege, az abban előforduló dátumokból ítélve 1683. végén vagy 1684-ben készülhetett — 25 tus-rajz illusztrációval és barokk izlésű szegély-diszitményekkel van ellátva. Szerzője Simonides János breznóbányai ágost. hitv. rektor a kit Thianában a fogságból másod-magával kiváltották 1675. június 14-én. A szerző azokat a sanyaruságokat írja le benne, a melyet ő és a vele Lipótvárra hurczolt s onnan Capra-Cottába hajtott társai szenvedtek az ő kiszabadulásáig. A mű illusztrációiból néhányat közlünk.

— — — a templomnak és parochiának sáros udvarát fővénnyel és kövel meghordották. A vár körül töltést hordottak; mikor egyéb dolgot nekik nem adhattak, akkor ismét elhányatták; néha szoros helyeken a magas föld bástyákban földet hordanak vala targonczákkal; az holott lábokon levő nehéz vas miatt nyakra före lehullanának. Az egész vár utczáit vélek sepretek vala télben nyárban, kivált vasárnaponként télben az hótól — — sőt mikor szélvész, zúrzavaros, esős, havas idő volt, akkor hajtották inkább mezitelenek lévén, hogy inkább erőt vegyenek rajtok. Kéri vala egyszer Kéliót Sz. Miklósi János 70 esztendősnél idősb öreg esperesti ember, ne bánják olyan kegyetlenül vele, másképp lehetetlen, hogy meg ne haljon, de azt felelte reá: hát te vén! neked kedvezek én? ha meghalsz, akkor sem kedvezek; kivonatlak a váron kívül a ganéj dombra, hogy ott a kutyák egyenek meg. A mi a pallérokat illeti, azok elsőben voltak a katonák, napjában heten, a kiket kegyetlenségre fenyegetéssel, fizetéssel, néha pedig veréssel is annyira reá készítettek, hogy vizes csomóba kötött istrángokkal, kivont fegyverekkel, puskákkal, pálczákkal, néha a vérek kifolyásáig verték és puska-végelték, nyárban árnyékban, télben tűzhez nem bocsátották még mikor ettek is; hanem kün keserves könyhullatással kellett áztatni és rágni a kemény fekete fagyos profontot.

3. Víznel és valami alávaló profontnál egyebet tartásokra semmit nem adtak, még ezt is mérve. Minden 3 napra négy fontos profontot rendeltének, de ezt is sokszor nagy instáncziával nyerik meg; gyakorta pedig a rendelt időre meg nem adják, hanem minden héten, hol egy, hol két napi rendelt kenyereket elvonták. Semmit e felett se venni, se adni nekik szabad nem volt. — — Az ablakból meglátták, mikor egy szegény asszony mellett elmenvén egy kis sült húst és egy kevés kenyeret vetett a targonczájokba, ezért az asszonyt megfogván a kemény téli napon szintén két óráig a tisztátlan személyek pelengérekben csapatván, úgy tartották. Szomjuságot nagyot szenvedtek — — mezitelenséget is szenvedtek, mert jó köntösökből kifosztatván azután a mi megmaradt azt a szenny és a vas megvette, és nem lévén szabad megújítani, hanem mezitláb és fél mezitelen testtel kénytelenítettek hidegben, melegben dolgozni.

4. A tömlöczben való keserves szenvedéseket nincs penna, a mely jól leírhasza: 1) Ez nem utolsó volt, hogy a czégéres latrokkal, átkozódó, káromkodó istentelen emberekkel együtt tartanak vala; az holott azoknak káromló nyelvek miatt Istennek sem szolgálhatnak vala. 2) Kigyók és varasbékák s egyéb csúszo-mászó állatok, ártalmas bogarak miatt soha nyugodalmuk nem volt. 3) Nyárban a kemény melegekben olyan szoros tömlöczekben rekesztettek vala a föld alá, hogy lélegzetet is a sokaság miatt alig vehetnének és gyakran a nagy meleg bűdösség miatt el is ájulnának, télben pedig a föld színén való fogságban, melynek fedele az ég volt tartatnak vala, a melegedésnek okáért egymás hátára fekütnének, némelyek pedig a szemébe bujtanak. A kik

az ablakhoz közel fekütnének, sokszor puskaporral azoknak oldalokat, szakálokot, hajokat felsütötték az embertelen s arra megbérlett őrizők, sokszor a természet dolgára is ki nem eresztették őket, hanemha elsőben megfizettek. A

38.

A lipótvári börtön.

řogságnak öt helyei valának, a melyekben néha együtt, néha különösen tartatnak vala. Az első a vár oldalába vala, egy nagy régi romlott omiadólag álló ház minden fedél nélkül, melyen patak foly vala keresztül, s mikor esős

idő vala, akkor egészen sárban, fertőben, sertések módjára kellett heverni. A második fogházak tisztán deszkából volt csinálva, a melyben szintén januáriusnak közepéig tartattak négy augustanus atyafiak. A várnak délfelén való oldalán volt a tömlöcz, melyben négy reformatus atyafiak tartatván sokféleképen ijeszgetetnek néha, hogy csak ők maradtak, a többi a római hitre állottak stb. Szüntelen füsttel kinoztatnak vala. Negyedik helyre napkelet felől való várda mellett egyedül rckesztetett vala Ujvári János ref. pap. Éhséggel szomnyusággal szintén meg is öletett; a szemét kifüstölték volt, úgy hogy igen rosszul látott, azért is volt, hogy mikor osztán a gályákra vitetnék a többivel vezetetni kellett, estve semmit sem látván. Az ötödik helyen Steller Tamás mezitelen fegyverrel öriztetett egyedül. Azért osztja vala így meg Kelió őket, hogy inkább egymást ne vigasztalhatnák, s könnyebben megejthetné őket.

5. Ritka mise mult el, hogy hajoknál fogva ne vonatnának oda, ritkán vitték beteghez a venerábilet, hogy keservesen meg ne siratták volna a papok, mert Kelió jól tudván, hogy ők azt a tiszteletet nem szeretik, a katonáknak megparancsolja vala, hogy reá hajtsák erővel is,¹ azok azért néha oly kegyetlenül megdöfölték a puskákkal, hogy csaknem mind egybe romlottanak. — Sokszor a puska végelések miatt a földre lehulván, az hajoknál fogva huzattak a templomig. — — Eljövén azonban az a Szvecziából elszökött hite szeggett báró parancsolatja, hogy menjenek a templomba: nem akar egy is a tömlöczből kimenni, bemégyen azért maga a tömlöczbe, kérdi, ki nem akar elmenni? Kocsi Bálint mondta: ő sem akar menni. Mindjárt azért leveré báró a földre, s a katonák által kivonatván a templomba berugdostatá, döfölteti, ott parancsolja, hogy álljon térdre, nem cselekszi, ott ismét a földre leveri, azért hogy szót nem fogadott volna Kelió kivágatja a vasból, s kétszerte nagyobb s terhesebb vasba vereti. — — Alig lehet kimondani a miket szenvedtenek a venerabilének betegekhez hordoztatásának miatta, Kelió e miatt Masári Dánielt és Korcdi Jánost addig verette vala, míg a földre letagaltatván a dárdának nyele elromlik — — Kocsi Bálintot tüzes fáklyával ugyan szikrázott szélyel a hátán úgy megvereté. Más alkalmatossággal Szilvási Istvánt és Harsányi Istvánt kosztperdel addig vereté, míg elromlék a kosztperd, elájula Harsányi, és 2 óránál tovább feküvék halt számban.

6. Verést felette sokat szenvedtek. A commendans lábával rugdossa, tapodja vala, a kapitányok pálczákkal verik vala, a káplárok lánczokkal, a muskatélyosok muskatélyokkal rontják vala, törik vala egybe; keresik is vala szüntelen erre az alkalmatóságot. Sz. Péteri Mártont, azért hogy a feleségének, melyet hozzá nem bocsátottak vala irt volt holmi szükséges dolgokról, hogy

¹) Imádságos könyveiktől megfosztották őket. Imádkozniok, ájtatosán énekelniök — a saját vallásuk szerint — tilos volt. Hallván Kelió, hogy az uralkodóért imádkoznak azt mondta: „A császárnak nincs szüksége ilyen kutyaugatásra. Az Istennek meg épen nem kellemes az.“ Simonides idézett műve. 17.

küldjen, az utca közepin levonatván addig vereti hat katonákkal, a míg a vére kifoly a azután külön rekeszli a többitől. Steller Tamásnak küldött a barátja egy levelet, melyet elfogatóván a commendans magához hivatja, és Kelionak is jelenlétében nem elég, hogy megfogatóván hét ember által törökösen megvereti, hanem maga is keményen megrugdossa és hajánál fogva a földhöz veré irgalmatlanul s a többitől is elszakasztá különös tömlöczbe zárván.

Leopoldina Captivitas. Das Befängniß in der Leopold-Stadt.

39.

A könyörületes nő büntetése Lipótvárt.

7. Megfosztatnak] vala mindennap, mert ha pénzekkel valami szükségeket akarták tenni, a katonák ugyan ajánlották magukat, hogy hoznak, s hoztak is, de magok elemésztették s ők keservesen nézték. — — Eféléért Pozsonyban kezdették meg az ő megfosztatásokat és Triesztben végezték el. Itt elvették minden könyörgéses és énekes könyveket is. Nagy summa pénzt praedálának el ő tőlek, mert egy sem jött vala üresen el a maga eklésiájától tudván, hogy nem lakodalomba hívják. Ennek a praedának egy részéből építették a Leopoldvári templomban a nagy oltárt; más részét elosztották a katonáknak a mint Keliotól ezt kitanulták azután.

8. Hogy pedig inkább meghódoltassák őket, megtiltatnak, hogy senkivel ne beszéljenek, senkit hozzájuk nem bocsátnak vala. Atyjok, anyjok, feleségek, gyermekek, atyafiak, patronusok, jóakaróik megszűnnek sok fáradsággal és

40.

Lipótvárt a fogságban. A könyörületes nő büntetése.

költéssel eljönnek vala a szomszédba Galgócra, de onnan sok könyhullatással sem nyerték meg, hogy láthassák magok kedveseket.

9. Ez Istenhez ragaszkodott embereknek hittől szakadásokkal akarván Kelió magának hirt és nevet szerezni a püspökök előtt, nem mulat el e végnek elérésére semmi utat és módot, mindenképen ijeszti s nyomorgatja vala őket.

10. A káromoltatásoknak és csufoltatásoknak semmi rendi, sem módja nem vala, teli torokkal rebelliseknek, hitetlen ebeknek, eretnekeknek, töröknél alább valóknak, minden reformátusokkal együtt pokol fiainak nevezi vala; de a káromkodó praedikatióban ezt is sokszor mondja vala, hogy nem tanította más senki a reformátusok vallását, hanem Judás Iskáriotes.

11. Nem volt szabad, hogy senki is nekik mosson, hanem magok délbene bele mártják vala a vízbe egyetmásocskájokat; de a sem száradhatván meg, ismét elporosodott s mocskolódott jobban. Egy szegény fogoly szabónak a felesége és leánya egy ideig mostanak ugyan, de ezeket is rajta érvén egy hétig a tömlöczbe veték, azután a hóhérrel a tisztátalan személyek pelengéjre vereték, és az hol a szegény rabok dolgoztak egy nap estig ott tarták.“

Siralmas helyzetüket a foglyok 1674. deczemb. havában, összesen 71-en (mert 4 Lipótvárt, 17 Komáromban hittőlszakadt lett, 1 pedig Kapuváron meghalt) a császárhoz benyújtott folyamodványokban keservesen panaszozzák: a rendkívüli törvényszék vádjait költötteknek, hamisoknak s ítéletét igazságtalannak mondják. Előadják hallatlan kizsákmányozásukat, hogy t. i. békák, kigyók, tetvek s egyéb undok férgekkel teljes helyre hanyattak, nyakukon, kezükön, lábaikon nehéz lánczok vannak, melyek által bizonyos czölöphöz vagy a tömlöcz oldalához voltak kötözve. Mindenökből kifosztatnak, feleségeiket, gyermekeiket, jóakaróikat még csak hozzájuk sem bocsátják, verettetnek, a legiszonyúbb s legundokabb munkákra, istálló s árnyékszék tisztítására hajtatnak. Térítvények aláírására kényszerítettnek, sőt Kelió azzal fenyegeti őket, hogy eladja 100 tallérért személyenként őket. Végül ügyök megvizsgáltatásáért esedeznek.¹

De hasztalan!

A hazai börtönökben való egy évi sanyargatás után a hitvallókat gályarabságra hurczolták. Útközben vagy rabságuk színhelyén többen elpusztultak vagy áttértek. A megmaradtak azt írták haza, hogy: „Élünk siralomban, rettegésben, minden dolgoknak szükségében.“²

¹) Szilágyi idézett műve. 329.

²) Rácz Károly idézett műve. 223.

3., Az elszállítás.

41 hitvallónak¹ gályákra vitetése következőképen történt:

Leopold egy csapat katonát küldött Nápolyba a spanyol király segítségére és Kollonics ezen alkalmat fölhasználta, hogy a foglyokat ezen katonaság parancsnokának átadván, általa őket a nápolyi gályákra vitesse, kieszközölvén előbb a királytól egy erre őt fölhatalmazó levelet, mert oly nagy befolyása volt, hogy a foglyoknak sokszor mondta egykor: „Ti erősen biztok a ti királytokba, de az ő gratiája soha nektek nem fog használni, mert adjon rólatok tizszer kegyelmes parancsolatot, én százszor megváltoztatom.“

„1675-ben martiusnak 14-ik napján estve, munka után lopva egy szökő ajtón kivitetnek 36,² kettőt a tömlöczben hagyván, kik a vénség és elromlott erőtlenség miatt épen alkalmatlanok valának az elmenetelre, a vár alatt adatatnak Gemanner György kapitánynak, hogy a gályákra vigye.³ Kivitetvén a várból az hostátban 40 lovas és annyi gyalog némettel környülvéttetnek, megtiltják, hogy még ne is szuszszanjanak, szekerekre rakatnak és elvitetnek, kikkel sem faluba, sem városba be nem mentek, míg Magyarországból ki nem mentenek.“

Márczius 25-ik napján Bécs mellett hozzájuk csatolták azon 5 más hitvallót is — köztük Séllyei István pápai superintendenst — kiket addig Berencsen nyomorgattak.

Bécsen túl gyalog kellett folytatniok az útát „nagy vasakban fagyon, vízben, sárban hajtatnak a katonáktól, taszigáltatnak, döföltetnek, pálczákkal verettetnek, nem lévén alkalmasok a menetelre; az elromlott öreg embereket látván annak a helységnek lakói, verik a melleket és sirnak ezen a szomorú tragédián.“ A Stájer hegyeken át Triesztig „hajtják őket oly kegyetlenséggel a vasban, hogy hasonlót senki nem hogy látott volna, de még nem is olvasott; mert a fagyon, kövön mezitláb (minthogy az egyszer elszakadott lábok belit nem vala szabad megújítani) ugy kénytelenítettnek utazni, hogy az elhasadozott s a vastól is elrontatott lábokkal véresen festik vala a köveket; kiknek elsebedezett lábok kötésére nem hogy borbélyt, de még kovácsot sem adtanak vasaiknak levételére, hanem végre megengedék, hogy egymásnak kövel verjék le a vasat lábokról, így az elsebesedett lábokat annál jobban elrontják vala.

¹) A kapuvári 6 és a sárvári 14 foglyot Buccariba vitték, a mint később látni fogjuk.

²) Az 1674. május 29-én Lipótvárra szállított 19 ágost. hitvallót június 7-én követék oda a reformátusok még nagyobb számmal. 1675. márczius 10-én ide hoztak a komáromi börtönből még 2 ág. és 1 ref. lelkészt.

³) Kollonics a parancsnokot fölhatalmazta Leopold király levelével, hogy adja el a foglyokat a nápolyi király gályáira evező rabszolgáknak. Marton S. hivatkozott műve 18.

Triestumon kívül egy minden rutsággal teljes istállóba rekesztetének; itt reménylik vala, hogy talán nyugosznak valami keveset, de alig pihentek vala meg, mikor Gemanner kapitány más tisztekkel oda megyen, és a mi kevés rongyos köntös esztendeig való fogságokból s sok prédáltatások után a nyakokban volt, abból kifosztja, pénzeket pedig annyira megkereste, hogy még a természetből eltitkolt részeknek sem kedvezett; ezt még el nem végezték vala, mikor tisztességes nagy szakállokat s bajuszokat is elpredálják. Csufoolták a triestumiak az istennek szolgálait, látván ily szomorú állapotjokat. — — Nézték a szegény rabok egymást, de meg sem ismerték volna, hanemha a szavakról; meztelenül hevernek már abban az istállóban, de ott sem nyughatnak, mert egyik szegletből kergetik a másba“. Április 7-én a kapitány rá akarta birni őket, hogy legyenek katonákká. „Szép szerént semmire nem mehetvén, megfogatja Füleki Istvánt fel akarván öltöztetni katona köntösbe, ő elveti, és nem engedi, ezért a kapitány megrugdossa s másokkal is kegyetlenül megveretvén a többihez vissza megyen. Berekesztetnek az istállóba, és harmad napig nekik semmi enni való egyéb nem adatott, hanem az irgalmasabb katonák titokban ádtnak egy-egy falat kenyeret.

8-ik napján aprilisnak az hajó fenekére az adriai tengeren letaszíttatnak, az holott el nem lehet hinni, mint megszaporodott volt a tetveknek sokasága körülöttek, hogy majd megemésztetnek; Az irtózatossá bűdösség miatt is, mely a hajó szemetéből, de kivált a Miskolczy Mihály elrothatt lábából támad vala, sokan kemény betegségbe estenek. Adtnak itt egy kevés kétszer sült profontot, egy kalán rizskását, egy falat sajtot, s néha egy-egy pohár bort¹, a mint mondják vala egy jezsuitának instantiájára.²

Érkezének aztán Piscariába, az holott Korodi Jánost a vállokon, Miskolczy Mihályt pokróczba takarva kell vala vinniek; mikor vinnék a lakosok csufoolják s nevetik vala; a káplár kegyetlenül veri vala. Ezentúl napjára 3 réz fillért adnak vala, a melylyel három falat kenyérnél többet nem lehetett venni. Ez mindenek felett kesergette lelkeket, hogy mikor azok között az ostoba olaszok között hordoztatnának, nigromántoknak, ördögösöknek, törököknek mondják vala.

És hogy semmiképen el nem vihetnék, szükségesképen 6 elromlott beteg és sebes rabokat Teátéban kell hagyniok: a többit, a kikben még valami lélek volt, olyan kegyetlenséggel hajtották, hogy kő volt az agya, vas a lelke, a ki ezt látván meg nem indult rajta; nemcsak az öregek, hanem még az ifjabbak is a sok étlenség miatt úgy erőtlenedtek, hogy nem mehettek. Séllyeit két felől fogva veszik vala. Kocsi Bálint, hogy az öreg emberektől elfordithassa a verést hátul marad, mert a ki utóljárt azt verik vala. Mikor

¹) Útjokat innen gyalog folytatván.

²) Simonides csak a kétszersültről tesz említést, melyből 3 darabka jutott 2 emberre napjára. Vízet keserves könyhullatásokkal is alig birtak kikönyörögni.

városokban vagy falukban mennének, úgy mutogatják vala őket, mint valami fegyverekkel nyert törököket.

Mikor Pesculopenatarium nevü helyből ki mennének, a betegek számarakon vitetnek vala, Illyés Gergely, a kit már megemésztett vala a sok vereség, két felől fogva támasztatik vala kettőtől a számaron, de minthogy félkezezzel a vasat kell vala tartani, egy szoros meredek helyen egyik sem segíthetvén leesék a számarról, és mindjárt meghala; levonák a katonák a mi kevés rongyos ruha vagy köntös vala rajta és elveték ott temetetlen. Séllyei Istvánt eleibe vevén a kegyetlen káplár, és minthogy a számár erősen serényen nem mehet vala, úgy egybe rontá a rajta ülöt, hogy orából, szájából bőven kifolyó vérével megfesterené a számár oldalát.

29-ik napján aprilisnak jutának Capra Cottára, az holott 2 nap hevervén egy büdös istállóban keservesen éneklék a Dávidnak X. — — soltárit.¹ Onnan három napi járó földre menvén, nem állhatták a sok vereséget tovább 3 augustanus atyafiak, hanem elszököének², ezért is azután a többit keményebben tarták. Capuában Gocs Mihály vevén észre, hogy közel vagyon megoszoltatásának ideje, elbucsuzék szenvedő társaitól, kiket állhatatosságra inte, azután egy parasztszekeren vitetvén meghala az utban, a szekérről leveték s ott hagyták a földszinen. Hogy pedig a tengerpartra érkezének berekeszték egy sáros pinczébe, az elnyomorodott rabokat.³

Végre május 7-én megérkeztek Nápolyba. „41 személyeket indítottanak vala el, de csak 30-at vihetének el Neapolisba; mert 6-ot Teatéban hagytának vala betegen, 3 elszökött vala, 2 ismét meghalt vala.“

4., A gályarabság.

„Nyolczadik napján májusnak lerakatják ezekkel az ő vasokat, és a gályákra viszik, holott nagy vaslánczokkal kötözik meg, hajokat is elnyirik. Adták vala pedig minden személyt 50 aranyért a gályákra:³ Májusnak kilencedik napján 1675. a rabok laistromába irák (melyet méltán hívnak a halál laistromának is) felirák atyjokat, anyjokat, hazájokat; de eladattatásoknak okát, idejét, a mint szokás vala fel nem irák; és minekutánna megbélyegezték volna

¹) A X-ik zsoltár: Mire távozol tőlünk Úr Isten! Ily messze, és magad mit rejtet el. Ez sok ideig való inségben Miért hogy minket így felejtesz el? Im az istentelen kevelységgel Kergeti a szegényt és nyomorgatja. Az önnön nyakába essék hálója.

²) Lányi György korponai iskolaigazgató, Maszniczi Tóbiás illavai pap és Simonides János briznai igazgató. Az első szerencsésen megszabadult s kalandjait leírta. A két utóbbi 4 nap mulva elfogatott ugyan, de 6 hét mulva kiváltatott. (Ennek a Simonidesnek a kéziratából idéztünk több ízben.) Olasz hitsorsosok váltották ki őket fejenként 100 aranyért és hajón Velenczéig küldték. Innen Lombardián, Schweizon, Thüringián át Szászországba útaztak.

³) rabszolgának.

őket eloszták a gályákra¹ elegy az hadban fogott szerencsenekkel, törökökkel, maurusokkal; jóllehet pedig Neápolisban a nemes embert a gályákra adni szabad nem vala, mindazáltal ezeket kik többire születésekre is, de hivatal-

41.

A hitvallók eladatnak gályákra rabszolgáknak

jokra nézre mind nemes emberek valának, bevevék. Mikor laistromba írják vala, mondák a tiszték: mit csinálunk ezekkel? hiszen csak a bőrök s a csontjok?”

¹) a Szt. Januárius, Szűz Mária, Szt. Klára, Szt. József, Capitaneus nevű spanyol gályákra.

Mielőtt vértanuinknak a gályákon való szenvedéseit leírni, lássuk, hogy mi volt tulajdonképpen a gálya és hogy mi volt a gályarabság?¹⁾

A gálya²⁾ a középkornak, legkivált a Középtengeren használt legnagyobb evezős hadi hajója, mely azonban vitorlákkal is föl volt szerelve. A gálya, melynek alakjára nézve némi fogalmat adhatnak a lapos testű dunai gabona-szállító hajók, de különösen a halászhajók, 35—45 méter hosszú, 4—4 méter széles lapos fenekű jármű³⁾ volt, 2 ritkán 3-árbozczal, melyek azonban csak egy-egy aránytalan hosszú és póznarúdra öltött háromszögletes vitorlát hord-

42.

Diszesebb kiállítású gálya.

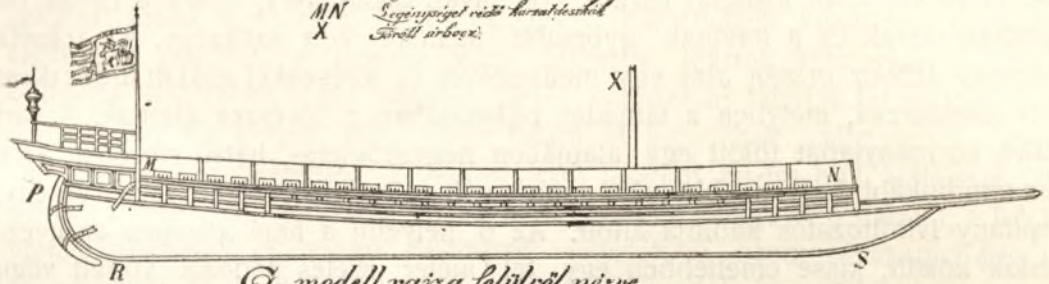
¹⁾ Balogh Elemér művéből az „Evangyéliom vértanuiból“ a 34—38 lapról és a „Pallas nagy lexikona“ VII. kötetnek 805-ik lapjáról vettük ezt a leírást, mely a Ballagi Aladár tollából ered — és kiegészítettük azt Kováts Lászlónak az „Ébresztő“ című ifjúsági prot. lap 1901. április havi 7. számának 108—110 lapján megjelent közleményéből. Az „Evang. vértanui“ megjelent Pozsonyban 1900. Wigand F. K. könyvnyomdájában.

²⁾ Olaszúl galéa vagy galera, franciaúl galère. A gályarab olasz neve galeotto, franciaúl galériennek mondják.

³⁾ A gálya hosszúságához képest nagyon keskeny lévén, igen gyors járatú, de viharban annál megbizhatatlanabb volt. Ezért nyílt tengeren inkább vitorlás hajót használtak sem mint gályát.

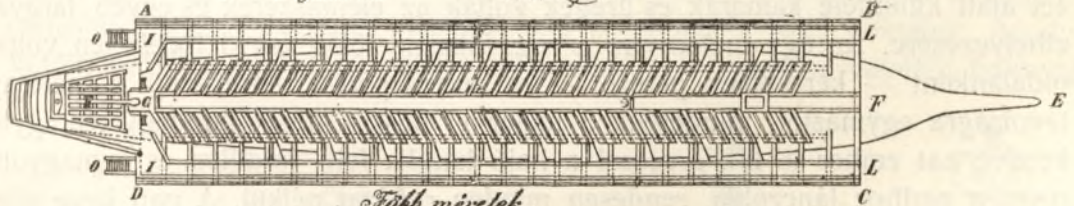
α modell rajza oldalról nézve

- PR Körmeny
- RS Főgerenda
- MN Segéysípcsígel vízre kuszálódásból
- X Főrell árboc

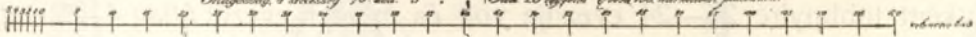
α modell rajza felülről nézve

- ABCD Csúcsfedélzet és kocsis állványzat
- AB-BC Csúcsfedélzet vízre kuszálódásból
- AD Körmeny felület
- BC Körmeny alát
- P Csúcskerék alát
- H Csúcskerék alát
- GF Körmeny felület
- E Csúcskerék
- II-II Vízre kuszálódás vízre kuszálódásból
- 0I-0I Vízre kuszálódás

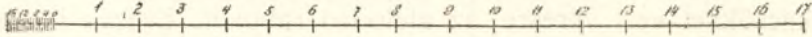
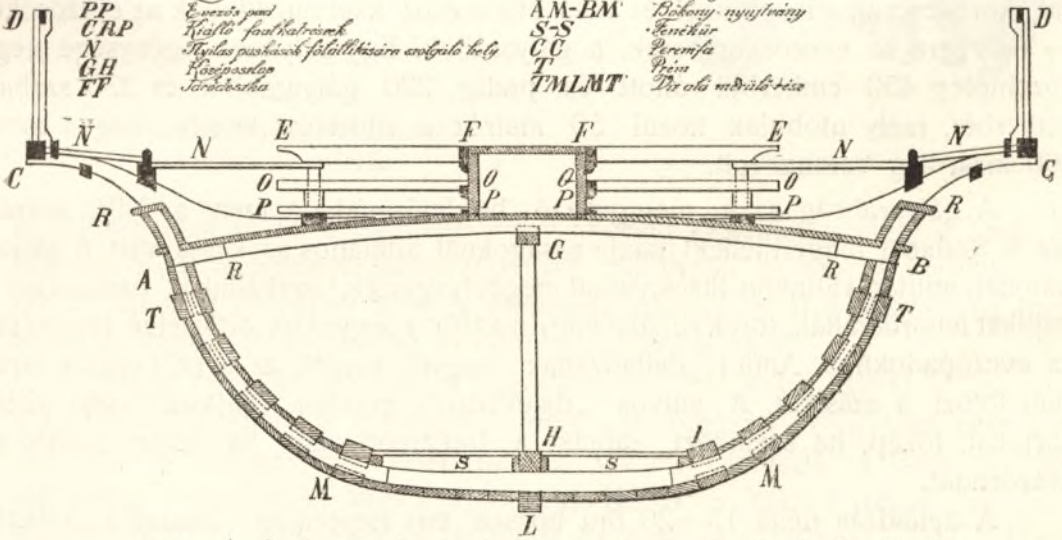
Főbb méretek

Ör és farföldek által határozott Méretek: Hossz parafedélzet a marokly való tartály 22 méter és 10 centiméter
 Mélység a vízszintig 15 méter és 10 centiméter
 Hosszúság a vízszintig 15 méter és 10 centiméter
 Hosszúság a vízszintig 15 méter és 10 centiméter

α gálya legnagyobb szélességénél való keresztmetszete

- AGB Csúcsgerenda
- AB-BR Csúcsgerendék végénél vízre kuszálódásból
- CD-CD Körmeny felület
- EF-EF Körmeny alát
- OO Csúcskerék
- PP Vízre kuszálódás
- CRP Vízre kuszálódás
- N Vízre kuszálódás
- GH Vízre kuszálódás
- FF Vízre kuszálódás
- IHI' Felső kocsis - padlózat
- H Felső kocsis
- L Főgerenda
- I-I' Belső kocsis
- MM' Kocsis
- AM-BM Kocsis nyújtvány
- S-S Kocsis
- CC Körmeny
- T Vízre kuszálódás
- TMLMT Vízre kuszálódás

Lepték, velenceses láb

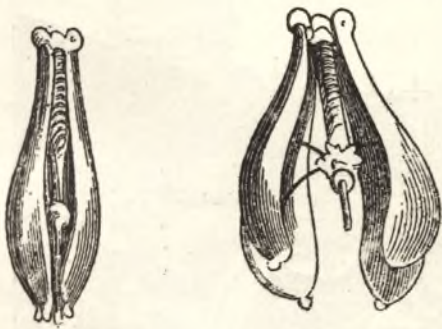
tak. A vitorla csak kisegítő eszköz volt olyan alkalmakra, mikor a rabok már fáradtak voltak és a hajónak gyorsabb menetre volt szüksége. Az aránylag alacsony árbocz ormán alúl egy mellvédővel és lőrészekkel ellátott árboczkosár volt alkalmazva, melyben a támadás pillanatában a lövészek állottak. A sarló alakú kormánylapát fölött egy alapjában négyszögletes, hátsó részében azonban mindinkább keskenyebbé váló galéria volt építve, melynek közepén a vezénylő kapitány ívboltozatos kabinja állott. Az ő helyétől a hajó közepén az evezőpadok között, kissé emeltebben egy fél méter széles padozat vonúlt végig, mely a hajó fenekén lévő raktárakat takarta s a melyen a hajó elejéig lehetett eljutni, a hol az ágyuütegnek fölállítására szolgáló födélzet kezdődött. A födélzet alatt különféle kamarák és üregek voltak az élelmiszerek és egyéb tárgyak elhelyezésére. Az egy méternyire a víz fölszine fölött fekvő födélzeten voltak oldalanként — keresztben persze — az evező padok, körül-belül 1 méternyi távolságra egymástól, mindegyik 3 méternyi hosszú. Ezek mindegyikén egytől kezdve hat ember is ült, arczzal a hajó hátulja felé fordúlva és legnagyobb része a padhoz lánczolva, rendesen minden ruházat nélkül. A nap heve ellen sátorponyvát vontak föl, persze első sorban a tisztek védelmére. A gályáknak oldalanként többnyire 24—24 evezője volt és minden evezőt átlag 4—5 ember hajtott. Az evezőrúd 15 méter hosszú, a melyből 11 méter a hajón kívül volt. A gálya legénységét a katonaságon és egynehány tengerészen kívül a következők képezték: a kapitány, az ő alantasai, kikre az evezőknek lánczraeverése és a bilincseknek levevése volt bízva, a vezetők, kik az együttes evezést és a hajófordulatokat vezényelték, a felvigyázók, kik a járó-deszkákon állva, botokkal, korbáccsal, bikacsökkel és más ütő eszközökkel buzditották az evezősöket — és végre az evezős emberek, a gályarabok. Egy gályának legénysége megközelítőleg 450 emberből állott és pedig 220 gályarabból és 230 szabad emberből, mely utóbbiak közül 30 matróz a vitorlákat kezelte, míg a többi 200 kizárólag katona volt.

A gályarabság az a meggyalázó büntetésmód, a mely a XIV. század óta a földközi tenger melléki hatalmasságoknál általános szokássá vált. A gályarabokat, miután vállukon tüzes vassal megbélyegezték,¹ szakállukat, bajuszukat s hajukat leborotválták, török ruhába vagy inkább rongyokba öltöztetve lánczolták az evezőpadokhoz. Amint „dalladzanak“ vagyis vonják az evezőt: egyik lapát sem fölözi a másikat. A súlyos „dalevedző“ minden rántásra majd kitépi karjukat, főkép, ha szemközt kapják a hullámot vagy ha lazán kezelik az evezőrudat.

A dalladás néha 15—20 óra hosszat tart naponkint, mialatt a „hóhérló pallér“ bikacsökkel veri véresre az alélodzó rabokat. Evezés közben a rabok

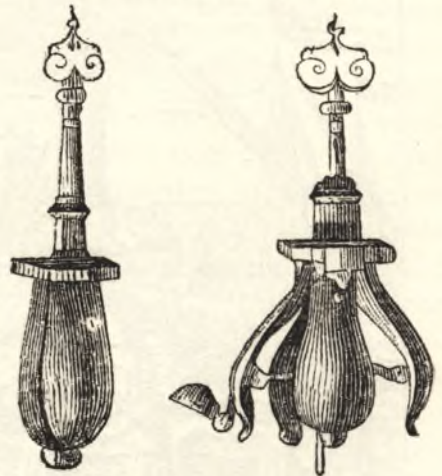
¹) GAL (t. i. galérien, a. m. gályarab) betüket sütötték jobb válukra, a végett, hogy ha megszöknének vagy ha kiszabadulásuk után újabb bünt követnének el, felismerhetők legyenek, hogy már büntetve voltak. Pallas nagy lexikona VII. kötet 807.

száját fölpeczkelték, hogy ne jajgathassanak. A rabot torkon ragadták, s a szájába¹ tolták a pöczköt. Etetés idején a hajóstisztek kivették a gályarabok szájából a pöczköt, s eczetes vagy csigerbe mártott kétszersültet tömtek a szájukba. Kikötőben vagy pihenés idején vályúkban tálaltak fel minden evezőpad elé egy kis korpát, kását vagy babot. A kipeczkelt száju rabok úgyszólván elszoktak a beszédől. A hajóra lépő idegent hu-hu-hu! kiáltással üdvözölték, s estenden, miután a hajón levő jézsuita elvégezte a litániát, a lefekvés idejét kutyaszerű egyhangú üvöltéssel jelezték. E szomorú czapistráng után az evezéstől és a folytonos ütlegeléstől elkinzottak kimerülten kuporodtak a pad alá, vagy, hogy saját rondaságukat kikerüljék, a padra, éjjeli álomra. Az emberfeletti munka, a hajón levő rettenetes bűz s a pogánynál pogányabb bánásmód minél hamarább megszabadítá a rabokat e földi pokolból. Amelyik kidőlt, arról hamarosan levették a bilincseket, s a tengerbe vetették holttestét.

44.

Kinzókörté avagy szájpeczek
csukva és nyitva.

45.

Ugyancsak kinzókörté.

A gályarabokat főképp a szájfene vagy skorbut pusztította, mely a rossz táplálkozás miatt mondhatni járványszerűleg dühöngött köztük. A legtöbb gályarab az átkozott gályákról nem is menekült másképp, mint a halál révén, hacsak az isteni kegyelem egyébként ki nem szabadította őket.

„Nagy inségben valának a hitvallók, — írja Kocsi Bálint — az éhség, a mezitelenség miatt a gályákon, mert ott rendszerint egyebet nem adnak vala valami kétszer sült kenyéرنél és viznél. Támasztá az Isten egy kevés idő múlva Neapolisban Welcz Györgyöt (n. b. vallására nézve nem tudom micsoda volt) ki szükségekben felsegité az öcscsével Filippel, a ki a lánczon

¹) A pöczök vagy fából vagy vasból volt. Ez utóbbit a banditáktól tanulták el; azok használták a „gyötrelmes körtét“, mely gömbölyű vas, a szájba nyomva, magától fölpatant s öblösre pöczkölte ki az illetőnek száját. Pallas nagy lexikona. VII. kötet 808.

levő foglyokat meglátogatta s vigasztalja vala őket; ez minden héten egyszer eledelt küld vala a maga asztaláról a foglyoknak nehogy elvesznének a szűkségben; mezitelenségekben holmi ruhával befedezi vala; a gályákon való tiszteket ajándékkal engeszteli vala, hogy igen keményen vele ne bánnának; a beteget meglátogatja vala és vigasztalja vala őket. És jóllehet oly nagy ember volna, hogy az egész Neapolis csudálná és tisztelné őtet, mindazáltal ez alávaló és elvetett emberekkel nem szégyenli vala társalkodni, sőt ezt dicsőségének tartotta. Ezenkívül eljöttek más uri emberek s nemesek is e rabok látogatásokra, mutatták jóakarataikat is. Volt nevezetesen Velenczében egy Zaffius Miklós ott practicus m. doctor a ki az egész Európában lakó református potentátoroknak levelében siralmasan előadta a Krisztus szenvedő

46.

A nápolyi kikötőben.

szolgáinak ezt a siralmas állapotjokat, serényen munkálódta szabadulásokat, gyűjtötte mindenfelől váltságokra az alamizsnapénzt; de irt sokszor vigasztalással teljes leveleket a gályákon nyomorgó papoknak is.

Juliusnak második napján hetet a francziák ellen Siciliába menő gályákon elvisznek a papok közül. Kik közül négyen visszajövének 14-ik napján octóbernek egy Klára nevű hajón. Masari Dániel pedig meghala Siracusánál, ketteje ismét visszajöve 4. napján febr. 1676, de visszajövelete után nem sokkal Tinkovitz János elromolván a gályákon, testének romladó sátorát letévé.“

E közben a Nápolyban visszahagyottakat a hajógyárban alkalmazták. „Valamiképen, hogy a gályákon elviselhetetlenül terheltetnek vala — írja Kocsi Bálint — ugy szintén a szárazon annyi terhes munkával nyomorgattattak, hogy azt leírni nagy mesterség volna; a tenger partján vannak szüntelen a mesteremberek, a kik faragják az hajókhoz való nagy gerendákat, ezek mellett kellett a nagy fákat egy helyből a másikba emelgetni, hordozni az erőtlenn embereknek, mely dolog a legerősebbnek is kitekerte volna az izadságot a homlokából. Itt voltak a mesteremberek, kik szüntelen tekerik vala a gályákra tartozó köteleket, kik mellett mennyi fáradságos munka volt, a tudja kimondani csak, a ki próbálta. Lánczolva kellett törökkel, szerecsennel, pogánnyal estig dolgozni; estve pedig nagy lánczokkal a gályákra köttetnek vala. Minthogy épen a gályák mellett való tiszték arra rendeltettek, hogy hóhérságot gyakoroljanak, ugy legkisebb dologot is verés nélkül véghez nem vihettek. Séllyei Istvánt sokszor kegyetlenül megverék. Turóczi Andrásnak, midőn egy igen-igen nagy gerendát emelnének fel, elejték, és ugy elrontá a lábait, hogy másoknak kelle a fogházba is bevinniek. Igy Körmöndi Györgynek is a lábát kegyetlenül megrontá, Ujvári Jánosnak a kötéljáró eszköz a fejét erősen megsebzette vala. — — Szodai Andrást egy napon négyyszer verék meg, még pedig oly kegyetlenül, hogy az ábrázatja is egybe hasadna, és a vére bőven kifolyna. Maga a főgondviselő a király dolgán ezt látván, inti a hóhérló pallérokat, ne kegyetlenkedjenek így, de ezt felelék: nekik ezt meghagyták a jezsuiták, hogy mindenek felett a magyar praedicatorokat vexálnák. Ezt el is lehet hinni, mert mikor vernék ezt mondják vala: miért nem hisztek a pápába? A sok elviselhetetlen munka miatt meghalnak a gályákon Paulovitz Mihály, Szilvási István, Füleki István, Borhidai Miklós. Valamiképen az evezők mellett félmeztelenen valának, úgy szintén az ácsok mellett épen csak lábra valójokat hagyták rajtuk, hogy meztelen testeket inkább verhetnék. Öregbítette nyomoruságokat az ott velek együtt való enbereknek Isten ellen való sok káromkodások, csufolodások is, kik miatt még isteni szolgálatjokat sem vihetik vala véghez. — — Ez nem kevés terhekre volt a fáradságok mellett, hogy szüntelen megyen vala rájuk, mint valami ártalmas bogaraknak serege a barátok és jezsuiták szerzetes serege, gyülekezete, kik haszontalan kérdésekkel terhelik vala. Hisztek-e a pápába? Hiszitek-e a purgatoriumot? és sok káromkodások után szokták vala elhagyni őket.“

5., A gályákról való megszabadulás.

Mielőtt a megszabadulásról szólanánk, lássuk előbb Kocsi Cs. Bálintnak a gályáról Debreczenbe írt levelét eredeti és teljes szövegében:¹

¹) Sárospataki füzetek 1863. évf. 756—758.

„Az ur Isten szerelmes szent Fiáért oltalmazza meg kegyelmeteket szégyen megnyomorodott nemzetünkkel, minden siralmas tovább való változástól, hogy minden nyomoruságban levőkkel együtt minket is könyörgéssel és vigasztalásával alkalmas időben segíthessen kegyelmetek.

Tiszteletes uraink, sok nyomoruságok által édes nemzetünk közül való siralmas titkon és erőszak által lett kihurczoltatásunknak utánna, ez siralmasabb nyomoruságoknak helyén, az szercesenek, maurosok, törökök és ez világnak czégeses latrai között minden emberi segítségtől és vigasztalástól megfosztottak lévén, éhségben, szomjuságban, szidalomban, káromlásban, viizen és szárazon még az oktan barmok természetét is meghaladó kiméletlenül való erőszakos munkában, kegyetlen, meztelen testünknek minden személyünknek, időnknek és tisztünknek megkülönböztetése nélkül való vereségben, éjjeli nappali rettegésben, testünknek, lelkünknek gyötrelmiben, már öt egész holnapokat töltünk el, az urnak szabadítását várván. Az hegyekre vetjük ugyan szemeinket, de onnan is semmi segedelmünk nincsen. És mind ezek az keresztyénség között ez előtt hallatlan példájú nyomoruságink is, nem tölthetik be ellenségeinknek bosszuálló ellenünk való indulatit: honnan lett, hogy in Mensi Augusto harmincznyolcz személyek száma szerint (jóllehet már hetünknek közülünk az urban boldog halála, és hármunk az úton tőlünk eltávozása után, annyin életben nem volnának) eladattanak, minden főre száz tallérokon, mind halálunkig az gályákon való rabságra, ha Istennek úgy tetszik. Ez szertelen nyavalyába és nyomoruságba teljességgel elfogyatkoztunk és elbádogyattunk, úgy annyira, hogy ha Isten arra rendeltett emberek által szabadulást nem nyit, rövid időn a minket háborgatónknak öröme teljességgel meg kell emésztetnünk, az mint hogy most is, mely nap ezt írám egy becsületes Augustanus Túrócz vármegyéből, Michael Paulovitz nevű atyánkfia, halva fekszik: a törökök és egyéb Isten esméretin kívül valók között temetése lévén, a mint cselekszenek minden megholtakkal közülünk. A nagy Istennek irgalmasságira kérjük azért kegyelmeteket, hogy ez levelünkől értvén hallatlan nyomoruságinkat, keserülje és szánja meg ügyünket, és Istent érettünk való könyörgésével, az méltóságban helyheztekért pedig szabadulásunk végett való esedezésével, kérni, engesztelni, serkengetni meg ne szünjék kegyelmetek; az mint hogy életünk táplálására való alamisnát is szerezni és szolgáltatni az időközben, mely Bécsből Johannes Santernik által meglehet jó móddal, ebbeli hozzánk való megmutatandó jó akaratjának, Isten az mi könyörgésünk közben vetésére is bővséges megjutalmazatója lészen. Itt még élünk 26—haton kik között megvagyon Sellyei István uram superintendens Ecclesiarum in districtu Papsensi. Köpetsi Balás, Comáromi István, győri, Bátorkeszi István veszprémi, Otrokocsi Ferencz rimaszécsi predikátorok, több becsületes atyafiakkal együtt. Theate nevű városban non longe a Brundusio lábok a vas miatt való meg-

sebesedése miatt tiszteletes Harsányi István rimaszombathi és Miskolczi Mihály fileki praedikátorok, az lévaival és más három atyafiakkal elmaradtanak, kiknek sem halálok sem életek felől semmi bizonyost ez napig nem tudunk. Az Kapuvárból és Sárvárból hozzánk hasonló nyomoruságra hozandó 20 becsületes atyafiak Istennek legyen hála megszabadultanak, az ide jövő német tiszteknek az ő vitézt a velencések eloszlatták, és a tisztet a szegény Rab atyafiakkal visszaküldötték Tergestum nevű városban, a hol megsarcoltanak a szegény atyafiak, sok vereségek és kinoztatások után az Tisztel. Már két levelet vettünk tőlük, melyben írják szabadulásoknak útját módját az elsőt 9. septembris, a másikat 1. octobris. Legyen az ur oltalmában kegyelmetek édes nemzetünkkel s minden kedvesivel együtt. Ad Neapolim ex Galera s januari¹ 5 octobris Anno 1675.

Kegyelmeteknek a Christusban atyafia és esmérője

Kótsi Bálint az Christus Jézusnak méltatlan foglya.“

És most idézzük tovább a „Kösziklán épült ház ostromát“, a mely a gályákról való megszabadulásról ekképen ír:

„— — Welcz György minden rendes utat és módot elkövete megszabadulásokban: mindjárt fogságok kezdetében minden országokba Zafiussal együtt megírta ezeknek állapotjokat, és siralmas sorsokon való könyöröletességre felindítá. — — A német főtiszteteket mindenképen engesztelni kívánja vala ajándékkal, a sarcznak megigérésével és a tiszteknek sokszor megvendéglésekkel. Generalis Staremberget sokszor hivatá ebédjére, ki által meg is nyerte vala elbocsátásokat, de vévén észre ezt a mellette lévő confessarius jezsuita, elijeszté. — — Elmenvén a német tisztet Neapolisból, megtudták a foglyok, hogy ők eladtak Don Antonius Petrus Alvarez a neapolisi vice-királynak 50 aranyon. Irnak azért instantiát a vice-királynak. — — Ez instantiát, midőn egy juris doctor által beadnák, az igére a foglyokért nagy summa pénzt; de egyebet nem felele: hanem hogy úgy adták el, hogy soha sem cserélés, sem sarcz által meg ne szabadulhassanak.

Az új vice-király succedálván, nagyobb reménységgel kezdi szabadulásokat munkálodni Velcz György. Melléje veszi azért a Neapolisban lévő angliai Littelton tanács urat és a v. királynak a rabokért közönségesen nagy summa pénzt ígér; azután csak az öregekért, minden személyért 100 aranyat; de azokat sem bocsátá el, mert mindenféle szerzetesek, kivált a jezsuiták ijesztik vala Marchesiust.

Azonban elérkezék Neapolisba az hatalmas belgáktól segítségre küldött viceadmirál, Johannes de Haan, 12-dik napján deczembernek 1675-ben. Ki mindjárt papja által meglátogatta a praedikátorokat, szép levelével is vigasz-

¹) azar sancti Januarii. Szent Januárius volt a galya neve.

talván, és hogy jobb móddal szabadulásokat munkálkodhatná, 10 kérdéseket tőn elejökbe: miért hivattatok egybe Pozsonyba? a császár parancsolatjából? mivel vádoltattatok? hogy jöttetek a gályákra? pénzen adattattatok-e ide? sat. Ezekre írásban minek utána megfeleltenek volna a szegény rabok, mindjárt megyen az admirál egynehány tisztekkal a vice-királyhoz a foglyok szabadulások iránt: a ki mindenre igéri magát. — — Azonközbe Siciliába mene

Reditus per Mare Tyrrhenum Die Niederlän. durch das Gezurische Meer. etc.

47.

A hitvallók szabadulása.

az admirál, minthogy a francziákkal való harcz már szintén elkövetkezék. Don Ferdinánd sem szabaditá el a rabokat.

Írának ez időben a Foederatum — Belgiumi ordok a fő admirál Ruyter¹⁾ Adorján Mihály dicsőségre és örök emlékezetre méltó uri embernek, hogy a rabok szabadítására szorgalmatos gondja lenne, kinek már is nagy vala. Irá-

¹⁾ Olvasd: Røjter.

nak a szegény foglyok is. Ez okáért ira mindjárt Ruyter Mihály a vice-királynak igen hathatós levelet, elküldi e mellett az Hammel Bruininxtól Bécsből küldött, papok ártatlanságának megmutogatását is. Beadják a vice-királynak; az adja a neapolitai tanácsnak, az holott examinálják, és ártatlanoknak találtatván törvény szerint a papok 22. napján januariusnak elvégezik, hogy el kell bocsátani szabadon.

Mikor így várnák már kiszabadulásokat, nagy szomorúságra jutának ismét; mert elméne az hire, hogy az hollandiai hajós tábor haza készül, őket is nem bocsátják ki, hanem egy más szín alatt tartóztatják elsőben; azután a szakállokat, hajokat, melyet már egy időtől fogva nem bántottanak vala, elberetválák, az elébbi terhes munkára, csufolásokra, vereségekre vissza tasztíták.

Mikor már szabadulások iránt semmi reménységek nem volna, 11. napján febr. vevék észre a neapolitai tisztek, hogy közelitene a hollandiai classis Neapolishoz, tiz órakor félbe hagyatták velek a munkát, vasból kioldozák, és tisztességesebb gályára küldék; későn estve a gályánál lévő főtiszték kényszerítik, hogy sietve menjenek ki, ki is mennének, nem különben mint az izraeliták Egyiptomból sietve; a parton nagy örömmel elejekbe állának az hollandiai hajós tábornak papjai, sok belga hadi tisztekkel, kiket a v. admirál küldött vala, hogy az hollandusok hajójokba vinnék.

A belga tisztek által hajókra ültetének, és mentenek mintegy álomban, beszélnek éneklik az Istennek nagyságos dolgait. Mig az hollandiai hajókhoz jutának örömkben, addig éneklik a XLVI., CXXIV. CXXV-dik soltárt¹.

Bevitetvén v. admirál Haan János hajójába kimondhatatlan szeretettel és örömmel, ily nagy ember örömeiben könnyeket hullat; hol csókolja ezeket az elromlott szolgálait az Istennek, hol ölelgeti, nem tudván örömeinek nagyságát, hogy adja elő. „A Johova felemeli a szegényt a porból, és a szükölködőt előveszi a ganajból, hogy ültesse a fejedelmek közé, az ő népének fejedelmi közé.“ Másnap 12. februar a főadmirál Ruyter Mihály ő exczellentiájához vitetnek, a ki mely nagy örömmel örvendezett ezen a szabaduláson, mely nagy szeretetét, ritka kegyességét és emberségét mutatá hozzájuk, kimondani nem lehet. — — A következő napokban csufabb öltözetek helyett új tisztességes köntösöket készített Ruyter Mihály ő excellent. Welcz Görgy fáradsága által.

Számok a dicsősségesen megszabadultaknak volt 26, azokkal együtt, kiket Teátéban hagyának vala; már 41-ből több nem maradt vala.“

¹) A XLVI. zoltár: Az Isten a mi reménységünk, Midőn reánk tör ellenségünk: Minden háboruságinkban Megtart erős hatalmában. Azért a mi szívünk nem félne: Ha az egész föld megrendülne És a hegyek a tengernek Közepébe bédülnének.

6.. A Teátéban hagyottak sorsa.

„Hatan: Miskolczi Mihály, a lábai eldagadozván, az hús rajta megrot-hadván; Harsányi István a vénség miatt és a köszvényben elromolván; Korodi Jánosnak a vas lábát szintén a térdéig elrágván; Czeglédi Péternek hasonlóképen; Huszti Mihály és Szecsei János a vénség és a sok vereség által erőtlenedvén, sem barmokon, annál inkább gyalog el nem hajtathatának; azért Teátéban hagyják őket, kik a Neapolisba menőket minekutánna az Isten oltalmába ajánlották volna, szívesen kérék, hogy ha valami hírt találnának is rólok költeni, el ne hidjék, mert feltött szándékok, hogy ezt a nemes harczot végig Isten kegyelme által megharczolják. A régi istállóban harmad nap mulva minden őriző nélkül valának, éjszaka hozzájuk mene egy vallásokon lévő katona, ki monda: „atyámfiak Isten légyen veletek, és adjon tinéktek állhatatosságot, álljatok keményen, oltalmazzatok a Krisztus ügyét; az Isten bizony titeket nem sokára megszabadit“, ezzel kivészen öt rézforintokat és nekik adja. Elmegyen hozzájuk ama jó kapitány is, a ki Piscariába vitte vala, vivén valami ételt és egynehány forintot nekik, ezt mondván: jól tudom, hogy elmenetelem után ez között a minden irgalmasság nélkül való nemzetség között éhen haltok meg, ezt vegyétek el, és a mig lehet tápláljátok magatokat vele.

Minek utánna elmentenek volna a katonák, a tömlöczbe nem mehetnek, hanem bémásznak. A tömlöczbe mahumedánusoknak, árménusoknak kiáltják, csufolják, egybe-gyülnek, nézik.

Más tömlöczbe vettetnek, az hol annyi csufolódó nem lévén, háromszor napjában az Istent jobban tisztelheték; nyolcz hetek alatt annyira kinozta ott a köszvény Harsányi Istvánt, hogy orditással betöltötte a tömlöczet. Miskolczi Mihályra egyéb nyavalyái mellé reá esék a sok éhezés és szomjuhozásból a vér¹⁾, 1675. 19 máji meghala, e szavakkal húnyt el: „ama nemes harczot én megharczoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam!“ Meghal nem sokkal azután Korodi János is, 47 éves korában. „Nem éhezik többé és nem szomjuhozik többé, és a nap hévsége vagy valami egyéb hévség nem árt neki: mert a Bárány, a ki vagyon a szék közepében, az legelteti őt a vizeknek élő forrásaira viszi őt és eltöröl az Isten az ő szemeiről minden könyhullatást.“ (János: Jelenések könyve, VII. 16—17. versei).²⁾ Kiknek minthogy magokat nem tisztogathatják vala, holta után az hideg testéről a mellére igen nagy rakás tetű gyüle. Ezeknek holt testeket mezitelen, a többi félig holtak kivonák a tömlöczből; azután eltemették-e, vagy nem, nem tudhatták meg.

Négyen kik megmaradtanak vala, naponként megépülnének, de nincsen semmi gondviselés reájok, örömetst ennének, de nincs mit. Mikor a czégyeres

¹⁾ vérhas valószínűleg.

²⁾ Ráczy Károly idézett műve. 107.

lator foglyok ennének, ők ott állanak vala, hogy valami czipó haját vagy csontot kaphatnának tőlek; mászkálnak vala a tömlöczben, hogy valami szilva vagy barack magot, penészes czipó haját, hagyma szárát, dinnye haját, halcsontot kaphatnának. Irnak ilyen inségekben a praesesre, bíróra, de semmit nem nyernek. Végre támaszta az Isten nekik egy olasz nemes embert Hyacinthus Morust, ortonai notariust, ki valami gyilkosságért abban a tömlöczben tartatik vala; ez sokszor megenyhítette inségeket, mert olyan könyörületes-séggel viseltetik vala ő hozzájuk, mintha ugyan tulajdon atyjok lett volna; e nemcsak a magából adott, a mit lehetett, hanem ő tanácsolta, hogy a püspököknek, szerzetesek quardjánoknak valami étel iránt irának, kik voltak is sok segítséggel. — — Hyacinthus igen szereti vala Harsányi Istvántól tanulni. — — Vette is ez tanításnak hasznát, mert nemsokára halálos betegségbe esvén, így könyörög vala: irgalmas Isten könyörülj rajtam. Mikor már halálán volna mondá: oh én tömlöczben szenvedő Istvánom! ki visel már reád gondot, ha én meghalok, nézvén könyves szemmel Harsányi Istvánt. Kinek felele Harsányi István, kicsordulván a köny szeméből: gondot visel az Isten barátom Hyacinthe!

Mihelyt meghala Hyacinthus, mindjárt többet kezdének a szegény foglyok éhezni. — — Szemeik az étlenségben meghomályosodnak, erejek elfogy, a lábokról elesnek, kivált hármának állók, hónalyjok alja elpenészedik, s ki kezd rothadni, fogakat szájukból kiköpdösik, hogy még észre sem veszik; már csak épen a halálra készülnek vala. Keserves instantiára nyertek a tanácstól egy kevés kenyeret mindennapra september 2. napjától fogva novemberig; de a kenyeret sem ehetik már a félig meghalt emberek, hanem áztatják és ugy morzsolgatják be a szájokba.

Azonban küldé Neapolisból a ritka kegyességü Welcz György nekik valami summa pénzt, de azzal sem élhetnek, a mint kellene, mert erejek nem vala, ezt a pénzt elvevén, a tanács czipóbeli jóakarátját megvoná.

Végre hozzájuk jöve egy Piccula nevü német kapitány, ki megnézeti a doctorral, melyik életrevaló közülök: Huszti Mihályt és Szecsei Istvánt, kik már halófélben valának, ott hagyá; Harsányi Istvánt és Czeglédi Pétert derekon kötteti vastag kötelekkel, s mint a barmot ugy hajtja Neapolis felé, de minthogy nem mehetnek vala, az utfélen valami szamarakat kaptak, azokra ültették. Neapolisban mene Piccula a vice-királyhoz, hogy ismét hozott 2 embert, a kiket megvegyen, de ott megtudták, hogy azokat már ezelőtt eladták volt, azért nagy szégyennel s pirongással kelle visszatérni. Eljöve azonközben Welcz György hozzájuk és monda: legyetek bátrak, el ne csüggedjete, már instantiát adtam a vice-királynak, melyre várom a választ. Ád mindeniknek egy-egy aranyat, az őrizőknek is. Hivata borbélyokat is, kik ezeknek egészen sebben levő testeket meggyógyítanak, kötöznék.

Azután állíttatának a neapolisi generalis auditor eleibe, a ki kikérdezé őket. Küldé onnan a sz. Jakab tömlöczébe. Jóllehet igen munkálódja vala a jó Welcz György, hogy csendesen lehetnének, de még is a többi raboktól sokat szenvedtek, a kik nemcsak szüntelen káromolják vala, hanem éjszaka takaródzójakat rólok levonják vala s puskaport tesznek s fellobantják vala alattok, néha egyetmásocskájokat levizelik vala. Tartatások pedig volt bőven az istenfélő Welcz György asztaláról.

Sok veszedelmes téritők jártanak hozzájuk. — — Eljöttek hozzájuk sokszor politicus nagy emberek s őket vigasztalták, szabadulással biztatták.

Eljöve végre a Ruyter Adorján Mihály s neki ajándékozttatának ezek is többivel együtt. Az tömlöczből kihozatván a hollandiai tanács ur Vandeln Cornelius által, hintóba ültettetnek, és az hollandiai papokkal együtt felviszi őket a vice-királyhoz, az holott kitörlik neveket a halál könyvéből; onnan vitetnek Ruyter ő excellentiájához, a ki sok örvendezései után a maga asztalánál megvendégeli. Kinek midőn ennyi jó akaratát megakarná köszönni Harsányi, nem engedi, ezt mondván: nem szükség t. uram, mi itt épen csak eszközei voltunk az Istennek. Itt lőn a Pozsonyba citáltatott papok szenvedésének vége.“

7., A Buccariba hurczolt foglyok.

A kapuvári 6 és a sárvári 14, összesen 20 foglyot¹ 1675. július 2-án indította el a vadtermészetű Kövér Gábor, Kollonics szolgálkú satellese. Ezek hosszú és véres fogságuk után Grätzbe és Triesztbe vitettek, hogy onnan Nápoly felé hajtassanak. Utközben egy elszökvén közülök, e miatt a többiek számtalan és kegyetlen verést szenvedtek, noha az elszökött harmadnapra visszavittetett.

Ezeket nem sikerült Nápolyig szállítani, mert a hajó, melyre Triesztben ültek, ámbár katonákkal volt megterhelve, a velenceiektől visszanyomatva, kénytelen volt visszaevezni Triesztbe. Itt a foglyokért 1000 aranyat ígértek s 500-at azonnal lefizettek; a kapitány meg is ígérte a foglyok szabadon bocsátását, ötöt 1100, 15-öt pedig 1500 tallérért sőt Csúzi Cseh Jakabot az 5 fogoly váltságdíja megszerzése végett Bécsbe küldötte, Beregszászi Istvánt pedig Velenczébe, ki a kivánt összeg felét megszerezvén, a kapitány által Csúzi Cs. Jakabbal együtt Triesztből szabadon bocsátattott; mit megtudván Kollonics, szigoruan megparancsolta, hogy a foglyokat Buccariba² vigyék s az ottani

¹) Az Eberhardban nyomorgatott 6 fogoly megszökött volt.

²) Buccari vagy Bakar sz. kir. város Modrus-Fiume horvát-szlavonországi megyében az Adriai tenger partján 1950 horvát lakossal. Közéleiben van a Frangepánnok, utóbb a Zrinyiek, most már roskadozó várkastélya, a mely Zrinyi Péternek volt utolsó székhelye s a melyre a Nádasdy-Zrinyi-féle összeesküvés alkalmából 1671-ben tette rá kezét az osztrák kormány. Ebben sanyargatták a hitvallókat.

várparancsnoknak adják át. Ez meg is történt, mert a foglyokat csakugyan oda vitték, a tengerparti várba,¹ a hol hallatlanul kinoztattak, nyakuknál fogva összelánczoltattak s így egymást húzva voltak kénytelenek szűk és koromsötét börtönükbe ki s bemászni. Ezeket olyan börtönben, a mely 50 esztendő óta soha nem tisztítottott annyira sanyargatták, hogy 15 napig egy darab kenyeret sem kaptak és 80 napig oly helyzetben voltak, hogy sem ülni sem állani nem lehetett. Itt szenvedtek 1675. október 12-től május 2-ik napjáig 18-an, kettejük előbb megszabadulván. Sokat munkálkodott ezeknek és gályákon szenvedő társaiknak ügyében Zaffius Miklós velencei orvos és mások is: mindazáltal a kegyetlen bánásmódnak áldozatul eset 3, 10 pedig — hét ágostai és 3 helvéthitvallású — áttért. A többit pedig ügyvédjük Szalontay István császári parancscsal kiszabadította május 2 án. Öten tehát mintegy félholtan kihuzattak a tömlöczből s az ügyvédnek átadattak, de egy ezek közül, Kállai István Velenczében elhalt, kit egy szigeten el is temettek.

Az életben maradt 4, a nápolyi gályákról megszabadult 24, a theátei s utóbb nápolyi börtönben sinylett 2 prédikátor Velenczében összecsatlakozván, az ott levő Beregszászival együtt, tehát összesen 31-en az Alpeseken keresztül, hol azonban egy közülök t. i. Turoczy Végh András útközben elhalt,² több csapatra oszolva május havában Svájcba, Zürichbe utaztak, a hol 1½ évet töltöttek. A Lavater János zürichi tanár kérésére megírták rövid életrajzukat. A prot. országokban széteszoltak azután, míg az 1681-iki soproni orsz.-gyűlés megengedte nekik, hogy hazatérjenek és lelkészi hivatalukat folytassák.³

Beregszászi István hanvai prédikátor 1675. őszén megszabadulván Velenczében maradt társainak megszabadításában fáradozott mind addig, míg az 1676. május havában bekövetkezett. Sőt ott maradt julius 17-éig, mikor többekkel ő is Zürichbe ment. Velenczéből május 30-án levelet írt volt feleségének, a melyet egész terjedelmében közlünk:⁴

¹) Rác Károly a pozsonyi vértörvényszék áldozatai című művében a 181. és 182. lapon azt írja P. Tatai Sámuelről a hitvallók egyikéről hogy: a kövek és hegyi utak alkalmatlan volta, a horvátok boszantása, gúnyja és kegyetlensége között, továbbá lábujjairól a körmök, egynek kivételével lehullván, nagy fáradtan és erőtlenül megérkezett Buccariba és ott oly börtönbe vetetett, melyet a szeméttől, mocsoktól és hulladéktól 50 esztendő óta sohasem tisztítottak, a hol nyakvasakkal és lánczokkal keresztül-kasul megkötözött tartatott, éjjel-nappal sötétségben — — — 80 napig — — mely idő alatt, néha valamivel jobb kenyérral, máskor pedig köles és korpa edellel tápláltatott és felette igen kevés és rossz vízzel, inyei megromlottak és scorbut betegségbe esett, a miatt, hogy 15 napig egy falat kenyeret sem evett, egyedül Isten különös kegyelme és a víz táplálta.

²) Halála után öltönyében találtatott meg azon szépen leírott könyörgés, melyet a nyomorult fogoly prédikátorok Leopold császárért számkivetésökben mindennap ismételni szoktak. Rác Károly műve 1861. „Kösziklán épült ház ostroma“ 34.

³) Rác Károly idézett műve. 232—234 és a Marton Sándor hivatkozott műve 23.

⁴) A sárospataki füzetek című prot. és tudományos folyóirat 1863. évfolyamának 61 és 62 lapjáról.

Levélczím: „Hanvai prédikátornénak igaz hitves társamnak illendő becsülettel adassék. Hanva.

P. S. édes atyámfia! ezen inclusát bizonyos ember által mulasztás nélkül Vályba küldjed. Isten veled!

Hosszas nyomorúságos szomorúságunk után egymásnak látásával ha Istennek kedves, örvendeztessen meg bennünket édes igaz hitvestársam és édes árváimnak gondviselője!

Immár régent kívánt s várt kedves édes velem sokat szenvedett rabtársaimnak hozzám való elérkezésekkel örvendeztetvén szomorita meg a jó Isten. Mert pünkösd szombatján elérkezének a bukkari égő lángból holt elevenen N. Szalontai uram serény forgolodása által kiragadatatott öt atyámfiai, kik minémű kinban vannak és voltának a Jezus nevéért, tudom írnak róla. A többi között idvezült Kállai István komám uram olyan kinban volt, hogy a gazdámmal hajót fogadván hozzájok mentünk. Bemenvén a hajoba megölelt ugyan szegény komám, de a szájának rothadása és azon rothadás miatt fogainak kihulások miatt nekem egy szót is értelmesen nem szólhatott. Így azért akkor magát ott hagyván a négyet¹ vitettem a derék városba, éjszaka aztán késő mentünk idv. Kállai uramért, ki nem birván semmi tagjait, istenfélő gazdám az ölében tette más hajóba és így bevívén a derék városba, ott is ölében vitte fel a palotára és így pünköst első napján reggel 8 óra tájban boldogul az ő uráért az urban meghalt, kit második nap egy tenger szigetben a szokás szerint eltemetnnek, nekem oda elmennem nem lévén sem szabad, sem bátorságos. A négye s annak is a ketteje, ugymint Tatai Sámuel ur és Rimaszombati János ur jobbacsán birván magokat, de szegény Ladmaczy és Szentpétery István uramék lassabban vannak, kiknek vévén észre hamar időn való szabadulásokat a Bukkari sátán kinzójánál is kinzóbb kapitány mérget fogott adni nekiek, hogy mind meghaljanak. Ez innét megtetszik, mert mind egy napon és egy órán romlottanak meg a büdös és setét tömlöcben, nyolczvan egész napokig nem látván napfényt. Melyről tudom bővebben a kinek annyira való ereje lesz fog írni. A szájok rakva fekélylyes dagadással és elsőben az romlott meg. Elérkezvén Isten kegyelméből N. Szalontai István uram hozzájok és nehezen meg ő felsége parancsolatjára kiszabaditván a tömlöczből, pokrócokban kihordatta a városba és így mindjárt orvosdokort és borbélyt hivatván ezen istenfélő ur gyógyittatta nem kicsiny költséggel a d. 3. May még mostan is a doktorok kurálják. Így azért ha erőt vehetnek szegények én is velök, Isten velünk lévén utra indulok már valaha. A Neapolisiaikat Isten kegyelméből mind már elbocsátották. De oh mennybeli ur

¹) t. i. a Buccariban szabadlábra helyezett többi négyet.

isten! mely igen megkeserítél minket amaz örök emlékezetben a magyar nemzetnél felmaradó boldog emlékezetű győzedelmeskedő hatalmas fejedelemnek siciliai harczon való elesésében! Mert Adrianus Rujter Isten kegyelméből minket megszabadító áldott urunk is életét letette igaz van lássa mellett, a franciák ágyuival ellőtték, kiért is szomorúak a mi lell keink, de így tetszett Istennek! Igaz hűtves társam! Mi heten voltunk a kapuvári tömlőcőben, de csak hárman maradtunk, Sárvárban is hete-voltak vallásunkon valók azokból is három maradt. Tizenhat már ez idegen országokban, kik a Jézusért martyromságot szenvedtek. Köszön-töm az urban az egész hanvai szent gyülekezetet, az oda tartozó me-gyékkel együtt. Én most mindjárt megindultam volna Velenczéből, de míg szegények jobban nem lesznek nem lehet, azonban szántszándékkal nem illik nagyobb veszedelemben ejteni magamat, míg ő felségétől nem adódik a hazamenetelre való szabadság. Bátyám és öcsém uramékat, hasonlókép édes szüleidet és édes atyádfiait igen becsülettel köszöntöm és minden igaz jó akaróimat. Idvezült Kállai uram megmaradott özve-gyével közöljed ezen leveletem édes atyámfia! és valamennyi leveletem vetted eleitől fogva hiven megtartsad, jövendőben is ne láttassam vádol-tatni, hogy énnékem csak magamra és nem másra is volt gondom és gondviselésem. Isten legyen veletek tölem régen elvált házam népe. Adja a jó Isten, hogy még ez életben láthassalak testi szemeimmel Amen. Ir-tam Velenczében a. d. 1676. 30. May. Az ur Jézus neveért sokat szen-vedett igaz hitves férjed

Beregszászi István mpr.“

8., A hitbajnokok nevei.¹⁾

Olasz földre két csoportban szállították a hitvallókat, a mint láttuk. Az első csoport 41, a második 20 személyből állott. Összesen tehát 61-en voltak. Hitehagyó lett közülük 10.

A többi 51-ből

I. Nápolyban érkezésük előtt olasz földön elmenekültek:

1. Láni György korponai tanító
2. Masnitius Tóbiás illavai lelkész
3. Simonides János breznó-bányai rektor. Mindhárman ág. evan-gelikusok.

II. Kiszabadulásuk előtt elhaltak:

1. Füleki István napradi
2. Huszti Mihály sajókeszi

¹⁾ A Rácz Károly és Balogh Elemér nevezett műveiből kiírva.

3. Kórodi János cseglei
4. Miskólczi Bodnár Mihály füleki
5. Szecsei János sághi
6. Szendrei György balogi
7. Szentkirályi András sipei vagy zsiپی
8. Szilvási István császári
9. Tököli István dobozi ev. ref. lelkészek
1. Borhidai Miklós szent-andrási
2. Gócs Mihály kálnói
3. Ilyés vagy Héli Gergely malomsoki
4. Mazári Dániel tamási
5. Trifkovics János lestei ág. avang. lelkészek
6. Paulovics Mihály túrócz-szent-mártoni ág. ev. tanító. Együtt 15-en.

III. Szabadulásukat megérték :

1. Alistali György szőnyi
2. Bátorkeszi István veszprémi
3. Beregszászi István hanvai
4. Czeglédi Péter lévai
5. Csúzi Cseh Jakab hittudor losonczí
6. Harsányi Móríc Izván rima-szombati
7. Jablonczay János bélyei
8. Kállai Péter felső-vályi
9. Kálnai Péter putnoki
10. Karasznai Mihály keleméri
11. Komáromi Sülye István ácsi
12. Köpeczi Haller Balázs szkárosi
13. Körmendi György barsi (esperes)
14. Ladmaczi István szeliczi
15. Mangó Szentpéteri István simoni
16. Otrokocsi Fórizs Ferencz rima-szécsi
17. Rima-Szombati Kis János csoltói
18. Sajó-Szentpéteri Márton hetényi
19. Séllyei István pápi (lelkész és püspök)
20. Szalóczi Mihály zubogyi
21. Szodói Balogh András sárói
22. Szomodi János szendi
23. P. Tatai Sámuel tornaaljai
24. Ujvári János mező-örsi ev. ref. lelkész
25. Kocsi Csergő Bálint pápai ev. ref. tanár
26. Simonyi vagy Simoni Péter simoni ev. ref. tanító

1. Bugány Miklós sajó-gömöri
2. Loporini Miklós poltári
3. Nikléczi Boldizsár alsó-sztrehovai
4. Nikléczi Sámuel uj-bányai
5. Turóczy Végh András füleki
6. Zedényi vagy Zsedényi István boldog-asszony-dörgicsei ág. ev. lelkész.
7. M. Steller Tamás besztercze-bányai ág. ev. tanító.

Tehát: I alatt --- 3

II „ --- 9

„ „ --- 6

III „ --- 26

„ „ --- 7

összesen --- --- --- 51

II.

AZ OLASZ FOGLYOK.

1., Kik voltak az olasz foglyok ?

A kormány a szegedi fenyítőházat 1831-ben föloszlatta, elhatároztatván, hogy a szegedi vár az olasz foglyok letartóztatására szolgáljon.

A rabok ennél fogva az illető törv.-hatóságokhoz szeptember 20-án visszazállítottak s az őrzésükre kirendelve volt rokkant katonák nem sokára azután bevonattak. Az intézet szerelvényeit a rákövetkező évben, januárban elárverezték.

A f.-házat, a melyben akkor csak 2 rab volt, kiürítették tehát, az olasz foglyok odaszállítása azonban a hazánkban grasszáló kolera miatt elhalasztatott¹ s az csak két év múlva, 1833-ban történt meg.²

A foglyok megérkezésének idejét pontosan nem tudjuk. A Szeged város 1833. május 25-én tartott közgyűléséről fölvevett jegyzőkönyvben 68. sz. a. ez áll arra vonatkozólag:

¹) Szeged v. l. A helyt. t. 1831. szeptember 13-án 24527. sz. a. kelt rendelete.

²) 1831-ben november hó végén a lombard-velencei tartományból és Milano vidékéről hoztak be Magyarországra 191 foglyot (precettati). 3 tiszt, 3 őrmester, 10 káplár, 10 szabados, 121 közember, 2 börtönmester és 1 dobos képezte a kíséretet. Ezeket a „veszélyes és javíthatlan büntetéseket“ azonban nem a szegedi, hanem a komáromi várba szánták. Komáromban nem lévén hely számukra, az aradi várba szállították őket.

„Az idei 936. sz. alá vett s a régi Tiszti Kaszármanak mastani állapotját kimutató Küldöttségi Jelentés, ugy Koch Generál Major ur Eö Méltóságának f. hó 24-kén 399-dik sz. a. költ abbéli Levele, mellyben az Olasz Status fogolyainak meg érkezésekről, s ennek következésében a várbeli épületeknek rögtöni kiürítettése szükségéről e Tanátsot tudósítani méltóztatott, az e végre egybe gyült Tanáts s vközönség előtt felolvastatott — — és e Tanáts s vközönség közakarattal abban állapodott meg, hogy addig méglen a munkában veendő uj Katonai Ispitály elkészül, a beteg Katonák azon Tiszti Kaszárnyába által tétessenek.“

Valószínű, hogy még májusban megérkeztek. Hogy júliusban itt voltak az bizonyos, mert július 20-án „az olasz Status fogolyainak feö Kormányzója“ megkereste a tanácsot, hogy értesitse a helybéli esztergályosokat arról, hogy „a foglyok Intézete“ számára 100 Pergő Rokka szükséges.

Arra a kérdésre, hogy e foglyok, kiknek száma 1846-ban, a várparancsnok által szept. 5-én kibocsátott árlejtési hirdetmény szerint 461 volt¹ — kik voltak? azt felelhetjük, hogy politikai foglyok voltak.

Szeged v. levéltárában létezik egy a felséghez intézett fölterjesztésről szóló fogalmazvány. Nincs rajta dátum, de 1852-ből való. Ez „olasz Carbonariknak“ mondja őket.

Hogy politikai foglyok voltak, kitünik a következő okmányból:

„8719.

Értelmes, s Gondos N. N. Fő Biró Polgár Mester, s többi Tanátsbélieknek, Eskütt Polgároknak, és az egész szabad királyi Szeged várossa községének, szokott betsülettel.

Szegedre.

Hivatalból.

8719.

Értelmes, s, Gondosok!

O Cs. Királyi Felsége az ezen Városban fogva lévő Olaszok részére a Polgári személyek fenyítő törvény székét fentartani, s első bírósággal a Trieszti fenyítő Törvény székét, második Bírósággal pedig a belső Austriai tengermelléki Klagenfurti fellyebb vitelbeli törvény székét kegyelmesen megbizni méltóztatott oly hozzá télel: hogy a visgálat az érintett foglyok ellen a vétségek, és Politiai nehéz áthágásokról szöllő, s a Lombard Venetiai Országban törvényes erővel bíró törvény könyv

¹) Hogy létszámuk átlag az 500-at megközelítette, arra mutat az a leltár is, melyet 1848. október 31-én állítottak ki, mikor a fogház ágyfölszereléseit a fogházparancsnok átadta a városnak. Ebben a leltárban 491 ágy, 460 szalmazsák, 1168 lepedő, 84 téli és 581 nyári pokrócz szerepel.

értelmében az ezen városban hivatkozó Bosek nevű várőrségi ügyész által két polgári állapotú személy közben jöttével intéztessék.

Melly kegyelmes kir: határozott ezen Városi tanátsnak oly utasítással iratik meg: hogy ahoz képest az érintett vizgálatban részt veendő személyeket, kik a kebelbéli polgárok közzül is választhatnak: e végre küldjön ki, s azoknak ki nevezéséről a helybéli Dandár (brigade) parantsnokságot értesítse. Költ Budán a Magyar Királyi Helytartó Tanátsnak ezer nyolcz száz harmincz hatodik esztendőben, Bőjt más havának huszon kettődik napján tartatott Tanáts üléséből.

Ezen Városi Tanátsnak

Jó akaróji.
Mérey Sándor.
Temesváry Miklós.

48.

Szeged főtere a 30-as évek végén. Balkérről a vár.

A kérdéses végre Baurneind Ferdinand senior és idősebb Vöber György választott Polgárok, és a mennyire ezek közül valamelyik akadályoztattna Piller Henrik v. Polgár kirendeltettek, és erről a helyben tanyázó Brigadai Kormány tudósíttatni végeztetik. Szegeden 1836-ik eszt: Pünkösöd hó 13-án tartott Tanáts - ülésből.“

Az olasz foglyokkal a képviselőház is foglalkozott 1848. október 10-én tartott ülésében. Erről a Pesti Hírlap október 12-én megjelent 185-ik száma a következőkben értesítette olvasóit:

„A képviselő ház oct. 10-iki ülésének részletei:

(Kossuth) — — Még egyre van szerencsém a háznak határozatát felkérni:

Szegeden 480 olasz fogoly van. Ezen foglyokra nézve a bécsi minisztériummal a volt minisztérium érintkezésbe tette magát, megmondván: hogy teljességgel nem látja át, miért kelljen az olasz foglyokat Magyarországon tartani? Nagyon sajnálom, hogy minden igyekezetem mellett is nem adhatok

a háznak arra nézve felvilágosítást, hogy minémü foglyok ezek, political foglyok-e vagy sem. Mondatik — hanem diplomaticai kútfőkre nem hivatkozom, hogy ezen emberek rendzavarásra való javithatlan hajlamuknál fogva tartatnak fogságban. Már hajlamért valakit büntetni bajos dolog. Csak tettekért szokták az embereket büntetni, hajlamért számoljon kiki isten előtt.

Kettőt azonban mindenesetre tudok; egyik az: hogy a political foglyoknak maga a király a mult orsz.-gyűlés alkalmával az egész birodalomban mindenütt amnestiát adott, a másik az: hogy Magyarország nem Ney-Seeland, hova a világnak minden rablót deportálják. Ezen becstelenítését Magyarországnak nem vagyok hajlandó elismerni, hogy más országból a fex

49.

Szeged 1844-ben, középen a várral.

hominum ide küldessék. Nem látszik tehát valószínűnek, hogy 77 operentián-túli országból rablókat ide küldenek, — annyi mindenesetre áll, miszerint nem látom át, hogy Szeged vára miért foglaltassék el ezen foglyok által, és katonáink, kiknek más destinációjuk van, azoknak őrzésére miért fordítottassanak.

Annálfogva a honvéd. bizottmány azt rendelte, hogy ezen olasz foglyok hozassanak ide, s azok holnap itt megérkezendnek. Szükséges tehát intézkedést tenni, hogy velök mi történjék.

Csak arra kérem a háznak határozatát, hogy vagy in specie mondja ki, hogy ezen foglyokat szabadon ereszsziük számosan: (szabadon kell eresztetni) s elki-

sérjük az ország határáig, vagy fegyvert adjunk nekik, s ajánljuk őket a Pozsonyban levő Ceccopieri ezrednek, hogy őket mint hazafiakat vegyék pártfogás alá, vagy általában bizzuk meg az e részbeni intézkedéssel a honvédi bizottmányt, mert ez nem rendes kormányzási tárgy. Ha erre nézve a ház határozott, még egy tárgyban fogok szólni.

Deák. Az olasz foglyokra azon felvilágosítást adja, hogy a volt minisztérium a bécsi minisztériumot a dologban felszólította; Bach bécsi minister erre azt válaszolta, hogy a régi kormány iratai között annak semmi nyomát nem találja, hogy azon emberek valaha bíró elébe lettek volna állítva (zugás), annyival inkább nem azt, hogy ítélet mellett lennének elzárva. Okul, miért ezen foglyok elzárattak, ezt mondja: „wegen unbezwinglichen Hang zu Missethaten“. Bach minister azt kérte, hogy csak néhány hétig várakozzunk, azután majd elviteti. Sept. elmúlt és nem történt semmi rendelkezés a foglyok iránt, most hát határozhat a ház felettük, legczélszerűbb volna azonban az intézkedést a választmányra bízni.

Halász. — — Mi az olasz foglyokat illeti, miután hitelesen nem tudjuk, miért vannak elfogva, leghelyesebb lesz a bizottmányra bízni.

Elnök. Az elnök a külföldön levő magy. katonaság, a külföldön levő magyarok hazajövele és az olasz foglyok iránt kimondá a ház határozatát.“

Szabadon bocsátásukat Reizner János: „Szeged története“ czimű műben¹ ekkép írja le:

Kossuth 1848. október 5-én dél felé a várban őrzött olasz foglyokat látogatta meg, a kiknek áthelyezését a város már oly sokszor kérte — — és őket látogatása alkalmával szabadoknak nyilvánította. Leírhatatlan tomboló öröm és sirás tört ki a szerencsétleneken, kik már a szabadulás reményét is elvesztették. Kossuthot térdelve körülkarolgatták s alig birt közülök kiszabadulni s hálálkodások elől kitérni. Börtöneiket nyomban elhagyták s a városban „Evviva Kossuth!“ kiáltásokkal elszéledtek. Kossuth intézkedésére azután októb. 9-én gőzhajón Szolnokra s onnan Pestre vitettek. A képv.-ház októb. 10-iki ülésében Kossuth indítványára őket teljesen szabadoknak jelentette ki.

2. A fogház szervezete.

Az olasz foglyok fogházának egész szervezetét magában foglalja az a Szeged v. levéltárában levő német nyelvű, szám és aláírás nélkül való, de kétségtelen hitelességű 1839-ik évbéli leírás, a melynek magyarra fordított teljes szövege:

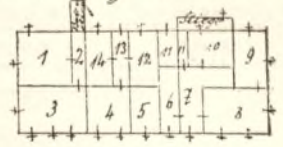
¹⁾ A II. kötet 109. 110. lapján.

Gebäude O (Bisherige Beamten Wohnung des königl. Zuchthauses)

Eintheilung des ebenerdigen Geschosses.

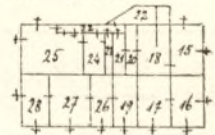
Obenerdiges Geschoss

- 1, 2, 3. Wohnung des Zuchtwerkführers.
 4, 5, 12, 13, 14. Waschküche sammt Zugehör
 6. Vorhaus
 7. Küche
 8. Speise-Austheilung
 9, 10. Speisekammern
 11. Aborte.

Erster Stock

Anmerkung. Der ganze erste Stock ist für Weberei und Spinneri bestimmt.

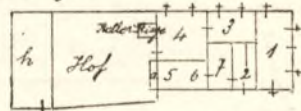

Gebäude H (Bisherig - Vermietetes Wohngebäude)

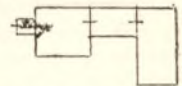
Eintheilung

Obenerdiges Geschoss

1. Spinnstube
 2 bis 7 Wohnung des Chefarztes
 h. Pullung für die Beamten
 a. Abort

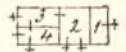
Keller unter 1, 3, 4.

Eintheilung

Gebäude Q

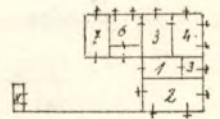
1. Sakristey
 2, 3, 4. Wohnung des. Unterprofoszen

Gebäude M (Bisheriger Schiffsucherhof.)

Eintheilung

- 1 bis 6 Oberarztes Wohnung
 7. Wohnung von 2 Kerkerwächtern
 8. Abort.

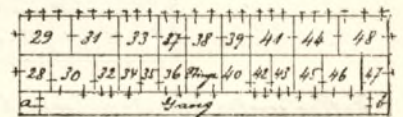

Gebäude Y (Bisherige Brigadiers Wohnung)

Eintheilung des ersten Stockes

Erster Stock

- 28 bis 37 Wohnung des Directors
 38 bis 44 ditto des Controllers
 45 bis 48 ditto des Caplans
 a, b. Aborte

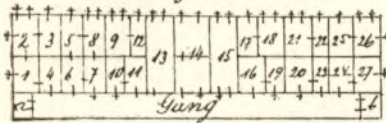

Anmerkung. Bei den Gebäuden sind die Thüren mit + und die Fenster mit + bezeichnet. - Die Casematen öffnen sich, wie gewöhnlich, gegen den Platz und haben Oberlichter und Luftlöcher.

Mad. um 14te August 1832

Gebäude Y (Bisherige Brigadiers Wohnung)

Ebenerdiges Geschoss

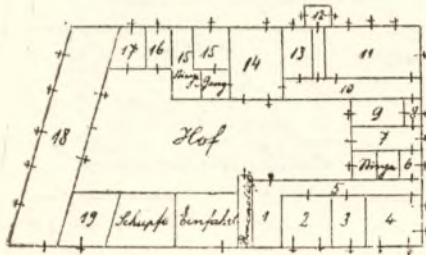

Eintheilung des ebenerdigen Geschosses:

- 1 bis 4 Directions-Kanalen
- 5 - 8 Bau Aufsehers Wohnung
- 9 - 12 Kanallertens dtt
- 13 und 15 Holzkeller
- 14 dtt unter dem Riegenhäuse
- 16 bis 19 Unterarztes Wohnung
- 21 - 23 Magazin Aufsehers Wohnung
- 24 - 27 Brunnennmeisters dtt
- a b Aborte

Gebäude L (Bisheriges Erziehungshaus)

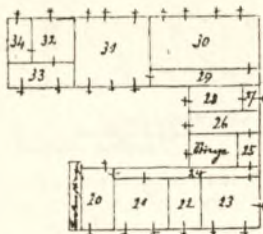
Ebenerdiges Geschoss

Eintheilung des ebenerdigen Geschosses:

- 1, 2, 3 Oberprofessors Wohnung
- 4 Wohnung für 2 Krankenschwäger
- 5 Gang
- 6 Vorhaus
- 7 Haupteingang
- 8 Vorhaus
- 9 Aufnahms und Inspections-Sammer
- 10 Gang
- 11 Tuchweber
- 12 Stort
- 13, 15 Speisekammern
- 14 Küche für Gesunde
- 16 Wohnung für 3 Kerkerwächter
- 17, 19 Victualien-Magazine - 18 Spinnstube

Erster Stock

Eintheilung des ersten Stocks

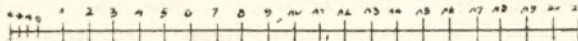
- 20 Spitalküche
- 21, 22, 23 Krankensäle auf 21 Betten
- 24 Gang
- 25 Wohnung von 2 Krankenschwägern
- 26 Gang
- 27 Vorhaus
- 28 Wohnung von 5 Krankenschwägern
- 29 Gang
- 30, 31, 32 Krankensäle auf 39 Betten
- 33 Gang
- 34 Depot

Keller unter den Localien 1, 2

Maasstab für das Detail der Gebäude

4" 3"

4" 3"

Rövid leírása a cs. kir. olasz deportáltak intézetének

Szegeden.¹

I. Ferencz császár Ő Felsége 1831. február 18-ról kelt magas paranccsal elrendelni méltóztatott, hogy Olaszország polgári nyugalmanak és rendjének fönntartása végett Olaszország lombárdiai valamint velencei tartományainak² is valamennyi úgynevezett rossz magaviseletű egyénei³ hazájukból Magyarországra a szegedi erősségbe szállíttassanak. Ezen magas parancs következtében az elhagyott szegedi erősség azonnal ismét lakható állapotba hozatott és erre a célra berendeztetett.

Ezen létesített intézetnek célja az olyan egyének erkölcsi javítása, a kik Olaszországban kellő vallásoktatás hiánya vagy szegénység és mesterségnek nem tudása miatt és velük született lustaság és feslettség miatt munkakerülő, erkölcstelen életet folytattak — ezen okból mindenféle bűnre adták magukat, úgy hogy ennél fogva legtöbbször több büntettségben váltak gyanussá, de azok nem bizonyultak reájuk. Ennél fogva az a legmagasabb szándék, hogy szorgalmas vallástanítás, fáradhatatlan oktatás által ezek az egyének megjavíttassanak, szigorral rendhez és munkássághoz szoktattassanak és hogy oda kell törekedni, hogy ezeket a rossz embereket idővel hazájuknak mint jó és munkás állampolgárokat lehessen visszaadni.

Az intézet berendezése.

Az intézet egy főigazgató-, hadseregbeli kapitány- és parancsnokból áll, a ki az egészet vezeti és személyesen felelős a deportáltak minden szökéséért, valamint minden elszámolandó pénzekért és gyártmányokért, melyeket az intézet éven át átalakít és a melyek egészben véve konvencziós pénzben körülbelül 40.000 frtot tesznek.

A második utána következő az aligazgató, a ki hadseregbeli tiszt, a kórház parancsnoka, vezeti a kaszárnya-igazgatást, kezeli a raktár és pénztár ellenzárát, a főigazgató adlátussa és őt távollétében azonnal helyettesíti. — Azután jön

a káplán, a ki csak a vallásoktatással foglalkozik és vásár- és ünnepnapon az intézeti templomban Isteni tiszteletet tart.

A főorvos Medicinæ Doctor, és egy alorvos, kik a deportáltak kórházának gondját viselik.

¹) Deportatio (elszállítás) életfogytiglani vagy hosszú ideig tartó szabadságvesztés, büntetés, melyet akként hajtanak végre, hogy az elítéltet távolfekvő vidékre szállítják hogy az anyaországtól állandóan távoltartassék. Pallas nagy lexikona V. k. 201.

²) Lombard—Velencei királyságnak hívták az 1815-iki bécsi kongresszus óta Olaszorsz. északkeleti részét, a mely az osztrák császársághoz tartozott. Egy részéről Ausztria a zürichi békében (1859. nov. 10), a többiről pedig az 1866. okt. 3-iki bécsi békében kényszerült lemondani. Pallas nagy lexikona XI. k. 632.

³) malvivents.

Egy számvivő — két furir, kik az intézet minden számadását elkészítik. Egy hadi irnok, a ki mint a főigazgató irnoka végzi az igazgatóság írni valóit.

Egy fő-törzs-foglár, két al-törzs-foglár és 16 fölügyelő, ezek hadi állománybeli altisztek és a deportáltakra fölügyelnek.

A rabok 50 és 60 személyenként szakaszokba vannak beosztva, a kik jelenleg számszerint 685-ön vannak. — A deportáltaknak kilencz szakasza van, a melyek hármanként egy foglár és 5 fölügyelő alatt állanak. A deportáltak erős berácsozott kaszamátkban laknak és mindeniknek külön ágya van, a mely egy szalmazsákból, egy téli pokróczból, két lepedőből és egy szalmával töltött fejpárnából áll.

A deportáltak kosztja naponta a kincstártól kapandó $\frac{1}{3}$ tt¹ marhahúsból fejenként, azután $\frac{1}{8}$ pint² lisztből, vagy paszulyból, vagy lencséből vagy tarhonyából, azután minden vásár- és ünnepnapon $\frac{1}{8}$ pint borból, és 6 lat³ rizsből áll. A levesbe kenyeret vágnak bele és a főzeléket disznózsirral zsirozák meg nekik.

A rabokat ha valami mesterséghez már értenek, a mint megérkeznek, arra alkalmazzák — pl. ha szabók, czipészek, asztalosok, kőművesek vagy más efféle mesterek; ha pedig semmit sem tudnak, a fonóiskolába jönnek, a hol az erre a célra alkalmazott polgári takács- és fonó-mester őket fonásra tanítja.

Az intézet az ő szükséges kézműveseit mind deportáltakból állítja ki, és mindent a mire szüksége van a rabokkal készítetteti el.

A konyha ellátására 9 szakács van.

A fehérneműére 12 mosó,

Az asztalosságnál 6 deportált van,

A szabóságnál 24,

Czipőkészítésre 12 czipész.

A lakatos munkát 2 deportált végzi.

Van azután még sok csontműves, kőműves, borbély, kefekészítő, köszőrüs, kertész stb. Van 30 tánult takács is, a többieknek számszerint 400-an fölül fanni kell és pedig ezek is be vannak osztva — az első szakaszban 230-an vannak, ezek első minőségű kendert fonnak, körül-belül 100-an fonnak a 2-ik szakaszban második minőségű kendert és a többiek kóczot fonnak zsákvászonnak. Gyakran az az eset, hogy nagy szükség van második minőségű vászonra, ekkor az 1-ső szakaszbeli fonóknak is második minőségű kendert kell fanniok. Az intézet létesítésekor gyapjút is fontak és abból halinaposztót és pokróczot készítettek — mivel azonban a készlet ebből a cikkekből tetemesen fölhalmozódott és vevők hiányában heverőben maradt,

¹⁾ = 186 gr. (A rabok ma 154 gr. húst kapnak — hetenként háromszor).

²⁾ = O. 1768 L.

³⁾ = 105 gr.

ennélfogva ezt a munkát megszüntették és csak is vásznat készítenek háromféle minőségben, u. m. 1-ső minőségűt ingnek, 2-ik minőségűt lábravalónak és lepedőnek és 3-ik minőségűt szalmazsáknak és zsákcsinvatnak, az első két cikket az ezredek is nagyon szívesen veszik.

A deportáltak ruházata.

A raboknak télire spenczerjük és nadrágjuk van kabáttal együtt halinaposztóból, két pár gyapjú harisnyájuk, sapkájuk és kamáslijuk fehér halinaposztóból, meg két ingük, két lábravalójuk és egy törülköző kendőjük.

A meleg idő kezdetével a meleg ruhát elveszik tőlük és nyári ruhát kapnak, u. m. spenczert, nadrágot és kamáslit $\frac{1}{4}$ széles csinvatból — csupán a halinaposztó sapka és a cipő marad a deportáltnál, a gyapjú harisnyát elveszik és kapzát kapnak.

Napi rend.

Reggel $\frac{1}{2}$ 5 órakor jelt adnak a lakó udvaron levő haranggal. Ekkor a deportáltaknak föl kell kelni az ágyból, föl kell öltözni, meg kell mosdani és fésülni. 5 órakor adják a második jelt, akkor kinyitják a kaszamátaikat, az emberek kijönnek, kaszamátájuk előtt fölállítják őket három sorba, a fölügyelő által adott jelre kilép egy előimádkozónak és imádkoznak; azután szétmennek és elfogyasztják reggelire való kenyereket, mert napjára $1\frac{1}{2}$ tt². fél fehér kenyeret kapnak. $\frac{1}{2}$ 6 órakor jelt ad a harang, a deportáltakat sorba állítják és munkára vezetik, a kapu előtt, mely a lakó-udvarból a dolgozó-udvarba vezet, mindeniket egyenként megvizsgálják, hogy nincs-e nála kés vagy valami más tiltott holmi pl. ital vagy hús, a mivel ők szeretnek kereskedni.

Ezután a vizsga után mindenki a maga munkájához megy, mindenki tudja a maga helyét és folytatja munkáját. A fonók a kender fontszámra kapják a raktárostól és súlyszerint kell nekik egy font kenderért egy font fonalat hozni. — Az összes munkások fizetésére egy saját tarifa van, a mely szerint becsülik meg és fizetik ki az ők munkájukat. Következésképen fizetik őket: pl. egy font első minőségű kenderért jár a tarifa szerint 16 kr. konv. pénzben, ez a pénz tehát három részre osztatik. Felét u. m. 8 krt konv. pénzben levonja a kincstár ruhakoptatás fejében — 4 kr. konv. pénz letétben visszatartatik a rab javára és 4 krt kezéhez kap kifizetve. Munka közben nem szabad beszélni; csak szabad óráikban van megengedve nekik a beszéd, de akkor se hozakodjanak elé erkölcstelen és rossz elbeszélésekkel.

Minden dolgozó kaszamáta-osztályban egy fölügyelő van alkalmazva, a ki vigyáz a deportáltak magaviseletére és a hanyagokat munkára és szor-

¹⁾ — 840 gr., a mi a mai rabkenyér-porcziónak felel meg.

galomra serkenti és szükség esetében följelenti őket — mikor azután katonai módon vezetettnek rapportra, a főigazgató elé, ki a hibásokat megbünteti.

A büntetés áll fogságból, kurta vasra verésből, továbbá szigorított fogságból egy külön arra épített sötét lyukban, kenyeren és vízen való bőjtől, végül pálczacsapásból. — Nagyobb büntett esetében a helyőrségi hadbíró és két polgári ülnök által vezetett bünyfenyítő vizsgálatból.

A deportáltak rendszeren 6 órától $\frac{3}{4}$ 11 óráig dolgoznak, akkor jelt adnak a haranggal, erre elhagyják dolgozó-kaszamátaikat, rendbe állanak előttük, a szakácsok elhozzák az ételt és mindenik az ő szakasa elé teszi azt, a melyik számára főz. — Most imádkoznak, és aztán mindenki megkapja a szakácstól a fölügyelő jelenlétében a maga porcióját, a melyet ő saját tálában vesz át. — A kenyeret naponta a foglár osztja ki, a kire tartozik az élelmezési ügy.

Déli 1 óráig szabad idejük van és mozgást tesznek, 1 órakor jelt adnak, a haranggal, mire őket rendszeren fölállítják, és aztán ismét dologra mennek a mi a nap hossza szerint 4—5—6 vagy 7 óráig is tart, akkor megint harangoznak és a deportáltakat ismét rendszeren fölállítják dolgozó kaszamátaik előtt, sorban mennek a kapuig, a melyen át a lakó-udvarba kell hogy menjenek, ott megállanak és mindeniket egyenként megvizsgálják, hogy a munkanyagból nem idegenített-e el semmit, vagy nem vett-e magához holmi szerszámot.

Alkonyat előtt egy negyed órával ismét harangoznak és pedig utóljára, a deportáltak erre a jelre lakó-kaszamátaik előtt sorba állanak, imádkoznak, azután az embereket egyenként beeresztik a kaszamátákba és megszámlálják.

Szombaton délután és vasár- és ünnepnapokon az embereknek szabad idejük van.

Vasár- és ünnepnapokon a deportáltaknak reggel 8 órakor és délután 3 órakor a templomba kell menniök. Erre a célra egy templom van és pedig a lakó-udvar küzépén.

Minden élelmi cikk árlejtésen és szállítók által biztosittatik és szállítatik be az erősségbe.

Szabály szerint azokat, a kik három évet büntetés nélkül valamennyi főlebbvalójuk megelegedésére töltöttek ki, szabadon kellene bocsátani, eddig azonban 650 deportált közül csak 21-et bocsátottak el. — És e tekintetben az olasz kormánynek saját nézete kell hogy legyen; mert a három évi idő nem tartatik meg.

A deportáltak levelezésben állanak családjaikkal, írhatnak is haza; azonban az igazgatóságnak mindent tudomására kell hozni, és ha a deportáltak magán pénzt kapnak hazúlról, akkor azt az igazgatóságnak kell átvennie és ők időnként kézhez kapnak abból valamit, de nem egyszerre. Ezt a pénzt arra fordítják, hogy vegyenek maguknak reggelihez tejet, vagy gyümölcsöt és valamit vacsorára.

A deportáltak magán bevásárlásait fölügyelőik teljesítik, ugyanis a kiben megbiznak, annak adják a pénzt és a fölügyelő köteles nekik bevásárolni.

A mindenkori szegedi dandárnok a deportáltak főfölügyelője és szintén felelős az előforduló szökésért.

A deportáltak őrzésére naponként egy tiszt és 150 ember vonúl az őrségre, mely az erősség körül, a hol szükséges őrszemeket állít föl. Az öröknek ez a száma nem volna szükséges, ha a börtönök különösen épültek volna és úgy mint Amerikában minden rab számára csiga alakú elkülönített kis kamarákat tartalmaznának, vagy úgy mint Olaszországban 4 vagy 5 emeletes szilárd épületek lennének; de Szeged régi rozoga falai épenséggel nem védenek a szökés ellen, mert a tapasztalás arra tanított minket, hogy a deportáltak, ha egyszer a kaszamátaból künn vannak, mint a macskák úgy szaladnak a falakra s azokon keresztül, ezért van sok őrszemre szükség.

Ha a deportált megkapja a szabadságát, akkor ismét az olasz kormány költségén kocsin szállítják őt hazájába, és csak ott a cs. kir. fő-rendőr-igazgatótól való elbocsátásakor adják neki kezébe letéti pénzét, t. i. napi munkakeresményének negyedrészt. — Jóllehet ez nem jelentékeny, de elegendő arra, hogy kezdetben magának valami mesterséget rendezzen be és így a henyéségtől megvédve rendes alattvalóvá váljék és munkás élethez kezdjen.

Ezek röviden a fődolgoz az intézetet illetőleg, ekképen járnak el a cs. kir. deportáltak intézeténél.

Kelt Szegeden, 1839. április 30-án.

3. További adatok.

a) *Herbich János¹ szegedi kereskedő elbeszélése, illetőleg szíves közlése az olasz foglyokról.*

Gyermek koromban, a negyvenes évek elején, 1841-től 47-ig terjedő időben bejáratos voltam a szegedi várba, annak a révén, hogy a várbeli Jäger nevű Rechnungsführer az édes atyám házában lakott, a mióta az eszemet tudom. Jägeren kívül a várban még vagy három czivil ember volt az irodában alkalmazva. Ezek mind ott maradtak a forradalom utánig, pedig az olasz foglyok már 1848-ban kiszabadultak. Ott maradtak, hogy fölügyeljenek a szerelvényekre. 1855 körül lehetett, mikor aztán fölmentették őket. Akkor adta el Jäger a két kazamátában fölhalmozott irományokat. Én vettem meg azokat szabad kézből, 8 ezüst huszasért. Volt vagy 8 szekérre való iromány. Számadások lehettek. A miről gondoltam, hogy érdekesebb — megmutattam egy hozzáértő ismerősömnek a ki azt mondta, hogy értéktelen valamennyi. Volt azok közt Mária Therézia idejéből való is, német meg más nyelvű is.

Benfentes voltam tehát a várban, a katonák is ismertek s bármikor

¹) Herbich 1835-ben született. Ezeket az adatokat 1900 őszén mondta el nekem.

beeresztettek oda. Egy század Máriássy s egy század Don Miguel katona volt itt akkor Szegeden. Ezek fölváltva teljesítettek a várban őrségi szoigálatot. Félévig az egyik, félévig a másik század. A melyik nem volt őrségi szolgálásban — a kaszárnyában lakott, abban az épületben, a hol utóbb a katonai kórház volt elhelyezve, a Budapesti, újabb nevén Kossuth Lajos-súgárúton. Ezt a kaszárnyát a 60-as években alakították volt át kórházzá, hozzáépítvén a folyosókat a kert felől.

Megjegyzendő, hogy ezek a magyar bakák csak a külső őrséget képezték. Benn a munkatermekben, a konyhában, szóval a belső szolgálattal cserepárok (német ezredbeli katonák) teljesítették.

A vár parancsnoka mindig egy kapitány volt. Az olasz foglyok mindegyikének fa-prics volt a hálóhelye. Olyan volt az ágyuk mint a katonáké. A foglyok kivétel nélkül bilincs vagy békó nélkül jártak-keltek. Én legalább soha egyen sem láttam vasat. A katonák kezében sem volt soha korbács vagy pálca. Jó magaviseletű emberek voltak azok a foglyok. Úgy emlékezem három volt köztük, a kinek nagy tekintélye volt a többi előtt. Signore-nak szólította ezeket a többi.

A foglyok nyáron sárgás fehér finomabb flanelből, télen pedig abaposztóból készült zubonyt és pantalon-t viseltek. Ugyanolyan szövetből volt csúcsos tetejű sapkájuk is, mely elül-hátul lehajtható ellenzővel volt ellátva. Számat nem láttam egynek sem a ruháján vagy sapkáján. Ők maguk készítették ruhájuk szövetét. A nyers gyapjút ők mosták, fonták, szőtték meg. Sőt meg is fehérítették, előbb kemenczében kén-füsttel, azután a napon pázsitra kiterítve. Flanelből sokat gyártottak eladásra is.

Ezen kívül még sok mindenféle ipart űztek, ha nem is olyan nagyban mint a flanel-készítést. A többek közt asztalossággal,¹ butorkészítéssel foglalkoztak. Kiválóan ügyes esztergályosok voltak, igen szép apróbb szijgyártó munkát, főként pedig nagyon keresett ostorokat készítettek. 6 pengő forintot is megadtak egy-egy négyes ostorért. Faragványok, csontból való feszületek, szűz Máriák készítésében mesterek voltak. Csinos bábukát is láttam, a mit czirokból csináltak. Továbbá harisnyát, keztyűt kötöttek, színes szalmából képrámákat, tükör-kereteket, lószőrből karpereczet, gyűrűt, fogpiszkálóhoz való tokot, tűtartót, kenderből gyermekek számára ostort készítettek.

Egyáltalában sok gyermek játékot produkáltak, olyat a milyen a nürnbergi árú. Kereskedők is vásároltak tőlük. Ők azonban örömeztőbb árultak másoknak, a kik már csak kegyeletből is szívesen megfizették a szép emlék-tárgyakat.

¹) Az asztalos-ipari készítményeknek a városi lakosok részére való eladása az asztalos-czéh panaszára eltiltatott a várbeli parancsnokságnak a városi tanácshoz 1846. febr. 3-án intézett átirata szerint. Csak a helyőrség személyzete részére engedtetett meg. A szalma-székek eladása is csak vidékiek számára szorítottatott s arról a vevők nevének és lakásának megjelölésével kimutatás vezetett.

Még cukrász is volt köztük. Cukros mandulát, kova-cukrot igen jól tudtak előállítani.

Minden héten kétszer délután 2 órától — télen estig, nyáron 6 óráig a városi közönségnek szabad bemenetele volt a várba, hogy a foglyok készítményeiből vásárolhasson. A vár udvara egy övig érő fallal el volt rekesztve s a fal tetején lécezett volt. E mellett állott a közönség egyfelől, a foglyok áru-asztalai voltak elhelyezve másfelől, 8—10 is egy sorban. A lécek között adták ki az eladott portékát és vették át a pénzt.¹

Volt a foglyoknak egy nagy kazamatájuk, a hol szinpad forma podium állott. Itten a karácsonyi ünnepek előtt egész passió-játékokat rendeztek, még pedig bábokkal. Előadták a Jézus életét és halálát. A mintegy 1/2 méter magas bábokat valami gépezetnek kellett hogy mozgassa, mert az alakok egészen szabadon jártak-keltek. A foglyok beszéltek és énekeltek a bábok helyett. A nézőtér egészen el volt sötétítve, a szinpad pedig megvilágítva. A közönség 2 garas (= 6 kr.) belépő díjt fizetett s csak úgy tolongott mutatóványaik megnézésére. 200 ember is befért különben a terembe.

Ezen a passió-játékokon kívül, nyáron leginkább, más tárgyú ilyen-szerű mutatóványokat is produkáltak. A szinpadon egész tájkép látszott, de nem festve, hanem valóságban, csakhogy kicsinyítve. A malom kereke járt, víz hajtotta, emberi alakok jöttek-mentek, egész gulyák vonultak föl, meg apró jószág jött elő. Különféle műhelyeket is mutattak be, a melyekben mesteremberek dolgoztak.

Énekelni is nagyon szépen tudtak a foglyok. A vár észak felől levő falánál, a sópajták felé néző ablakok alatt mindig nagy publikum hallgatta a mikor énekeltek esténként.

A várbeli kápolnát belül gyönyörűen földiszíttették. Szébb volt az bármelyik szegedi templomnál. Kiváltképen husvét előtt, a szent napokon, mikor a Krisztus koporsóját állították ki díszesen. A városi közönségnek ilyenkor szabad volt a kápolnába a bemenet. Mindig foglyok minisztráltak és énekeltek ottan.

Az alatt a míg én bejáratos voltam a várba, összesen két halálesetre emlékezem. A várkapujáig kísérték a halottat s onnan egy szekeres szállította ki azt a temetőbe, oda, hol most a kholerásokat temetik.

Néha kiengedtek közülök többeket — kellő fölügyelet mellett — halászni

¹) Kontz Antal v. levéltárnok is híven emlékszik arra a falra, mely a várat, illetőleg annak a Tisza felől levő részét keresztben ketté választotta, a péterváradí kapu felé eső területet elkülönítvén az olasz foglyok által használt épületektől. Ez a keresztfal szerinte is csak mintegy méter magasságú és fölötte fa-rácsos volt, közben-közben köoszlopokkal. Ezen át — szintén rácsos — kapu vezetett be a belső udvarba. E mellett a rácsos kerítés mellett állottak a foglyok belül és a vásárló városiak kívül.

Herbich emlékszik arra a falra is, mely a bejárattól balra levő emeletes épület mellett hosszában vonúlt végig és a melyben az emeletes épület mellett ajtó volt. Ez a fal magas volt, nem úgy mint a staketás keresztfal.

a Tiszaparra, vagy kecskebékát fogni a Csöpörke-tóra, mely ott terült el, hol most a rókusai népiskola s a fa- és fémipariskola van. Ez benyúlt a nagy körúttól a Mars-tér közepéig. Olyankor szoktak halászni, mikor sok az apró hal. Hal-élésnek nevezik az ilyen apró halat, mert evvel táplálkozik a nagy hal. Halászni kis meritő hálóval szoktak, melyet négy póznához erősítettek meg. A békát hosszú pálczára erősített spárgával fogták, melynek végére csalétek helyett egy kis piros posztó-darab volt erősítve. Horog nem volt rajta. A mint a béka bekapta a posztót, a fogoly kirántotta azt, tompa hegyű bugyli-bicskájával levágta a czombját s beledobta a hasára kötött négy szegletű födeles kosárba.

A halat, békát azután a várban megsütötték. A sütésnél valamennyi fogoly segédkezett.

Különben is a foglyok maguk főzték ételeiket.¹ Néha 25 foglyot is láttam a konyhában forgolódni, a ki valamennyi egyszerre beszélt!

Szökésre csak egyre emlékezem. Tudom, hogy a szökevény 4 napig lappangott a Kukoricza-városban (a Rókuson.) A nép nem adta ki, mert általában nagyon szerette az olasz foglyokat. A látogatók, a mikor csak lehetett, élelmi szert, főként pedig dohányt csempésztek be nekik.

1848-ban kiszabadultak a foglyok, a kik általában javakorabeli emberek voltak. Sok beállott közülök honvédnek, kivált a halálfejes vadászokhoz. Nehány — vagy 5—6 — a ki beteges volt, vagy a kinek nem volt hova mennie, itt maradt hosszabb ideig.

b) *Vagner Károly nyug. városi tanácsos adatai az olasz foglyokról.*

A foglyok kocsin érkeztek meg ide, Cserepárok kísérete mellett.

A vár északi és keleti részét foglalták el. A nyugati oldal mindvégig, 1848 utániig üresen maradt.

A belső őrséget sárga hajtókás olasz cserepárok képezték. Mintegy 250-en lehettek. Ezredesük Gerapoldi, kapitányuk Kleinheinz, főorvosuk Minderlein volt. 1848 mindhármukat itt érte.

A foglyok — kik között 2—3 előkelő úr volt — a kazamátákban háltak, 35-an 40-en egy helyiségben és pedig fából való katona-ágyban, a mely szalmazsákkal, pokrócczal rendesen föl volt szerelve.

Főfoglalkozásuk a textil ipar volt, u. m.:

pokrócz-, darócz-, katonaposztó-, vászon-, vitorlavászon-, katonai fehéreneműnek való szövet-készítés. Saját részükre és a katonaság számára dolgoztak.

Folytatták ezen kívül:

a czipész-, kovács-, asztalos-, esztergályosipart, székfonást, (szalmából és gyé-

¹) A kenyeret részükre vállalkozó szállította. Az 1833. augusztus hó 2-án tartott v. tanácsülésről fölvett jegyzőkönyv az erre vonatkozó árlejtési hirdetmény közzétételéről intézkedik.

kényből) nádfonást székekre, továbbá az ácsmesterséget, kőművességet, faragászatot; dolgoztak üveggyönggyel, készítettek olvasókat, szárított virágokból virágcsokrokat. Süteményeket is készítettek. Gyöngyből karpereczeket csináltak, azonkívül keféket és lószőr-munkákat produkáltak.¹ Egész bazár volt a várban.

A foglyokkal — kiket az örök mindig nevükön szólítottak — kezdetben szigorúan, később enyhén bántak.

Közülök 1848-ig egy sem szabadult ki. De nem is szaporodott létszámuk az egész idő alatt.²

Szökési kísérlet fordult elő, de szökés nem.³

Kenyeret és élelmi czikkeket vállalkozók szállították részükre. Ételeiket azonban ők maguk főzték.

Békát fogni egyszerre csak egy foglyot engedtek ki a vár árkába 2 örrel. Nyáron át is fogták és ették a békát.

A madarat bazsalikom-levélbe burkolva belestől sütötték meg.

1848-ban, mikor kiszabadultak, bátyám Vagner János nemzetőr hadnagy kísérte őket századával Szolnokig gőzhajón. 160—180-an lehettek.⁴

¹) Rézműves és bádogos munkával is foglalkoztak egy 1846-beli árlejtési hirdetményből kivehetőleg.

²) De szaporodott. Ezt bizonyítja a következő három okmány:

1. Az 1837. Szt.-Mihály hó 25-én tartott tanácsülés jegyzőkönyve: 2487/1594. Olvasottatott a Nm: Magy. Kir. Helyt. Tanácsnak azon év és hó 19-ről 2914-ik sz. a. költ k. és k. rendelménye, a mellyben tudosittatik, hogy Piller fő Hadnagy és Leonárdi Fő Biztos ügyelletek alatt a helyben levő Várba ismét 72. Olasz foglok késértetendének. Melly K. és K. Rendelmeny kellő hiv. használatra a kapitányi hivatalnak előlegessen kiadattatand.

2. 29114. Szeged szab. kir Város általunk betsüendő Értelmes és gondos Fő Birájának, Polgár Mesterének többi Tanátsosainak, hites Polgárainak és egész községének. Szegedre Hiv.-ból.

Betsületre méltó Értelmes s Gondosok!

A Magy. Hadi fő Kormány közelebből jelentvén, hogy ezen Városba rendelt 72. Várbeli Rabok Piller fő Hadnagy és Leonardi fő Biztos ügyelete alatt a mellettek lévő őrizettel ugy mint egy strázsamesterrel, öt valóságos és négy al-káplárral, 48 köz katonával, egy dobossal, 3 tömlőztartóval, egy biztossal, egy Pappal és egy orvossal egyetemben jövő hónap 10-n e Város keblébe megérkeznek. A miről ezen Városi Tanáts ezennel tudosittatik. Költ Budán a Magy. Kir. Helyt. T.-nak 1837-ik esztendei Sz.-Mihály hava 19-ik napján tartatott Tanáts üléséből.

3. 1843. Évi Mindszent hava 2-án Nemes Szabad Királyi Szeged városában tartott Tanács Üléskor:

3541/1744. A Kebli Dandár parancsnokság f. é. m. ho 25-ről 370-ik számú levelében, — Venecziából e Városba hozando olasz foglyok mellett jövendő katonai személyzet számára szükséges lakok iránti Intézetek tétele végett megkeresését teszi.

Melyeknek czélerányos eszközlésével a Kapitányi tisztség megbizatik.

³) 1838. junius 20-án d. e. négyen szöktek meg. Hármat visszahoztak, a negyediket: Colleoni Bartolot nem sikerült elfogni. A személyleírás szerint magával vitt: 1 csinvat spenczert és nadrágot, 1 halina sapkát, 1 fekete gyapjú nyakkendőt, 2 inget és gatyát, 1 törülközőt, 1 pár német cipőt és 1 csinvat gamáslit.

⁴) Egy csoportban t. i., mert az elszállítás 3 csoportban történt a honvédelmi bizottmá ny rendeletére.

III.

A POLITIKAI FOGLYOK A XIX. SZÁZADBAN.

A politikai foglyokkal — a függ. harczot megelőző időről szólva — irodalmunk egyáltalában nem foglalkozott. Szándékunk volt ezért mindazon levéltári adatokat összegyűjteni, a mi csak rájuk vonatkozik.

Ebbeli szándékunk kivitele azonban az adott viszonyok között legyőzhetetlennek mondható akadályokba ütközött, egyfelől mert abban a korszakban sőt később is egészen a legújabb időkig a polit. foglyokat a közöns. büntetésektől legfőbb elkülönítvén, de általában nem különböztetvén meg,¹ a velük való bánásmódra nézve külön utasításokat nem bocsátottak ki s a mi utasítást kiadtak, az mind csak egyes foglyokra vonatkozó, azok személyéhez szabott, esetről-esetre való intézkedéseket tartalmazott, másfelől mert ezen adatok legnagyobb részének birtokába — a bennük megnyilatkozó elvek leszűrése végett — nem lehetett jutnunk. Nem lehetett pedig részint azon adatok forrásának távolsága, részint pedig hozzáférhetetlensége miatt.²

A mi följegyzést azonban a polit. foglyokról itt-ott találtunk, azt mind összeszedtük és közöljük az alábbiakban.

¹) A hazánkban érvényben volt törvények s köztük az 1852. évi ausztriai ált. büntető törvénykönyv is, az 1878: V. t. cikkbe foglalt és 1880. szeptember 1-én életbe lépett új büntető-törv. hatályba léptéig, az állam ellen való bünteteket épen olyan büntetéssel súlytották, mint a közöns. bünteteket.

1869. május 1 óta azonban „a pesti esküdtszék által sajtóvétségért elítéltek és a polit. természetű u. n. táblai perekben vádolt vizsg.-foglyok“ részére Váczott fogház létesített, mely Államfogház elnevezést nyert és a váci kir. orsz. fegyintézet igazgatójának fölügyelete alá helyeztetett (Márkus Dezső: Magy. Jogi Lexikon I. 408), 1871-ben pedig a polit. vétség vagy büntett miatt elítéltekre nézve az igazságügyminisztérium kimondván, hogy fogságuk idejét rendszerint a lipótvári fegyintézetnél e célra berendezett külön fogházban töltsék ki, számukra külön id. utasítást adott ki.

Ezen id. utasítást hátrább közölni fogjuk.

²) A polit. foglyokat illető utasítások, házi rend, étlapok sat. intézkedések közlése iránt a m. kir. igazságügyminisztérium ajánlatával intézett két rendbeli kérésemre a cs. és kir. közös hadügyminisztérium 1901. márczius 13-án 415/1901. sz. a. azt válaszolta, hogy a hadi levéltárban udv. hadügyi tanácsi ügyiratok csak az 1816-ik év előtti időkből léteznek és azok is sok esetben hézagosak, a mennyiben csak protocollum-kivonatok, a melyek idegen hatóságok ügyirataira utalnak. Egyébként a bánásmód minden egyes állam-foglyot illetőleg, annak rangja és állása, büntényének minősége és az ő ellátására az illető udv. kancellária által utalványozott pénzösszeg szerint különböző volt és mindenik fogolyra nézve különös utasításokat adtak ki, a melyek azonban néhány pontban minden-esetre összhangzóak voltak. Tekintve, hogy az erre vonatkozó ügyirat-anyag nagy terjedelmű, a melyet részben a szervei összefüggésből ki kellene venni, nem küldhető el. Ha azonban uraságod egy alkalmas egyént az illető ügyiratok és protokollumok átnézésére a hadi levéltárba akarna küldeni, számára az említett anyag készségesen előkészítettnek és a kitűzött cél elérésében részére minden tekintetben segítség nyújtatnék.

Az olvasó nem fog megütközni azon, hogy „hazai“ börtönügyet tárgyazó ezen műben „osztrák“ várakban levő f.-házakról is lesz szó, ha tekintetbe veszi azt, hogy a polit. foglyokat a rájuk kiszabott büntetés végrehajtása végett az 1849-ik évet megelőző időkben, sőt még azután is sokszor a katonaságnak adták át, az pedig az erre a célra Ausztriában és Magyarországon kijelölt erősségekbe szállította őket. Hogy a polit. foglyokat lehetőleg deportálni kell egyik országból a másikba: az az abszolút uralomnak nagyon régi, még az ó-korból származó tradíciója. Már pedig hazánk három századon keresztül — hol alkotmányos mezbe öltöztetett, hol a maga egész meztelenségében mutatkozó — abszolút uralom alatt volt, nem ugyan de jure, hanem igenis de facto!

De lássuk a polit. foglyokra vonatkozó följegyzéseket.

I. Munkács, Spielberg és Kufstein.

A munkácsi várról azt olvassuk egy 1827-ből való folyóiratban,¹ Balajthy József cikkében, hogy:

„A Török háború bevégyződésével II. József császár több Váraknak lefonttatásokat meghatározván, a Munkácsi Várra nézve is kiment a vég sententzia; hanem a Fő-Hadi-Tár-Mester Gróf Colloredo javaslására abölcs és hallhatatlan emlékeztű Fejedelem annak megkegyelmezett s azt a maga valóságában meghagyva, a Státus Rabjai Fenyítő-helyékké rendelte² és a fegyver-házat ezen célra fordíttatni s készíttetni parancsolván, azolta itt szenvedik méltó büntetéseket némellyek azon szerencsétlenek közül, kik a Haza, Király s fennálló Törvények ellen vakmerően vétvén, szent kötelességük megtapodásával magokat méltókká teszik arra, hogy bűnös tetteik miatt rab-igába nyögve, elkövetett kárhozatos cselekedeteikért lakoljanak. A Polgári és Katonai karból való Státus rabjain kívül ide küldődnek az alsóbb rendű Katonák közül is némellyek, kik elkövetett tetemesebb vétségeik miatt bilincsbe való várbeli munkára büntetődnek.

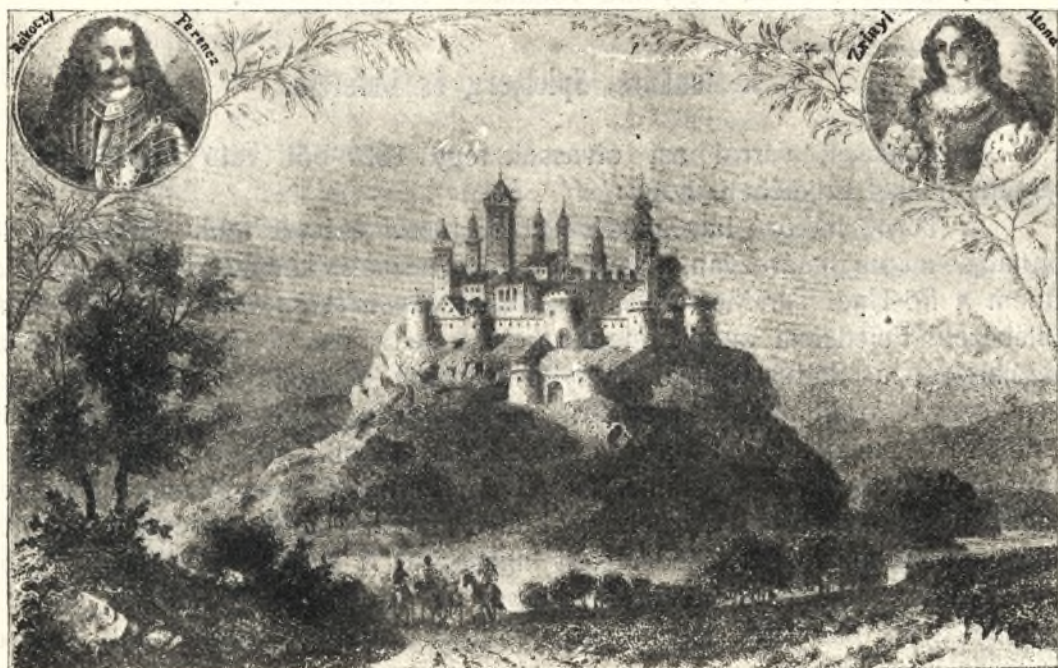
A második, 1901. június 16-án 631 sz. a. kelt válaszban az áll, hogy: az itteni levéltárban található ügyiratok, melyek a polit. foglyoknak magyar erősségekbe az 1816-tól 1848-ig terjedő időben való internálására vonatkoznak, nem tartalmazzak rendszabályokat, hanem csupán különösen terhelt egyéneket illetnek és szigoruan rezervált tartalmuknál fogva betekintésre nem engedhetők át. Ezen ügyiratok összefüggéséből kivehető, hogy az ezen foglyokkal való bánásmód fölötti határozathozatal a minisztérium tisztéhez tartozott, miért az igazgatóság csak is a „cs. és kir. házi udv. és állami levéltár“ által juthatna a kívánt adatok tudomására.

¹) Balajthy cikke: „A munkácsi várról“ megjelent a „Minerva Felső Magyarországi nemzeti folyóirat“ 1827-ik évfolyamában az 1360—62. lapon.

²) Mielőtt a munkácsi vár fogházzá szerveztetett, már azelőtt, 1782-ben tartattak benne állami foglyok, lévén akkor első itteni törzsporkoláb Németi János.

Lehoczky Tivadar: „Beregvármegye monographiája.“ III. k. 527.

A mi a vár mostani elrendeltetését és szerkesztetését illeti, e 4 fő osztályokba van felosztva, úgymint a) A Várbeli Fő-igazgatói kormányra, (Festungs-Commando.) b) A Vár őrző-sereg kormányára, (Bewachungs-Commando,) c) Az Építő intézet osztályára, (Local-Fortifications-Direction) és d) Az élelemre ügyelő Hivatal osztályára (Verpflegs-Amt.) A., A Várbeli Fő-igazgatói Kormány áll egy Commendánsból, a ki mindég Stabalis Tiszt; egy Vár felügyelő Tisztból (Platz-Officier,) egy Várbeli Káplánból, (Festungs-Capellan,) a ki mindig a Franciscanus Atyák Szerzetiből való: egy Főorvosból (Ober Arzt) és egy Alorvosból (Unter Arzt.) — — A Fő-porkoláb a Státus rabjaira, az Al-porkoláb pedig a közrendű rabokra vigyáz fel. — —

51.

Munkács vára a XVIII. század elején.

A Vár szükségeinek kipotolására s építésére, a Tiszti Karok s Köz emberek Hó-pénzekre s a Státus rabjaira s köz foglyokra megkivántató kölcségre, pengő pénzben esztendőnként — — körül-belül mennyi pénz kivántatik megláthatni e következő Tabellából:

1., A Várbeli Fő-Igazgatói Kormány Esztendőnként fel vész	For. conv. pénzben	5000
2., A Vár-Őrző Sereg		16800
3., A Fortificatio		6000
4., A Verpflegs Hivatal ha készen kapja az életet		8000
5., A Rabokra tenni szokott költség		2000
summa		37800

Ugyancsak Balajthy írja,¹ hogy:

„A régibb időkben is sok szerencsétlenek siratták itt balsorsuk mostohaságát. Nevezetesen Taraszovics Basilius, Munkácsi IX. Orosz Püspök, ki 1640-ben I. Rákóczy György fejedelmet megsértvén, a Klastrom Temploma Oltára mellől erőszakosan elhurczoltatván s szinte 3 évig a rideg tömlöcz minden alkalmatlanságait szenvedni kéntelenített. — Itt nyomorgattattak azok a Helvétziai Vallástételt követett Papok is, kiket 1670-ben Bátori Sofia Fejedelem Asszony, Férje halála után, a Romai szertartású Vallásra visszatérvén, nagy kiterjedésű Uradalmaiból ide hurczoltatott, s Tisztjei által minden kigondolható módon sanyargattatott. — Itt tartotta fogva II. Rákóczi Ferencz

52.

A munkácsi vár 1848. előtt.

is 1706-ban Forgács Simon Tábornokot, neki tulajdonítván, hogy Bonafona Tábornoktól Esztergom, Staremburg által elvétetett. — Itt töltötte búsan fogsága zordon napjait Kohári István gróf is 1720-ban.“ Tabódy József szerint² „itt bűnhődtek a kormány és trón elleni merényletnek több részesei. 1793-ban Herbenstreit bécsi városkapitány, Kazinczy Ferencz 1800-ban stb.“

¹) „Munkács“ című Debreczenben, 1836-ban, a Tóth Lajos kiadásában megjelent művében a 219—220. és 229. lapon.

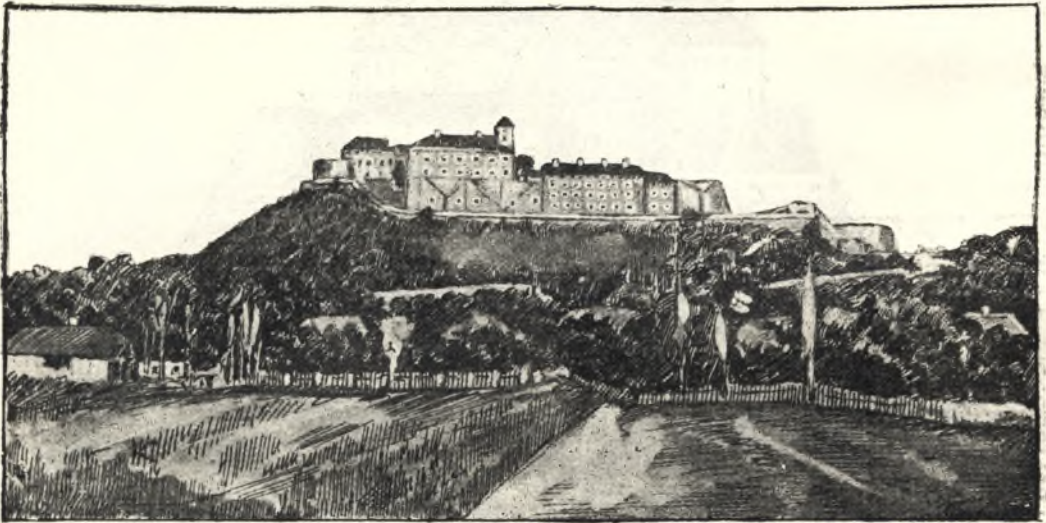
²) Lásd „Munkács multja és jelene“ című munkáját. Pest, 1861. Lauffer és Stolf bizománya. 81. és 82.

Kazinczyt a Martinovicsügy miatt (mert lemásolta a Szentmarjaytól kapott reformkátét vagyis a magyar jakobinusok számára Gyurkovics Ferencz által szerkesztett forradalmi kátét) 1794-ben elfogták, főbenjáró pörbe fogták. 1795-ben a hétszemélyes tábla pallósrá és jószágvesztésre ítélte. E büntetést a király kegyelemből börtönre változtatta. Kazinczy majdnem 7 évig sanyargott Buda, Spielberg, Obrovic, Kufstein és Munkács tömlöczeiben.¹

Lehoczky Tivadar Beregvármegye monográfiájában,² a polit. foglyokról a következőket jegyezte föl:

„Az itt tartott állam-foglyok közül kiemeljük Czuki ezredest, József korából, kinek szemei gyöngesége miatt zárkájának ablaka a nyugati soron megnagyobbított.

1813. záratott ide Hormayr, nevezetes német történész, 1821-ben pedig kísértetett ide Ypsilanti Sándor görög herceg, orosz császári vezérőrnagy s a

53

A munkácsi vára 80-as évek elején. Nyugati oldal.

czár segédje, öcscsével Miklóssal, egy görög hajókapitány és 4 katonatiszttal. E herceg azért fogatott el, mert Moldovában, hol elődei a hoszpodárságot viselték, de a fényes kapu által kivégeztettek, a görögök felszabadítása céljából a lázadás zászlóját kitzúé. Ypsilantinak e tette összefüggésben volt a Konstantinápolyban tervezett forradalommal, mely vállalatban azonban a szerencsétől elhagyatván, sok vérontás után eredmény nélkül menekülni késztetett s így az erdélyi határnál elfogtván, kíséretével együtt ide hozatott, honnan 1823. Terézvárosba szállítatott s később Oroszország közbenjárására szabadon bocsáttatott ugyan, de az osztrák birodalmat el nem hagyhatta.

¹⁾ Pallas Nagy Lexikona X. k. 295.

²⁾ Megjelent Ungvárt, 1881-ben. Pollacsek Miksa nyomása. III. k. 530.

A vár egyik zárkájában csörtette lánczait Reindl Ferencz cs. kir. kapitány is, ki 1832-ben Badenben Ferencz királyra lőtt.“

Munkácsról azt írja Kovách Ernő nyug. fegyintézeti igazgató, fölkérésünkre szivességből közölt följegyzéseiben, hogy: „A Rákoczykorszak után mint vár-erődítményt használta a kormány, melyben azonban várfoglyok mindég tartattak. Mint például az 1846. évi galicziai lengyel felkelés foglyai is itt tartattak, de 1848-ban az új magyar kormány szabadon eresztette őket, a kik közt volt Auffenberg (Ormai) Norbert, ki az előtt katonatiszt volt és szintén mint a felkelésben résztvett egyén lett elítélve. Ez Kossuthnak nagy kedvence

54.

A munkácsi vár bejárata (a 80-as évek elején.)

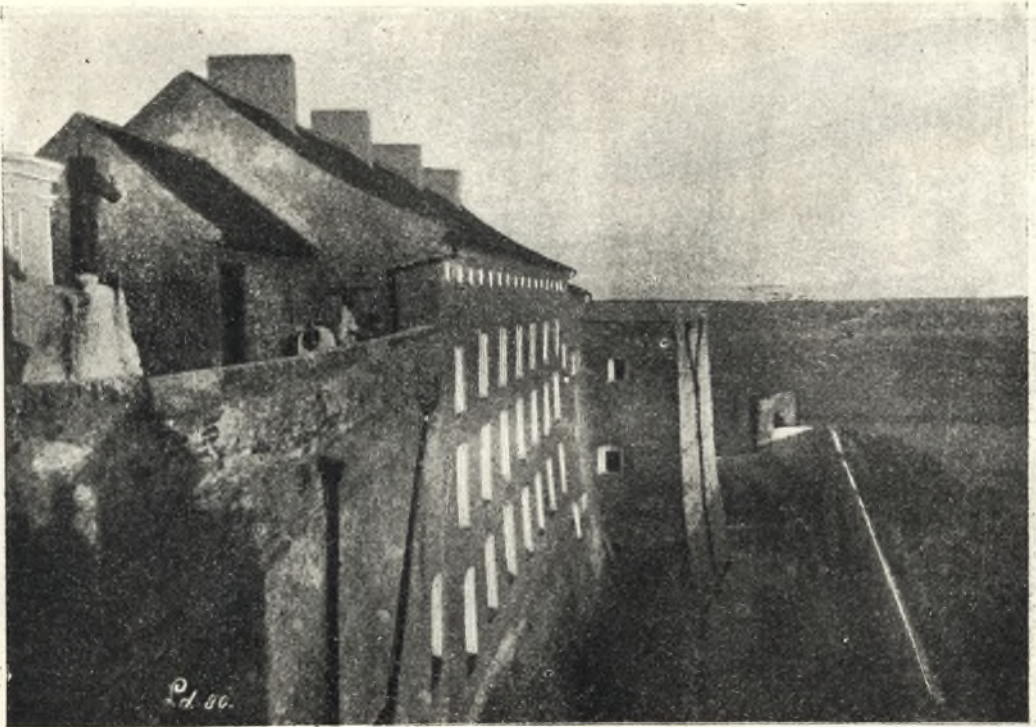
lett és 1849. évben a vadászok ezredese volt és mint ilyen Haynau által Aradon 1849. aug. 22-én minden ítélet nélkül felakasztással kivégeztetett.

Munkács 1848/9 években a magyar kormány által szintén várnak használtatott, melynek parancsnoka Mezősy Pál őrnagy, régi huszártiszt volt, ki azonban 1849. aug. 26-án a várat az oroszoknak átadta, a miért is az ő kötélt általi halálról szóló ítélete 18 évi, vasban kitöltendő várfogságra lett átválttatva.

Ezután az osztr. kormány Munkács várát ismét várfoglyok elhelyezésére használta, hova az aradi várból 49 honfitársunk lett várfogságra oda száll-

lítva.¹⁾ Itt voltak még mint foglyok ugyanakkor a prágai zsendülésben részt vett csehek is, a kiket a környékbeli magyar úri asszonyok minden jó ellátással elhalmoztak, míg a csehek az ottani josefstadti, Königrätz és theresienstadti várba szállított magyar szabadsághős foglyainkat agyon akarták verni, s a kiket az osztrák katonáknak kellett ellenükben megoltalmazni.“

Hogy az 1848/9-iki függetlenségi harcban való részvétel miatt elítélt honfitársaink sorsa milyen volt a munkácsi várban? arra nézve Földváry Mihály csépani birtokos, volt gárdista és honvédtiszt az alábbiakban leírt fölvilágosítást adta:

55.

A Rákóczyház külső része, a vár nyugati oldalán.

„A foglyok saját ruhájukban jártak, 3 fontos katonavasat viseltek, melyet azonban 3 frttal meg lehetett váltani. Faragással foglalkoztak. Levelet hetenként kétszer volt szabad írniok. A látogatókat a beszélgető teremben fogadhatták. Fegyelmi büntetésről nincs tudomásom. A foglyok börtöneit a sáncriabok takarították. Naponta 4 órasi séta volt engedélyezve. Vasárnap templomba mehettek.

¹⁾ 1850. tavaszán.

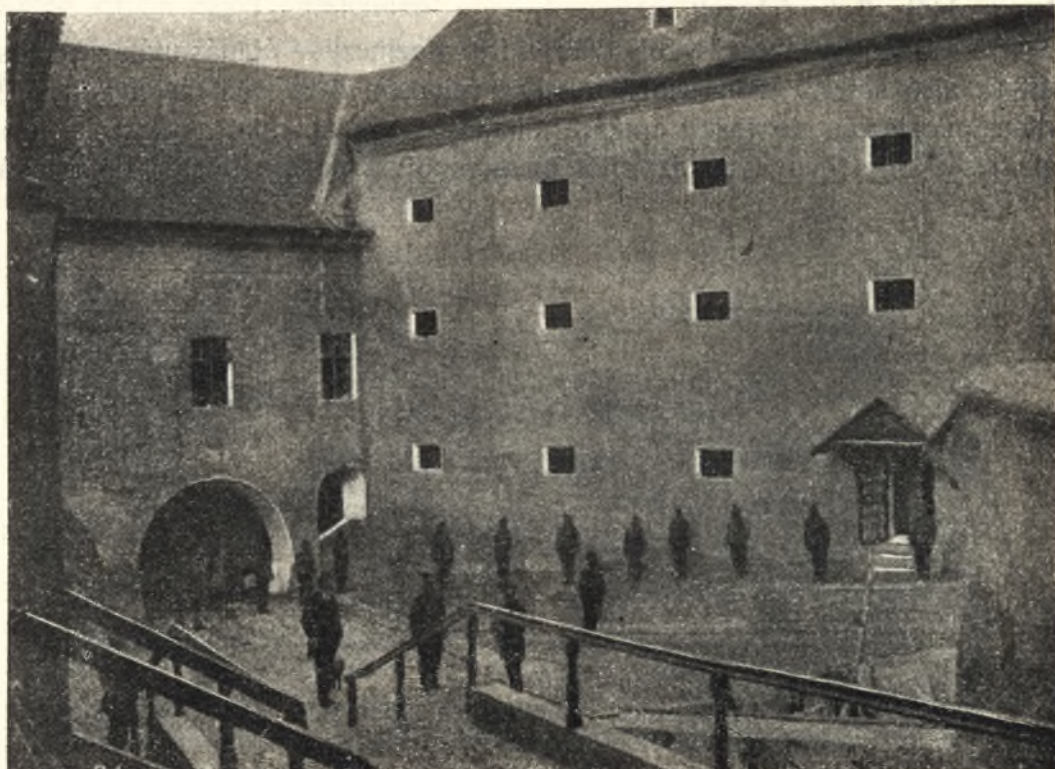
1857. szept. elején elszállították őket onnan s az osztrák várakban szétszórták. Lónyay Jánosné: „Töredék.“ 1891. Bpest. 37. és 69.

A létszám változó volt. Hol apadt, hol gyarapodott. Az elítélés 3-tól 16 évi, vasban vagy anélkül kitöltendő büntetési időre szólt.

A bánásmód az első két évben szigorú, a várparancsnok boszúálló természetű volt. Utódja humánus, jó ember volt; olvasmányok bevitelét is elnézte.

Egyáltalában a várparancsnok jó vagy rossz indulatától függött a fogoly sorsa.

Proviantot, ruhaneműt küldtek be a vidéki nemes gondolkodású honleányok s annak kiosztása nem volt korlátolva.

56.

A Rákóczyház belső oldala.

A foglyok egy két emeletes épületben egyenként voltak elzárva. Zárkákik ajtaja mind a korridorra nyílt, a hol egész nap szabad volt sétálni és egymással közlekedni.“

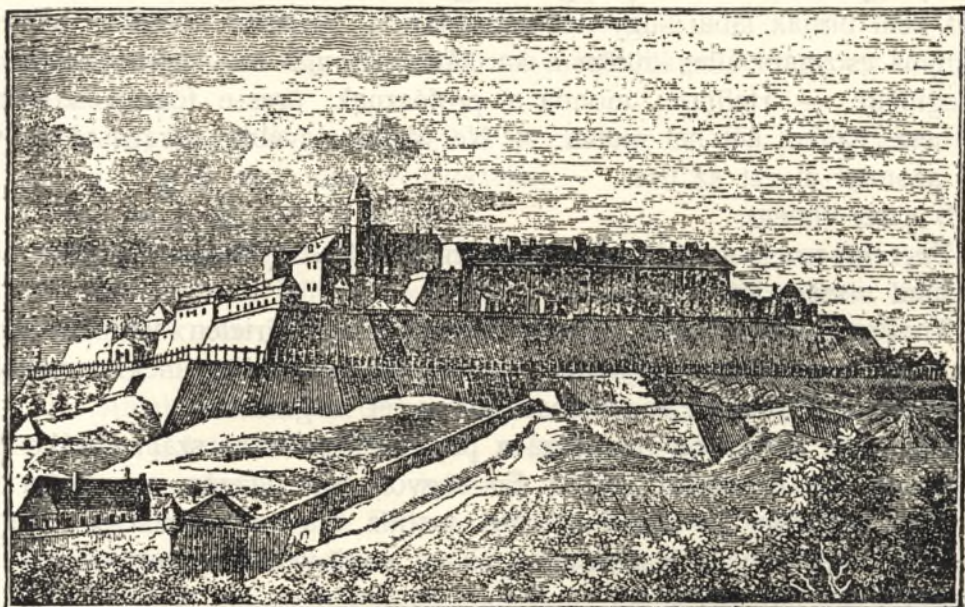
Kazinczy Ferencz, a ki Munkácson is volt fogva, részletesen leírta az ő fogságát naplójában,¹ a mely írójának egyéniségénél fogva egyfelől rendkívül érdekes és föltétlenül megbízható, másfelől pedig egyedül képviseli börtönügyi irodalmunk ezen ágát.

¹) Napvilágot látott a „Vasárnapi Ujság“ 1873-ik évfolyamában. Lásd ott a 415. lapon kezdve.

Másnap egy csuporral jöve és a csupron fél prófontot hozott. Hol az étel? — Ez az étel. — Hogyan? hiszen megvan engedve, hogy főzessünk, a mint erszényünk bírja, s az eddigi kiséretünk ezt bizonyosan megmondta önöknek is. — Itt nem szabad kérdezni semmit, felelé s ment.

Egy nap krumpli volt és egy kis szelet tehénhus; másnap galuska s egy kis szelet tehénhus; harmadik nap árpa gersli, s egy kis szelet tehénhus; s ez a három comedentia forga egész deczemberig. II-ik József úgy rendelé, hogy a fogoly, bárki legyen az, napjában ne kapjon többet mint 4 krt, s ebből a profósz ellopa egyet mindennap.

Október 7-ke óta nem volt jobb eledelem, nem jobb ágyam, nem vala semmi könyvem. A tömlöcz büze annyira megdagadtatá gyomromat, hogy

58.

Spielberg 1805-ben.

orvosra szorultam. A szerencsétlen ember barbara-levet itata velem minden ok nélkül, s az még jobban elgyengített. Midőn a Gouverneur november utolsó napjaiban hozzám is bejöve, már fel nem tudtam kelni szalmazsákomról. Mi dolog ez, hogy ez az úr nem áll föl előttem? kérdé a profosztól. — Kegyelmes uram, mondtam, hogy halálra van dagadva. — No, ne féljen majd jobban lesz. Utasításom van, hogy így bánjak a foglyokkal, a mint bánok. Ma kaptam parancsot önök helytartójától a főherczegtől, hogy maguk élvezhetik magukat, s hogy önöknek ágyneműt, ruháikat s könyveket adassak. Ez holnap meg fog történni. A tévedés onnan ered, mert a tiszték nem hoztak utasítást az itteni bánásmódra nézve.

Megköszöntem s kértem nyitassa meg az ablakomat. Én a mephyticus bűznek áldozatja vagyok. Az ablak be vala srófolva.

Jó, mondá, holnap felküldetem a lakatost.

Hogyan, mondám egész tűzzel, excell. még ma sem engedi ide jönni a lakatost?

Az oda le lakik a városban, estve van, mindjárt ránk zárják a kapukat, s ha becsukják, én is itt viradok fel.

Excádunk kezében a pénzem. Én fizetem a fiakkert. Kín ezt a penészszagot szívni.

Ma lehetetlen.

Engedje hát Excád, hadd üssem ki az ablakot. Gondolkozáék, s megengedte, úgy hitte, bevárom, míg kimegyen. Mint a még kevés napú kölyök, melyet nem birnak lábai: úgy vánszorogtam a hidláson az ablak mellé, hol sarkantyus csizmám álla, kiütém a karikát s orromat az ablakon kidugám. — Ez megillette. — Hallja-e, mondá a profósznak, üres-e fönn a szobám. — Most nem, hanem két hét múlva. — Ne várjon további parancsot rá, vigye akkor azonnal át ezt az urat.

S ezzel elment.

Deczembernek nem közepe táján, hanem 21-én, midőn már nem hittem, hogy által viszen, jött s vitt.

Tüdöm el vala szokva a jobb levegőtől, s a hirtelen változás azt cselekvé, hogy a grádicson elájultam. Fellocsolának. Midőn megint menék, ismét elájultam, a profósz szobájában leltem fel magamat.

Egy éltes ember ott rastrirozá a papirozt a profósz számadásához kilincses kézzel. Ön is szerencsétlen? Én vagyok csak igazán az! Mióta szenved? Harmincznégy év óta! Rettenetes justitia. Ha harmincznégy istent öltél volna meg, még úgy is igazságtalan volna, a mit veled tesznek, kiálta bennem az emberiség szent érzése.

A profósz az 1. Nrus alá vitt által. — — Szomszédom az én kedves barátom, Uza Pál volt. Míg könyveinket meg nem kaptuk, Uzával beszélgettem, általkopogtatván a falon a betüket. — A egy koppanás, b 2, c 3, k 10, p 15 s ezt oly gyorsasággal, hogy egy vasárnap reggeli 7 óra óta 12-ig mindig disserálék a lélek halhatatlansága és feltámadása mellett vagy ellen.

Január 21-én¹⁾ reggel jöve hozzám a profósz. Készüljön, más szállásra megyünk. — Sietni kell kocsin visznek.

Kimenvén a városon, kocsisom balra fordult keletnek, Egy klastromforma valami fejérleni kezdé előttem. Mi ez? emlékszem, mikor októberben ide hoztak, hallottam, hogy erre felé van az obroviczi fenyítőház. — Ugy van, ez a fegyház.

¹⁾ 1796-ban.

Én vadul kezdék teremtetézni.

Micsoda? mondám, hát nem elég vala szenvednem? még infamiának is kelle ragasztatni szenvedésemhez? Vesztem volna inkább Budán. Az Isten szerelmére, meg ne tudják, hogy megmondottam, hogy ez fegyház, mert áristomba zárnak. — Az ördög vigye el önt az áristomával együtt, mondám s kocsim megállta a grádics előtt.

A fenytő házban Obroviczon.

Director Schrámek és Controlleur Grünersperg a grádics végén vártak, amaz egy setét zöld aranyrojtos kutscherpelczben, medvével prémezve, 5 puderes kolbászkával, az egyik s a másik a füle mellett, a Controlleur ugyanannyi papillottal fejér moldon hálóruhájában. Nyájasan fogadtak. Uraim, mondám, az urak megpillantása nekem vigasztalás; a szerencsétlen mindig örvend, mikor mívelt lelkű emberek gondviselése alá esik. De inkább oda fenn a várban sanyarogva, mint egy Zuchthausban szelidebben. Hogy ide jutottam, az nekem halálom.

Ellenőr úr, hozza le az irodából a parancsot monda a Direktor, s míg a Controlleur előjött, meg nem nyitá száját.

Olvassa az úr maga, — mondá!

Ő Felsege bennünket azért küldé ide, mert ugy akarja, hogy valamikor az idő engedni fogja, a Director kertjébe vitessük ki kiszellőzni magunkat, de itt status rabok categoriájába fogunk tartozni. Oda fenn azt nem merték a Magyarország szomszédsága miatt.

— — Ablakunk kicsiny és oly magas, hogy ha oda akarék érní, széket asztalomra kelle feltennem, s ha székemre felállék, alig fére könyököm az ablakhoz. Azon rostélyvas, de drótozat nélkül. Szobáinknak két ajtajok, két zárok, egyikhez a kulcs a Directornál, másikhoz a Controlleurnél.

Folyosónkon brünni katona, a szolgálatunkra 3 invalidus.

A Director és Controlleur eljárt hozzánk. Tudni akarák, mi történt Budán és én mindent elbeszéltem, a mit hallani vágytak. Azok ismét barátjaiknak, feleségeiknek.

Az ellenőr egy izben kis lányát is magával vitte Kazinczyhez. Az elrettent „a lánczot hordó embertől.“ Férje engedelmevel az ellenőrnével is elbeszélgetett az ablakon át, a ki írószert csempészett be neki. A szakácsné gyermekétől pedig, kivel a május óta engedélyezett kerti-séta alkalmával ismerkedett meg, hirlaphoz is jutott. — Egészsége rossz volt. Scorbutban szenvedett, a mi gyakori orrvérzéssel járt. — Hazulról kapott pénzt, de hireket soha. Az ellenőrné közvetítésével levelet küldött haza és választ is kapott ezen az úton. Szláv polit. fogoly szintén küldhetett volna ekképen levelet, de ő egy leány által tétette azt postára, ki a felső emeleten lakott.

Az ő levele, melyben sok meggondolatlanságot összeírt, otthon a bíróhoz, ettől fokról-fokra a nádorhoz került. Nagy vizsgálat lett ebből. A császár

Bécsből küldött ki egy Appellationsrathot és egy titkárt a magy. udv. kancelláriától a vizsgálat megejtésére.

„A Szlávy oktalanságai egy rettenetes napot hozának reánk“ — írja Kazinczy. — „Elviteténk Brünnből.“ 1799. június 22-kén reggel, legfelsőbb parancsra átadták őket katonai kézbe. A kilencz polit. foglyot 3 szekeren katonai fődözet mellett, persze vasban, szállították Kufsteinba, a hova 14 nap mulva érkeztek meg.

„A várba 452 grádics viszen“ — így folytatja a napló — „s a status foglyai ott egy toronyban tartatnak, mely 13 rekeszket foglal magában.

A Dachstuhl (oszlop, mely a fedél közepét tartja), oly vastag, hogy 3 ember összvefogott kézzel nehezen ölelhetné körül. E körül fut el a folyosó. Minden két szobának egy pitvara van. A szoba alacsony, az ablak nagyocskas párkányát elérheti a térd. Az ablak falában nemcsak rud van, hanem drótból font rostély is. A szoba ajtaja, s a parányi kemence egészen elfogják a négy fal egyikét (itt báró Wesselényi Nro 7 lakott talán ötödfél esztendeig, egy püspök és egy zsidó közt.) A szoba ajtaja belülről vas pléhvel vala bevonva, s azon egy egy ablak-lyuk, de a melyet kívülről mindég zárva tartottak. Holmit ezen adának be, mert az ajtó csak szombaton nyitattott meg a kapitány jelenlétében, míg a borbély a szenvedőket megborotválá, s a gyomorszék kiürítettet.

Felérvén a folyosóra kérdé Commendánsunk (a vár Commendánsa más vala) Cservenka, egy 70 esztendős, sánta artillerista kapitány: Melyik önök közül Kazinczy? Bevivének, megveték ágyamat s levevék rólam a lánczot, itt s ez nap utóljára. Ha nem viseli jól magát, mondá Cservenka, ehhez a nagy vasgolyóhoz vasaltatom. — Arra nem lesz szükség, kapitány ur, öt éve, hogy szenvedek, de előljáróimnak még nem volt rám panasza. Ránk zárták az ajtót.

Virradatkor kinézek ablakomon.

Elöttem meredezett az egekig a Kaiserberg, alattam fekvék a külvároska s leláttam az ország utjára. Gyönyörű látás! de szabadnak.

Budai és brünni fogságunknak legalább az az öröme volt, hogy a mieink élete felől az által tudhatánk valamit, hogy tőlök pénzt, tokajit, ruhabelit vettünk, Kufsteinban nem vevénk e vigasztalást, már 10-ik hónap mulva is.

Azonban 1800. május 22-kén estveli 7 órakor nyílik belső ajtóm fiókja s Grimmel főprofósz beadja vacsorámat. Ezzel megfordul, s ismét előjövén az ajtó-fiókhoz, jobbával egy conto-forma papirosat, baljával egy oly valamit, mintegy összevajtott könyv, nekem ád be, minden szó nélkül. — — Mint lettem oda, midőn Contó helyett anyám levelét láttam meg. Egyszerre rogytam térdre, s ég felé emelvén a papirosat, mint a misemondó az ostyát. Grimmel megrázkódva hallá sikoltásomat, ordításomat. Mit csinál? Hiszen nagyságos asszony anyja él, legyen nyugodt, az ő írása.

A Contónak nézett papiros az anyám adresz nélkül, pecsét nélkül irt levele volt, a nyalábban 6 fejr zsebkendő.

A tokaji bor a Cerberust is megszilidítheti: de a kufsteini Cerberusok vadabb természetűek mint a Rhadamantuséi. Két butelliát magamnak tartotam és társaimnak, a többit ezek ivák.

Müller alprofósza nincs panaszom. Grimmel pedig szeretett is. De Cservenka vad ember vala, minden érzés nélkül. Minden mutatta, hogy von Pik auf szolgált, szolgálai lélek testestől-lelkestől.

1800. június 30-án elszállították Kufsteinből a magyar polit. foglyokat, a kik kilenczen valának. Mielőtt útnak indították volna őket Kazinczy a szobát akarta látni, hol Wesselényi 1790-ben szenvedett.

„Profósunk magához vive föl.“ — írja naplójában — „a Sulykovszky szobájába. Melyik itt a jó ur? kérdé itt a vénasszony s reám mutatott a férje. Soha itt a rabot familiai neven nem neveznek, és midőn a Hofkriegsrathoz megyen a jelentés, nem a nevet írják, hanem a szoba numeroját. Ah, nagyságos ur, el kell önt veszitenünk! Nyakamba borult s sirt.“

Hajón vitték a foglyokat az Inn folyón Rosenheimig, a hol egy francia huszár-ezredes fogoly csatlakozott hozzájuk. Azontúl szekeren szállították őket Salzburgon, Linzen, Prágán át Kremsig. Kremstől Bécsen át megint hajón utaztak míg elérték Pestet, a honnan tengelyen tették meg az utat Munkácsig. Az út Kufsteintől számítva 58 napig tartott.

„Munkácson augusztus 26-kán tehát éjfél tájban felérénk a várba. Az országlás foglyainak külön épületjük van, három sor ablakkal. Mindenik sorban hét szoba.

A felsősorban Nro 1. Dr. Menz Bernből. 2. Hackl szerencse-kerekes. 3. Uza Pál. 4. Én. 5. Báró Riedele Andr. Miklós Oberstlieutenant, nevelője a mostani császárnak az exjezsuita bécsi herczegérekkel, gróf Hohenwarth Zsigmonddal. 6. Moguntiai consilarius Rill. 7. Ruzicska György cseh hires muzsikus.

A középső sorban 8. 9. Hirgeiszt Ferencz. 10. Smetanovics Károly. 11. Jelinek nevelő Bécsből. 12. Angiolini Ferencz orosz követségi titkok Bécsben.

Itt és az alsó sorban Chiapult francia Obester. Sigmond.....; Grossinger az író; Szlavy, Laczkovics.

Sulyovszky a profószhoz szállíttatott.

Nagy-profós Kieseletter; al-profós Lissze. A folyóson semmi strázsá. Gyomorszékeinket a rabok üriték ki, s ők fűtöttek. A mozdóvizet, reggel a fölöstökömöt és az ebédet, vacsorát a profós szolgálója hordá be. Attól az ajtón által veheténk hireket, s társainktól izeneteket.

A Major felkisére szobámba, s nagyon szivemre kötötte, vigyáznék, hogy a falfestékek kárt ne szenvedjenek, s követe, hogy nekem kedvezést nem fog

nyújthatni. Öt esztendeje, mondám, hogy szenvedek, tudom, hogy a kedvezés a felvigyázóra veszélyt von, s így örömeiket nem kérek, hanem lopok; azt fogom tenni itt is, nézzen keresztül ujjain.

A falakon öt kép vala festve, egy bankó-csinálásért itt szenvedő fogoly által. Az vizet önte vaskemenczéjére, s annak rozsdájával dolgozá a képeket. Ecsete seprőből tört vessző vala. Wenzelnek képe is ezek közt levén, úgy gyanitom vagy cseh volt, vagy Wenzel keresztnevet visele.

Az új helyre átvitt fogoly egy ideig meg nem szólal, mint az új kalitkába zárt madár. Irtoztató dolog, emberek társaságából kikapattatni, s elevenen eltemetetni. Végre tudni akarnám, ki a szomszédom éjszak felé Nro. 5.

Ki vagy? kérdém a falat kopogtatva. Felelet: Riedeles; hát te ki? — Kazinczy. — Ismerlek. — Honnan? — Gréczben tartott társaidról; Kufsteinből engem is oda vittek. Én a császár tanítója voltam számtanban s egyebekben. — Hát a szomszédod ki, a Nro 6-ban? — Azt senki sem tudja; nem beszél senkivel. Csak annyit tudok a cselédektől, hogy elesett, meggörbült aggastyán s már nincs eszénél. Sorba nevezé a többit. Diákul csinosan beszélt, s inte, hogy csak úgy beszéljünk, mert kihallgatják kopogásainkat. Diákul tisztjeink közül senki sem tud, igen minden más nyelveken.

Miért szenved itt Riedeles, soha nem tudakozám, sem ő nem mondotta; annyit azonban ki lehetne vennem szavaiból, hogy republikánusi gondolkozásáért, s talán készületeiért. — Feleségem még a bécsi klostorból hozá a hirt, hogy Catechismust az ifjú gróf Hohenwarthnak ez a Riedeles adta. — Mind azért szenvedének a többiek is, Menz, Háckl, Jelinek, Ruzicska. Csak Grossinger nem azért és Sigmond francia Obester. Ez valamit véthete, s többet mint a haditörvény vagy hagyja, vagy engede, s holt hírét költvén, a békekötéskor ki nem adák, hogy halálig tarthassák. Az afféle nem példátlan dolog még a XIX században is.

Angiolini Ferencznek az esete borzasztó. Ez titoknok vala a bécsi udvarnál az orosz követség mellett. Felállittatván a cisalpinai republica, Angiolini oda ira postán a Napoleon által annak igazgatására rendelt tiszthez, s kérte azt, hogy őtet az orosz udvar szolgálatból reklamálják. Mi könnyű lett volna a gondatlan embernek lemondani hivataláról s Bécsset elhagyni! De ő lármásan akara változtatni sorsán és hogy úgy annál magasabbra hághasson. Valljuk meg, az ily lépésekre vetemedő embereket a kevélység nem hagyja vesztegelni. Nagyon szeretnének emelkedni és hamar.

Elfogattatván a levél, a bécsi udvar jelentést teve Pétersburgban, s Angiolinit eleresztetni kíváná titoknoki szolgálatjából. Rozumovszky előhivatá Angiolinit.

Nékem az urnak kedvetlen hirt kell jelentenem, az ur tudja, hogy szeretem, hogy szolgálatjával meg voltam mindig elégedve; kérem legyen bizodalma hozzám; vallja meg, mivel jött kedvetlenségbe udvarunk előtt? Angiolini azt felelé, hogy ő tiszta minden vétectől. — Úgy az ur könnyebben viselheti

minden csapását, az ur el van eresztve szolgálatjából. — Esedezem tehát — bizonyság-levelemért, hogy velem excellentiád meg vala elégedve, Razumovszky azt megiratta s Angiolini ment.

Kevés lépésnyire a háztól előtalálja két szeretett barátja. — De mikor végezzük el hát magunk közt ez s ez dolgot? — Szívesen akár e pillanatban. — Térjünk hát ide a barátunkhoz. — Belépván ehhez, mondja neki a két barátja (!!!), hogy fogva van s kész a szekér, várba fog vitetni. Leülteték, s ezt íratják vele feleségének, egy hónnapal későbbre tétetvén vele a dátumot: „Hamburg, -----én duellálék, s meg kell szöknöm Bécsből. Szerencsésen értem ide, holnap hajóra ülök, s költött név alatt megyek Londonba. Onnan veszed újabbi tudósításomat.“ Minden fél esztendőben iratának vele egy levelet Munkácsról, de a dátumot Londonból, s Angliának más meg más helyeiről, tele hazug hírekkel, hogy az asszony tudhassa, hogy él.

Kevés hetekkel azelőtt, hogy minket Brünnből Kufsteinba elvittek, egy minorita hozatott a fenytőházba. Az néhány izben tanítói s feddő levelet írta a császárnak, hogy uralkodjék másképen. A Polizey mindent elkövette, hogy kitanulhassa, ki vetemedett e vakmerőségre? de igyekezetében soha sem boldogult. — Most egy ügyefogyott özvegy Bécsbe jő; ha jól emlékezem Stiriából. Ráismernek az írásra s az esedezőtől kitanulják, hogy azt a minorita írta.

Én, Uza, Szmetanovics, a hosszú utban egy kis becsületes rühöt kapánk, szerencsénkre nem szárazt, nem a csorgót. Uza és Szmetanovics hamar kintisztulának, de engem fürdettek, a szobámban kenőcsöt adának és minden egyebet, és mégsem tisztulhaték ki. Orvost kelle hozatnom Ungvárról — A ki rám ismert és eltölte kirekkel Kazinczy András és neje felől. Meghagyta, mit csináljak, s ki hagyá nyitlatni ablakom üvegtábláját, külső ajtómat, és a belsőnek a fiókját, hogy szobámban tisztább levegő legyen s főstrázsamester urral ment.

Alig érték ők le a grádics aljához, midőn én asztalomat a belső ajtó fiókjához vonám, s lesém: kimehetnék-é a valvulán, melyen a profósz italunkat szokta beadni, mikor az ajtót megnyitni restelkedik. A lyuk szűk volt s magosan álla a küszöb felett. Ha rosszul esem ki rajta, nyakamat szeghetem vagy káromat törhetem. De a ki nem mer, nem nyer.

Vállam ki nem fére a lyukon. Ingre vetkezém s kifére. De el is akadék a cipőmön. Egyiket ott diagonalis intézetbe¹ feljebb emelém s fejjel esém ki a küszöbön, sérelem nélkül.

Sorba járam társaimat, de némán és lábhegyen. Riedelének, kit küszöbén átlépni soha nem engedtek, mint senkit társai közül (mi magyarok itt is sétálni hordattunk) nyitva volt valvulája, de zárva a belső s külső ajtó, s ő a valvula mellett szívá a tisztább léget.

¹) Értsd irányba.

Ott semmit sem hallhatván, szomszédjához menék. Az misét monda magában. Már tovább akarék menni, midőn a tébolyodott öreg moguntiai (mainzi) consiliarius a mise közé exorcizálást szöve: Hazugság lelke! Parancsolom neked — az örök Igazság nevében, — hozz hirt nekem: szeretett nőmről, gyermekeimről, unokáimról és dédunokáimról! Mentem, mintha kergettek volna s a Ruzsicska ajtajához állottam.

Ruzsicska compositor vala és épen egy lengyel tánczot componált. Nem lévén violinje, fortepiánója, énekléssel componálá a tánczot; el-elakadt, igazítá a mi hibásan volt. Macska játék. — Nehezen és veszedelemmel másztam ki, igen könnyen és minden veszedelem nélkül be, mert az ajtón egy deszkapánt volt keresztül vetve, melyen lábam nagy ujját megvethetém, s asztalomon elnyulhaték.

(Riedele rájövén, hogy Kazinczy kimászkál az ajtólyukon, kérte, hogy juttason néki eledelt.)

Szívesen édes barátom! felelte, de mit adjak? Ekkor megtaníta, hogy ő el tudja venni kemenczéje gombját; a fütőlyuk csak egy úgy nevezett sassal, nem kulcsos zárral van bérekeszelve. Nyissam meg a fütőlyuk ajtaját s adjam be az étket.¹

S mit parancsolsz? — Barátom, én már 10 esztendeje, hogy napjába 4 krral élek; adj, a mit adhatsz, de kivált édes tejet.

Én mindent főzheték a mit erszényem elbirt, az pedig mindent elbirt, mert anyám közel volt, s én vele titkos levelezésbe tevém; ha fogyott a pénz, egyszerre izentem, s a pénz jött. — — Riedele és még 3 fogoly le veheték gomblyaikat, s nekem az a gyönyörűségem volt, hogy ezeket ezentul minden nap megéttettem.

Valamikor a lyukon kibujni akarék, mindig jelt adtam doctor Menznek, kinek szobája épen a grádics mellett álla, hogy legyen ajtaja mellett s ha valaki jön a grádics mellett, adjon hirt, hogy beszökhessem. S kijárkálásaim, s az a szép öröm, hogy 4 krral sanyargatot társaimat jobb főzésű s drágább ételekkel tarthatám, negyedik hónapig folytak. De addig jár vizre a korsó, míg eltörik.

Junius 20-án 1801. szörnyű zápor esék, s én jelt adék dr. Menznek, hogy bujni akarok. Az felelé, hogy már állja a vártát, s én kibuvék, s kiosztám alamizsnáimat. A zápor akkor kezdé ömleni — — nagy zajjal. Menz jelt ada, hogy jönnek, de a csorgás miatt én nem hallám a jeladást. Elrémülék, midőn fellátám lépni a profoszt és utána a Commendánst a grádicsról a folyosóra. Mint a mokus beugram lyukamba, s asztalom, midőn ajtómhöz érének, már helyén volt. — Gróf Pállfy Ferencz, a Regni báró Leopold fia, itt és Kufsteinban botokat szenvedé, és én meglátván a profoszt és a Commendánst, nem vártam jobbat magamra.

¹) Kivülről, a folyosóról fűthető kályhák voltak azok bizonyára.

A Commendáns és a profósz belépnek. Ön künn volt? kérdé a Commendáns s képe és a profószé úgy vala változva a rémüléstől, mint az enyém. — Igen is, őrnagy ur, künn voltam. — Hogy merete azt cselekedni? — Mint olyan ember, a ki csak úgy lopogatja az örömet. — S mi volt czélja? — Semmi más, mint a folyóson az ablakba állani s onnan embereket láthatni. — Tudják-e társai, hogy künn járt? — Egyikök sem tudja. — Ez oly eset, melyre nem voltam elkészülve, föl kell jelentenem. — Nem szégyenlem megvallani, hogy térdre estem a főstrázsamester előtt, s úgy kértem hallgassa el, senki sem tudja a dolgot, csak ők ketten. Kiesewetter a profósz egyet hunyorított a főstrázsamesternek. Legyen! Ha kitudódik: szerencsétlen vagyok! De megkísértem. — Jó hirt hozok.

Ekkor elővoná a Bujanovics Károly udv. agens levelét Consiliarius Kazinczy Andrásához. „Ő Felsége az úr öcscsének Ferencznek eleresztése eránt ma Junius tizenhatszadikán írta alá a beadott esedezést. A parancsolat, vagy staféta által, vagy első postával indul, Consiliarius ur küldjön alkalmatosságot érte.“ — Uram! mondá a Commendáns, ha jelentést teszek, hogy kinn volt, a parancs hiában jó. — Megtévedék oda feljebb: ekkor buktam térdre a Commendáns előtt. Többé nyitva nem hagyom az ajtót, mondá a C., az ur pedig nékem becsületére fogadja, hogy társainak nem mondja mi hirt veve az ágens leveléből. Ment, s ámbár Riedele sajtolgata, sem neki, sem senkinek el nem mondtam.

Junius 28-án kopog Riedele, hogy Laczkovics és Szmetanovics eleresztettek. Mi az, hogy nem én? Rettegtem.

Kilencz óraker jő Kiesewetter. A főstrázsamester úr tiszteli és kéreti magához. — Magyar mentémben öltözve menék tánczolva le a grádicson, repülve végig az udvarán, futva fel a felsőbb vár felé.

A sánta Fitschner felkele székéről, s jött felém. Ő Felsége visszaajándékozza önnek a szabadságát s én azt kívánom, folyjanak boldogabbul napjai, mint eddig! Megköszöném mind ő felségének a kegyelmet, mind a főstrázsamesternek a hirt és a velem bánást, s kértem ezt tegye jelentését, hogy mihelyt egészségem, és erszényem engedik, felmegyek Bécsbe, hogy magamat az ő felsége lábaihoz vethessem.

Fogja-e hinni olvasóm, hogy én Munkácson szerelmes levelek írása által enyhítem nyomoruságomat? Közel Munkácshoz előtalálánk valamely tisztet, ki nekünk azt beszéllé, hogy Munkácson egy Proviánt-Officiernek oly szépségű leánya van, ki Bécsben is az első szépségek közé számított. Én feljövén sétálásomból (a vár árkában) megpillantám a várból lemenő leányt, s ő engemet, s mindketten lángolánk. Ténta speciést és papirost hoztam magammal, s volt mivel és mire irnom. Gyomorszékünkben bödön állott, nem fazék, s midőn azt kiürítve, megmosva felhozák, én a levelet aljába spárgáztam. Az azt kiürítő rab kivette, magához vette, szeretője által, ki a profósznak álla szolgálatjában, a szép leányhoz megvitte.

Franz, az én levélhordóm, kiszabadult és felkeresett. Szogálatomba vevém. Meglopta kamarámat, s minden lakatimhoz kulcsa volt. Különben a tűzbe is elment volna érettem.

El kelle csapnom magamtól.“

II. Megint Kufstein.

Kufstein erősség¹ Tirolban, mely az Inn jobb partján egy meredek különálló szikladombon van — — eleitől fogva a jelen ideig kiváltképen államfogyók és katonai rabok őrzésére szolgált. Az 1788. június 17-iki büntető

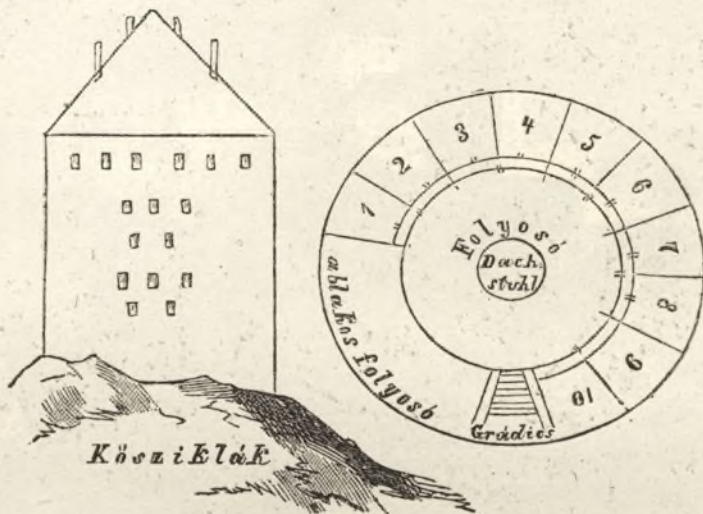
59.

Kufstein és vidéke.

törvényszéki rendtartás határozottan megállapítja ezt az 186 §-ban, a mely így szól: „Büntetettek, a kik fölségsértés, fölségárulás, állampapírok hamisítása vagy pénzhamisítás miatt fogságra ítéltettek, büntetésüket a kufsteini erősségben kell, hogy kiállják.“ Ehhez az 1803-iki büntető törvény-könyv megjelenése után is ragaszkodtak, a mennyiben nem Spielberget vagy a magyar erősségeket vették igénybe. Ezen kívül ide hozták az erősség alsó részébe a nehéz büntetéseket, a kik hosszú és tartós fogságra voltak ítélve, valamint a kik sánczmunkára voltak szoritandók, ezek azonban ép úgy mint a többi

¹) Dr. M. Friedrich von Maasburg: Die Strafe des Schiffziehens in Oesterreich. Wien. 1890. Manz. 38.

foglyok a várparancsnok fölügyelete alatt állottak. Tartásukat a kamarai kincstár fődözte és ennek azt a kufsteini tartományi törvényszék számította föl. Az erősség felső részében az u. n. császártoronyba zárt fölségárulókat börtöneikből, a melyeknek a száma 13-ra rugott — sohasem eresztették ki. Ezekre vonatkozólag a polg. hatóságokat nem illette meg a legkisebb befolyás sem, az őket illető rendelkezéseket és parancsokat közvetlenül az udv. hadi tanács elnöke intézte a várparancsnoksághoz, a mely különben maga is a foglyoknak csupán a vallását tudta és a magaviseletét ismerte és a mely a foglyokat csak is a börtöneik számánál fogva vezette be jegyzőkönyveibe. Egyáltalában Kufstein az ő börtöneivel annyira hozzáférhetetlen volt, hogy 1815-ben a polit. bizottságnak, a mely felsőbb megbizásból jelent meg ott avégett, hogy megállapítsa, hogy az erősség a bajorok elvonulása után főbenjáró büntette-

60.

A kufsteini császártorony. Kazinczy Ferencz rajza.

sek elhelyezésére mennyiben alkalmas: a fogházba és a császártoronyba való belépést a katonai parancsnokság megtagadta.

1. Kufsteinről Somogyi József, a ki 1851-ben mint polit. fogoly oda szállítottott, ezeket írja:¹⁾

„Nagy-Váradról, egy évi előleges várfogság után 1851. január 2-dikán indítottam el, 9 katona fedezete alatt a Tyrolban levő kufsteini várba, hova vasut nem lévén csak febr. 25-kén jutottam el.

Kufstein az Inn folyó partján, egy sziklacsucson épült kiseded vár, 70 ölnyi magasságban a víz fölött. A polit. foglyok a kaszárnya épületek szobái-

¹⁾ „Börtön-krónika“ cím alatt a „Vasárnapi Ujság“ 1869-ik évfolyamában megjelent cikksorozat egyik közleményében, a 410 lapon.

ban, s az u. n. császártoronyban voltak elhelyezve. Ezeken kívül 37 sáncmunkára ítélt rab volt a kaszamátában, kik a vármunkákat végezték.

Midőn a várba érkeztem, a várparancsnok Lanzarovich volt, ki a foglyokkal igen rosszul bánt; ezért panaszok adtak be ellene, vizsg. rendeltetett el s annak folytán el is mozdított. Helyére, Nehiba ezredes neveztetett ki, ki épen ellentéte volt elődének s emberi és nemes bánásmódjáért köztisztelet- és szeretetben állott.

61.

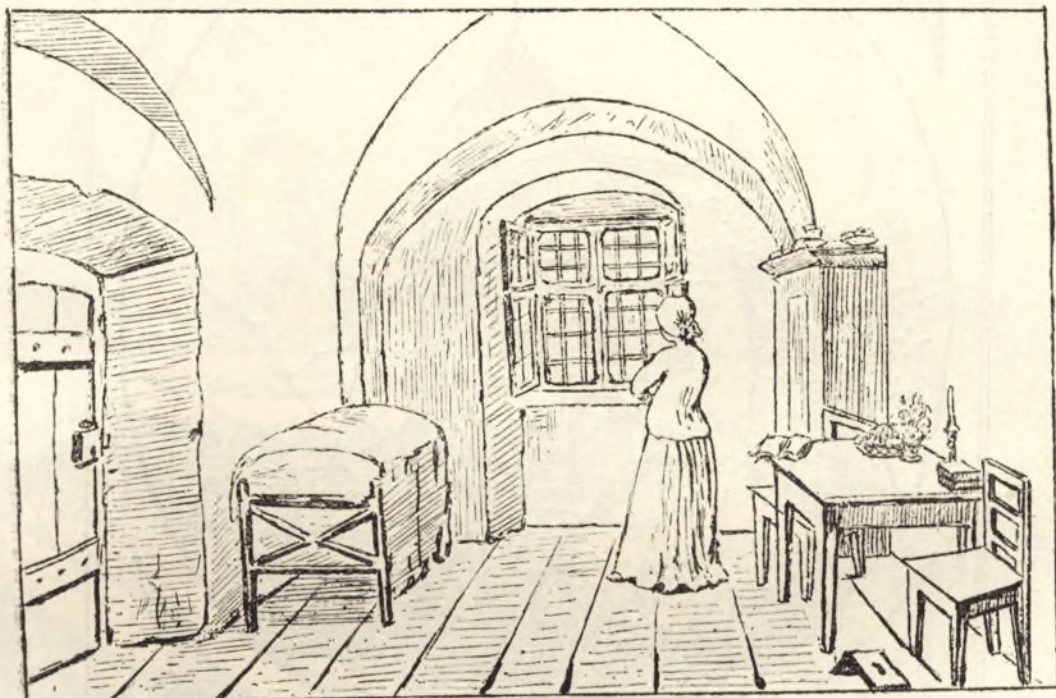
Kufstein vára.

A foglyok közül 17-en, a kiknek egyike magyar volt, a császártoronyban voltak elzárva. Egyikük Thunis Adolf el volt különözve, egyedül bezárva és vele soha senki sem társaloghatott. A többi foglyok, kik egy folyosón voltak, naponként délelőtt is, délután is egy társaságban voltak és együtt sétáltak a bástyákon, Nehiba ezredes parancsnoksága alatt, mert azelőtt csak az egy szobabeliek látták egymást és sétáltak félórát 3—4 katona közt. Hirlapokat szintén ez időben lehetett csak rendelni, valamint kést s egyéb eszközöket tartani.

— A magyarországi jótékony nő-egylet is tartott könyvtárt Dr. Fretsner kufstein; orvosnál, honnan könyveket kaphattunk, egyszersemind a szegényebb sorsú foglyok havonként 10 frtot kaptak, ezenkívül minden szükséges ruházatot. — Az olvasáson kívül több fogoly különféle kézi munkával, többi közt harrászból és selyemből készített kendők tűzésével rövidítettük a hosszú időt.

2. Teleki Blanka grófnő és Leövey Klára polit. nőfoglyok is Kufsteinban töltötték rabságuk hosszú idejét. Előbbi 10, utóbbi 5 évi várfogságra volt ítélve.

Teleki grófnő, kit a n.-váradai várban és a pesti Új-Épületben 2 évig tartottak vizsgálati fogságban, 1853-ban szállítottott Leövey Klárával együtt Kufsteinba¹, miután Albrecht főherczeg az ország akkori kormányzója a grófnő

62.

Teleki Blanka grófnő N.-Váradon, a vizsg. fogságban. A grófnő sajátkezű rajza.

ítéletén annyit enyhített, hogy büntetésének bilincsben leendő kitöltését törölte.

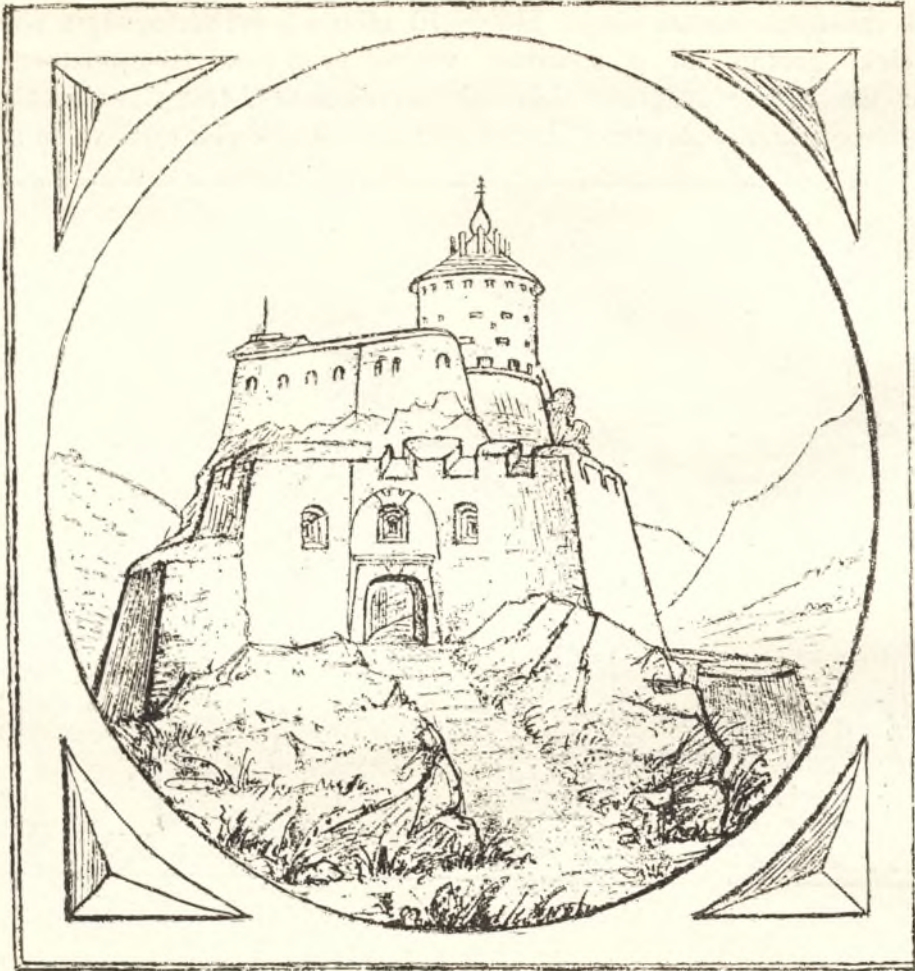
A császártoronyba, alacsony, boltozatos és az ajtó felé mindinkább keskenyedő két szobáskába zárták őket, melynek egyetlen előnye abból állott, hogy a két szoba ajtaja egy kis közös pitvarba nyílt és így a két nő legalább nappal társaloghatott, érintkezhetett egymással. Éjjelre elkülönítették őket. Mindenik szobán magas, kicsiny kéményszerű ablak, kettős rostélyzat-

¹) Teleki Blanka akkor 46, Leövey Klára 31 éves volt.

Adatainkat P. Szathmáry Károly „Gr. Teleki Blanka életrajza“ című Bpsten a Révai testv. kiadásában megjelent művéből vettük, melynek szövegét jobbra szó szerint idézzük.

tal ellátva, melyen át csak egy kis ég-foltot s a közelebbi hegyek egy darabját lehetett látni.

A várparancsnok Nehiba nyug. ezredes bácsmegyei derék magyar ember megnyerte a fogolynők szívét nemcsak azáltal, hogy magyarul beszélt velük, hanem mivel oly nevezetes engedményeket tett, a minőkre az

63.

Kufstein 1856-ban.

eddig bántás után nem is számítottak. A legnagyobb jótétemény mindjárt az volt, hogy a két évig eltiltott író és rajzszerkesztő¹⁾ mindkét nőnek engedé-

¹⁾ A grófnő a rajzolásban és festészetben Barabás Miklós vezetése alatt Kolozsvárt, később Münchenben és Párisban jeles mestereknél képezte magát. A műkedvelésnél jóval többre is vitte. Fogságában rajzolt képeiből — azok tulajdonosának Kreith Béla grófnak engedélyével — többet közlünk ezen mű illusztrációjaképen.

lyezte; az élelmezést illetőleg megengedte, hogy a rabkosztot pótolhassák saját költségükön. E rabkosztra egyébiránt rá is fért a pótlék, mert az egész igen szűken mért gyöngye húslevesből, főtt husból, nehéz tésztából és fekete kenyérből állott. Megengedte a parancsnok azt is, hogy a lánczos rab helyett szolgáló járjon be hozzájuk. De a legnagyobb engedélye az volt, hogy a szegény rabnőknek naponként 2 órai sétát engedett a vár legtágasabb udvarán, a „József téren.“

64.

Részlet a kufsteini várból.

A Nehiba-korszak a legkedvezőbb volt a fogolynőkre nézve hosszas fogságuk alatt. Nehiba nemcsak azt engedte meg, hogy a foglyok közül némelyek, különösen Csiky Sándor és Szigethy virágokat és madarakat küldjenek ajándékba: hanem egy ízben azt is megengedte, hogy a híres turopolyai gróf Jozipovics, kit azelőtt nemrég fogtak el a Szilágyban, meglátogathassa őket. Midőn már így lassanként beletörődtek balsorsukba s a börtön egyhanguságát olvasással, rajzolással és kézi-munkával enyhítették: egyszerre egy nagy külső csapás érte őket, — a vár derék parancsnoka hirtelen meghalt.

A csere, melytől a fogolynők Nehiba halála miatt előre remegtek, csakugyan a legrosszabb lett: mert az ideiglenes parancsnoksággal csakugyan a szolgálkú Kämpf kapitány bizatott meg, egyike azoknak, ki rangja emelését attól várta, hogy a szerencsétlen foglyokon kegyetlenkedjék.

Alig egy hétre Nehiba halála után nagy kardcsörgés között és fenyegető arcczal rohant be a kapitány az óriási profosz kíséretében, kijelentve, hogy Bécsből rendeletet kapott, melyet mint a foglyokra kötelezőt ezennel fölolvass.

65.

A Telesi Blanka grófnő börtöne Kufsteinban.

Az irat következő tartalmú volt: „Tudtul esvén, hogy T. Blanka grófnő és L. Klára, nem az ítéletben kimondott harmadik paragrafus szerint tartatnak: ennélfogva szigoruan meghagyatik az ideigl. várparancsnok Kämpf kapitánynak, hogy magát mindenben említett harmadik haditörvéncikkhez tartsa a grófnőt és L. Klárát illetőleg. Ugyanis a fentnevezett fogolynőknek:

1. Nem szabad saját ágyneműjöknek lenni, csak a raboknak rendelt közöns. ágyneművel kell háljniok.
2. Élelmök csak az legyen, mi a rabok általános eledele.

3. Pénzöknek nem szabad többnek lenni a rendes 10 kr. járandóságnál. Azért a pénznek behozatala eltiltatik.
4. Nem szabad, hogy külön nőcseléd legyen a grófnő szolgálatára.
5. Mindenik fogolynőnek külön szobában, magánosan kell elzáratnia.
6. Semmiféle olvasmányt nem szabad nálok hagyni.
7. Papirt s egyéb író- és rajzeszközöket tilos tartaniok.
8. Semmiféle kézimunkát nem szabad dolgozniok.

LÖVEI KLÁRA

BLANKA

Kufstein. 1853

TELEKI BLANKA BÖRTÖNE

66.

Teleki grófnő és Leövey Klára a börtönben.

9. Szabad levegőre menniök nem szabad.

Arra a kérdésre, hogy miért történik az épen most? az lőn a felelet, hogy ennek mindig így kellett volna lennie, csak Nehiba tulságos gyöngéd-sége engedte meg e szabályok áthágását.

Ezután hozzáláttak a nők holmijának elkobzásához s minden]könyv- és írásfélét elvettek, Leövey Klárának egy német bibliáján kívül, melyre a kapi-

tány a visszaadáskor gúnyosan mondá: „nur lesen sie recht fleiszig“. Nagy kegy gyanánt a fogolynők ágyneműit meghagyta; de külön akarta őket zárni és csak Leövey Klára határozott fellépése következtében maradt el, ki szemeiben könyekkel jelentette ki, hogy ez az elkülönítés a grófnőre nézve, kinek a szobája csakis az övének keresztül szellőztethető: kétségtelen halál. Pedig, tevé hozzá, a grófnő nincs halálra ítélve.

És pedig Leövey Klárának nagy igazsága volt a toronyi fogság halálos voltára nézve. A fogolynők otléte alatt is többen költöztek el a magas vár-toronyból a még magasabb túlvilági hazába.

A levelezés mindkettőjükre nézve nagyon meg lön szorítva. Csak egyetlen egyénhez írhattak eddig és hónaponként egyszer; most ez is 3 hónapra nyújtatott ki és midőn L. Klára e szigorúság miatt panaszt emelt, azt a választ kapta, hogy ezentúl nem szabad írnia senkinek soha.

A toronyi fogságot ez időben — 1853. végén — Csiky Sándoron és Szigethy Miklóson kívül egy osztrák-német Emperger, egy nagy-német Amsperg, Jozipovics turopolyai gróf és a kit legszigorubb fogságban tartottak és csak 13. számmal, név nélkül említettek: Beniczky Lajos szenvedte. Később a székely származású Pap Lajos és Lill ugyanide jutottak. Csak egy szoba maradt üresen a grófnő szobája mellett: ugyan az, melyben egykor Wesselényi Miklós szenvedett.

Ez időben történt, hogy egy szegény kún katona a fogolynők elejtett keztyűjét sétájok közben fölvette: jutalma 50 bot-büntetés volt.

Ha Kämpf kapitány brutális bánásmódja által azt akarta elérni, hogy a kufsteini várparancsnokság reá bizassék: a foglyok szerencséjére czélt nem ért, mert az állomást gr. Merkandin alezredes nyerte el, ki véletlenül Blanka grófnőnek egyik rokonával Bécsben ismeretségbe jutván, még ott megígérte, hogy a grófnő sorsának enyhítésére minden lehető el fog követni. Meg is tette, habár az ott maradt Kämpf százados által e tekintetben nem kevésbé volt feszélyezve.

Az alezredes a fogolynőket is meglátogatva, minden jót ígért; olvasmányait visszaadta, megígérte, hogy kedvező sétahelyről és sétaidőről fog gondoskodni: de egyet sürgetett különösen, hogy a grófnő írjon kegyelmi kérvényt. Úgy látszik, hogy ez lett volna a föltétel a kiszabadulásra nézve: bevallása sohasem ismert vétkeknek s megalázódás a valódi jellem rovására. A grófnő azonban erre sohasem volt rábirható.

A séta engedélyezése és a sétaidő megválasztása azért volt nagyon fontos a fogolynőkre nézve, mert Kufstein havasok közt fekszik s a meredek kőszálra épített vár egyfelől ki van téve a völgy legszilajabb szeleinek, másfelől a hely szűkénél fogva oly csekély terekkel rendelkezik, melyeket igazán csak gúnyból lehet így nevezni. Ezen kívül a talaj általában egyenetlen és köves és az összekötő utak oly meredek, hogy kivált téli időben és nők

számára teljesen járhatatlanok. Hozzá kell ehhez gondolnunk, hogy a foglyoknak legfeljebb csak párjával és mindig őrizet alatt kellvén sétálni, a rövid téli napokon az időből a sétaórák száma sehogysem telt ki.

Volt rá eset, hogy a fogolynők 29—30° hidegben voltak kénytelenek sétáikat megtenni botosokban és csak úgy tudták útjukat előkészíteni, hogy Leövey Klára dugva elhozta szobájukból a hamút s a meredek jeges lejárón azt szórta végig útjokra. Arra is volt eset, hogy bármint befűtöttek — különös kegyképen engedélyezett belül fűtő kályhájukba — nem voltak képesek 6 foknál magasabb meleget idézni elő, úgy hogy egy ízben az ablaknál dolgozó Leövey Klára ujjja elfagyott.

Az új parancsnok különös kedvezményképen megengedte a fogolynőknek, hogy vasárnaponként a vár kápolnájába lemelessenek a karzatra.

Több mint egy évi keserves fogság után az irtózatot „Császártoronyban“ a fogolynők orvosi tanácsra, mintegy kegyelem útján elhagyták a rettenetes helyet és az u. n. alsó kaszárnyában adtak szállást számukra. De a grófnő szobája oly bűzös és ronda volt, hogy saját költségén kellett azt átalakíttatni, hogy némileg lakhatóvá legyen.

Azonban a grófnő egészsége a toronyi fogság által annyira meg volt rongálva, hogy a valamivel tűrhetőbb szálláson sem tudta magát jobban érezni. Az orvosok kocsizást javasoltak a szabadban; föl is terjesztették Bécsbe az orvosi véleményt: de innen csak 3 hónap múlva érkezett meg a válasz és az is tagadó volt. Különösen akkor szenvedett a grófnő nagy mértékben, midőn a nyári hónapokban a mindent leforrázó sirocco kezdett fújni; ilyenkor a lecsapódva levő ártalmas gőzök kitortek a csatornákból, a légkör kiállhatatlan volt s a tejet még a leghidegebb pinczében sem lehetett megőrizni a savanyodástól.

Bécsben úgy látszik, nem akarták a grófnő fogságát balvégzetes eredményüvé tenni, már a nagyjelentőségű család iránti tekintetből sem: de rendkívülinek, sőt hihetetlennek tünt föl ellöttük a grófnő szigorú elvszilárdsága s ezt akarták minden valószínűséggel megtörni. Hogy e fölfogás jogsult, kitűnik abból, hogy az 1856. év elején, midőn a kufsteini foglyokra néző szigorító szabályok érkeztek, mely szerint: senki egy óránál többet naponként nem sétálhat, egy rendbeli öltözetnél többet nem használhat s a porkolábnál kapható kosztot klvül mástnem ehetik, e szabályok ugyan fölolvasztattak a fogolynők előtt; de a tiszt, ki ezt tevő, mintha csak tréfált volna azonnal utánna tette: „Ne féljenek, ez nem igaz; csak megakartam egy kissé ijeszteni“.

Az 1856-ik év nagy csapással sújtotta a grófnőt, a mennyiben ez év júliusának 11-én hű fogolytársnőjének Leövey Klárának 5 évi fogsága letelvéen e naptól kezdve újra a szomorú egyedüli fogság állott előtte. Leövey Klára eltávozásával Blanka grófnő tehát magára maradt!

Úgy látszik maga várparancsnok figyelembe vette a nagy csapást, mely őt ezáltal érte, mert maga tette az ajánlatot, hogy a vár kulcsárának neje pár órára szolgálatára lehessen a grófnőnek.

Eközben Kufstein lassanként elvesztette eddigi jelentőségét annyiban, hogy a polit. foglyok lassanként elhagyták s helyüket valódi erkölcsi bűnösök foglalták el. Talán ebből fejthető meg az az elhatározás is, melyet nagy-nénjének, Brunswick Teréz grófnőnek a következő szövegű sürgöny adott tudtára:

„A kufsteini várparancsnok Brunswick Teréz grófnő, szerzetes hölgynek Pesten.

Teleki Blanka grófnő a laibachi fellegvárba lőn áthelyezve és kér az útra 400 frtot, mely gyorsan ide küldendő. Mercandin ezredes“.

Ez az áthelyezés a kufsteini parancsnok által, mint a fogság könnyítése lett föltüntetve s meglehet, hogy az is akart lenni, habár az elutazás téli időben a fogolyra nézve nem volt kellemes és azt sem a grófnő, sem hozzátartozói nem kérték. Sajátságos csak az volt a dologban, hogy a grófnőnek nemcsak saját útiköltségeit kellett fődöznie, hanem még az őt kísérő csendőrök költségeit is.

Laibachban a grófnőt az u. n. „Citadellába“ szállították, mely egyideig Magyarorsz. első miniszterelnökének, gr. Batthyány Lajosnak is börtöne volt. A várad parancsnoka, Ghiberti, a fogolynőt udvariasan fogadta s egy nagy terembe szállítá, melynek mindkét oldalán 3—3 nagy ablaka volt: egészen ellentéte a kufsteini szűk toronyszobának, de szintoly kedvezőtlen mint amaz: a mennyeiben a túlságos világosság a grófnőnek szeméit támadta meg; a nagy termet pedig 10 foknál melegebbre fűteni lehetetlen volt. A hideg még inkább megtámadta a grófnő hanyatló egészségét s hozzájárult ehhez, hogy magát a nagy teremben még inkább egyedül érezte, mint Kufsteinban. Most már egyetlen öröme magával hozott kanári madara volt.

Alkalmas élő lény, kivel társaloghatott volna nem is igen volt, mert nőcseléd helyett egy öreg katonát rendeltek szolgálatára. Az új fogház levegője kétségtelenül egészségesebb volt a kufsteiniénál; a kilátás gyönyörű; de a grófnő egészségét, úgy látszik, már semmi sem adhatá vissza egyéb mint a szabadság.

1857. május havának 11-én az általános amnesztia ki lőn hirdetve. De egyes kiváló egyéniségeknek neve kimaradt a megkegyelmezési névsorból. Ez az eset történt Blanka grófnővel is.

Csak két nap mulva, május 13-án érkezett meg kegyelem részére is, épen az napon, midőn fogsága 6-ik évét betölté.

De Blanka grófnő szabadulása után sem teste sem lelke nyugalalmát nem tudta többé föllelni. Idegei a hosszú fogság által nagyon meg voltak támadva s e miatt teljesen egészségesnek sohasem érzé magát.

Kétségtelen, hogy azt a férget, mely egészségén és kedélyén egyszerre rágódott, már börtönéből hozta ki, hogy az sehohsem hagyta nyugodni és az engedélyek vagy útlevelek, melyeket orvosai tanácsára kieszközölnie kellett, vagy a szokott slendrián eljárás miatt vagy rosszakaratból sohasem érkeztek meg oly időben, hogy a fürdőidénynek hasznát vehette volna. Ha kora tavasszal kérte, szeptember vagy október végén nyerte azt meg. Így történt az 18 . .-ban is, mikor tengeri fürdőre kellett volna mennie. Elkésvén attól, ősszel Leövey Klárával Párisba utazott nőtestvéréhez De Gerando Ágostonéhoz, a hol október 22-én súlyosabbá vált betegsége.

Ott hűnyta le örökre szemeit szerettei körében. Lelke utolsó perceiben is a hazáról gondolkozott. „Magyarország!“ susogta távozó lelkének végsóhajával.

III. Spielberg.

1., A spielbergi várban a polit. foglyokkal a múlt század második tizedében még mindig barbár módon bántak. A fenyítő-ház igazgatását Bécsből a császár dirigálta. Szóval osztrák rendszer uralkodott ottan. Klaszikus tanú erre Pellico Silvio hírneves olasz költő, a ki 8 évig sinylődött Spielberg börtöneiben.

Rabságát leírta.¹ Művéből idézzük a következő részleteket.

„Spielbergbe 1822. április 10-én érkeztünk meg, a hol akkor körülbelül 300, többnyire tolvaj és zsvány fogoly őriztetett, némelyek kemény, mások igen kemény fogságban.

Kemény börtön azt jelenti: dolgozni, lánczot hordani a lábakon, pusztá

¹) Pellico Silvio, kinek „Francesca da Rimini“ cz. tragédiája ma is műsoron van, 1789-ben született Saluzzóban, Piemontban, meghalt Torinóban 1854-ben. Ifjú korában a katonai árvaházban a francia nyelv tanára lett Milanóban. Később nevelő volt Lambertenghi grófnál s barátságát kötött Stäel asszonnyal, Schlegellel, Byronnal stb. Ugyanekkor több kiváló olasz romantikussal (Manzonival, Berchettel, Romagnaival stb.) megalapította a „Conciliatore“ cz. folyóiratot, melyet azonban forradalmi iránya miatt már két év múlva (1820-ban) elnyomtak, munkatársai pedig, minthogy most már egészen a carbonárik karjaiba vetették magukat, rövid idő alatt majd mindnyájan fogságra jutottak. Pellico a szerkesztő szintén, kit 1821 végén fogtak el és Velenczéből Torinoba vittek. A következő évi febr. 22-én halálra, majd kegyelem útján 15 évi nehéz börtönre ilélték. Az 1830-iki juliusi forradalom nyomasztó hatása alatt Pellico is kegyelmet kapott s megrongált egészséggel, lélekben megtörve érkezett vissza Torinoba, hol Barolo marchesa házában talált menedéket, kinek titkára és könyvtárosa lett.

Ezt a rabságát „Le mie prigioni“ cz. művében írta le, megható egyszerűséggel és megadással. Könyvét, mely méltán keltett föltűnést, minden művelt nemzet lefordította. Magyar nyelvre hárman ültették át: Draxler 1869-ben, Zádori 1879-ben és Erdélyi Károly 1886-ban. Utóbbi fordításának címe: „Börtöneim.“ Megjelent a Franklin társ. kiadásában. Budapesten. Ebből vettük idézeteinket.

Az életrajzi adatok a Pallas nagy lexikonából valók. XIII. k. 931.

deszkákon feküdni s a képzeihető leggyarlóbb ételt kapni. Mi állami foglyok kemény börtönre voltunk ítélve. Megtörténnén az átszolgáltatás Maroncellit és engem egy földalatti folyosóra vezettek, hol két sötét és nem szomszédos szobát nyitottak. Mindkettőnket ilyen verembe zártak.

Estére a fölügyelő két káplár és két katona kíséretében eljött hozzám, hogy szobámat megvizsgálja. Minden napra 3 ilyen vizsgálat volt előírva: egy reggelre, egy estére és egy éjféltre.

Elhozták rabruhámat. Ez állt: egy nadrágból, mely igen durva posztóból készült s melynek jobb szára szürke, a bal pedig barna volt; aztán ugyanoly színű mellényből és zubbonyból, csakhogy az utóbbinál a jobb oldal barna, a bal pedig szürke volt. A harisnya dúrva gyapjúból készült, az ing pedig szálkás daróczból — nyakkendőül egy darab darócot adtak. Lá-bunkon fényesítetlen bakkancsot, fejünkön pedig fehér kalapot viseltünk.

Ezt az egyenruhát lábvasak egészítették ki, melyeket egy láncz kötött össze; a lánczszemeket üllőn erősítette össze a kovács.

Az első napokban az a rendelet hozatott, hogy mindegyikünknek legyen hetenként kétszer 1—1 óra séta-ideje. Későbbben minden második nap engedtetett meg ez a fölüdülés; s végre az ünnepek kivételével mindennap. Mindenkit külön vezettek sétálni, két katona kíséretében.

Megbetegedtem, ájulva terültem el. Orvost hívtak, ágyba fektettek. A kormányzót azonnal értesítették, ki egy futárt küldött Bécsbe (!) megtudandó, mily bánásmódban kelljen engem részesíteni. Azt felelték, hogy ne tegyenek kórházba, de a börtönben oly gonddal ápoljanak, mintha kórházban volnék.

A fölügyelő tudatta velem, hogy levelet írhatok szülőimnek. Fogságom hosszú (10 évi) ideje alatt ez volt az egyedüli levél, a melyet szülőim tőlem kaptak. Én sohasem kaptam egyet sem tőlük; az ők hozzám intézett leveleiket mindig visszatartották Bécsben. (!) Szerencsétlen bajtársaim hasonlóképen meg voltak fosztva a családjaikkal való közlekedéstől.

Számtalanszor kérelmeztük, hogy legalább papírt és írószereket adjanak és engedjék meg, hogy pénzünkön könyveket vehessünk. Kérelmünket soha sem teljesítették. A kormányzó azonban tovább is megengedte, hogy könyveinket olvashassuk. Később megfosztottak ismét könyveinktől, a melyeknek használatát a kormányzó ideigl. megengedte. Nehány vallásos tartalmú könyvet a császár későbbben ajándékul küldött számunkra, de teljesen el voltunk tiltva a szépirodalmi művek használatától.

Ez épületes könyvekből álló ajándékot 1825-ben eszközölte ki számunkra egy dalmát gyóntató Paulovich István atya, a kit Bécsből küldöttek volt. Neki köszönhetjük azt is, hogy végre misét hallgathattunk, a melyet mindeddig megtagadtak tőlünk.

A rendőrfőnök egy izben különös módon adta tudtomra, hogy enyéim jól vannak. Ő Főlsége a császár parancsolja — mondá — hogy önnek jó

híreket mondjak azon rokonai felől, a kik Turinban vannak. Szüleimet, két fivért és két nővért hagytam Turinban, mondtam neki. Mindnyájan élnek? Meg kell elégedni avval a mit mondtam. Mindenesetre nagy kegynek a jele az a császár részéről, hogy önnek ama vigasztaló híreket elmondatta. Ezt még nem tette senkivel. És ezzel elment.

Maroncelli leírhatlan, hogy mennyit szenvedett. Végre megengedték, hogy orvosi tanácskozmány tartassék fölötte. A főorvos eljött és azt tanácsolta, hogy lábát amputáltassa. Maroncelli beleegyezését adta, mire a főlügyelő így szólt: Tehát azonnal értesítést fogunk küldeni Bécsbe az egészről és mihelyt megérkezik az engedély az amputációra. . . . Hogyan? kérdé, még engedély is szükséges? Igen uram. Egy hét múlva a várt engedély megérkezett. Az amputációt végrehajtották. A császár azt rendelte, hogy jó ételt adjanak neki a főlügyelő konyhájából, mindaddig, míg ereje teljesen helyre nem áll.

A scorbut az előző években nagy pusztítást vitt végbe börtöneinkben. Midőn a kormány megtudta, hogy Maroncelli ebben a rettentő bajban leledzik, attól tartott, hogy újra scorbuticus járvány fog kiütni és az orvos kérésére megengedte, hogy ez lehető keveset legyen a szobában.

2. Ugyancsak Spielbergről 1847-ből is vannak adatataink.¹ Ezek szerint: „Egy magaslatra levén építve, melyet a város és a vidék ural, ennek a tömredék fogháznak a fekvése nagyon egészséges és talán igen is szellős.

A zárkákban 3 ágy és ugyanannyi polit. fogoly van, a kik naponta kétszer sétálnak az udvaron, hol a szabad mezőre való kilátást élvezik. A foglyokat nem kényszerítik semmiféle munkára. Hozzátartozóik leveleit, melyekbe a hatóság előbb betekint, rendesen átadják nekik.

Táplálékuk fehér kenyérből, húslevesből és húsból áll, főzelékkel vagy gyümölcsessel. Ha pénzük van, azt vehetnek a mi nekik tetszik.

Három javítást kívánnék én a kormánytól ezen foglyok részére: hogy bilincseik levétnének, hogy szabad legyen saját ruháikat viselniök, hogy engedjék meg nekik, hogy írjanak és hozzátartozóik leveleit megtarthassák és hogy időnként üdülés végett közös termekben összegyűlhessenek, a míg evvel a kedvezményyel nem élnek vissza. Ezen három kívánság teljesítése által Spielberg Europa legjobb fogházaival egy sorba volna állítható.

Napi költségeik fejéenként 1 frt 30 krt tesznek ki o. é.

Zárkáik kicsiny, de tiszta, szellős és tűrhetően butorozott szobácskák.“

IV., A komáromi vár 1847-ben.²

„A lengyel forradalomban való részvétel vagy egyáltalában polit. vétek miatt elítéltek itt együtt vannak a tolvajokkal és gyilkosokkal, jóllehet a tábornok bizonyítása szerint nagyon jó viseletűek. Ezek a szerencsétlenek mint a

¹⁾ Appert: Die Gefängnisse, Spitäler, Schulen, Civil, und Milit. Anstalten in Oesterreich Baiern etc. 1851. Wien. Leop. Sommer. I. kötet 218. és 219.

²⁾ Appert fönnebbi műve. I. kötet 263–264.

legnagyobb büntettek a legsúlyosabb lánczot viselik lábaikon és a várban vagy a városban a legnehezebb munkákra alkalmazzák őket. A rabok matrác és szalmazsák nélkül csupasz tábori-ágyon alusznak mint a gályarabok és a tábornok humanizmusa nélkül takarójuk sem volna.

A katonai rabok a többi elítélttől el vannak különítve, meg vannak lánczolva, de matrácot és kenyeret s kosztot olyat kapnak, mint a helyőrségi katonák.“

Komárom az 50-es évek elején.

A komáromi várbeli foglyok későbbi sorsát saját tapasztalata nyomán leírta Feyerer Károly bécsi író,¹ a ki 1849-ben egyetemi hallgató volt Prágában. Junius 10-én tartóztatták őt le és 1850 deczemb. 31-én, tehát 1½ év mulva hirdették ki ítéletét!

Érdekesen adja elő, hogy a vizsg. fogságban miként értekeztek a foglyok egymással, jelek által, a falon át. Ő is bele tanult ebbe. Szomszédja ének közben recitativ módon értésére adta, hogy egy kopogás *a* betűt, kettő *b*, három kopogás *c* betűt jelent s így tovább. Rövid idő alatt nem csak hogy nagy gyorsaságra tettek szert a kopogóbeszédben, hanem rövidítésekre is rájöttek. Idővel ennek a telegrafáló módszernek többféle rendszerét állapították meg.

Végre tehát meghozták az ítéleteket. A Feyereré kötél által való halálra szólott, a melyet azonban kegyelemből 15 évi súlyos börtönre változtattak át és a vas valamint a rabruha viselését elengedték.

Három hét mulva megvasalván őket, fehér katona-köpenyeget és sapkát adtak rájuk, aztán fölolvasták előttük a hadi czikkeket, melyek a szökést megkísértőket főbelövással fenyegetik és katonai földözet alatt gyalogszerrel egy távolabbi vasuti állomáshoz kísérték. Vonaton mentek Pardubitzig. Onnan kocsikon szállították Josefstadtba. A kíséretül kivezényelt huszárok titokban „Éljen Kossuth“ megszólítással üdvözölték őket megjövetelük alkalmával és így is búcsuztak el tőlük.

Josefstadtban, a hol különben rövid ideig tartózkodtak, jó bánásmódban részesültek. Általában a katonaság humánus módon bánt velük. Az idősebb tisztek gyakran meg épen barátságosak voltak irányukban. A fiatal tisztekről kivált az anyányi hadnagyocskákról azonban ezt ugyancsak nem lehet elmondani!

A foglyok egy részét két hét mulva Josefstadtból Komáromba szállították. A gänsendorfi vasuti állomáson a vasuti személyzet fizette ki, a mit a foglyok elfogyasztottak. A pozsonyi közönség is többszörös jelét adta részvé-

¹) „Aus meiner Festungszeit“ című közleményében. Megjelent az „An der schönen blauen Donau“ nevű szépirod. és zenészetű folyóiratban az 1888. évf. 273. és következő lapjain.

tének és rokonszenvének. Érsekujvárt is találkoztak, kik a foglyok több órai ott tartózkodásuk költségeit a sajátjukból fődözték.

Három napig tartott az utazás. Komáromba a várba való megérkezésükkor egy pár hadnagyocska állott a kapuban. Ezek avval a hangos megjegyzéssel fogadták őket hogy: „Jobb volna ezeket a ficzkókat mindjárt fölkötni.“

A foglyok közül hatot Munkácsra, tizet Kufsteinba és néhányat Olmützbe vittek. A Munkácsra küldötteket a Komáromban maradtak, ugyancsak irigyelték. Az a vár kicsiny levén és az országúttól félre esvén nagyon ritkán ment oda „bécsi látogató“ vizsgálat végett. Aztán a parancsnokló ezredes igen humánus ember volt. Komáromba ellenben gyakran ellátogattak Bécsből. Az ilyen látogatásnak pedig mindig a foglyokkal való bánásmód szigorítása volt a következménye.

A munkácsi transzportot Sárospatakon való átutazása alkalmával a diákok küldöttségileg üdvözölték és mindenféle ovációval fogadták. El is kísérték és tekintélyes összegű útravalóval látták el őket, a melyhez valamennyi diák hozzájárult. Némelyik a ruháját is eladta, csakhogy neki is része legyen az adakozásban.

Komáromban akkor sok volt az államfogoly. Jobbára a magyar hadsereg tisztjei voltak ezek. Köztük magas állami személyek. A Josefstadtból érkezőknek másnap reggel a magyar foglyok üdvözléssel néhány zsák dohányt küldöttek. Akkor csak 2 hónap volt még hátra a monopolium életbeléptetéseig, miért is általános végeladás járta. Dohánylevelet és szivart potom áron lehetett venni. 100 finom szivart 1 frtéért adtak.

A foglyoknak egymással szabad volt közlekedni, sőt látogatókat is fogadhattak. Az emeletes kaszárnyának egy osztálya volt számukra fönntartva. Ez az aránylag elég jó állapot azonban nem sokáig tartott. Évről-évre szigorúbb intézkedéseket léptettek életbe, míg végre a régi várba költöztették őket át, hol a kaszamátnak egy magas fallal elzárt részét rendezték be számukra s a külvilággal való minden közvetlen érintkezést megszüntettek. Közvetlen fölügyelőjük kezdetben egy igen szeretetreméltó humánus térkapitány volt, a ki a hozzájuk tartozóikkal való levelezést további ellenőrzés nélkül megengedte. De ez nem sokáig tartott.

Szórakozásról a foglyok maguk gondoskodtak. A prágaiak énekkvartettet alakítottak és saját mulattatásukra egy szépirodalmi heti lapot szerkesztettek, melynek mellékletében érzelmeinek ki-ki a legradikálisabb módon szabad folyást engedhetett, (A tinta tiltott portéka volt, de jó pénzért lehetett szerezni). Heti összejöveteleik élénkítésére énekeltek azután és fölolvasták lapjukat, mellékletét fölolvadás után mindig megsemmisítvén. Szinelőadásokat is rendeztek clyankor. A fa-faragászatot megtanulták magyar társaiktól és széltében üzték. Az előállított cikkek mint emlékek jutottak ki a külvilágba.

Ezek a prágai meg máshova való német foglyok 25-en voltak. Közülök

többen kaptak hazulról rendszeren pénzsegélyt. Ennek bizonyos hányadát közreadták, hogy a segélytelen társaknak is jusson belőle.

Ha a külvilágban valahol összeszküvést fődöztek föl, akkor a foglyokkal való bánásmódot mindig szigorították. Mikor az eset feledésbe ment, a szabályok alkalmazásának szigora enyhült.

Legnehezebb volt olvasmányhoz jutni. A parancsnokló uraknak e tekintetben olykor furcsa nézetük volt. Pl. a Schlosser-féle világtörténetet s más ilyes könyvet elvették tőlük. Minden könyvnek, minden darab papirnak a mi birtokukban volt, a térparancsnokság pecsétjével kellett ellátva lennie. Ezt a szabályt úgy játszták ki, hogy megpecsételtek valamely aggálytalan könyvet s a pecséttel ellátott lapot kivágván, más könyvbe ragasztották be címlapnak. Egy alkalommal egy hadbíró meglátván egyik fogoly asztalán Herodotust, azt mondta neki nagy komolyan: „Hát ezt olvassa? Lássá, ezek az olvasmányok zavarták meg az ön fejét.“

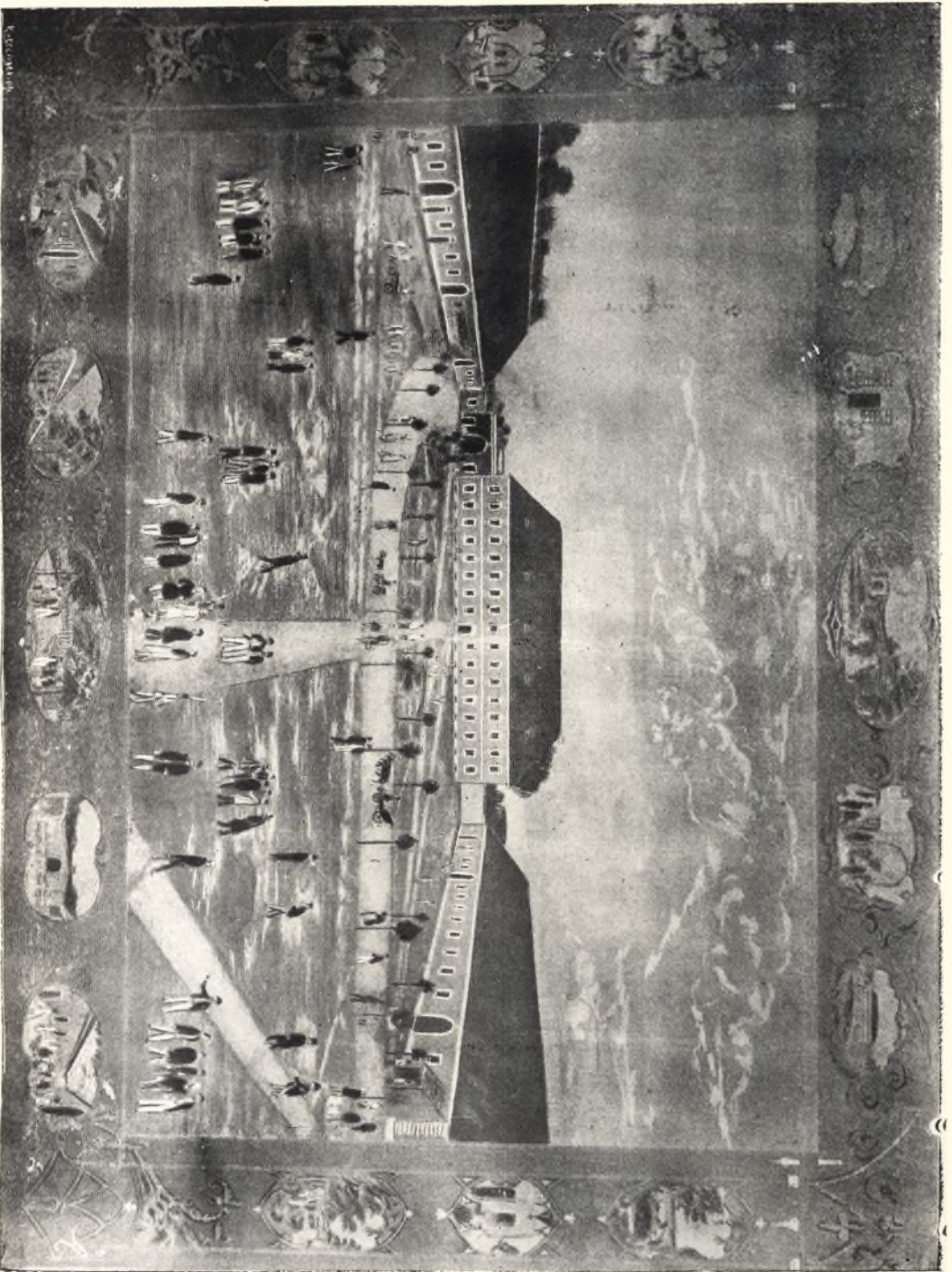
1853. októb. havában alakították volt át a régi vár egy részét nagy költséggel a polit. foglyok számára. Ott aztán az egész világtól el voltak zárva. Nem láttak mást mint a foglárt és a sánczrabokat, a kik kiszolgálták őket. A kaszamáták előtt levő meglehetősen tágas udvar volt az a hely, a hol naponta rövid ideig friss levegőt élvezhettek. A kaszamátákban a világosságnak és levegőnek nagy szükében voltak, mert a két ablak szélességű kaszamáták mélyen benyúltak a vár falába. Mindegyik 12 fogoly befogadására szolgált. Ez a változás a foglyokra annyiban előnyös volt, hogy itt a világból elkülönítve, helyiségekben azt csinálhattak, a mit akartak. Egy kaszamáta gyalúpaddal és más szerszámokkal felszerelve munkateremnek volt szánva.

Első munkájuk a mihez fogtak, hangszerkészítés volt. Egyikük csakugyan összeállított egy hegedűt, az énekvezetőjük hegedűjének mintájára. Ezt egy brács követte. Végül bár nagy bajjal, egy bőgőt is sikerült létrehozniok. Évvel aztán kész volt a vonós négyes! A nagy bőgőn, míg húrt hozattak, vastag spárga is megtette a szolgálatot!

1854. április elején látogatták meg a foglyokat hozzátartozóik utóljára; de nem lakó-szobáikban a mint az 3 évvel azelőtt még szabad volt, hanem egy arra rendelt szobában egy térparancsnoksági tiszt jelenlétében és csak egy fél órára.

Április 24-én reggel 7 órakor — a mikor mindenkinek föl kellett kelni a ki nem akarta magát magán- vagy sötét elzárás veszélyének kitenni — belépett hozzájuk a foglár és kiadta a rendeletet, hogy mindenkinek azonnal készüljön el a templomba-menetelre. A mi rögtön megtörténvén, átvezették őket az új várba, de nem a templomba, hanem a térparancsnoksághoz, hol a parancsnok tudokra adta, hogy szabadok, kegyelmet kaptak!

Egyikük azonban nem nyert teljes kegyelmet, büntetésének csak felét engedték el. Ennek még két évet kellett ott töltenie.

V. Theresienstadt.¹

Lakatos Ottó minorita házfőnök fogságából egy évet meghaladó időt a theresienstadti várban töltött ki, számos honfitársunkkal egyetemben. Bécsből 1855 őszén szállították oda, onnan pedig egy év múlva Josefstadtba küldték. 1857 elején az általános amnesztia alkalmából bocsátották szabadon, egyelőre Pestet jelölvén ki tartózkodási helyéül.

Fogságának naplószerű leírásából² közöljük azokat a részleteket, melyek börtönügyi szempontból érdekelnek minket.

Mielőtt elítélték volna, Pesten az Újépületben volt letartóztatva. Pár hónap múlva „a zárt szoba bűzhödt levegője, a tétlen, henye életmód, az emészt-hetetlen tápszerek“ megrendítették egészségét. A vízkórság jelei mutatkoztak rajta.

Bécsbe szállították a várbeli rendőri fogházba, a hol tisztességes ellátásban részesült.

Itt tanulta meg a kopogással való közlekedés módját, melyet ekképen ír le: „Este mellettem, fölöttem az emeleten rémes kopogásokat hallottam. A falon inneni és a falon túli kopogást meg lehetett különböztetni. Gyorsított kettős vegyült a kimért, lassú kopogások közé: kurta és hosszú szakaszokban újra meg újra kezdődék a működés. Ez nem czél nélküli játék, ezek társalognak — ez eszme villant át agyamon; hátha e folytonos kopogás az *a b c* betűinek számjátéka.

Számítgatni kezdtem a lassú egyes kopogásokat és ime! a láthatatlan ujjak működéséből értelmes szavakat állítottam össze. A még nem ismert, nem észlelt fogdai távirda titkát ellestem, megértettem.

Kopogó távirdán így társalognak: Minden egyes betűt, gyorsított kettős (kopogás) előz meg és kettős zár be.

Legyen például a kihívó A) a felhívott B).

A) Kettőt kopog, mire gyorsított kettőst viszonzoz B), annak jeléül, hogy készen áll a társalgásra.

A feltett első kérdés: *k i* vagy?

A) Figyelmeztető gyors kettőst közbesített egyest s végre gyorsított zárt kettőst ver a falon.

B) Gyors kettőssel tudatja, hogy érti. *k.* betű az *a b c* tizedik helyét foglalja el.

A) Figyelmeztető kettőst, közbesített kilencz egyest, zár gyors kettőst kopog.

B) Gyors kettőssel felel, hogy érti. *i.* kilencededik betű az *a b c* sorozatában.

¹) Theresienstadt várát Csehországban az Elbe és Eger összefolyásánál 1778-ban építették a Mária Terézia uralkodása idejében.

²) A mely „Arad története“ című művében látott napvilágot. Megjelent Aradon 1881-ben Gyulai István nyomdájában. Lásd: III. kötet: „Három év egy kompromitált életéből.“ 262 és következő lapjain.

Az első szó értelme: *ki*. Ha a felhívott a kiszámitásban megtéved, avagy nem érti a szót, keze tenyerével nagyot simít a falon és a kopogás újra kezdődik a leirt modorban.

Minekutána megértették egymást A) és B) hatalmas ököldörömböléssel végzik a társalgást.“

A vizsg. fogság egy egész évig tartott! Végre meghozták az ítéletet. Felségsértés miatt¹ 14 évi, kegyelemből 7 évre mérsékelt vasban kitöltendő várfogságra szólott az.

Nemsokára — 1855. október 13-án — elszállították negyedmagával Theresienstadtba. Erről azt írja, hogy:

„Terézvár kettős erődítés. A nagy vár és kisdud menedék várból áll. E

68.

A theresienstadti vár kapuja a fölvonó hiddal. Kivülről nézve.

kettőt az Elbe választja egymástól. A nagy Terézvár, a hasonnevű és csínnal épült várost zárja falai közé, az ő tágas hosszú utcaival.

A hidon át, a folyam jobb partján, százados hárs és vadgesztenye fasor alatt, messze elterülő ostromárkok közt jutni a menedék várba.

Számtalan ágyúrés tátong a fasor és az ostromárok felé.

A várkapuk mellett vannak a kazamáták, a földfödte bástyák üregében. Ott szenvedte ki számtalan lelkes magyar a hazaszeretetért rá mért ember-telen büntetést.²

¹) Mert tudomása az volt 1852-beli Kossuth-féle proklamációkról és ő is árúsított el dollárokat.

²) A kiket t. i. nem várfogságra, hanem sánchrabságra ítélték.

A menedék vár belseje kis négyszög, két egyemeletes épülettel. Tiszti lak az egyik, fogház a másik.

Ennek falai közt kellendett leélnem szorongatott napjaimat, hosszú hét éven keresztül.“

A várfogság.

„Mint várfogoly a terézvári fogdában leírom annak sorsát.

A szobák világosak, tágasak, az emeleten levők úrilaknak nevezhetők. Ablakai nagyok, bekoszarozva nincsenek. A kilátás tehát szabad, a városon átvonuló prágai útra és a szászországi gyönyörű hegycsúcsokra.

A fogoly szobáját kedve szerint berendezheti úri módon.

69.

Várfoglyok sétája a hársfák alatt.

Reggel hétkor megnyílnak a lezárt ajtók s míg a sánczos a szobát tisztogatja, kitódúl a fogoly sereg a bástya alatti udvarra, az üde lég élvezésére. A találkozás várva várt percze ez, a hol ismerősök, barátok szíves üdvözléssel nyújtanak kezét egymásnak. Gyors szárnyakon röppen el a fél óra s a mint a foglyár kikiáltja: „Meine Herren einrücken,“ lassú lépésekkel vonul vissza börtönébe a fogoly.

Ekkor történik télen a fűtés, melyhez fonttal mérlegelt fenyő tüzi fát szolgáltatnak ki.

A reggeli találkozáson kívül öt, hat egyén bocsáttatik egy órai sétára a prágai kapuhoz sarkalló hársfák közötti útra. Kedélyesen társalognak itt a foglyok egymással. A heves olaszok golyójátékkal — *gioco di buelle* —

űzék gondjukat, magyarok is vegyültek közibük. Ellenben a mogorva, mély gondokba mélyed, meg-megáll, körülnéz és unatkozik.

Künn: a sétán, mint a szobában, szabadságában áll a fogolynak pipálni, szivarozni tetszés szerint.

Kisszerű könyvtár is létezik. Kérőnek válogatott classicus munkák szolgáltak olvasásra.

Palatáblákon, palakövel számolgatni, írni, álmodzásait feljegyezni, nyelvekben, tudományokban, kézművekben magát tökélyesíteni engedélyezve volt. Báró Luzsenszky Pál fölszerelt esztergályos műhelyyel birt.

70.

A várfoglyok munkaterme.

Alkonyat előtt a sánczos szolga vizet, tejet, vaját, tojást, zsemlyét, gyümölcsöt, borszeszt s több apróságokat hozott.

Minden hó utolsó napján kávé, dohányt, szivart osztott ki a főfoglyár, és a kinek tetszett, naponta a prófont helyett zsemlyét küldött.

Szabadságában állott a fogolynak czukrászsüteménnyel és kalácsal is jól tartani magát.

Bor, sör élvezete szigorúan tiltva volt; kivéve vásár- és ünnepnapot, a melyen pohár sört rendelhetett.

A várfogoly szabályszerű öltözéke szürke posztó, ámde óvakodott mindenki azt elfogadni.

Arany, ezüst, egyéb értékes tárgy, valamint minden pénzösszeg a térkapitánynál volt letételezve. Innen magyarázható a foglyárok havi látogatása, a kik ilyenek után kutatnak.

Maga a várparancsnok báró Perglacz tett néha látogatást a fogdában s ha kérdezősködésére a fogoly panaszt emelt az ételek ellen, sarkán egyet fordulva könnyűden válaszolá: „Hja, én kegyednek 8 krajczárért fáczánt nem adhatok.“

A várfogoly kívánsága sose jutott érvényre.

A várfogoly minden hónapban írhatott egy levelet, de csak is egy tüze-

71.

Várfoglyok_étkezése a szabadban. Oldalt állanak a fehér ruhás sánczrabok.

tesen megnevezett egyénnel levelezhetett. A levelet a térkapitány lepecsétlenül vette át. Az érkezett válasz kézbesítettét átolvadás végett.

Egy kazamátában ünnep- és vasárnapokon isteni tisztelet tartatott német hitszónoklattal. A várfogoly csak lelke sugalma után, nem kötelességből látogatta a szent helyet.

Im, a várfogoly Terézvártt!

Üdvös ősi szokás Terézvártt sátoros ünnepeken, barátok s ismerősök üdvözlésére sietni. A többek közt Duschek Ferencz csinosan bútorozott lakába én is betértem. Kedvenczei körében lelém a debreczeni minisztert. Tán elmulasztottam említeni, hogy Terézvártt a szobákban ketten — ketten valánk beosztva.“

A sánczbörtön.¹

„Párhuzamba véve a sánczbörtönt a várfogsággal, ez boldogságot nyújtó menyország, amaz valódi pokolkín, kivált művelt egyénnek.

Már maga a lak borzadályos helyiség. Várfalakba mélyesztett, földtetőzetű

72.

Várfogoly halászata.

kaszamáta ez, mely már fekvésénél fogva is mephiticus léggel van tele. Ablakai a vár beljébe irányozvák, azokon nyer világítást a kényelmetlen, hosszú üreg.

Éjjel mécs ég, hogy az ablak alatt czirkáló őr a rabok minden mozdulatát kilesse.

¹⁾ Lásd ezen mű II. kötetének első részét, mely a katonai büntetésekről szól.

Egy ily kaszamatában közönségesen huszonkét egyént helyeznek el. A tágas terem hosszában végig nyúló fekpád, közepén hosszú asztal. Van ott két viztartó fakanna és egy nélkülözhetetlen edény. Talapzata veres téglával fedett.

A sánczra ítélt átadatván a főporkolábnak, az őt megnyíratja, szakállát leborotváltatja és öltözékétől megfosztja. Durva szövétű két inget, oldalvást gomboló nadrágot, hosszú zekét, egy kucsmát, mind fehér szűrposztóból és egy pár bakancsot nyom kezébe.

Mindkét bokájára, elítéltetéskor rá mért könnyű avagy nehéz vas szögez-
tetik oly módon, hogy az a szabadulás boldog perczében, vagy halálozás
esetén a temetőben reszeltetik le lábáról.

73.

Sátoros-ünnepeken a várfoglyok egymást meglátogatják.

Meglévén lánczolva a sánczrab, a főfoglyár fakanalat és cseréptalat nyújt át körül-belül e szavakkal: „kend megszűnt lenni a világban, itt neve nincs, csak száma van, kendé a kétszáz hetvenhat“.

E szám tulajdonosa a terézvári sánczon a derék hazafi Borbély Sándor hites ügyvéd volt, kinek szíves közlése után minden túlzás nélkül adja író e fejezet alatti sorokat.

„Bevezetve lévén a rab a földfödte lakba, fekhelyet választ magának; az őslakók a belépőt „zuwachs“ névvel üdvözlik, kiktől kényelmesb helyet vásárol; mi abból áll, hogy a fekpád szélső helyét foglalja el. Egy-egy fekhely 2 deszka

szélességű szűk hely. Szalmazsáknak, lepedőnek, fejevánkosnak nyoma sincs. Takarója nyáron vékony, télen vastag nagy pokrócz. Ha kényelmet óhajt a rab, öltönyeit gyűri maga vagy feje alá a csupasz deszkára.

A tisztaságra nagy gondot fordítanak. A sánczrab maga levén önmaga szolgálja, a lakhelyet sepreni, vizet, fát hordani tartozik. Minden szombaton

74.

A sánczrabnak békót kovácsolnak a lábára.

tiszta inget vesz át a foglyár kezéből. Nyakravaló, zsebkendő, lábravaló nincs használatban.

Étele — hajh! mily silány, mily csömört okozó. Vasárnap, csütörtökön üres leves hat lat¹ hússal. Hétfőn, pénteken három gombóc; kedden, szom-

¹) 105 gr.

baton bab vagy kása, gyakran burgonya, a mit a sánczos kés hiányában pléhkanállal tisztogat. Szerdán egy tál árpakása. Leginkább ettől retteg mindenki. Hogy e vaj, zsír nélküli ételek némiképp izletesek legyenek, egy-egy kanál hideg zsír és fél kenyér adagoltatik naponként a rabnak. Vasárnap,

75.

A sánczrabok kaszamátája. A fal mellett kétfelől pricsek. Jobb kézről vas rostélylya körülvett kemence.

ünnepeken egy pohár sört vásárolhat a porkolábtól, ha pénze van letéve a térkapitánynál.

A politikai fogoly (sánczrab minőségben sem) szoríttatik kényszer-munkára ; de úttöltögetésre, homokhordásra édes örömet vállalkozik, hogy a szabadlég áldásos jótékonyágát élvezze s könnyű munkával egészsége fenntartását

biztosítsa; ellenesetben a sáncz falai közt, zárt ajtók mögött kellene töltenie átkos tétlenségben a borzadályig úntató időt.

Könyvek olvasása, kártyajáték, szivarzás, pipálás tiltva van szigorúan. Időtöltésre egyedül a nemes sakkjáték van engedélyezve; ámde az is csak egy példányban van egy-egy kaszamatában.

Kevés szóvita, összezörrenés, durva kihágás esetén, vagy ha kést, készpénzt rejteget, törvényszabta 25—50 botra számíthat.“

VI. Josefstadt.

Josefstadtról a theresienstadti polit. foglyok úgy nyilatkoztak Lakatos Ottó előtt¹⁾ mikor pancsnokuk tudtokra adta, hogy oda szállítják őket:

„Itt ketten-ketten lakunk kényelmesen, ott öten, hatan. Itt nyílt, szabad kilátás, ott napfényt kizáró kosárral földvék az ablakok. Itt csekély díjért sánczrabok vannak rendelve szolgálatunkra: ott a fogoly szobát seper, vizet hord, fát vág stb.“

Voltak ellenben kik a jofestadti fogda előnyeit sorolták elé.

„Ott“, mondák, „a szobák ajtai egyszerre nyílnak meg s 200 fogolynál több sétál együtt a tágas bástyafokon, a honnan a kilátás a regényes Poroszországba elragadó; itt négyet, ötöt vezetnek naponta egyszerre a világtól különzárt sáncz közé. Ott hetenként kétszer megy a székesegyházba a városon keresztül a fogoly-csoport és édes anyanyelvén énekli a magasztos egyházi éneket: „Áld meg országunkat, mi magyar hazánkat;“ itt szük, sötét kazamatákban némán, buzgóság nélkül nézi az egyházi ténykedést.

Ott lapról választ étkeket; itt: vendéglős hiányában a sánczosok kavargatnak össze csömört okozó izetlen tápszert.

Ott nyáron az Elbe vizében fürdik a városon kívül az összes fogoly-csoport; itt soha, sehol.“

„Józsefvárt“ — írja Lakatos Ottó — „mindent akként találtam a mint az optimisták regélik a terézvári fogdában.

Noha alkalmatlan vala a házseprés, vízfordás, favágás, fűtés; kellemetlen öt társsal sötétes szobában lakni; azonban, részrehajlatlanul állíthatom, hogy a józsefvári börtön több öknál fogva kedvezőbb a terézvárinál.

Már a térparancsnok is, Várady ezredes, a haladás embere, a házszabályok betűszerinti keresztülvitelében nem volt oly szükkeblű, mint a félénk Billik kapitány. Nem kutatott a fogoly életmódja után, nem nyomozá annak lépteit. A fogoly nyugalma, megelégedése, bizonyára a térparancsnok józan, okos, belátó rendelkezésétől függ.

A mi a kosztot és lakást illeti, egyáltalában nem mondható inhumánusnak, de nem tehetem, hogy a kormányt a leghathatósabbban ne kérjem, hogy

¹⁾ Lakatos Ottó: „Arad története.“ Arad 1881. Gyulai István. III. k. 347.

a békó alkalmazását, a melylyel az osztrák fogházakban általában találkozni, jelentékenyen korlátozza“.

Appert 1850-ben meglátogatta a polit. foglyok prágai fogházát is¹ a melyet nagyon piszkosnak talált. Azt írja róla, hogy levegője majdnem egyáltalában nincs.

Therezienstadtról² ugyanabból az évből azt írja, hogy igen jól bánnak ott a polit. foglyokkal. A békó ezeknél kevésbé gyakori mint különben.

VII. Az aradi vár.³

„A polit. foglyok sorsa itten 1853-ig, a Kastellicz József altábornagy és várparancsnok haláláig kedvező volt.⁴ Ez a komoly, derék, egyenes és nemes-szívű férfiú a magyar polit. foglyok helyzetét helyesen fogván föl, a hol csak lehetett segített rajtuk.

A foglyok az első 3 évben jobbára a zárda lakószobáiban voltak elszá-lásolva, de miután nagy részét azoknak idegen városokba szállították és pedig Olmützbe 52-öt, Munkácsra 47-et, Königrätzbe 10-et, Kufsteinba 7-et, There-sienstadtba 7-et, Josefstadtba 7-et, Zárába 3-at, Komáromba 2-öt és Temesvárra 1-et és miután megtörtént 1853-ban a Libényi merénylete a császár ellen: beszorították valamennyit a czvinger kaszamatáiba s betiltották az eddig általuk élvezett szabad sétálást a vár egész belső területén, sőt még későbbi években Liebler K. várparancsnok alatt a dohos és nedves kaszamaták ajtai is, naponkénti egy óra kivételével rájuk zárattak, sőt még ruhájuktól is, kivéve az egy testen levőt, meg lettek fosztva, a mi valóságos attentátum volt az egészség ellen. Ekép Libényi merényletét a polit. foglyokon boszulták meg és ez úgy volt mind-annyiszor, valahányszor az osztr. kormány, még ha a diplomáciai téren is szenvedett vereséget — a polit. foglyok sorsát tette sanyarubbá.

E szerint évek multával a foglyok sorsa mindig sanyarubb lett, miről fogalmuk sem volt azoknak, kik már az első években megszabadultak.

A czvinger-féle kaszamaták hossza 14-öl volt, szélessége 3 $\frac{1}{2}$ -öl, elül 2 ablakkal a czvinger udvarába s hátul egy kis mély ablakkal a vár sáncaiba, ennél fogva a kaszamata közepe táján még nappal is oly sötét volt, hogy gyertyavilágnál kellett olvasni. A levegő benne tehát nyáron át oly nedves és

¹) Idézett műve II. k. 259.

²) Idézett műve II. k. 269.

³) Az aradi várról a mit közlünk, azt mind a Galsai Kovách Ernő 1848/49-iki őrnagy nyug. fegyintézeti igazgató által a Kreith Béla gr. ereklje muzeumi kiállításának katalo-gusa számára írott cikkéből merítettük. 26. és 27.

⁴) Appert is azt mondja 1850-ben tett látogatása alkalmából, hogy az aradi vár polit. foglyainak házi rendjét olyan emberszerető módon kezelik, a hogy csak kívánni lehet és a foglyokról, néhány kivételével, a lánczok, a császár határozott parancsára csaknem egészen eltűntek. Idézett műve III. k. 191.

dohos volt, hogy melegebb nyári időben egy éjszakán át megpenészedtek a csizmák és cipők.

Ilyen helyeken tartották akkor a magyar szabadságharcz férfiai — a mostani kor kivánalmai szerint a közönséges kriminális bűntevőket nem volna szabad hasonló helyiségekben tartani.“

„És így kellett nekem“ — így végzi közléményét a cikkkiró — „7 éven túli időt töltenem! melynek káros következményei testemben meg is maradtak, a csúzbántalmak a térdemben s a fogincsontokban, mind annak marandandó emlékei“.

Fogságát sokkal tüzetesebben írja le ugyancsak Galsai Kovách Ernő

76.

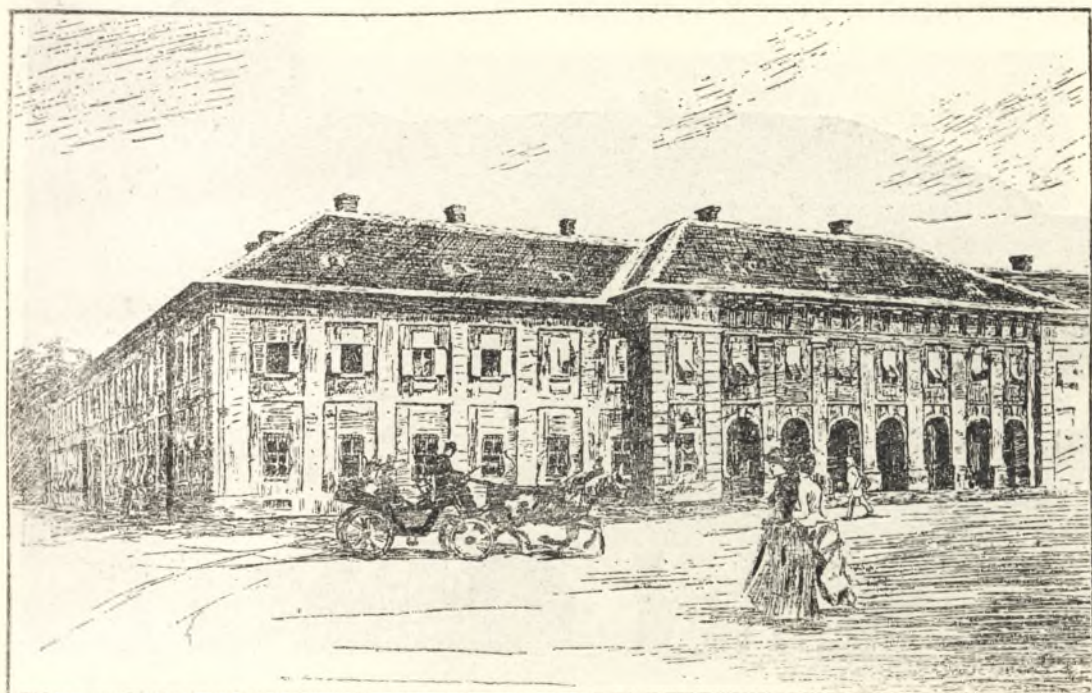
A aradi vár főtere.

volt honv. őrnagy „Naplóim“ című kéziratában, melyből az ő engedélyével közöljük a következőket :

„A kaszamatába, melyben magamat elhelyeztem, kaptam a porkolábtúl egy szalmazsákot a földre téve, egy szalma fejkendő, két lepedőt és egy katona pokrócot: és meg volt szállásom berendezése. Miután ez a kaszamatá megülehetős üres volt eddig, azért Pestről velem jött bajtársaim közül is többen jöttek ide szállásra.

A foglyok ellátása az állam részéről, míg el nem ítéltettek, egész századosig naponként 2 huszas vagyis 40 kr. s azon fölül a főbb tiszteteknek egy frt vagyis 60 kr. volt. De a mint a foglyok ellettek ítéelve, az ellátás naponként csak 10 kr. volt és 1 fontnyi komisz katonai kenyér-részlet vagy annak fejében a helyett 3 kr. pénz-relutum — a mint nevezték azt.

Miután pedig a foglyoknak egy nagy része úgy volt mint én, hogy semmijük sem volt, bizony éhezhetek volna azok nagyon, ha Aradon az áldott emlékű nőegylet nem alakul a foglyok segélyezésére, mindennemű hivatalos nyomás és ellenzés daczára is! Mikor láttuk, hogy az elitéltek ezentúl nem 1 frtot $\frac{2}{3}$ frtot napi ellátásra, de 10 krt és egy komisz kenyérporciót, akkor még sótlant, korpával sőt szalmával is kevertet kapunk, azontúl pedig a jobb időből, megmaradt pénz is naponkint fogy — eszünkbe jött menázsokat alakítani s magunk-magunknak főzni. Ennélfogva összeálltak 10—15-en, a ki jobban értett vagy nagy kedve volt a főzés mesterségéhez, elvállalta a menázsgazda szerepét s a térparancsnokság azon engedményt nyújtotta

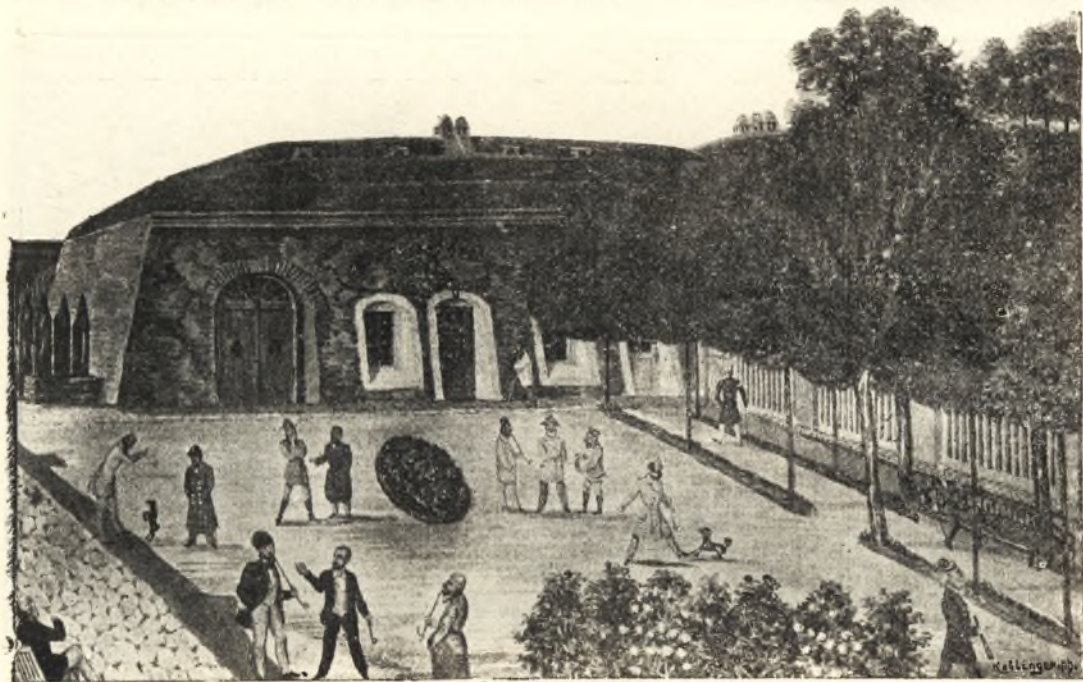
77.

Az aradi vértanúk börtöne.

mint a katonaság menázsának; kaptak egy ordonánecz katonát tűz és vízhor-dáshoz, kit élelmi szerek bevásárlásával is meg lehetett bízni; továbbá tüzelő fát is kaptak a főzéshez. Egy-egy menázstársaság később szakácsnét is fogadott.

— — Tehát itt mi másképp kedélyesen megvöltünk egymás közt, csak hogy a kaszamátánkban mikivülünk más mindenféle élőlények is éltek! Első sorban légy annyi volt, hogy a kaszamáta bolthajtása tőlük mintha behintve lett volna. Itt azt állították, hogy ezen milliárdnyi légy mind az oroszokkal jött Oroszországból, kiknek itt azután az élet megtetszett s itt maradtak emléken utánnok.

Az egerekkel egész barátságban éltünk, azok a mi szalmazsákjainkban raktak fészket s abban hoztak fiakat a világra. Persze könnyű volt ezt nekik tenni, mert a mi ágyaink csak a földön voltak, eddigelé még annyi katonai kavaletet nem tudott a várparancsnok elértemeni, hogy minden fogolynak jusson; elsők voltak a katonák és azután jöttünk mi a sorban! Az egerek feljöttek az asztalunkra velünk együtt enni s alig hogy a kenyeret a kezünk-ből a tányér mellé letettük s azt ismét kézbe akartuk venni: már egy kis eger rágicsált rajta s elfutott. A mint a szalmazsákunk mellett este lefekvéskor a földre tettük a gyertyatartót s a faggyugyertyát meggyújtottuk, az egerünk

78.

A Zwinger déli sarka. Háttérben a Kavalier nevű bástya, melynek kaszamátaiban várfoglyok laktak. Jobbfelől rácsos kerítés.

minden feszélyezés nélkül a szalmazsák-ból előbújt, felmászott a gyertyatartóra és a faggyugyertyán rágicsált s alig hogy elkergettük onnan, a gyertyára néztünk, már megint rajta volt.

Azután nevezetesek voltak a pókok is a kaszamátaiban. Éjjelenként mikor csend volt, hallottuk a falakban olyan egyforma kopogást, mint a zsebóra ketyegése. Nem tudtuk sokáig, mit jelentsen ez. Míg végre hosszabb megfigyelés után rájöttünk, hogy ezek a pókok és pedig a nőstény pókok szoktak kopogni s azáltal párzásra hívni a himnemüeket.

(A hadi törvényszékről, mely elé a foglyokat állították ezeket írja:)

A hadi törvényszék állott a szokásos hadbírószági tagokból: századostól lefelé egész a közlegényig, mindegyik rangosztályból 2—2 és az auditorból vagyis hadbíróból.

Az auditoron kívül az elnöktől kezdve a bíraskodásnál és elítélésnél a hadbírószági tagok csak figuránsok voltak és formalitás volt az egész.

Az auditor kihallgatta a foglyot, annak vallomását jegyzőkönyvbe vette. Ez volt a Verhör! a mely csak az auditor és jegyzőkönyvvezetőből állott. Ezután meghatározta az auditor a hadi törvényszék (Kriegsrecht) napját, a melyre a fent említett figuránsok összejöttek.

Erre az auditor előadta a fogoly vallomását és az ő vádbeszédét és czítálta az ő saját belátása szerint a hadi cikkelyeket (Kriegs Artikeln) a szokásos

79.

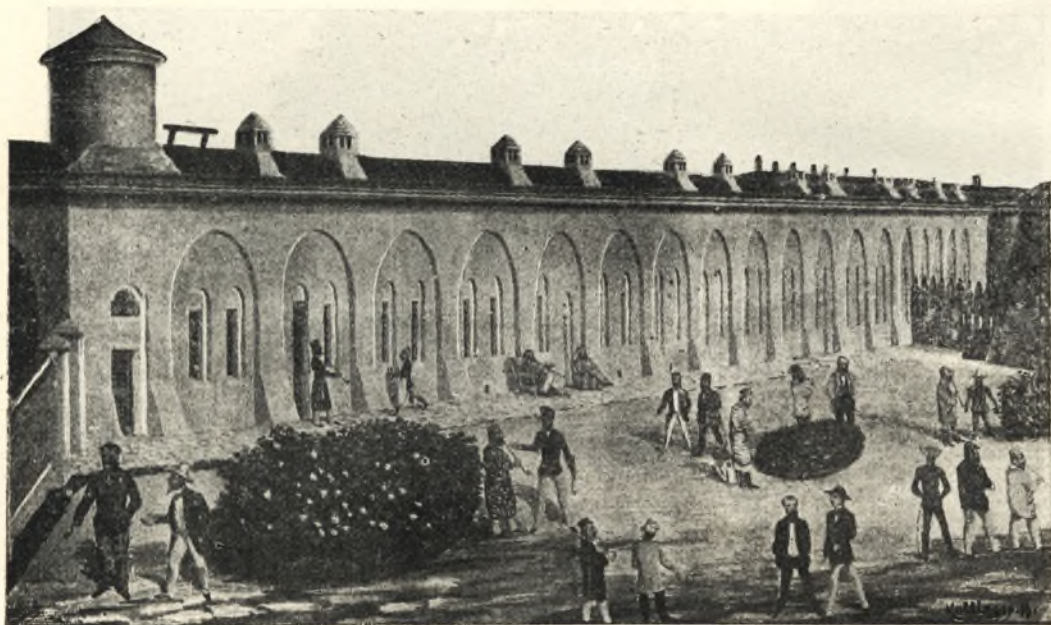
A Zwinger másik vége és sarka. Hátúl a várbeli fürdőház kádakkal berendezve. Elöl balfelől a foglyok tulajdonát képezett zuhanyfürdő, deszkakerítéssel.

felségsértést, lázadást, a zászló hűtlen elhagyását, az ellenséghez való átpártolást és a császár mint a legfőbb úr elleni fegyverfogást, a melyek általában valamennyien a mi ügyünkre szóltak, azután tetszése szerint mondott hozzá még nehezítő vagy enyhítő körülményeket s kimondta az ítéletet, mely a Kriegsartikulusokban mindegyik cselekményre ki volt szabva, mint a péknél a zsemlye.

A bírának okoskodni nem lehetett, csak is az volt a feladatuk, hogy mikor az auditor az ítéletet kimondta és így szólt a hadbírószági tagokhoz, hogy „Wer meiner Meinung ist, ergreife das Seitengewehr“ vagyis a ki az ő véleményén van, nyúljon az oldalfegyveréhez, a kard vagy a közlegénynél

a szuronyhoz és ha a többség ezt tette — a mi mindig így szokott történni! — meg lett a hadi törvényszéki ítélet hozva, mely helybenhagyás végett Haynauhoz lett felküldve. Ennélfogva az elítélésnél a mindenható személy az auditor volt. Ha valaki megtudta nyerni annak részvétét vagy jóakarátát: felhozott a mellett akármilyen képtelen enyhítő körülményeket minthogy: mindég jó császári érzelmű volt, csak a körülmények sodorták a forradalomba, a melytől szabadulni akart volna, de nem tudott, szánja-bánja cselekedetét s kész lenne ismét a császár szolgálatába lépni — és a többi hasonlókat.

Ekkor azután azokért a tettekért, a miért mást halálra ítélték s 16 évi fogságra kegyelmeztek, egy másikat a büntetés alul felmentettek sőt nyugdíjat is adtak neki vagy pedig az előbbi állásába is visszahelyeztek: minden az

80.

A vár főbástyája kaszamátáival, melyekben a várfoglyok legnagyobb része elhelyezve volt.

auditortól függött és a szerencsétől. Az auditortól: a ki egymaga volt a vádló, a védő s a bíró is, az egyedüli törvénytudó a bíróságban.

— — Az elítélés valamennyi volt osztrák hadseregbeli tisztre várfogságra s nagyrészt vasban szólt.

Várfogságra lett elítélve 400, közülök vasra 183.

Ezekből el lett ítélve:

20 évi fogságra	2	14 évi fogságra	8
18 „ „	31	12 „ „	66
16 „ „	93	10 „ „	97
15 „ „	7	10 éven aluli fogságra	96

A vasbüntetés katonai vasra szólott, mely a jobb kézen és a bal lábra volt karperecczel csatolva, a kézen egy lakattal, melynek kulcsának a várporkolábnál kellett lennie, ki azt minden reggel és este kinyitja, hogy a fogoly felöltözködhessen és levetközni tudjon. Ez nagyon terhes állapot volt, mert naponkint senki napközben egy kabátot le és egy másikat magára fel nem vehetett volna, hanem abban a ruhában kellett maradnia egész napon át és éjjel az ágyban is vassal feküdni.

A jó áldott Kasztellitz várparancsnok segített rajtunk: elrendelte, hogy a porkoláb minden fogolynak a vas lakat kulcsát adja át. A vasat otthon nem tartoznak hordozni.¹

Ha a fogolyruházatot valaki igénybe akarta venni, az a következő volt: katonai szürke köpeny komisz posztóból, lapos tányértetejű sapka, hosszú kabát felálló gallérral és két sor fehér óngombbal, mellény egy sor fehér óngombbal és pantallon nadrág, közkatonai bakancs, kravátli, fehér ruha.

A várfoglyokon kívül azonban voltak még mint minden várban vár- vagy sánczmunkára ítélt rabok itt is: ez aztán már szigorú rabság volt a melyen enyhíteni nem lehetett!

Ezek fehér daróc szűrposztó ruhába voltak öltöztetve, nagy karikás vasbilincs a lábukon, melyet kovács vert fel és csak akkor vett le, ha szabadútlak évek és évek múlva. Éjszaka felöltözve fadeszka fekágyakon (pritsche) a deszkán minden ágyi-ruha nélkül feküdtek és a lábak is egy hosszú lánczczal egymáshoz fűzve és kényszerülve voltak egész nap közmunkát végezni, tereket seperni, csatornákat, árnyékszékeket tisztogatni és ürüléket hordani. Húsételt nem kaptak és a legnyomorútabb étkezést kaptak: elgondolhatni, mikor a közkatonaság is milyen nyomorúságosan volt akkor élelmezve!

Rendesen a sánczmunkára a katonai közönséges bűntevőket a legénységi létszámból szoktak elítélni, de tiszteket nem; azonban most a politikai foglyokat a paraszt, a polgári sőt az úri osztályból is ítélték erre, ha ezek azelőtt nem voltak osztrák cs. k. hadseregbeli tisztek és csak ezekre szólott a várfogság, a mi szerencsénkre!

Eleinte több tekintélyes úri osztálybeli embereket ítélték ezen lealacsonyító és csúnya munkára, köztük gr. Zselinszky Lászlót Újarad földesurát, Beniczky Lajos alispánt és szabadcsapat-parancsnokot, Csutak Kálmán honvéd alezredest stb. kiket azonban néhány hó múlva áthelyeztek várfogságra közibénk.

— — A foglyok családtagjai szabadon járhattak be férjeik és rokonaikhoz. A jótévő asszonyok, leányaik és ismerőseikkel szintén csak úgy jártak be hozzánk látogatóba. Sőt fölügyelet mellett később a városba is kiengedtek minket.

¹) A vasbüntetés, a volt császári tiszteknek később kegyelemből elengedettett.

1852. kezdetén zenekarunkat alakítottunk vonóhangszerekből, kis és nagy hegedűből, kis és nagy bőgőből, fuvolából és két gitárból. Később minden csütörtökön koncertet tartottunk a 10. sz. kaszamátaban, melyre még a térőrnagyot és a várporkolábot is meghívtuk családjával együtt.

1853-ban Libényi János a császár élete ellen Bécsben merényletet követvén el, a kamarilla a polit. foglyokon töltötte ki bosszúját. Elrendeltetett, hogy a várból mindnyájan a czwingerbe menjenek lakni, a kaszamátaba. A czwinger kapuja elé őrt állítottak s a foglyoknak ezentúl a várban nem volt szabad járni. — — Fokenként még egyéb megszorítások is következtek. Megint menázásokat szerveztünk, a várbeli kantinekban nem lévén többé szabad ebédelni.

81.

Egy kaszamáta belseje. A hátúl látható csúcsíves ablakok és a téglafal egy spanyolfalra vannak festve.

1855-ben a menázst minden ok nélkül megszüntették és a foglyokat kényszerítették, hogy a porkolábtól vegyenek kosztot. Azután elszedték pénzüket. Elrendelték, hogy minden hóban csak egy levelet szabad írniok s azt is csak német nyelven. Minden tiszta papirost elvettek tőlük sőt még a náluk levő könyvekből is kivágták elül és hátul a tiszta lapokat.

1856-ban rendelet jött Bécsből, hogy mi ezután egész napon át zárva tartassunk és délelőtt és délután csak 1 órát tölthessünk a czwinger udvará-

ban. — — Ebben az évben, a július 5-iki amnesztia után az Aradon eredetileg letartóztatva volt 580 fogoly közül összesen csak 13-an maradtunk még hátra. Deczember 2-án a régen várt amnesztia végre az én számomra is megérkezett!“

Appertről a hírneves emberbarátról is megemlékezik a napló írója ekképen:

„Ezen az év (1851) nyarán jött az aradi várba a foglyokat megnézni egy francia tudós és börtönész Br. Appert, ki engedelmet kapott a kormánytól a polit. foglyok elhelyezését megtekinthetni.

Ez egy alacsony termetű 50 év körüli nyájas arcú ember volt, ki a tértisztekkal és a porkolábbal végig nézte a kaszamátákat a czwingerben, de velünk egy szót sem szólt, csak mosolygott és köszönetet és a mellett elhelyezésünkkel meg volt elégedve.

El is hiszem, hogy a meddig mi egész napon át a vár területén szabadon járhattunk, elég jó helyek voltak a kaszamáták letartóztatásunkra: de bezeg ha a szabályok értelmében abba bezárva lettünk volna s bennünket a szabad levegőre csak egy órát eresztenek ki, ezek a dohos és penészes levegőjükkal mindenki egészségére nézve egy néhány év alatt halált hozó lett volna.

Tehát nem az elhelyezésünk volt jó és helyes, hanem Kasztellitz várparancsnok irántunk tanúsított nemes szíve tette ki a mi jó elhelyezésünket.

Sőt a vár kaszamátái nyirkos levegőjének káros behatása az emberi test alkotmányára már régi idő óta volt ismeretes, ennek folytán volt, hogy Kis Szt.-Miklós mellett Új-Aradnál már e század elejétől fogva a várórség számára u. n. barakk kaszárnyát építettek, a melyben a várórséget minden nyáron át elhelyezték s a vár kaszamátáit üresen hagyták; pedig ezek katonák voltak s nem foglyok, kik nem voltak azokban folytonosan bezárva, az egészségükre nézve is ártalmasnak találták nyáron át a nyirkos levegőjü kaszamátákban való elhelyezést: de minékünk addig jó volt, még mi is tetszés szerint egész napon át a szabad levegőn lehettünk.“

VIII. Olmütz.

Olmützről és Josefstadról Hajdú Lajos, a ki 1850—52-ben amott, 1852—56-ban pedig emitt volt mint polit. fogoly elzárva azt írja¹⁾ hogy: „Az állami foglyok állapotát illetőleg majd lágyabb, emberibb, majd szigorúbb rendeletek küldettek Bécsből. Kezdetben írás, újságok olvasása is engedélyezve volt; később mindezek, főleg 1852. óta, megtiltvák. Ha mégis valaki valami művön dolgozni akart, külön szobában meghatározott órák alatt, fölügyelet mellett dolgozhatott. Csak oly könyveket lehetett olvasni, melyek a térparancsnokság által megvizsgálva a foglyoknak beadattak.

¹⁾ „Börtönkrónika“ című cikkében, mely a „Vasárnapi Ujság“ 1869. évfolyamában jelent meg. 229—242.

Esti 9 órakor a világításnak meg kellett szünni, a gyertyák eloltattak. Világításra bádoggal mécsben olaj, fűtésre novembertől május 1-ig fa adatott; magok a foglyok fáradoztak a fűtéssel.

Szeszes italok élvezése tilos volt.

Levélírás, de csak egy megnevezett és bejegyzett egyénnek, három hónapban egyszer a térparancsnoki irodában meg volt engedve latin, német, francia nyelven, de magyarul nem.

Az olomützi várban későbbben, 1865-ben is szenvedtek rabságot magyar honfiak és pedig az u. n. Almássy-féle összeesküvés miatt elítéltek.¹

Ezeknek 1865. febr. 5-én hirdették ki a Károlykaszárnyában a katonai-törvényszék által meghozott ítéletet. Mely szerint Nedeczky István és Beniczky Lajos kötéltől való halálra, nemességüknek, diplomájuknak elvesztésére és a bűnvádi költségek viselésére ítéltettek, részint önbeismerés, részint összetett bizonyítékok alapján; Gáspár Lajos, Zámბelly Lajos, Klementisz Gábor, Plachy Lajos és Lezsák Lajos a „körülmények egybetalálkozása folytán“ tizennégy évi súlyos börtönre, nemességük, diplomájuk elvesztésére s a vizsgálati költségek viselésére ítéltettek.

Almássy Pál minden indokolás nélkül 20 esztendei súlyos börtönre, Szelestey László azon indokolással, hogy valamit tudhatott az összeesküvésről, hat évi súlyos börtönre, diplomája és nemessége elvesztésére ítéltetett.

A Beniczky és Nedeczky halálos ítélete utólagosan, kegyelem útján 20 esztendei súlyos börtönre lett változtatva.

A foglyokat, a törvénytelen ítélet kihirdetése után visszavezették a börtönbe, a hol nemsokára vasra verték őket, daczára, hogy pár hónappal előbb ítéltetett közzé a császári rendelet, mely szerint a polit. foglyokra bilincs többé nem alkalmazandó.²

Zámბellyt, Gáspárt, Klementiszt, Nedeczkyt és Szelesteyt még az nap d. u. átszállították a budavári Józsefkaszárnyába. A többi fogoly ideiglenesen a Károlykaszárnyában maradt.

¹) Ezeket 1864 márcz. 15-én fogták el és a Károlykaszárnyában tartották elzárva. A „keztyű-nyelvről,“ melynél fogva a foglyok jelek által értesültek a külső hirekről — azt írják, hogy „nem kell hozzá más, csak egy vakmerő ember, aki felöltözik tiszti szolgának, a kaszárnya udvarán kifeszít egy vékony kötelet és arra keztyüket aggat, mintha a tiszt urak kimosott keztyűit szárítgatná. Lehet erre egy igazi tiszti szolgát is fölbérelni. Egy keztyű az A, két keztyű B, de ha össze vannak varrva az ujjainknál fogva és úgy csüngnek le a kötélről, akkor C, ha megfordítva csüngnek: akkor D. A másfélpár keztyű az már E, de lehet F és G is, ha különféleképen csüng.“

„Kispipa adomák.“ Bpest 1902. Lampel Róbert. 53. és 59.

²) Szilágyi Sándornak „A magyar nemzet története“ cz. művében az áll hogy: „másnap az ítélet kihirdetése után az elítélteket orvosilag megvizsgálták, hogy elbirják-e a vasat, de ezt azonnal elengedték.“

Két hét múlva, a betegen fekvő Klementisz kivételével valamennyit elszállították Olmützbe, a hova febr. 23-án érkeztek meg s július 26-ig mind együtt voltak.

Ekkor Almácssy Pál távozott, a ki Blandába lett internálva, a hoi nőtestvérelakott. 1865. december 6-án Nedeczky István hagyta ott börtönét. Olmützbe internáltatott.

Deczemb. 24-én valamennyit szabadlábra helyezték: Klementiszt, Kam-bellyt, Gáspárt és Beniczkyt Josefstadtba, Blachyt, Szelesteyt és Lezsákot pedig Theresienstadtba internálván.

Az olmützi börtönben brutálisan bántak a foglyokkal. A durva erőszak mindenféle apró szekaturát elővett, csakhogy boszanthassa azokat, a kiket jogtalanul fosztott meg szabadságuktól. Így például mihelyt odaszállították a foglyokat, a porkoláb rögtön értesíté őket, hogy az igazgató rendeletéből meg kell borotválkozniok. Nedeczkyt kivéve mindannyi engedett a kényszernek. Ő azonban daczára az erőszakoskodásnak kijelenté, hogy inkább a nyakát hagyja levágni, semmint szűz szakállát a borotvával megismertetni. Nagy nehezen engedték meg neki, hogy ne borotválkozzék. A foglyok közül azoknak az arcza, kik sohasem szoktak borotválkozni, kisebesedett. Ezeknek a fogház cseh orvosa azt az ajánlatot tette, persze eredménytelenül, hogyha azontúl németül fognak beszélni, megszünteti a borotválást.

Egy-egy fogolynak havonként csak 32 frt 50 krt volt szabad költeni, ha azt képes volt sajátjából kiteremteni. Ellenkező esetben be kellett érné naponként 27 krral, melyet a kormány fizetett. E szabály alól csak Almácssy Pál képezett kivételt. Ő pazarul élt.

Az osztrák-porosch háború az internált hazafiakat is kibolygatta önkéntelen fészükéből. Az Olmützbe, Josefstadtba és Theresienstadtba internáltakat Linzbe szállították.

1866. okt. 6-án egy részüket visszaszállították Josefstadtba. Ezeket 1867. febr. 25-én bocsátották haza. Lezsák Lajos Theresienstadtban 1867. január elején meghalt s ott is temették el.¹

A politikai foglyok sorsának — az 50-es évekről szólva — Galsai Kovách Ernő nyug. fegyintézeti igazgató volt 1848/49-iki honvédőrnagy, saját szomorú tapasztalatai nyomán, egyik legalaposabb ismerője. Kérésünkre rövid ismertetést írt arról. Mely itt következik:

„A várfogság — Festungs-arrest — volt a custodia honesta,² melyben

¹) E közlemény Hentaller Lajostól való. Megjelent a „Függetlenség“ cz. napilap 1880-ik évfolyamában a 180. és 181. számában ezen czim alatt: „Adatok az „ugynevezett“ Almácssy Pál-féle összeesküvéshez.“

²) Honesta custodiának annyiban volt mondható, a mennyiben az erre ítelt tisztességű bánásmódban részesült. Máskülönbén a tiszteknél ez a büntetés mindig rangvesztéssel, a katonai hivatalnokoknál szolgálatból való elbocsájtással járt. Lásd ezen műnek a katonai büntetésekről szóló részének VI-ik fejezetét.

a politikai honoratior foglyok¹ és az elítélt katonatisztek részesültek, a következő szabályokkal bírt:

A fogságban saját ruhájukban járhattak és saját butorukkal és ágyneművel bírhattak, munkára kényszerítve nem voltak és minden foglalkozást űzhettek, mely nem államellenes és a biztonságnak megfelelő volt. Könyveket és nem politikai lapokat olvashattak.

Aki írással foglalkozott, számba vett tiszta papírt kapott s melyről a fölhasználás után be kellett számolni és a kapott papír-mennyiséget kimutatni, úgy a könyvek elején és a végén levő tiszta papírt is előmutatni, nehogy onnan kivágva, titkos írásra fölhasználja. Ezekben tehát túlságos, de azért a célnak még is meg nem felelő volt a szigor: mert bizony a folyton változó katona őrséggel, jó pénzért, a csempészkedést mindenre lehetett folytatni.

Pénzt nála a fogoly nem tarthatott, de abból naponként egy-egy forintot élmezése és ruházata egyéb szükségletére elkölthetett, mit a porkoláb — profosz — kezelt. Abból dohányt és bort vehetett tetszés szerint. A ruháját tisztította, az ágycsészét maga vetette; de a szobasöpítésre, fűtésre, vízhozás és ürülékek kihordására sánczmunkást (Schanzsträfling) alkalmaztak.

Séta az udvaron délelőtt és délután egy-egy órára volt megengedve és azon kívül a szobajáték reájok volt zárva. A kinek nem volt saját vagyona vagy pedig maga akarta, annak közkatonai napi díja volt: akkoriban naponként 6 pengő krajczár és egy katonai napi kenyérelletmény, 1½ font; vagy pedig ezért kapott naponként 3 krajczár pénzrelutumot — tetszése szerint! Vagy tetszése szerint a napi 6 krajczárért katonai menzsebédét kapott, mely állott ½ font marhahúsból, abból főtt levesből és különféle főzelékből.

Rokonok minden hóban egyszer látogathatták őket egy teremben, egy órára, fölügyelet alatt. Levelet egy hónapban egyet írhattak és pedig csak német nyelven. Egyházi szertartásban részt nem vehettek. Fürdőt csak orvosi rendelésre kaphattak.

A kinek felső ruhája nem volt, azt is kapott, szürke katona köpenyposztóból hosszú kabátot, mellényt és pantalon, meg tányértetejű sapkát.

Ezen szabályok álltak fenn akkoriban a várakban. Azonban a különféle várakban voltak némi eltérések is a várparancsnokok szeszélyei szerint, kik akkor hatalmas urak voltak a háborus idők után!

Mindezekből a följegyzésekből az tűnik ki, hogy a polit. foglyokkal való bánásmód mondhatni annyiféle volt a hány fogház s a hány fogház-parancsnok létezett.

¹⁾ A politikai honor. foglyok legtöbbszörre várfogságra, de sok esetben sánczmunkára voltak elítélve. Utóbbi esetben úgy bántak velük mint közönséges gonosztevőkkel — a mint fönnebb láttuk.

De kitünik az is, hogy 1850-ben mindenütt sőt 1851-ben is részben legalább meg voltak vasalva ezek a foglyok.¹

Ennélfogva a velük való bánásmódra nézve 1849. októb. 28-án kiadott és alább következő szabályzat egy sőt két év múlva se lett volna végrehajtva?

Ez nem valószínű. Ugy kell lenni, hogy ez a szabályzat csak is a lipótvári f.-házbeli polit. foglyoknak szólt. A mi annál valószínűbb, mert akkor osztrák mintára kormányoztak nálunk, Ausztriában pedig ma is minden országos büntető intézetben külön-külön házi-rend és szolgálati utasítás van érvényben.

Miután e mű tulajdonképeni keretéből az 1849. éven innen eső időbeli adatok felsorolásával már úgy is kiléptünk, közöljük az említett 1849. évi és még az 1871. évi szabályzatot is, annyival inkább mert a polit. foglyokkal való bánásmódra vonatkozót e kettőn kívül csak egyet ismerünk, a Szegedre internált olasz foglyokét 1839-ből.

Mielőtt azt tennők idejegyezzük életrajzi adatait az általunk úntalan idézett s főnnebb az aradi várról írott cikkünkben is hivatkozott Appert Benő Miklós Máriának a hírneves francziai humanistának, ki a börtönügy terén az angol Howard Jánosnak méltó követője, mondhatni szellemi örökségének utódja volt.

Született 1797-ben Párisban. Már 17 éves korában a tanítói pályára lépett. 1820-ban a montaigu-i katonai fogházban iskolát alapított, melyet két éven át ingyen vezetett. A Saumurféle pörbe belekeveredett két fogoly szökésének elősegítésével vádoltatván maga is fogságba került. Fölmentése után 1825-ben beutazta Franciaországot a fogházak, iskolák és nyilv. jótékonyági intézetek tanulmányozása végett és megalapította a „Journal des prisons“ című lapot, a melynek 1825-től 1830-ig szerkesztője volt. 1846-tól fogva folyton a külföldön utazott. Meglátogatta a belgiumi fogházakat, 1847-ben a poroszországiakat. Azután a szászországi, bajorországi, az ausztriai és a magyarországi intézeteket. Utazásáról több művében adott számot. 1850 és 1851-ben újból ellátogatott Ausztriába és Magyarországra.

Műveiben a foglyokkal való túlszigorú bánásmód s különösen az elkülönítési rendszer ellen intézett támadást.²

¹) Hajdú Lajos hivatkozott cikkében azt írja, hogy az olmtüzi várba 1850. januártól 1852. május 27-ig beszállított 57 magyar polit. fogoly közül — a kik 1-től 20 évre voltak elítélve — vasban töltötte büntetését 33 egyén. A foglyok a vár kaszamátaiban laktak, a nagyobb szobákban 7—8, a kisebbekben 3—4.

Josefstadtban 1852—56-ban megfordult 205 egytől 20 évre elítélt magyar fogoly. Köztük vasat hordott 82.

²) Brockhaus: Convers. Lexikon I. k. 780.

Pallas: Nagy Lexikona I. k. 767.

IX. Az 1849. évi szabályzat.

Az 1865-iki 10937. sz.-hoz.¹

Szabályzat

a polit. büntettek vagy vétségek miatt elítéltekkel való bánásmódra nézve.

Ő Főlsége 1849. októb. 28-án kelt Legfelsőbb elhatározásával az igazságügyminisztérium indítványára és a miniszt. tanács javaslatára a polit. büntettek vagy vétségek miatt elítéltekkel való bánásmódra nézve a következő szabályzatot méltóztatott jóváhagyni.

1. §.

Polit. foglyoknak csak azok tekintendők és mint ilyenekkel csak azokkal kell elbánni, a kik főlségsértés, az állam közcsendjének háborítása vagy polit. okokból keletkezett lázadás vagy zendülés, a sajtóval való visszaélés ellen a nyiltparancs 23. 27. §-ában előre látott sajtóvétség miatt íteltettek el; de semmiesetre sem azok, a kik egyszersmind valamely közönséges büntetttben találtattak bűnösöknek.

2. §.

Általában a polit. foglyokkal is a valamennyi többi elítéltek számára főnnálló szabályok és a minden egyes f.-házba behozott házi-rend szerint kell elbánni, a mennyiben ezen rendelet által azok alól kivételek kifejezetten nem tétettek. A polit. folyok ennélfogva azon intézetnek általános fegyelméhez a melyben őriztetnek, vonakodás nélkül alkalmazkodni és ezen intézetnek elüljárói valamint az ottani főlügyelő és őrszemélyzet rendeleteinek engedelmeskedni tartoznak.

3. §.

A polit. büntettek vagy vétségek miatt elítélteket, a mennyiben ez lehetséges, a f.-ház külön osztályában (pld. egy számukra kijelölt folyosón) kell őrizni. A mennyiben azok egyenként való fogva tartása az intézet viszonyainál fogva nem vihető ki, a börtönökben kettőnként tartandók fogva.

Ha ez is lehetetlen volna, akkor sem szabad négynél többet tartani közös fogságban. A foglyoknak a különböző börtönökbe való beosztásánál úgy azok műveltségének fokára valamint korukra és korábbi életmódjukra tekintettel kell lenni és az ifjú s romlatlan foglyoknak főlnöttekkel és javíthatatlanokkal való közösségét lehetőleg ki kell kerülni.

¹⁾ A lipótvári fegyintézet levéltárából. Szabályrendeletek könyve 1855/1876. 136. sz.

4. §.

A polit. foglyokra, ha súlyos börtönre is vannak ítélve, bilincset csak akkor kell tenni, ha a büntető helyről való megszökést kísérelték meg vagy ha az, erőszakos magukviselete miatt más személyek főként pedig a fölügyelők biztonsága végett szükségesnek mutatkozik.

5. §.

Saját ágyneműjök használata, ha van nekik olyan, valamint saját ruhájuk és fehéreneműjök használata megengedett nekik.

6. §.

A börtönökben való tisztaságról vagy a fölügyelő személyzet vagy pedig az erre kirendelt házi-munkás rabok által kell gondoskodni. Ezek által eszközözendő a polit. foglyok börtöneiben netalán létező gyalogszékek vagy csöbrök kiürítése is.

7. §.

A polit. foglyok részére lámpának az est beálltától a f.-ház elüljárója által meghatározandó óráig a tűzveszély ellen szükséges elővigyázat mellett való használata megengedendő.

8. §.

A börtönöket egész napon át zárva kell tartani, a börtönök vizsgálatát az általános szabályok szerint naponta a legnagyobb gondossággal és figyelemmel kell fogatosítani.

9. §.

A polit. foglyok napi étellemezésére a kenyérporcióval együtt 16 krnyi összeg engedélyeztetik konv. pénzben, a miért a foglyok az ételeket a f.-ház részére szerződtetett vállalkozótól kapják. A vagyontalan foglyoknak a dohányt is, a mit fogyasztani akarnak, a fönnebbi összegből kell beszerezniök. Államköltségen való több vagy jobb étellemezés csak annyiban van megengedve, a mennyiben az a f.-házi orvos véleménye szerint a fogoly egészségének fönntartására szükséges.

10. §.

Ha a polit. foglyoknak saját vagyonuk van vagy ha hozzátartozóik jobb étellemezésük költségeit viselni akarják, úgy meg lehet nekik engedni, hogy a f.-ház részére szerződtetett vállalkozóktól jobb kosztot rendeljenek, de az arra fordítandó összeg a fönnebbi 16 kr. betudásával az 1 frtnyi összeget nem

haladhatja meg. A f.-ház elüljárójának azon összeg megállapításánál, melyet a fogoly rá akar fordítani, annak vagyoni viszonyait tekintetbe kell vennie és nem szabad tűrnie, hogy az viszonyainak nem megfelelően költségesek.

11. §.

A burnót és dohány élvezete a polit. foglyoknak, a mennyiben az a fönnbbi összegekből kitélik, megengedendő ugyan, de ügyelni kell arra, hogy a börtönök tisztasága az által ne szenvedjen és hogy a tűzveszély ellen a legnagyobb elővigyázat alkalmaztassék.

12. §.

Hogy a foglyoknak szabad-e hogy hozzátartozóik ételt vagy italt hozzanak és hogy minő szabályok szerint történjék ez, az az intézet elüljárójának belátására bízatik, azonban minden túlzást és mindazt a mi merő luxus, meg kell neki gátolnia.

13. §.

A polit. foglyokra akaratuk ellenére nem szabad munkát róni ki. Tanulmányos tartalmú könyveknek, a mennyiben az intézet elüljárója által azok aggálytalanoknak találtak, hírlapoknak, melyek vagy valamelyik koronaterület kormánylapjai vagy egyébként az elüljáró belátása szerint aggálytalan tartalmúak az olvasása meg van nekik engedve. Olyan könyveknek és lapoknak a beszerzése a melyek nem az intézet könyvtárához tartoznak, csak is a foglyok költségére történhetik, a minél az intézet elüljárójának belátására bízatik, hogy minden túlzásnak gátat vessen.

14. §.

Írószereket a polit. foglyoknak, a minden visszaélés ellen szükséges elővigyázat mellett meg kell engedni. Levelet azonban csak akkor kaphatnak vagy küldhetnek ha azt az int. elüljárója vagy arra kijelölt tisztviselője elolvasta és aggálytalanak találta.

15. §.

Csak az int. elüljárójának engedélyével szabad látogatást fogadniok és a látogatóval csak egy bírósági személy vagy főügyelő jelenlétében s csak valamely általa értett nyelven szabad értekezniök. Az int. elüljárója bizonyos napok és órák kijelölése által gondoskodjék arról, hogy a házi rend a sok látogatás által ne zavartassék.

16. §.

Gondoskodni kell arról, hogy a polit. foglyok naponta meghatározott ideig szigorú fölügyelet alatt, a friss levegőn mozoghassanak. Ezen idő tar-

tama az orvos által határozandó meg. A hol lehetséges gondoskodni kell arról, hogy az egy börtönben fogva levők a séta alkalmával se érintkezzenek a más börtönben őrzöttekkel.

Ha nincs elegendő alkalom arra, hogy a foglyoknak friss levegőn való elégséges mozgásáról gondoskodni lehessen, az egy börtönben őrzötteknek azt is meg lehet engedni, hogy a folyosókon az intézet belsejében fölügyelet mellett mozgást tegyenek; de valamennyi többi börtön ajtaja bezárva tartandó s a folyosón levők közt való minden közlekedés kikerülendő.

17. §.

Az őrző és fölügyelő személyzet a polit. foglyokkal szemben illedelmesen kell, hogy viselje magát. A foglyoknak ellenben kötelességévé tétetik, hogy irányukban szerényen és tisztelettel viselkedjenek, meghagyásaiknak engedelmeskedjenek és a házi rend minden intézkedését megtartsák.

Kiváltképen a börtönszerelvények rongálása az ajtókon vagy falakon való kopogtatás, az ablakra való fölmászás, minden igen hangos s azért való beszéd, hogy a börtönön kívül hallható legyen, valamint minden kiabálás, éneklés, fütyölés vagy lárma, végül a más börtönökben levő foglyokkal való közlekedés szigorúan tiltva van nekik.

18. §.

A házi rendnek vagy ezen szabályzat rendelkezéseinek megsértéseért a polit. foglyok fegyelmi úton a körülményekhez képest dorgálással, böjttel, vasra veréssel vagy sötét börtönbe helyezéssel büntetendők.

Bécsben 1849. októb. 28-án.

Az igazs.-ügy miniszter.

X. Az 1871-beli ideigl. utasítás.

199. $\frac{269}{1871.}$

Ideiglenes utasítás

a politikai vétség vagy büntett miatt elítélt egyének szabadságbüntetésének végrehajtása iránt.¹

1. §.

A politikai vétség vagy büntett miatt elítélt egyének, fogságok idejét rendszerint a lipótvári országos fegyintézetnél e célra berendezett külön fogházban töltik ki.

¹) A lipótvári kir. orsz. fegyint. levéltárából. Szabályrendeletek könyve 1855/1876. 199 sz. Iktatói sz.: 869/1871.

2. §.

Az elítélteknek az intézet ezen fogházába való befogadása a m. kir. igazságügyi Minister rendelete folytán történik.

Erről a fogház igazgatósága azonnal értesítendő s a büntető ítélet s illetőleg fellebezés esetén az ítéletnek s ezek indokainak hiteles másolatai s ha nem magyar nyelven keltek volna, azoknak hiteles magyar fordításai, az elítélt személyes leírását tartalmazó értesítő táblázattal együtt neki megküldendők.

3. §.

A beszállított fogoly a fogház igazgatója vagy helyettese eleibe állíttatik, ki annak személyazonosságát megállapítván, őt a ház szabályainak megtartására figyelmezteti.

4. §.

A fogolynak vezeték- és keresztnéve, életkora, állapota, rendes lak- vagy utolsó tartozkodási helye, az általa elkövetett büntetésre méltó cselekvény neve, a fogházba érkezésének és leendő kiszabadulásának napja, a fogház külön anyakönyvébe, a fogság megkezdésétől számított első 24 óra alatt az igazgatóság által pontosan bejegyzendők.

5. §.

Saját ruháját és magával hozott ruhaneműit, evő- ivó- és öltöző-készületeit, írószereit, könyveit a fogoly magánál megtartja. Pénzt vagy ékszereket azonban nem tarthat magánál, ezek kiszabadulása ideig tőle a fogház igazgatóságának nyugtája mellett elvételnek.

6. §.

Mindenik fogoly a legszükségesebb butorzattal felszerelt egészséges és világos magánzárkába helyeztetik el.

7. §.

Mindenik fogoly fogságának, megkezdésekor nyilatkozatra szólítandó fel, vajjon külön akarja-e magát élelmeztetni? igenlő esetben a fegyház rendjét nem zavaró módon külön ételekkel és italokkal a mértékletesség határai között élhet. De ezen különélelmezés költségeit előre tartozik biztosítani; különben a fegyházi szabályszerű élelmezéssel láttatik el. Az illetőnek szintén saját költségén a dohányzás és burnotozás és a kellő ellenőrzés, óvatosság és a megkívánt tisztaság és egészséges levegő fenntartása mellett megengedtetik. Minden kiadás mit a fogoly az igazgatóságnál lévő pénzéből a házi rend korlátai között eszközöltetni kíván, az igazgatóság útján rendes elszámolás mellett teljesítettik.

8. §.

A fogoly az intézetbeli fegyenczektől mindenkor teljesen elkülönítve tartandó.

9. §.

A fogoly a fogház udvarán vagy kertjében naponta három órán át sétálhat.

10. §.

Minden oly foglalkozás mely a házi rendet és csendet nem zavarja megengedhető a fogolynak, olvasmányait szabadon választhatja, kívánatára a fogház könyvtárából olvasmányokkal ellátandó s ezeken kivül könyveket és folyóiratokat saját költségén járathat.

11. §.

Büntetése egész ideje alatt a fogoly hitvesének- gyermekeinek s legközelebbi rokonainak írhat levelet. Idegenekkel csak rendkívüli esetben levelezhet pld. midőn tőle valamely másokat érdeklő fontos ügyben kívántatik felvilágosítás, a hozzá intézett vagy általa írt leveleket az igazgató elolvassa, s ha tartalmukat aggálytalannak tartja, postára adja, illetőleg közvetlenül vagy újra lepecsételve a fogolynak kézbesíti, ellenkező esetben pedig visszaadja, vagy a kir. ügyek igazgatóságának felküldi.

12. §.

Közeli rokonai a fogolynak havonként meglátogathatják. Azonban a látogató a fogolynak, vagy ez annak közvetlenül semmit át nem adhat, rokonain kívül mások a fogolyt az igazságügyi Ministerium írásbeli engedélye mellett látogathatják meg.

A beszélgetés legfelebb egy óráig tarthat s erre kijelölt szobában egy fogházi hivatalnok jelenlétében s az ez által értett nyelven hangosan folytatandó. Illetlen viselet avagy beszéd meg nem engedtetik.

13. §.

A fogoly személyes kegyelmi kérelmeit az igazságügyi Minister elé a fogházi igazgatósága útján felterjesztheti.

14. §.

Betegség esetén a fogoly a fogház orvos által gyógyittatik, megengedtetik azonban, hogy saját költségén más orvos segítségével is élhessen.

A fürdőt az egészséges fogoly az igazgató által megállapított rendben és időben használhatja. A beteg fürdéséről az orvos belátása szerint rendel-

kezik. Ha a súlyosan beteg fogoly családját vagy rokonait óhajtáná látni, vagy ezek ápolását kívánná igénybe venni, s az orvos az igazgatóság előtt a beteget csakugyan életveszélyesnek nyilvánítná, akkor a beteg ezen kívánsága is a szükséges elővigyázat mellett teljesítendő, ápolás végett azonban a beteggel addig az ideig míg az veszélyben van, családjának vagy rokonainak egyidőben csak egy tagja maradhat.

Ha a beteg fogoly fegyházi illető rendes lelkészén kívül más lelkészt is kívánná magához, ez is megengedhető.

15. §.

Az igazgató azon fogolytól, ki a szabályokat szándékosan megsérti s az ezt követő megintésére sem hajolván, szabályelleni viseletét folytatja, fegyelmi büntetésképen az utasítás 7., 9. és 11. szakaszaiban engedett kedvezményeket legfeljebb két hétre terjedőleg megvonhatja; ha még ezen túl is rosszul viselné magát a fogoly, vagy a fentebbinél szigorúbb fenyítéket maga után vonható kihágást követne el: ezt az igazgató súlyosabb büntetés kiszabása végett a tényállás körülményes előadásának a Ministeriumnak azonnal köteles feljelenteni.

16. §.

A fegy illetőleg fogház őrizetére rendelt fegyőrök minden szökési kísérletet a szükségesnek mutató eszközökkel megghusítani tartoznak.

17. §.

A fogoly ítéletileg kiszabott fogság idejét kitöltvén vagy netalán legf. megkegyelmezés folytán fogsága végét érven, az igazgatóság által igazolvánnyal ellátva szabadon bocsáttatik s egyszersmind az igazgatóságnál netalán letéteményezett pénze, ékszere és egyéb tulajdonai a mennyiben tartozásait megfizette ellennyugta mellett neki kiadatnak.

XI. Függelék.

Függelékül közöljük a szabadságharcz vértanui valamint a Teleki Blanka grófnő és Leövey Klára ítéletét és közöljük kivonatosa az ezen ítéletekben hivatkozott proklamációkat, nemkülönben a haditörvényszékek fölállítása tárgyában 1849-ben kiadott szabályrendeletet.

Haditörvényszéki ítéle :

1., *Elleméri és ittebei Kiss Ernő*, temesvári, bánági születésű, 49 éves róm. kath.: gyermektelen özvegy, volt ezredes és a Hannover huszárezred parancsnoka, az I. osztályú hannoveri királyi rendjel birtokosa, a pápai Krisz-

tusz rend lovagja, saját vallomása által is megerősítve, kétségbevonhatlanul bebizonyodván rá, hogy figyelembe nem véve a cs. kir. bánsági katonai főparancsnokságnak az 1848. okt. 3-iki legfelsőbb rendelete alkalmából, mely a magyar országgyűlés és ministerium törvényes tevékenységét megszüntette s az országot ostromállapotba helyezte, — neki megküldött felhívását, hogy hadcsapatával Temesvárra vonuljon vissza, — megmaradt a felkelő sereg soraiban, elfogadta a felkelő kormánytól a tábornokká és altábornagygyá történő előmozdítást, valamint az az által alapított rendjelet, nemkülönben átvette ez évi február hónapban az országos főhadparancsnoki méltóságot s e hivatalt még akkor is folytatta a felkelő kormány érdekében, midőn a debreczeni országgyűlés Kossuth Lajos indítványára Magyarország elszakadását az osztrák birodalomtól s a legfelsőbb uralkodó ház kizárását ez évi ápril. 14-én kimondotta.

2., *Kiss Ernő tehát felségárulási büntény* elkövetése miatt az 5. hadi cikk¹ értelmében kapcsolatban a katonai büntető törvény 61. §.-ával s az okt. 3-án és 20-án kiadott legfelsőbb manifesztumokkal, továbbá az 1848. november 6-iki, végül az 1848. nov. 12-iki és 1849. jul. 1. kiáltványokkal, — a haditörvényszék folyó évi szept. 21-én tartott ülésén ezredesi rangjától, rendjeleitől s összes ingó és ingatlan bárhol található vagyonától megfosztottnak nyilvánítván *golyó általi halálra ítéltetett*.

Ezt az ítéletet ő excellenciája *Haynau* báró tábornagy s a magyarországi és erdélyi hadak főparancsnoka megerősítette s az illetőn a hozott *halálos ítélet a mai napon végre is hajtatott*.

Az aradi cs. kir. haditörvényszéktől 1849. október 6.

*

3., *Vécsey Károly gróf* pesti, magyarországi születésű, 42 éves rom. kath. nős gyermektelen, előbb őrnagy a Hannover huszárezredben, cs. kir. kamarás, saját vallomása által is kétségbe vonhatlanul megállapított tény lévén, hogy önkényt csatlakozott a királyi hatalom ellen Magyarországon kitört lázadáshoz s mint tábornok és egy hadtest parancsnoka azt a cs. kir. csapatok ellen vezényelte, ostrom alá fogta az ő császári királyi felségéhez hű aradi és temesvári erődöket s ez utóbbinak ostromát egész annak ez évi augusztus hónapban történt felmentéseig személyesen vezette s ez által borzasztó pusztításokat vitt végbe úgy a kincstári, mint a magán épületekben.

Miért is vádlottat az ez évi szept. 21-én fölötté megtartott haditörvényszék *felségárulás bünténye* miatt az 5. hadi törvény cikk értelmében s kapcsolatban a katonai büntető törvény 61. §.-ával, az okt. 3. és 20-iki, továbbá az 1848. november 6-iki legf. manifesztumokkal, valamint az 1848. nov. 12-iki és 1849. jul. 1-i kiáltványokkal, őrnagyi rangjától s kamarási méltóságától való megfosztása s bárhol található ingó és ingatlan birtokainak elvesztése

¹) szökésre való összeesküvésről szól.

mellett *kötél általi halálra ítélte* s miután ez ítéletet ő excellenciája, Haynau báró tábornagy s a magyarországi és erdélyi hadak főparancsnoka megerősítette: *az illetőn a halálítélet a mai napon végrehajtatott.*

Az aradi csász. kir. haditörvényszéktől 1849. október 6.

*

4., *Aulich Lajos, Török Ignác, Lahner György, Schweide! József, pöltenbergi Pölt Ernő, Nagy Sándor József, Knezech Károly, wessterburgi Leiningen Károly gróf, Desseffy Arisztid, Damjanich János, Lázár Vilmos kötél általi halálra*, egyszersmind pedig valamennyien bárhol található ingó és ingatlan vagyonuk elvesztésére ítéltettek.

Ő excellenciája Haynau báró tábornagy s a magyarországi és erdélyi hadak főparancsnoka ez ítéletet megerősítette, kivéve *Desseffy és Lázár* főkelőket, a kiknél *golyó általi halálbüntetésre szelidítette* az ítéletet, mely e szerint okt. 5-én e helyütt kihirdettetett s a halálra ítéltéken *a mai napon végre is hajtatott.*

Az aradi cs. kir. haditörvényszék 1849. október 6.

*

Haditörvényszéki ítélet.

5., *Batthyányi Lajos gróf*, pozsonyi születésű 40 éves rom. kath., nős, részint saját vallomása szerint, részint jogilag bebizonyodván rá, hogy korábbi minőségében mint Magyarország miniszterelnöke oly határozatokat hozott, hajtott végre vagy engedett végrehajtani, melyek Magyarországnak a márcziusi törvények által biztosított közigazgatási viszonyán messze túlmentek, a pragmatica sanctio által megállapított törvényes köteléket Magyarország és a császári királyi örökös tartományok között meglazították s az államalkotmány erőszakos felforgatásának fenyegető veszélyeit idézték fel, — valamint, hogy ez évi október hó 3-án miniszteri állásáról lemondván, a felkelők soraiba lépett, folytonosan fegyveres ellenállásra lázított, majd ismét belépven az ő felsége által felosztatott országgyűlésbe, ez által a forradalmi pártot erősítette és támogatta: mindezeknél fogva *felségárulás bünténye* miatt összes vagyonának az államkincstár kártalanítására történendő elkobása mellett *kötél általi halálra ítéltetett, mely ítélet történt megerősítés és közhírré tétel után ma végre is hajtatott.*

Pest, 1849. okt. 6.

A cs. kir. haditörvényszéktől.¹

*

Haditörvényszéki ítélet.

6., *Széki Teleki Blanka grofnő*, hosszufalvi, kövárvidéki, erdélyi születésű 46 éves, kath. hajadon, legutoljára pálfalvi családi jószágán Szathmármegyében lakott.

¹) A „Függetlenség“ cz. hirlap 1882. októb. 6-án megjelent számából.

Leövey Klára, szigeti mármaros megyei, m. o. születésű 31 éves, reform. hajadon, elhunyt gazda Leövey József leánya, legutólszor b. Sztojka Imre leányának nevelője Szlatinán.

Erdélyi, valódilig Bernvallner Erzsébet, mállyi székesfehérvár megyei, magy. orsz. születésű 17 éves, kath. hajadon, Bernvallner Ferencz, uradalmi erdősz leánya, legutólszor Teleki Blanka szobaleánya — törvényesen megállapított tényállás mellett. sajátkezü irataikból s más körülményekből részint vallo-mások által is reájok bizonyult, hogy a két elsőbbek a magyar forradalomban az 1849. ápril 14-ki debreczeni felségáruló convent határozat előtti és utáni befolyásos részvétüknek folytatásául — mindjárt annak legyőzése után és pedig Teleki Blanka grófnő Párisban a végett a magyar menekültekkel és Ausztria ellenségeivel összeköttetésben állott nővérével Emmával, de Gerando özvegyével, mint vezető nő, Leövey Klára és az ő általa és a grófnő által szellemi behatás után rábeszélte 13 éves Erdélyi valódilig Bernvallner Erzsébet, a többi még vizsgálat alatt levőkkel, mint szövetkezettek, Magyarországnak az ausztriai koronától erőszakos elszakítására és függetlenségére intézett szándékkal új forradalomnak az országban tervezésén és előmozdításán folytonosan működtek, e célra pedig különböző irányban egyengették az utat:

1. Leányok nevelésével forradalmi elvek szerint, hogy mint anyák stb. hasonló elveket terjeszsenek.

2. Lázító tartalmú könyvek, iratok képeknek a nép közt terjesztésével;

3. A nép hangulatáról tudósítások, kormányellenes hírek és mondák gyűjtésével, azok keringésbe hozásával és Párisba de Gerando Emmának használat végett megküldésével és

4. Magyarország kitűnő forradalmi férfiai életiratainak megszerzésével s azoknak a legújabb mult minden országbeli forradalmi hősei életrajzáinak nagyszerű gyűjteményéhez, mely Párisban nyomtatás alá készítettett, sorolásával.

E mellett Teleki Blanka grófnő a forradalom számára forma szerint tagokat toborozni igyekezett, Leövey Klára és Bernvallner Erzsébet tudomása mellett.

5. Forradalmi nyomtatványok kiadásához nemcsak tetemes pénzüsszeggel járult, hanem ily munkák számára önmaga által készített cikkekkel is szolgáltatott: tudva

6. szökevény és felsőbbbségileg üldözött, felforgatott párti emiszáriuosság erős gyanujában állott személyeknek szállást adott és azokat az elfogatás ellen óvta; végre

7. egyletet alakított politikailag kártékony tartalmú könyvek megszerzésére, az ország nyelveire lefordítására és olcsó kiadásokban terjesztésére; Leövey Klára e célra mint tag résztvevőket toborzott és Bernvallner Erzsébet ahhoz járult.

Ezen felül Teleki Blanka grófnőnél 770 forint és Erdélyi Erzsébetnél 5 frt magyar törvénytelen pénzjegy találtatott.

Ennélfogva a f. évi május 25-én tartott teljes haditörvénytörvénykezéren ítélte-tett, miszerint Teleky Blanka grófnő Leövey Klára és Erdélyi valódilag Bern-vallner Erzsébet a 3-ik haditörvénykezikk és a magas cs. kir. III. hadsereg parancsnokság 1849. július 1-én kelt hirdeteménye értelmében, *felségárulási bűnért*, a legelől és legutól nevezettnél az 1849. jul. I. proclamatio szerint sulyosbítva úgynevezett Kossuth-bankjegyek eltitkolásával és pedig tekintettel a katonai büntető törvénykönyv 34-ik cikkére — Teleki Blanka grófnő 10 évi, Leövey Klára 5 évi várfogsággal büntetessék, Erdélyi, valódilag Bernvallner Erzsébetnek pedig a 13 hónapi vizsgálati fogság büntetésül számittassék be.

Ezen ítélet f. évi június 19-én legfelsőbb megerősítést nyert azon hozzá-tétellel, miszerint Széki Teleki Blanka grófnőnek és Leövey Klárának a vizs-gálati fogság a kimért büntetési időbe betudassék, miszerint az f. hó 22. kihirdettetett és végrehajtatott.

Pest, jun. 30. 1853.

A cs. k. pesti haditörvénykezék““

*

7., Az 1848. októb. 3-án kelt legf. leirattal a pesti orsz. gyűlés föloszlatta-tott, annak szentesítve nem levő határozatai semmisnek nyilvánítottak, a Magyar-országgon s annak melléktartományaiban valamint az Erdélyben létező haderő Jellachich bán altábornagy főparancsnoksága alá rendeltetett; ő pedig teljhatalmú kir. biztossá nevezetett ki és Magyarország a hadi törvénykezék alá rendeltetett.“

8., Az 1848. októb. 20-án kelt legf. proklamáció szidalmazása a magy. országgyűlésnek és annak a „kicsiny pártnak, a mely merészkedik magát a hazával és nemzettel, törvénytelen túlkapásait az ország törvényes jogaival, a veszedelmes törekvései ellen való küzdelmet az alkotmányos szabadság el-nyomásával — szemtelenül azonosítani.“ Mely proklamáció avval a kijelentéssel végződik, hogy „Ezen kir. szózat utolsó fölszólításképen intéztetik mindazok-hoz, kik az említett párt által magukat elbolondítani engedték, hogy királyuk és hazájuk iránt való kötelességeikhez haladéktalanul térjenek vissza, hogy a hazának említett ellenségeivel való minden összeköttetésről mondjanak le. Ezen reményben — mondja a királyi szózat — azon kir. szándékunkat nyilvánítjuk ezennel, hogy az elcsábítottakat a csábítóktól kegyesen megakarjuk különböztetni, míg szilárdul el vagyunk tökéelve utóbbiak ellen olyan szigorral járnunk el, a melyet megérdemelnek. — —“³

¹) P. Szathmáry Károly: „Gr. Teleki Blanka életrajza, Leövey Klára jegyzetei nyomán írva. Bpest, Révai Testv. 86...89.

²) Sammlung der für Ungarn erlassenen Allerh. Manifeste u. Proclamationen. Amtliche Ausgabe. 1849. Ofen, aus der Universitäts-Buchdruckerei 6.

³) Idézett mű 11. lapján.

9., Az 1848. novemb. 6-án kelt legf. proklamáció szerint Windischgrätz herceg tábornok az összes csapatok főparancsnokává neveztetvén ki és minden szükséges fölhatalmazással ellátatván a magyar lázadás fegyverrel való leküzdésére kiküldetik.¹

10., Az 1848. novemb. 12-iki proklamáció Windischgrätz hercegnek Móga altábornagyhoz és valamennyi Magyarországon levő cs. kir. tábornokhoz, törzs- és főtiszthez intézett abbeli fölszólítását foglalja magában, hogy legfőbb novemb. 26-ig térjenek vissza kötelességeikhez, különben lázadóknak tekintetnek és mint ilyenekkel bánnak el velük a hadi törvények szigora szerint.²

11., Az 1849. július 1-én Haynau által kibocsátott proklamáció szerint Magyarországon az előző évi októb. 8-tól és Erdélyben 18-ától fogva minden bűntény és vétség, mely a magy. forradalmárokkal kapcsolatban van, ha polg. állású egyén követte is el, hadi törvényszéki eljárásnak van alávetve.

1. §.

Evégből külön hadi törvényszékek állítottak föl, melyek a fönnálló hadi törvények és a főhadparancsnok által kiadott proklamációk alapján sommásan járnak el.

Az ezen hadi törvényszék által ítéletileg kimondandó büntetések:

- a) kötél vagy föbelövés által való halálos büntetés;
- b) deportáció;
- c) szabadságvesztés-büntetés u. m. nehéz vagy könnyű vasban való sánczmunka, várfogság, vasban vagy anélkül kitöltendő fogház (Stockhaus-Arrest) és fogláraristom;
- d) pénzbírság.

A fölségsértés miatt való elítélés az összes bárhol található vagyonnak elvesztését vonja maga után és az ítéletben kimondatik.

2. §.

Hadi törvényszéki eljárás alá vonatnak különösen:

- a) azok, a kik a magy. országgyűlést fölosztató legfels. manifesztum kihirdetése után annak tárgyalásaiban és határozathozatalaiban részt vettek.
- b) Az u. n. honvédelmi bizottmány minden tagja, a mennyiben abban 1848. októb. 8-ika után működött.
- c) A foradalmi kormány által kinevezett valamennyi kormánybiztos.

3. §.

Rögtönítélő birósági eljárás alkalmaztatik mind azok ellen, a kik a f. é. április 14-iki debreczeni forradalmi konvent fölségáruoló határozatának hoza-

¹⁾ Idézett mű 16 lapján.

²⁾ „ „ 22 „

talában, melylyel Magyarországnak az osztrák monarchiától való teljes különválása kimondatott, részt vettek.

Rögtönítelő bírósági eljárás alá esik még :

- a) ki a népet zendülésre csábitja ;
- b) ki az osztrák cs. kir. vagy az orosz császári hadsereg ellen fegyvert használt, anélkül, hogy a fölkelők valamelyik fegyveres hadtestéhez tartoznék ;
- c) ki a lázadó kormánytól, vagy az ez által kinevezett biztosoktól rendeletet fogad el, vagy annak engedelmeskedik ;
- d) ki árulásban, ellenséges megrohanás vezetésében részt vesz vagy ebben egyetért ;
- e) ki a cs. kir. polgári és katonai hatóságoknak hozzá érkezett proklamációit vagy egyéb rendeleteit, melyek közzétételére hiv. állásánál fogva kötelezve, van, közhírré tenni elmulasztja, vagy azokat elsikkasztja ;
- f) ki valamiképen lázadó fegyveres hadtestet toboroz vagy vezérel ;
- g) ki a népfölkelést az osztrák cs. kir. vagy az orosz császári hadsereg ellen összehívja, szervezi vagy vezérli ;
- h) ki osztrák cs. kir. vagy orosz császári katonákat, habár eredménytelenül is, hűszegésre csábit ;
- i) ki futárokat, szállitmányokat, egyes kirendeltségeket valamint általában az osztr. cs. kir. vagy orosz csász. hadseregben levő személyeket megtámad vagy nekik bármiképen ártalmukra és akadályukra lesz ;
- k) ki személyeknek ő Főlsége a Császár törvényes kormányához való ragaszkodás miatti elítélésében vagy megbüntetésében közreműködik, valamint az is, a ki az ők vagyonának lefoglalásában, zár alá vételében és eladásában részt vesz.

Minden ilyes lefoglalás, zár alá vétel és eladás semmisnek nyilváníttatik, következésképen azok, kik ilyes vagyoni tárgyakat bármiképen megszereznek, azonkívül, hogy ellenük a rögtön itéiő bírósági eljárás alkalmaztatik, ezen tárgyak visszaszolgáltatására és a káros teljes kártalanítására köteleztetnek.

4. §.

Fegyverek és lőszer eltitkolása a körülményekhez képest hadi-törvényi vagy rögtönbírósi elbánásban részesül.

5. §.

Azon cs. kir. tisztek, katonai és polgári tisztviselők, a kik az államtól fizetést vagy nyugdíjat élveznek és a kikre rábizonyul, hogy fiaik beleegyezésükkel a forradalmároknál szolgálnak, vagy hogy fiaikat ottan segítéyzik, a forradalom elősegítése miatt hadi törvény szerint való elbánásban részesülnek : hivataluktól és fizetésüktől felfüggesztetnek vagy nyugdíjuk megszüntettetik.

6. §.

Azon helységek, a melyekből több lakos egyesülve merészkedik az osztr. cs. kir. vagy orosz császári hadseregből való futárokat, szállitmányokat, egyes csapatkirendeltségeket, valamint általában szolgálatban levő személyeket megtámadni vagy nekik bármiképen ártalmukra és akadályukra lenni, porrá égettetnek.

7. §.

Zsidóközségek, melyeknek tagjai a forradalmi kormány által elkobozott jószágot szereznek meg, a jószág visszaszolgáltatásán kívül érzékeny pénz-bírsággal sújtatnak; ezen büntetés alá esik a zsidóközség abban az esetben is, ha annak tagjai a forradalmároknak mint kémek tettek szolgálatot, vagy valamiképen segítségükre voltak.

Győri főhadiszállás 1849. július 1-én.

Br. Haynau

áborszernagy és főhadparancsnok.

12., Az 1849. július 2-án kiadott

Szabályrendelet

a Magyarország és Erdély koronatartományokban föllálitandó hadi törvényszékekről.¹

1 §.

A hadi törvényszék föllálitása szükségszerű következménye a hadi és ostromállapotoknak, melybe Magyarország és Erdély koronatartományok a bennük uralkodó forradalom miatt helyeztetek.

2. §.

A hadi törvényszék célja, hogy a forradalomban részeseknek a lehető leggyorsabb megvizsgálása és megbüntetése által az anarkhia elnyomásában közreműködjék.

3. §.

A haditörvényszékek hiv. működésének alapját első sorban a főhadparancsnok proklamációi és külön intézkedései, azután katonai büntetőtörvények képezik.

4. §.

A hadi törv.-székek hatáskörét és azoknak a polg. személyekre vonatkozó birói illetőségét hasonlóképen a főhadparancsnok proklamációi állapítják meg.

¹) A hivatkozott hiv. gyűjtemény 167. lapján.

5. §.

Az eljárás a hadi törv. székelnél sommás.

6. §.

A hadi törv.-szék személyzete, egy törzstisztből mint elnökből és egy vagy a szükséghez képest több hadbiróból áll. Ezenkívül minden hadi törv.-székhez tollnok, egy rendőrtisztviselő és a szükséges segédszemélyzet rendeltetik. — —

7. §.

A haditörv.-székhez tartozó ügyek lényegük szerint

I. politikaiakra

II. büntető bíróságiakra oszlanak.

8. §.

Az első osztályba tartoznak:

a) a forradalmi kormány alatt gyanússá vált magatartású cs. kir. tisztek és hivatalnokok tisztázásának tárgyalása;

b) az olyan letartóztatottak előzetes vizsgálata, a kiknek bűnössége mindjárt a hadi törv.-székhez való beszállításukkor nem nyilvánvaló.

A második osztályba a hadi és rögtönbirósági eljárás tartozik.

Igazolási (purificatins) eljárás:

10. §.

Ad a) Miután a lázadás Magyarországon és Erdélyben a debreczeni f. é. április hó elsei convent határozatai által — a dinasztianak tróntól való megfosztása és Magyarországnak és Erdélynek az osztrák monarchiától való elválasztása miatt — fölségsértés büntettévé alakult, a melyben bűnrészessé válnak mindazok, a kik a lázadók kormánya által valamely szolgálatra alkalmaztattak, ennél fogva az olyan cs. kir. tisztek, a katonai és polg. hivatalnokok tisztázásáról, a kik a lázadó kormány alatt még f. é. április 14-ike után is szolgálatot teljesítettek, szó sem lehet többé. Sőt ezekkel a f. hó elsei proklamáció alapján a körülményekhez képest haditörvényszékileg, vagy rögtönbiróságilag kell elbánni.

29. §.

A hadi- és rögtönbiróság által hozott ítéletek közzétételnek.

30. §.

A hadi törvényszék által elítélt minden büntettes fölött való büntetés és megkegyelmezés joga a főhadparancsnokot illeti, a császár Ő Főlsége által részére adott kiterjesztett meghatalmazásnál fogva.

32. §.

Csak rendkívül fontos esetekben és nagyon nyomós oknál fogva szabad a kerületi parancsnok uraknak a hadi törv.-szék által kiszabott ítéleteket a főparancsnoknak enyhítésre vagy megkegyelmezésre ajánlani, kinek az enyhítés és megkegyelmezés joga fõn van tartva. A főhadparancsnok fõn tartja továbbá magának, hogy különösen fontos vizsgálati eseteket megjelöljön és az arra vonatkozó vizsgálati és hadi törv.-széki ügyiratokat az ítélettel együtt, annak kihirdetése előtt jóváhagyás végett magának előterjesztse.

33. §.

A hadi törv.-szék ítélete és egyéb határozata ellen felsőbb hatósághoz való föllebezésnek nincs helye.

— — Fõhadiszállás Győrött, 1849. július 2-án.

*Haynau.*¹⁾

¹⁾ Ugyanott 107—118.

TARTALOM.

	Lapszám.
Előszó	I—III.
Előzmények	3— 23.

Első rész:

A szemeczi fenyítőház.

I. Alapítás. Gr. Eszterházy Ferencz. A Nagy-Stift. Kempelen János.	27— 41.
II. Igazgatás, tisztviselők	41— 42.
III. Őrség	43— 43.
IV. Más alkalmazottak	43— 43.
V. Javadalmazás	44— 44.
VI. Szolgálati utasítások	47— 68.
1. Utasítás az intézet alkalmazottjai számára 1772-ből.	
2. Utasítás a lelkész részére.	
VII. Rabok	69... 70.
VIII. Fegyelem	70— 71.
IX. Vagyoni állapot	72— 82.
X. Iparüzlet	82— 84.
XI. Az intézet áthelyezése	86— 87.

Második rész:

A tallósi fenyítőház.

I. Helyiségek	91—100.
II. Személyzet	101...104.
1. Tisztviselők.	
2. Örök.	
3. Más alkalmazottak.	
III. Rabok	104—120.
1. Beutalás, beszállítás.	
a) Magyarországi rabok.	
b) Bécsi rabok.	
2. A kiszabott büntetések megváltoztatása.	
a) Halásos büntetésnek időlegesre változtatása.	
b) Az időleges büntetés idejének részben való elengedése.	

c) A büntetés enyhítése.	
d) A büntetési idő meghosszabbítása.	
3. Létszám.	
IV. Szökések	121—123.
V. Rabmunka és az 1783-iki leltár	124—133.
1. Készárúk, leltár, szövészeti eszközök.	
2. Munkakereset, számadások.	
VI. Élelmezés	133—136.
VII. Fegyelem	139—138.
VIII. Vagyoni helyzet	139—142.
IX. Santner igazgató elmozdítása	143—153.
X. A fenyítő-ház Szegedre való áthelyezése	153—161.
IX. Az emberevők gyermekei	161—167.

Harmadik rész:

A szegedi fenyítőház.

I. A fenyítő-ház megnyitása a tallósi rabok megérkezésével	170—173.
II. Helyiségek. A szegedi vár. József császár látogatása a f.-házban.	173—187.
III. Igazgatás	187—216.
1. Tisztviselők.	
2. Tisztviselők fizetése.	
3. Tiszti ovadék, reverszális.	
4. Nyugdíj.	
5. Hivatalos nyelv.	
6. Irodai jelentések, számadások.	
IV. Utasítások különböző időből	210—234.
1. A Szabó Gergely-féle utasítás 1800-ból.	
2. A Rácz igazgató tervezete 1804-ből.	
3. Az 1806. évi utasítás.	
V. Őrség, szolgálsemélyzet	235—254.
1. Az örök létszáma. A rokkantak.	
2. Az örökre kiszabott fegyelmi büntetések.	
3. Szolgálsemélyzet.	
4. Az őrség és szolgálsemélyzet javadalmazása.	
5. Az örök fegyverzete.	
VI. Rabok	254—313.
1. A rabok befogadása.	
2. A büntetési idő kezdete.	
3. A rabok elbocsátása.	
4. A büntetés végrehajtása.	
a) Régi törzskönyvek.	
b) A rabok osztályozása. Nemes és más rabok. A pécsi diákok.	
c) Hadbíróilag elítéltek. Székely alezredes.	
d) Lánczra fűzés.	
5. Büntetés-súlyosbítások.	
a) Testi fenyítés.	
b) Bőjtvel vajó súlyosbítás.	
c) A büntetésnek kéz- és lábvassal való súlyosbítása.	
d) Lelánczolás.	

e) Derékvas.	
f) Magán elzárás.	
g) A szeszes italok élvezetétől való eltiltás.	
h) Megbélyegzés.	
i) Szégyenpolcz.	
k) Közmunka.	
a) Házi-munka.	
b) Külső-dolog.	
c) Vármunka vagy sánczmunka.	
d) Csatornaásás.	
e) Hajóvontatás.	
f) Hajlenyírás.	
VII. Létszámhullámzás	313—316.
1. Létszám.	
2. Beutalások.	
VIII. Szökések	316—327.
IX. Rabmunka és munkakereset	327—339.
X. Élelmezés	339—358.
1. Egészséges rabok élelmezése.	
2. Beteg rabok élelmezése.	
XI. Házi ellátás, ruházat	358—362
XII. Fegyelem	362—398.
XIII. Isteni tisztelet, vallási és erkölcsi oktatás	339—400.
XIV. Egészségügy	401—410.
1. Utasítások, rendeletek.	
2. Kórház.	
3. Betegségek, halálozások.	
4. Gyógyszerek s a beteg rabok élelmezési költségei.	
5. Az intézet egészségügyi viszonyai.	
XV. Kegyelmezések	411—417.
1. A halálos büntetés megváltoztatása.	
2. A szabadságvesztés-büntetés részben való elengedése.	
XVI. Pénztár és vagyoni állapot	417—426.
1. Rabtartási díjak.	
2. Rabkeresetck.	
3. Kaszamaták hasznobére.	
4. Az intézet tőkepénze.	
5. Évi segély.	
6. Vagyoni állapot.	
7. Devalváció.	
XVII. Személyi ügyekkel kapcsolatos fontosabb események	427—460.
1. A Trungl igazgató bűnpöre.	
2. A Járossy-féle ügy és a Rátt igazgató elmozdítása.	
3. A Füll Sebestyén ellenőr elbocsátása.	
4. A Mollyné és Matissz szökése és a Bokross ellenőr üzelmei.	
5. A várbeli katonaság és a kút meg a dohánybevéltő hivatal. A Litassy igazgató és Hutter számtartó tettlegessége.	
XVIII. A fenytő-házati érdeklő javaslatok és fölterjesztések	416—526.
1. Javaslatok a f.-háznak 1803-ban megejtett vizsgálata alkalmából.	

2. Javaslatok az 1807-ben megtartott vizsgálat alkalmából.
 3. A törvényhatóságok véleménye 1808—1812-ből, kerületi fenyítő-dolgozó-házak létesítéséről.
 4. A f.-ház főlügyelőjének az intézet újjászervezésére vonatkozó javaslata 1809-ből.
 5. Fölügyelői jelentés 1818-ból.
 6. A helyt. tanácsnak kir. fenyítő- és dolgozó-házak létesítése és a szegedi f.-ház megszüntetése tárgyában 1821-ben tett fölterjesztése.
 7. Az udvari kancelláriának 1823-ból való előterjesztése a ker. fenyítő- és dolgozó-házak ügyében.
 8. A fenyítő-ház megszüntetése iránt való helyt. tanácsi felterjesztés 1824-ből.
- XIX. A fenyítő-ház feloszlata 527—528.

Negyedik rész:

Hajóvontatás és csatornaásás.

- I. Hajóvontatás 532—543.
- II. Csatornaásás 543—550.
 1. A Bégacsatorna kiásása.
 2. A Ferenczcsatorna létesítése.

Ötödik rész:

Politikai foglyok

- I. A gályarabok 553—591.
 1. A protestáns hitvallók elítéltetése.
 2. A hazai börtönökben való sanyargatás.
 3. Elszállítás Olaszországba.
 4. A gályarabság.
 5. A gályákról való megszabadulás.
 6. A Teátéban hagyottak sorsa.
 7. A Buccariba hurczolt foglyok.
 8. A hitbajnokok nevei.
- II. Az olasz foglyok 591—607.
 1. Kik voltak az olasz foglyok?
 2. A fogház szervezete.
 3. További adatok.
- III. A polit. foglyok a XIX. században 608—681.
 - I. Munkács, Spielberg és Kufstein.
 - II. Megint Kufstein.
 - III. Spielberg.
 - IV. A komáromi vár.
 - V. Theresienstadt.
 - IV. Josefstadt.
 - VII. Az aradi vár.
 - VIII. Olmütz.
 - IX. Az 1849. évi szabályzat.
 - X. Az 1871-beli ideiglenes utasítás.
 - XI. Függetlék.

KÉPEK JEGYZÉKE.

(A képek nagy része a Dobos Dezső gyűjtőfogházi tanító fényképfőlvétele után készült.

Az ábrákat azokhoz jobbra Neumann Arthur rajzolta.

A klisék Koblinger Gyula budapesti fotó-czinkográfiai műintézetéből kerültek ki.)

1. Gróf Eszterházy Ferencz főkancellár, a szempczi fenyítőház alapítója. Fényképmásolat a gr. Esterházy Mihály tallósi kastélyában levő egykorú olajfestményről.

A kép a főkancellárt, a m. kir. szent István-lovagrend tervezőjét,¹ mint ezen rend nagykeresztését, a rend jelvényeivel és öltönyében ábrázolja. Az öltöny czobolyprémes és arany himzésű piros bársony ruhából meg kalpagból áll.

Mellette vánkoston az aranygyapjas rend jelvénye látszik.

2. Az egykori szempczi fenyítőháznak, a ma is meglevő u. n. Nagy Stiftnak² bejárata, két felől a régi, kőből épült őrházzal.

3. Az egykori szempczi f.-ház udvarán levő emeletes épület, melynek földszintje — az árvaház otlétekor — tantermek, emeletét hálótermek foglalták el.

4. A szempczi f.-ház alapító levele. Kiállította gr. Eszterházy Ferencz főkancellár Bécsben 1770. augusztus 20-án. Eredetije az orsz. levéltárban 20596/1785. sz. a.

5. A szempczi f.-ház pecsétje. Egy 1780. április 24-én Tallóson kiállított okmányról

6. A szempczi f.-ház alaprajza 1785-ből, mikor a tallósi árvaház már át volt odtöltötve. Kisebbitett és tollal rajzolt másolata a gr. Esterházy Mihály cseklészi uradalmának levéltárában levő színes eredetinek.

7. A gr. Esterházy Mihály tallósi kastélya, melyben egykor a f.-ház volt elhelyezve Homlokzat.

8. A tallósi kastély az udvarról nézve.

9. A tallósi f.-ház alaprajza 1783-ból. Földszint. Rajzolta Tallher József udv. kamarai építész. Kisebbitett és tollal rajzolt másolat. Az eredeti tusrajz az orsz. levéltárban 8194/1783. sz. a. A meglevő falak fekete színnel vannak kitöltve, a tervezett falak körvonalainak köze pedig sűrű szálvonalakkal van behúzva.

¹) 1764. tavaszán alapította Mária Terézia királynő ezt a rendet. Tagjait 3 osztályra osztották és összes számukat 100-ra határozták.

Szalay—Baróthy: „A Magy. Nemzet Története.“ IV. 173.

10. Ugyanaz emelet.
11. A tallósi f.-ház. Keresztmetszet.
12. A tallósi f.-ház pecsétje egy 1787. április 23-án kelt okmányról.
13. A szegedi vár 1716-ban. Eredetije a bécsi cs. és kir. műszaki és térképtárban,
14. A szegedi vár képe 1805-ben. Kisebített hasonmás „Vedres Istvány hiteles, esküdt földmérőnek A Tiszát a Dunával öszve kaptsoló új hajókázható tsatorna“ című, Szegeden. a Grün Orbán betüivel 1805-ben nyomtatott művéből. Rézmetszet.
15. A szegedi vár helyzetrajza 1812-ből. A f.-ház igazgatója által a helyt. tanácshoz fölterjesztett rajznak hasonmása. Eredetije az orsz. levéltárban.
16. A szegedi vár a halpiacról vagyis délről nézve. Fametszet. Valami rablóhistoria illusztrációja lehetett. A 70-es évekből való.
17. A szegedi várnak a piaczi (nyugati) oldala, az Alsóváros felől nézve az 1879-iki árvíz idejében.
18. A szegedi vár Tisza felől levő része az árvíz idejében. A Felsőváros felől nézve. Bal kézről a viztorony vagy rondella, jobb kézről a fenyítő-házi czélokra szolgált kaszamáták. Jobb felől az előtérben látszik a — ma is meglevő — u. n. Mária Terézia — kapunak egy része.
(Ezt a kapút a f.-háznak Tallósról áthelyezése előtt vagy áthelyezése alkalmából kaszamátává alakították át).
- A kép közepén, a Tisza és a kaszamáták között levő tér legnagyobb részben pusztán állott a f.-ház idejében, csak a viztorony közelében levő részét fogták föl kertnek az igazgató és ellenőr számára.
19. A szegedi vár alaprajza az 50-es évekből. Katonai munka.
20. A szegedi f.-ház pecsétje, 1789-ből. Egy Szeged v. levéltárában levő okmányról.
21. Német ezredeből való rokkant katonák és katonai árvaházi növendékek az 1780—1840. évekből. Eredetije a bécsi rokkantak házában.
22. Magyar rokkant katonák az 1836—1848. évekből. A Trentschensky-féle műből készült másolat. Tusrajz. Eredetije színes kép.
Az eredeti képen a kalap fekete, kokárdája sárga. A kabát „csuka színű“ (világos szürkés kék), hajtókája piros, gombja fehér. A kard szíja fekete, bojtja sárga. A nadrág kék, a zsinór rajta sárga, a bakkancs fekete.
23. Török békó a Zay grófok zay-ugróczy kastélyában. Zay Ferencz viselte Konstantinápolyban a XVI. században. Szilágyi Sándor idézett művéből.
24. A Trenck Frigyes képe 1755-ből, 1787-ben megjelent önéletrajzából. A Trenck kezén látható, bilincsből végződő vasrúddal összekötött bilincset illetőleg békót — a pozsonyi városi muzeumban. Ilyen vasrúddal összekötött bilincset illetőleg békót — a melyel Weiffe-nak, motollának neveztek — nemcsak a kézcsuklóra hanem a bokára is szoktak volt alkalmazni a végből, hogy a megvasalt egyénnek lehetetlenné tegyék, hogy kezét vagy lábát összeértesse avvagy, hogy éppen kinyithassa a lakatot.¹
- De nálunk is szokásban volt a XIX. század első felében még ilyen vasból készült kalodát tenni rabszállítás alkalmával a delikvens kezére.
25. Vasak a selmeczbányai muzeumban. Jelesen: nyak-, derék- és lábvasak s középen az előtérben öt darab kézre való, bilincscsel ellátott vasrud, vagyis „motolla“.
- Ugy ezen motollák mindegyike valamint a pozsonyi muzeumban levő is abban különbözik a Trenck képén láthatótól: hogy egy darabból áll, míg a Trenck motolláján a rud és a két bilincs külön álló darabok, melyeket karika foglal össze.

¹) Rud. Quanter: Die Leibes u. Lebenststrafen. Dresden. Dohrn. 419.

A selmeczbányai 5 motolla méretei :

1.	hossza :	38·5 cm.	súlya :	2·41 kg.
2.	„	40·0 „	„	2·57 „
3.	„	42·5 „	„	2·58 „
4.	„	47·0 „	„	2·56 „
5.	„	52·0 „	„	2·74 „

Mindenik motolla közepén karika van.

26. „Motolla“ a pozsonyi városi muzeumból. Ennek egyik bilincsnnyaktól a másikig való távolsága 72 cm. Karika nincs rajta.

Ugy ez, mint a selmeczbányai valamennyi motolla kétségkívül kézre és nem lábra való. Lábra nem is menne föl.

27. Dicső-Szent-Mártonban, Kisküküllő vármegyében, a vármegye házán két levéltári szekrény létezett, a melynek ajtaján 8, fél méter magas olajfestésű kép volt látható. Ezek egyikét, a Res fisci et carceris fölratút, mely a börtönbüntetést ábrázolja, mutatja a mi illusztrációink.

A szekrények a XVIII. századból valók. Jelenleg a nemz. muzeumban vannak.

A háttérben félre fordított arczczal álló alak keresztbe tett két keze, mint valami keskeny muffba, úgy van egyetlen bilincsbe bele dugva. A vasolásnak ez a módja elüt az általunk ismert módoktól.

Az előtérben bal felől ülő alaknak a jobb keze és két lába van megvasalva. Ez a módszer szokásos volt a mult században is úgy a katonai mint a vármegyei börtönökben.

28. Az 1785. febr. 28-án Gyulafehérvárt keréketört s azután fölnégyelt Hóra és Kloska lázadók a börtönben. A budapesti nemzeti muzeum kéziratárában levő egykorú rézmetszetről készített fénykép-másolat.

29. Békóvasak a budapesti nemz. mnzeumban.

1. sz. Súlya 2·6 kg. = 4·7 tt.

A láncz hossza a fogantyú nyakától illetőleg a perezctől perezsig mérve: 35 cm. — 13 hüv. Székesfehérvárt találták.

2. sz. Súlya 11·3 kg. = 20·5 tt.

A láncz hossza : 77 cm. = 29 h.

3. sz. Súlya jelenlegi csonka állapotában : 2 kg. — 3·5 tt.

A láncz hossza : 35 cm. = 13 h.

4. sz. Súlya 3·5 kg. = 6·2 tt.

A láncz hossza : 27·5 cm. = 10·5 h. Nyiregyházán találták.

5. sz. Súlya : 9·6 kg. = 17 tt.

A láncz hossza : 43·5 cm. = 16·5 h. Szécsényben a Nagy-utca egyik portáján, pincze-ásáskor, egy fa-koporsóban fekvő csontváz lába szárán találtatott.

30. Rablánczok a nemz. muzeumban Budapesten.

1. sz. Kossuth Miklós békóvasa 1652-ből. Esztergomban viselte.² Súlya : 6·6 kg. = 11·7 tt.

¹) Perezctől perezsig vagyis bilincsnnyaktól bilincsnnyakig.

²) Kossuth Miklós — a Kossuth Lajos egyenes őse — mint fegyverforgató nemes, a XVII. század közepén a törökök ellen katonáskodott. Ugy látszik érsekújvári vitéz volt s hadi szerencséjének balra fordulásával, az újvári lovagoknak az esztergomi törökökkel 1649—50-ben a Komárom megyei perbetei mezőn vívott csatájában megsebesülve, az el-lenség foglyává lőn s Esztergomba vitetvén, ott rabul tartatik vala.

Thaly Kálmán : „Kossuth L. három vitéz őse.“ Megjelent a Fejérvataky László által szerk. „Turul“ 1894. évf.-ban. 154.

- A láncz hossza: 41 cm. = 15·5 h.
2. sz. Súlya: 5 kg, = 8 tt. kevés hiján.
A láncz hossza: 41 cm. = 15·5 h.
3. sz. Polit. fogoly rabláncza u. n. katonavas az 50-es évekből.
Súlya: 0·9 kg. = 1·6 tt.
A láncz hossza: 2·2 m. = 1 öl 11 h.
4. sz. A Turtsák Pável Chizsnén talált nyakvasa.
Átmérője 13 cm.
5. Polit. fogoly rabláncza az aradi várból. Katona vas. A kéz-perecz bársony-
nyal van bevonva.
Súlya: 0·97 kg. = 1·7 tt.
A láncz hossza: 1·55 m. = 4 láb 11 h.
31. Régi békóvasak, bilincsek és lakatok a fegyintézetekből.
1. és 3. sz. Bilincs vagyis kézvas.
2. sz. Nyűgvas a sz.-ujvári fegyintézetből. Egy földalatti börtönben találták.¹
Súlya: 6 kg. = 10·7 tt.
A láncz hossza: 45 cm. = 17 h.
4. sz. Katona vas a munkácsi fegyint.-ből.
Súlya lakat nélkül: 3·25 kg = 5·8 tt.
A láncz hossza: 1·25 m. = 4 láb.
5. sz. Nyűgvas a sz.-ujvári fegyint.-ből.
Súlya: 1·20 kg. = 2·1 tt.
A láncz hossza: 61 cm. = 23 h.
6. sz. Nyűgvas a vácsi fegyint.-ből.
Súlya: 1·10 kg. = 3·7 tt.
Lánczának hossza: 72 cm. = 27·25 h.
7. sz. Nyűgvas a lipótvári fegyint.-ből.
Súlya: 9 kg. = 16 tt.
Lánczának hossza: 59 cm. = 22·4 h.
8. sz. Ugyanaz, ugyanonnan.
Súlya: 2·80 kg. = 5 tt.
Lánczának hossza: 48 cm. = 18·20 h.
9. Nyűgvas a n.-enyedi fegyint.-ből.
Súlya: 2 kg. = 3·5 tt.
A láncz hossza: 53 cm. = 20 h.
- 10 és 12. sz. Katona vasra használt régi lakatok csukva és nyitva.
11. sz. Ugyanarra a célra szolgált újabbkori lakat.
13. sz. Katona vas a n.-enyedi fegyint.-ből.
Súlya lakattal: 1·82 kg. = 3¼ tt.
Lánczának hossza: 1·37 m. = 4·3 láb.
32. Régibb s újabb rablánczok és korbács az eperjesi kir. törvényszéki fogházból.
1. sz. Szíjból font korbács a 70-es éveket megelőző időből.
Nyele 56 cm. hosszú, egész hossza 126 cm.
- 2 és 7. sz. Bilincs, vagyis kézvas.

Ehhez teljesen hasonló békóvasat leltek a szamosujvári vár — ma már nem létező földalatti börtönében. Lásd a következő ábrán 2. sz. a.

¹) Lásd Szongott Kristóf, Vajna Károly és Hodoreán Jánostól: „A Szamosujvári Vár.” Külön lenyomat Sz.-Ujvár Város Monográfiájából. 1898. Sz.-Ujvár. Todorán E. 24 és 25.

3. sz. Nyűgvas.
Súlya: 2·15 kg. = 3·8 tt.
A láncz hossza: 56 cm. = 21 h.
4. Nyűgvas.
Súlya: 1·05 kg. = 1·8 tt.
Lánczának hossza: 62 cm. = 23 h.
5. sz. Nyűgvas.
Súlya: 3·5 kg. = 5·3 tt.
Láncza 66 cm. = 25 h. hosszú.
6. sz. Nyűgvas.
Súlya 2·5 kg. = 3½ tt.
Láncza: 45 cm. = 17 h. hosszú.
8. sz. Katona vas.
Súlya 1·40 kg. = 2½ tt.
Lánczának hossza: 1·59 m. = 5 láb.

33. Két bilincs Soroksárról, a hozzá való kulcsal. A kisebbik gyermekek, a nagyobbik férfiak számára. Kisebb büntetéseknél, pellengérré-állítás és foglyok átkisérése alkalmával használták a 40-es években.

34. Baranya vármegyében Vörösmart község határán a Duna partján egy szőlőföldben mintegy 50 cm. mélységben, épület-törmelék között, földforgatás alkalmával talált nyak- és lábvalssal ellátott láncz. Melyre a lakatot ott kellett, hogy rátegyék, a hol most spárgával vannak a lánczszemek összekötve.

Súlya: 4·57 = 8·1 tt.

Bátori Henrik nyug. vasúti irodatiszt ajándékából a szerző tulajdona.

35. A protestáns hitvallók fogságba hurcolása és börtönben való sanyargatása. Tusrajz Simonides János gályarabságot szenvedett prot. hitvalló „Galleria Omnium Sanctorum Catenis Christianae Virtutis Sibi Devinctorum“ című művének, eredeti rajzokkal illusztrált másolatából. Az 1765. évből való illusztrált másolat a nemz. muzeum kézirattárában létezik.

36. A sárvári börtönben. Egykorú rézmetszet Balogh Elemérnek: „Az Evangélium Vértanui“ cz. művéből.

37. Lipótvár 1674-ben. Tusrajz Simonides Jánosnak fönnebb hivatkozott kézirati művéből.

38. A lipótvári börtön. Rézmetszet Abraham van Poot: „Naauwkeurig Verhaal van de Vervolginge aangerecht tegens de Evangelise Leeraren in Hungariën“ című Amsterdamban 1684-ben Timotheus ten Hoornnál megjelent művéből.

39. A könyörületes nő büntetése Lipótvárt. Tusrajz a Simonides hivatkozott művéből.

40. Lipótvárt a fogságban. A hitvallókon megkönyörült nő büntetése. Abraham van Poot idézett könyvéből.

41. A hitvallók eladatnak a gályákra rabszolgául. Rézmetszet van Poot idézett művéből.

42. Diszesebb gálya. L. Fincati contro ammiraglio „Le Triremi“ cz. művéből.

43. Közönséges gálya ugyanabból a műből. Az alkatrészek neveit Kotán Dezső, a fiumei m. kir. tengerészeti akadémia igazgatója fordította magyarra Stankovich Miklós cs. és kir. sorhajó-zászlós közvetítésével.

44. Kínzókörte avagy szájpeczek csukva és nyitva, mely az illető egyén kiáltásának meggátlására szolgált, a kinek azt a szájába mélyen bedugták és azután rugóját megnyomván kinyitották. Kínvallatásnál is használták.

Dr. Rich. Wrede: „Die Körperstrafen Bei Allen Völkern“ cz. művéből.

45. Ugyancsak kínzókörte Hang Ferencz: A „Törvényszéki Teremből“ cz. Bpsten 1875-ben Tettey Nándor és társa kiadásában megjelent művéből. II. 44.

Ilyen rugóval ellátott kínzókörte, mint ez a kettő, látható a Castan Panopticumában Berlinben és Münchenben a Bajor Nemzeti Muzeumban, a hol „fojtókörte“ néven szerepel.

46. A nápolyi kikötőben. Rézmetszet a Balogh Elemér idézett könyvéből.

47. A hitvallók szabadulása. Visszatérés a thyrrhenumi tengeren. Tusrajz a Simonides művéből.

48. Szeged főtere a 30-as évek végén. Bal kézről a vár. Könyomat. Tömörkény István írónak és a szegedi Somogyikönyvtár igazgatójának gyűjteményéből.

49. Szeged 1844-ben, közepén a várral. Egykorú rézmetszet Reizner János „Szeged Története“ című művéből.

50. A szegedi vár vázrajza 1832-ből. Kisebbitett hasonmása a bécsi cs. és kir. műszaki és térképtárban levő eredetinek.

51. Munkács vára a XVIII. század elején. Rézmetszet. Hunfalvi: „Magyarország És Erdély“ című művéből.

52. A munkácsi vár 1848-at megelőző, de az 1834-iki tűzvész után való időből.¹ Lehoczky Tivadar: „Bereg megye És A Munkácsi Vár“ cz. művéből. 1899. Munkács. Kroó Hugó kiadása. 13.

53. A munkácsi vár a 80-as évek elején. Nyugati oldal. A három ablakos épület az u. n. Rákóczyház. Ebben voltak elzárva 1800-ban — és később is — a polit. foglyok. A felső emelet 4. sz. szobájában töltötte fogságát Kazinczy Ferencz. Ennek a nézővel szemben levő felső emeleti egyik ablakát a Czuki ezredes szemeinek gyöngesége miatt nagyobbították meg. Czuki ezredes még II. József császár idejében került ide fogságba.² Képünkön a Rákoczyépülettől balkézre levő — u. n. hatos számú — bástyán egy terebélyes hársfa látszik. A beteg polit. foglyokat a kórházból oda szokták üdülésre kibocsátani. Azok ültették ezt a „szabadság fáját“ 1848-ban, szabadulásuk emlékére.³

54. A munkácsi vár bejárata. (A 80-as évek elején.)

54. A Rákóczyház külső része. (A vár nyugati oldalán.)

56. A Rákóczyház belső oldala. Képünkön a munkácsi vár második udvara az u. n. Rákóczytér látszik. Bal kézre esik a vár második kapuja, jobbra a két emeletes Rákóczyház, melynek folyosóablakai az udvarra néznek.

A Rákóczyház eredetileg földszintes volt és kaszárnyául szolgált. Lorántffy Zsuzsanna emeletet építve rá hatalmas magtárrá alakította át. Homlokzatára, néhai férje tiszteletére és emlékéül „Rákóczy-tér“ feliratot alkalmaztatott.⁴

Ennek az épületnek mind a 21 szobája boltozatos. A bolt a közfalon nyugszik. A szobák szélessége mintegy 4 m. Némelyik kevéssel szélesebb. Hossza valamennyinek 4.20—4.70 m. Az ajtaja az udvar felől levő folyosóról nyílik mindeniknek és a fal közepére van alkalmazva.

Pincz éét egykor ólnak vagy istállóknak használták. Most be van töltve.

¹) 1834-ben a vár leégett. Még abban az évben fölépítették, épületeit — melyek az égés előtt zsindeyes földelűek voltak — cseréppel földvén be, de a szép karcsú és magas tornyok (számszerint 6, hetedik volt a templom-é) többé nem építették föl, hanem a külső bástyákkal egyenlő magasságra leromboltattak, a meghagyott templom tornya pedig felényire lecsonkított.

Balogh János: „Munkácsvár Története.“ Munkács. 1890. „Kárpát“ könyvnyomda. 442.

²) Balogh János: „Munkácsvár története.“ Munkács. 1890. 436.

³) Lehoczky Tivadar. „Bereg Vármegye Monogr.“ III. 532.

⁴) Balogh János. 126.

57. A munkácsi vár alaprajza 1890-ből, Balogh János „Munkácsvár Története“ című művéből.

58. Spielberg 1805-ben. Anton Costa-Rosetti Edler v. Rosanegg: „Der Brünner Spielberg“ cím alatt 1903-ban Brünnben C. Winkler kiadásában megjelent művéből.

59. Kufstein és vidéke. Irónnal rajzolt és szépiával festett kép Richtertől. A gróf Kreith Béla gyűjteményéből.

60. A kufsteini császártorony. Kazinczy Ferencz tollrajza a „Vasárnapi Ujság“ 1873. évfolyamából.

61. Kufstein vára. Fametszet a „Vasárnapi Ujság“ 1869. évf.-ből.

62. Teleki Blanka grófnő N.-Váradon a vizsg. fogságban 1851-ben. A grófnő sajátkezű irónrajza, a gróf Kreith Béla ereklyegyűjteményéből.

63. Kufstein. Rajzolta Teleki Blanka grófnő. A Kreith gróf ereklyegyűjteményéből.

64. Részlet a kufsteini várból. Teleki Blanka grófnő és Leövey Klára polit. foglyok sétája a Pfauenschweif nevű bástya tövében, a mely bástya tetejét a foglyok a két nőfogy kedvéért virágos kertté alakították át.

65. A Teleki Blanka grófnő börtöne Kufsteinban. A grófnő sajátkezű rajza.

66. Teleki Blanka és Leövey Klára a börtönben. Tollrajz Teleki grófnőtől. Mikor a papirt elvették tőlük, akkor rajzolta egy vászondarabra, tintával. Mindhárom kép a gróf Kreith Béla gyűjteményéből való.

67. A theresienstadti vár belseje, középen a fogházzal. A várfogságra ítélt politikai foglyok reggeli találkozója.

A polit. foglyok az udvaron szabadon járnak, míg mindenik sánczrabot fegyveres katona őrzi. E képnek vízfestésű eredetije egy polit. fogoly műve, valószínűleg a Kufler-é. gróf Kreith Béla azt a Blazsovits Károly vasúti igazgató — egykori theresienstadti politikai fogoly — hagyatékából szerezte meg ereklyegyűjteménye számára.

68. A theresienstadti vár kapuja a fölvonó híddal. Kivülről nézve.

69. Várfoglyok sétája a hársfák alatt. (A várfogoly, ki a tábornokkal kezét fog Vay báró, mellette áll Lassberg gróf, távolabb Nádasdy gróf, emellett fehér cilinderrel a fején Blazsovits).

70. A várfoglyok munkaterme.

71. Várfoglyok étkezése a szabadban. A várfoglyok saját (civil) ruháikban asztalnál ülnek. Két felől állanak a fehér darócruhás sánczrabok.

72. Várfogoly halászata.

73. Sátoros-ünnepeken a várfoglyok egymást meglátogatják,

74. A sánczrabnak békót kovácsolnak a lábára.

75. A sánczrabok kaszamátája.

76. Az aradi vár főtere. Szemben a vártemplom az egykori zárdával, melyben az 50-es évek elején egy ideig polit. foglyok voltak elzárva. Innen a kaszamátákba helyezték őket át.

Ez és a 78—81. sz. vízfestésű kép a Kreith gróf ereklyegyűjteményéből való Kovách Ernő volt 1848/49-iki őrnagy, a későbbi fegyintézeti igazgató festette őket fogsága idejében, az aradi várban.

77. Az aradi vértanuk börtöne.

A 13 tábornokot a vár közepén emelkedő nagy négyszögű emeletes épületben helyezték fogságba, míg a többi foglyok a kaszamátákba kerültek. Ezt az épületet — mely előző képünkön jobb kézről látható — akkor főörház-négyszögnek nevezték. Nyugati oldalán volt a főőrállomás, déli és északi oldalán szintén kapuval bírt.

A kép Varga Otto „Aradi Vértanuk Albuma“ cz. művéből való. (Bpest, 1890, Franklin, 107. lap.)

78. A Zwinger azaz „várpiacz“ vagyis várudvar déli sarka. Az itt látható virágcsoportokat a várfoglyok ültették és gondozták. Háttérben a Kavalier nevű szegletbástya, melynek kaszamátaiban várfoglyok laktak. Jobb felől rácsos kerítés, mely a várudvart kerítette be. A bal sarokban elől Kovách Ernő várfogly ül és festi ezt a képet.

79. A Zwinger másik vége és sarka. Hátul a várbeli fürdőház kádakkal berendezve. Elül balfelől a foglyok tulajdonát képezett zuhanyfürdő, deszkakerítéssel.

80. A vár főbástyája kaszamátaival, melyekben a várfoglyok legnagyobb része elhelyezve volt. A háttérben jobb felől a Kavalierbástya sarka látszik.

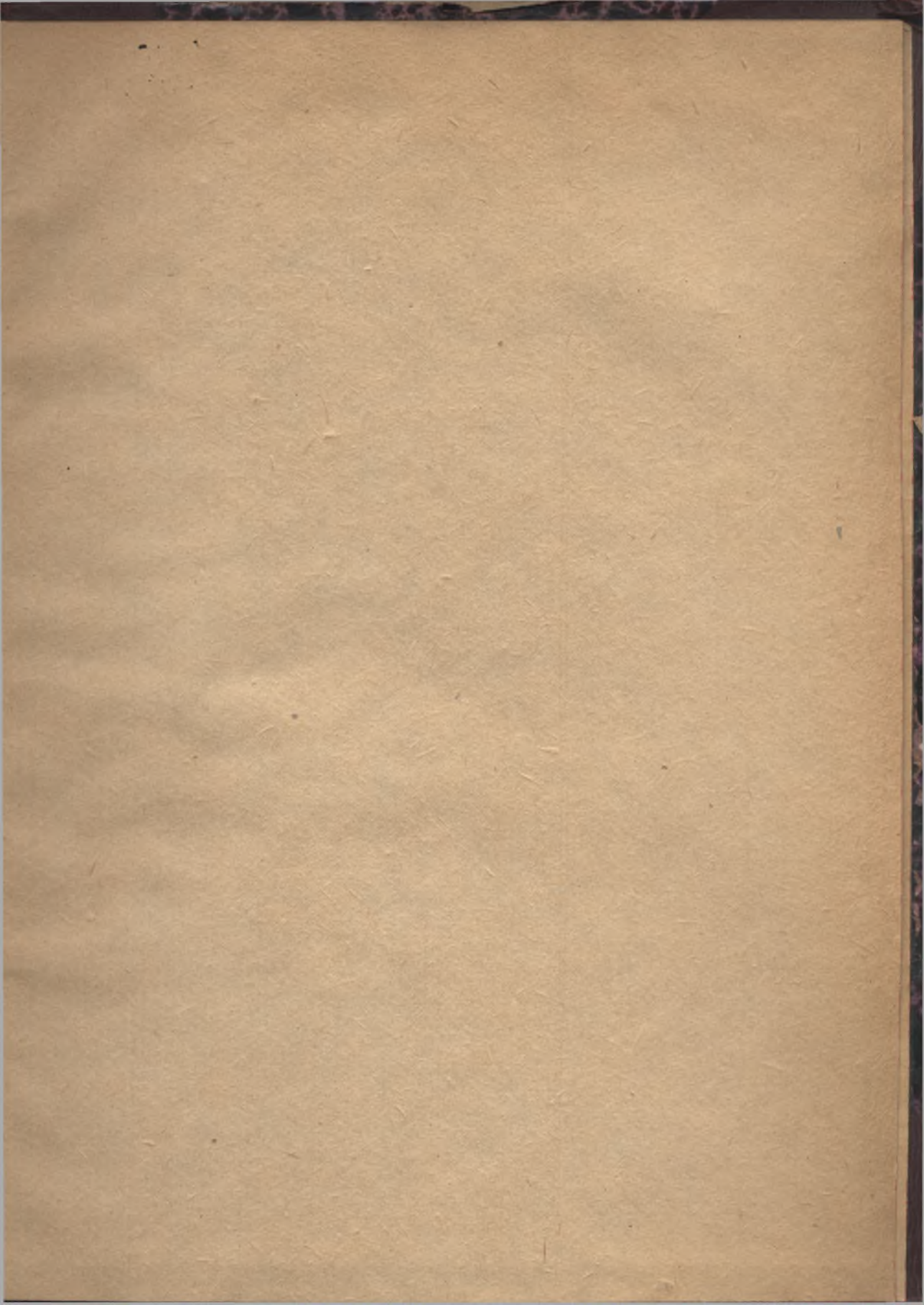
Megjegyzendő, hogy ez a három kép együtt ábrázolja a vár déli szögletének egy farácsos kerítéssel bekerített részét, a Zwingert, szemben a város felől levő fővárkapuval. „Itt voltak fogva az 1853–54. években az 1848/49-iki magy. szabadságharcz vagy mozgalomban résztvett honfiak, kik mint polit. foglyok várfogságra lettek ítélve.“¹⁾

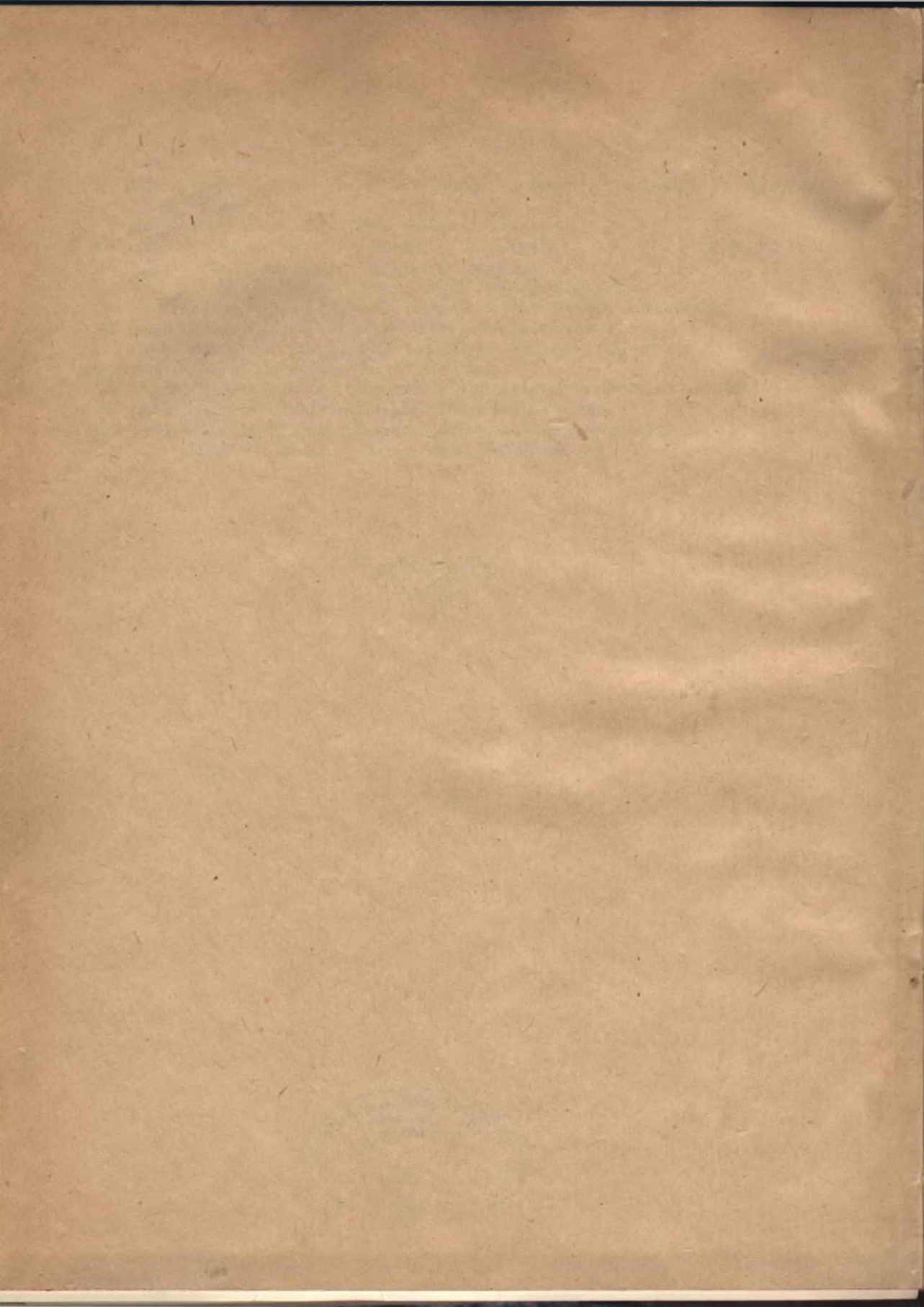
81. Egy kaszamáta belseje. A hátul látható csúcsives ablakok egy papirból készült s a kaszamátát keresztben ketté választó spanyolfalra vannak festve. Ez a foglyok műve volt. A kétfelé osztott kaszamáta egyik részében háltak, a másikon nappal tartózkodtak.

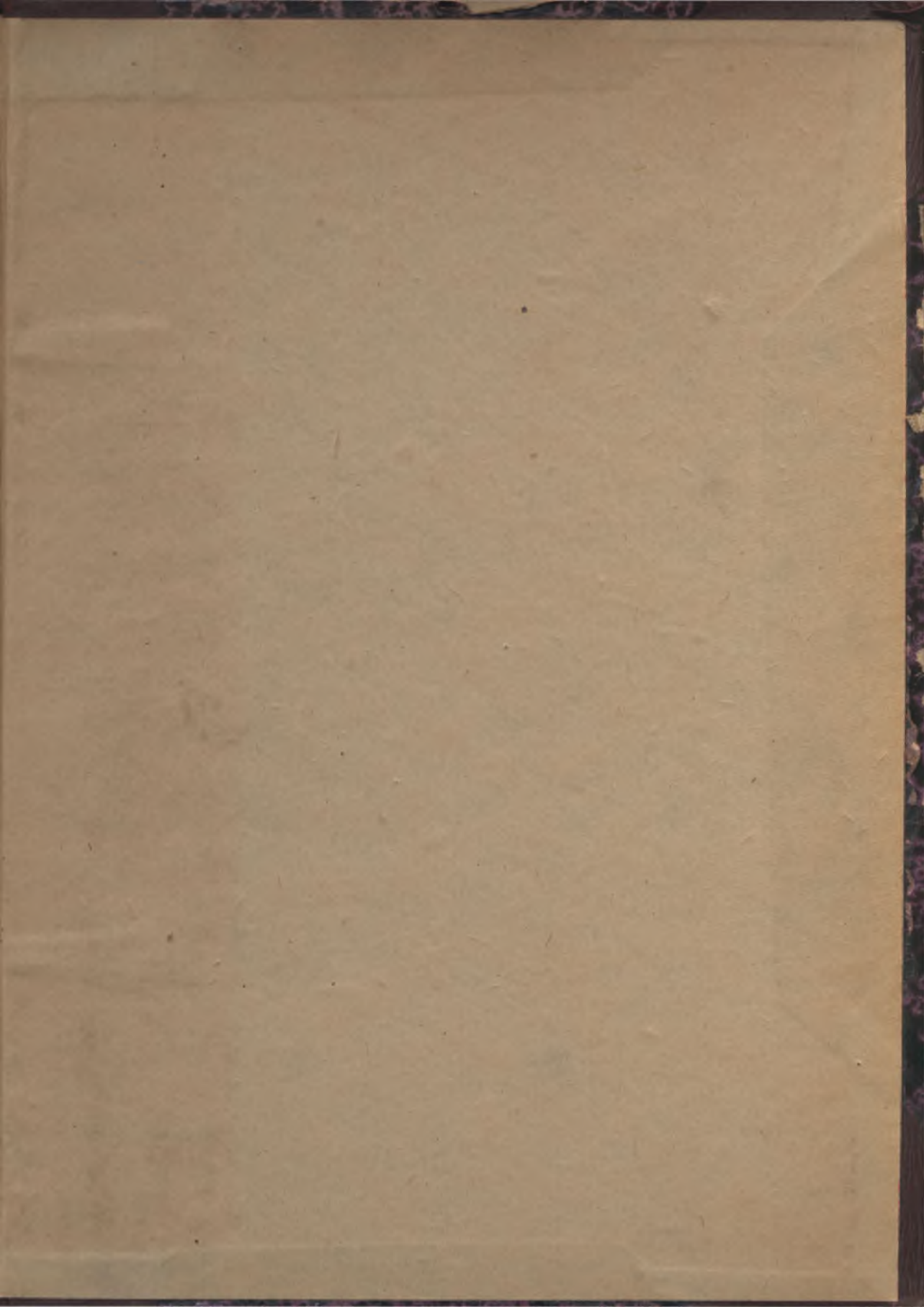
¹⁾ Kovách Ernő leírása a gróf Kreith B. ereklyemuzeumának 1889-iki kiállításakor megjelent katalogusában.

- A 315. lapon fölülről a 17. sorban hibásan áll hogy: 2. Beutaltatott e helyett: 2. *Beutálás. Beutaltatott.*
- A 336. lapon alúlról a 7. sorban 1788/90 helyett *1788/89* kell.
- A 337. lapon a 8) jegyzetben 73 kr. helyett *73 kr.* olvasandó.
- A 353. lapon fölülről a 12. sorban 1813 helyett *1812* kell.
- A 374. lapon alúlról a 11. sorban kételem helyett *lételem* olvasandó.
- A 377. lapon fölülről a 16. sorban Johann Katona helyett *Johann Korona* kell.
- A 387. lapon fölülről a 14. sorban köből helyett *kőből* olvasandó.
- A 422. lapon fölülről a 15. sorban 1882. 1-ig helyett *1882 nov. 1-ig* olvasandó.
- Ugyanott alúlról az 1. sorban 1889 helyett *1789* kell.
- Az 537. lapon alúlról a 2. sorban melyekből helyett *melyből* olvasandó.
- Az 587. lapon alúlról a 4. sorban 1861 helyett *186 lap* olvasandó.
- A 663. lapon fölülről az 5. sorban Kambellyt helyett *Zambelly* olvasandó.
- A 688. lapon alúlról a 6. sorban delikvens helyett *delinkvens* kell.

Vajna Károly

Hazai régi
Büntetések

I

343
V 23